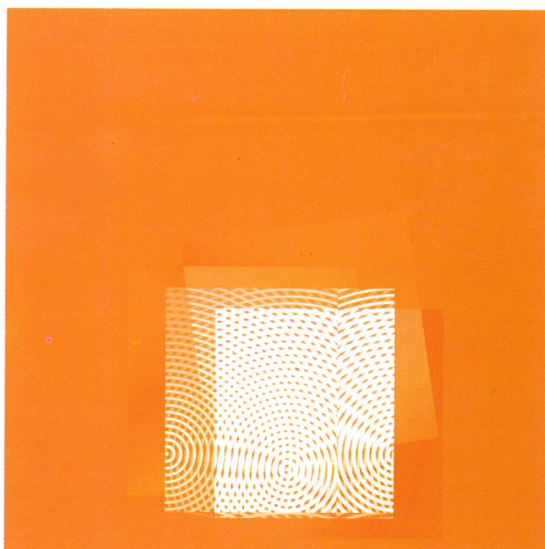

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ

*српски
филолошки
програм*

ТРЕБНИК

Петар Милосављевић

СРПСКИ ФИЛОЛОШКИ ПРОГРАМ

Петар Милосављевић

ИЗАБРАНА ДЕЛА

Приредили
Слободан Костић
Вера Милосављевић

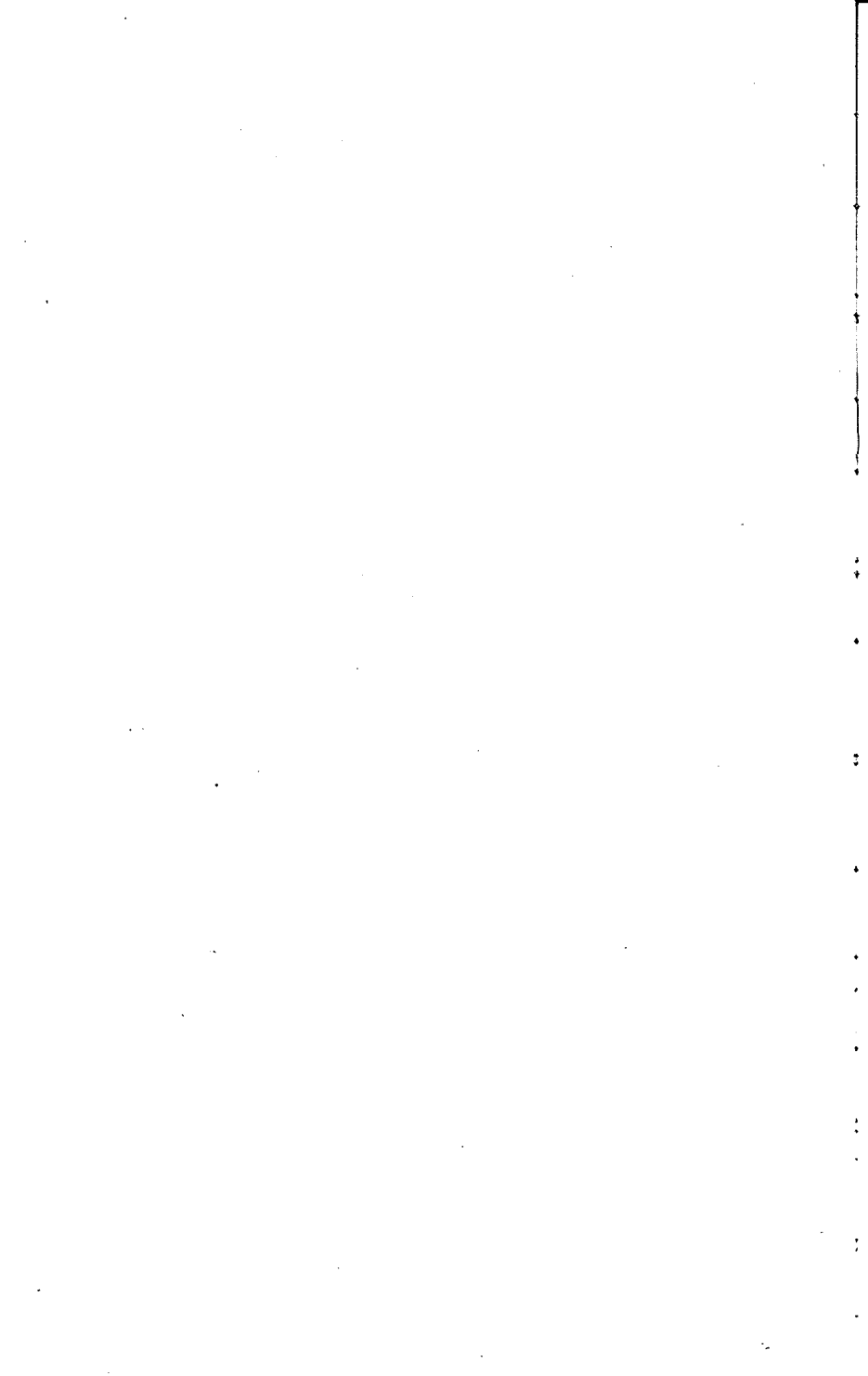
Прво коло
Методологија проучавања књижевности
Логос и парадигма
Српски филолошки програм
Систем српске књижевности
Срби и њихов језик

Петар Милосављевић

СРПСКИ
ФИЛОЛОШКИ
ПРОГРАМ

ТРЕЋНИК

Београд 2000.

САДРЖАЈ

УВОД 7

П р в и д е о

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Запостављени “Преглед српске књижевности”	15
Актуелност Павла Поповића	18
Настава српске књижевности на универзитету	24
Српски национални програм и верско питање	35
Институције – најслабије тачке српског народа	52
Разговор са Милошем Јевтићем	58

Д р у г и д е о

ОБНОВА СРБИСТИКЕ

Покрет за обнову србистике

Писмо “Школском часу”	119
Платформа Покрета за обнову србистике	131
Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности	140
Уз први број “Србистике”	150
Предлог за оснивање катедре за србистику	178
Српски језик и српска књижевност у наставном плану Филозофског факултета у Новом Саду	183

Темељ српског идентитета

Речник чијег језика?	211
За тачан назив српског језика	213
О српском језичком и етничком идентитету	222
Дијалектолошке карте српскохрватског, хрватског и српског језика	241
Издавачки пројект "Србистика"	262
Граматице, речници и правописи српског језика	272
О другом издању "Крађе српског језика" Лаза М. Костића	317
О разликовању српског и хрватског језика	328
Србистика – темељ идентитета	340
Словенски роман и славистика	347

Тачке неслагања

Мемоар Матици српској	369
Књижевна свест српског народа и књижевна свест Јована Деретића	393
Пад књижевноисторијске свести	406
Тачке неслагања	416
О неслагањима око србистике	425
За редефинисање програма Матице српске	439
Регистар имена	445

УВОД

Радови у овој књизи су плод мога бављења проблематиком изучавања српске књижевности као целине и идентитета српског језика. Они одсликавају процесуално обликовање идеје о обнови србистике као националне филолошке дисциплине на опустошеном пољу које је за собом оставила сербокроатистика. Обнова србистике је данас главни задатак српске филологије и један од главних задатака славистике. Пошто књига у свом претежном делу има карактер пројекта, добила је назив *Српски филолошки програм*.

Сви текстови у првом делу ове књиге препштампани су из моје књиге *Српски национални програм и српска књижевност* која је објављена 1995. године. Овде нису унета три текста из те књиге и то: *Предговор Антологији Осам векова српске књижевности у осам књига*, *Историје и историјски прегледи српске књижевности* и *Предлог за едицију "Историје српске књижевности"*. Ови текстови су ушли у састав моје књиге *Систем српске књижевности* (прво издање 1996, друго издање 2000.) Други део ове књиге састоји се од новијих радова насталих после 1995. године. Сва питања која се разматрају у оба дела књиге су филолошке природе и тичу се српског језика и књижевности.

Књига *Српски национални програм и српска књижевност* настајала је док је трајао грађански рат на западним просторима СФР Југославије. Она није пружала одговор на питање политичког програма; њена права преокупација садржана је у питању: какав програм Срби треба да имају у области изучавања и наставе српске књижевности. Књига *Систем српске књижевности*

сти била је потпунија разрада тога програма. У њој је изложен став о томе како треба изучавати српску књижевност као целину и које делове садржи корпус српске литературе. У мојој следећој књизи, *Срби и њихов језик* (1997), одговарано је на питање о идентитету српског језика. Све три књиге објавила је Народна и универзитетска библиотека у Приштини. Оне чине једну целину - приштински триптих или "приштинско тро-књижје", како их је назвао Слободан Костић.

На представљању мојих трију приштинских књига у нишкој Библиотеци "Стеван Сремац" (уредник Марија Бургић) 4. јуна 1997. говорили смо др Јордана Марковић, доцент на Катедри за српски језик нишког Филозофског факултета и ја. Изгледа да смо успели да дочарамо колико је ситуација у српској националној филологији неповољна. Питали су нас: Видимо какво је стање - реците шта да се ради? Покушао сам да одговорим али својим одговором нисам био задовољан. Прави одговор дао сам три недеље касније приликом представљања истих књига у Народној и универзитетској библиотеци у Приштини, током Видовданских свечаности, на првом приштинском Салону књига. Рекао сам јасно: треба обновити србистику. Предочио сам два документа: *Платформу Покрета за обнову србистике* и *Мемоар о српском језику, српској књижевности и српској саборности*. Издавач мојих приштинских књига проф. др Слободан Костић подржао ме је у овом подухвату и већ у октобру 1997. основао је Друштво за обнову србистике - Центар Приштина. Објавио је у посебној брошури оба документа и уз своје пропратно писмо упутио их је 14. Конгресу слависта у Будви на којем сам имао реферат о обнови србистике. Друштво је, затим, покренуло часопис *Србистика/Serbica* који уређујемо Слободан Костић и ја (главни уредник) а истовремено је почело да објављује и књиге.

Идеја Покрета за обнову србистике показала се делотворна. Часопис *Школски час* посветио је овим идејама један тематски блок у првом броју за 1998. годину. На Филолошком факултету у Београду у лето 1998. основана је Катедра за

србистику (која је, на жалост, већ следеће године укинута). Издавачка кућа "Мирослав" у Београду покренула је библиотеку под називом *Србистика*. Исте године објављено је *Слово о српском језику* које су потписали српски књижевници и филолози. Покрет се, међутим, није развијао несметано пре свега због политичке ситуације око Косова и Метохије. Али идеја о потреби обнове србистике ипак је широко продрла. Данас већ има више појединаца који сматрају да и Срби, као и други народи, треба да имају своју националну филологију, србистику. На жалост, иза програма за обнову србистике још не стоје главне српске институције и српска држава. Другим речима, сада је актуелно питање како да се тај програм угради у систем образовања и васпитања, науке и културе. То неће ићи лако јер смо у филолошкој сфери још у власти великих и овешталих предрасуда и туђих интереса. Главна је предрасуда да Срби и Хрвати имају заједнички језик. По несрећи, ову предрасуду неговали су и многи научни ауторитети, као и школски систем у читавом низу генерација. На тој предрасуди и направљена је трошна зграда прве и друге Југославије; ни у трећој са њом се није раскинуло. Па ипак, наука не би била наука кад' и то питање не би могла да разреши на принципијелан начин.

Славистика, која се крајем 18. и почетком 19. века конституисала као научна дисциплина, јасно је разликовала националне језике Хрвата и Срба. Кад је у другој половини 19. века почело да се намеће двонационално име (српскохрватски, хрватски или српски) за језик који је дотле био сматран само српским, то је била груба повреда принципа који важи за све друге језике. Ако су сви језици једнонационални по имену и садржају, то треба да важи и за српски језик. Отуда се никако не може избећи констатација да су Хрвати наметнули своје име језику који су нашли код другог народа и определили се да га узму за свој књижевни језик. Такав гест је беспримеран и с правом га је Лазо М. Костић назвао крађом српског језика.

Крађа српског језика није само уско филолошко питање. Њоме се нешто битно пореметило код етничких Срба: велики број етничких Срба изгубио је идентитет. Узрок тих поремећаја лежи у чињеници да су у случају српског језика били поремећени општеважећи принципи, тј. да су за Србе примењени посебни аршини у односу на друге језике и народе. Тај поремећај није водио добру.

Приликом разбијања Југославије већина оних који се осећају и изјашњавају као Срби схватила је да је српски народ угрожен политички и територијално. На жалост, мало их је који су схватили да том народу прети још већа опасност: нарушавање и губљење интегритета српског језика и српске књижевности који чине темељ српског националног идентитета.

Порука коју читаоци из ове књиге треба да приме једноставна је и гласи: у основи сваког националног програма је филолошки програм. Срби треба да напусте сербокроатистику, треба да се врате својој филолошкој традицији, другим речима да обнове србистику. А да би се тај програм успешно спровео, потребно је да се на томе усаглашено ради у науци, у просвети и у издаваштву.

Потези који треба да се предузму у сфери издаваштва представљени су у овој књизи у одељку *Издавачки пројект "Србистика"*. Он нуди ретроспективан поглед у филолошку традицију објављивањем релевантних, а недовољно познатих и до сада слабо приступачних речника, граматика, правописних приручника српског језика, историја српске књижевности, насталих до Другог светског рата и антологија које би српску књижевност представљале целовито, а не сужено и скраћено, како је чињено последњих пола века, у време доминације сербокроатистике. Ако се прештампавањем не сачувају важни споменици српског језика и књижевности, ако остану непроучавани и ван научне свести садашњих и будућих генерација, онда ће србистика изгубити своје праве темеље. Библиотеке, професори и студенти српског језика и српске књижевности

добили би, објављивањем ових књига, литературу коју сада уопште не познају или је не познају довољно а која им је неопходна у раду. У Србији, у којој понеки издавачи објављују и по хиљаду наслова годишње, не може бити објективних финансијских препрека за штампање по десетак књига годишње из *Издавачког пројекта "Србистика"*.

Други задатак - организовање наставе језика и књижевности на принципима србистике као националне филолошке дисциплине - тражи преиспитивање и промене програма и наставних планова, инструисање педагошког кадра и, опет, потребну литературу.

Постоје и неке несагласности у текстовима из првог и из другог дела ове књиге које су плод нових открића и сазнања. Битне су две несагласности на које треба указати.

Прва несагласност тиче се тумачења бечког *Књижевног договора* из 1850. Читалац ће лако запазити да сам се у првом делу књиге према томе документу односио као према договору Срба и Хрвата о заједничком језику, управо онако како филологија сербокroatистичке оријентације тај документ и тумачи. На основу властитих истраживања, међутим, ја сам касније темељно променио однос према том документу и изнео га у књигама *Систем српске књижевности* и *Срби и њихов језик*. Кратко речено: Бечки договор је у потпуном складу са Вуковим концепцијама српског језика и српске књижевности и представља договор групе књижевника о једном језику и једној књижевности које један народ треба да има, а не договор два народа, у овом случају Срба и Хрвата. Бечки договор је и данас прихватљив и са научне и са националне тачке гледишта, за разлику од сто година млађег Новосадског договора

Друга несагласност односи се на програм и наставни план српске књижевности на српским универзитетима. У првом делу књиге приложен је програм једног предмета који би се изводио у настави под именом Проучавање српске књижевности. Временом је концепција тога предмета у мојим истра-

живањима еволуирала. Његов тачан назив би био *Увод у србистику*. Тако концепиран предмет садржавао би не само увод у проучавање српске књижевности већ и увод у проучавање српског језика, али и осталих грана које србистика, као филолошка дисциплина, захвата. По концепцији, тај предмет би требало да буде сличан предметима који се у свету предају под именом: *Увод у англистику*, *Увод у словакистику*, *Увод у хунгарологију*. Садржај тога предмета заслужује да буде изложен у посебној књизи која ће се појавити у другом колу мојих *Избраних дела* под насловом *Увод у србистику*.

Пошто сви текстови у овој књизи разрађују једну основну идеју, а настајали су различитим поводима, у њима је морало да дође до извесних понављања у излагању ставова и у аргументацији. Волео бих да та понављања више делују као лајтмотив који излагану материју повезује у једну систематску целину него као оптерећење књиге.

Први део

**СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ
И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ**

ЗАПОСТАВЉЕНИ “ПРЕГЛЕД СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ”

На почетку овога века, 1904, шест година после смрти професора српске књижевности Светислава Вуловића, двојица младих професора Београдског универзитета, Павле Поповић и Јован Скерлић, добили су да предају заједно исти предмет: историју српске књижевности. Предмет су поделили тако што је Поповић предавао народну, стару и средњу књижевност, а Скерлић нову књижевност. Из њиховог наставничког рада убрзо су настале две значајне књиге: *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909) и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914). У време када су се појавиле, али и касније, те две књиге имале су комплементарну функцију: да представе српску књижевност као целину. Ту функцију су обе књиге и вршиле до Другог светског рата. Колико знам, обе су до тог времена имале по десетак издања.

После Другог светског рата, међутим, прештампована је само Скерлићева *Историја*. Припадам генерацијама које су прве представе о српској књижевности као целини добијали из те *Историје*. Та слика је нужно морала да буде половична.

Морам да признам да сам Поповићев *Преглед српске књижевности* прочитао тек после завршених студија. Тај податак не треба схватити само као самооптужбу; он сведочи и о систему студија књижевности који је код нас владао.

Ако треба бирати између тих двеју књига, предност дајем Скерлићевој *Историји*. То ипак не оправдава чиње-

ницу да је та књига, на известан начин, послужила да се потпуно потисне и заборави књига која је с њом била и остала комплементарна, Поповићев *Преглед српске књижевности*. Уз све примедбе које јој се могу ставити са данашњег становишта, она заслужује да живи уз Скерлићеву књигу као неизоставни део виђења историје српске књижевности као целине, какво је конституисано на почетку 20. века.

Напомена:

Овај текст објављен је као одговор на анкету “Прецењени и потцењени писци”. Анкету је водила Радмила Гикић, а она је објављена у првом броју новопокренутог часописа *Српски књижевни магазин* (уредник Симон Грабовац) који је изашао крајем 1992. године у Новом Милошеву у Банату.

У *Политици* од 8. априла 1993. године изашао је текст о тој анкети под насловом *Прецењени и потцењени писци* са потписом З. Радисављевић. У том тексту се, у приказу анкетираних одговора каже:

“Петар Милосављевић је издвојио две изузетне књиге: “Преглед српске књижевности” Павла Поповића и “Историју новије српске књижевности” Јована Скерлића, дајући предност овој првој. Реч је о књигама које су, потпуно неоправдано, пале у заборав.”

Десет дана касније ја сам *Политици* послао писмо и текст под насловом *Актуелност Павла Поповића*.

Писмо гласи:

КУЛТУРНОЈ РУБРИЦИ ПОЛИТИКЕ

У *Политици* од 8. априла објављен је чланак о анкети *Српског књижевног магазина* под насловом *Прецењени и потцењени писци*. У чланку је парафразирао и мој одговор, на жалост, сасвим нетачно.

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

То ме је подстакло да напишем текст под насловом Актуелност Павла Поповића. Ако објавите (надам се, без скраћивања и измена) овај мој рад, исправићете грешку према мени, а можда и неке грехове о којима се у тексту говори.

С поштовањем,

Петар Милосављевић

Нови Сад, 18. априла 1993.

Политика текст није објавила.

АКТУЕЛНОСТ ПАВЛА ПОПОВИЋА

Распад Југославије поново је актуализовао Павла Поповића.

Професор Павле Поповић (1868-1939) предавао је на Филозофском факултету у Београду више од тридесет година (1904-1938). У српској научној и културној средини био је један од најјутицајнијих професора београдског филолошког круга. Био је уредник *Српског књижевног гласника* (1905-6), оснивач Друштва за српски језик и књижевност (1910), оснивач часописа *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1921), председник Српске књижевне задруге (1928-1937), ректор Београдског универзитета (1924-1928).

За време Првог светског рата Павле Поповић се ангажовао и политички. У Лондону је уређивао билтен *Press Ecstracts* (1916-17) и био је члан Југословенског одбора. У Енглеској је написао и књигу *Југословенска књижевност* чије се прво издање појавило у Кембриџу 1918. Као један од твораца нове државе, том књигом је очигледно желео да покаже, између осталог, да њен троимени народ (Срби, Хрвати, Словенци) има и једну заједничку књижевност. Став који је он, притом, изражавао није био његов лични. То је био став снага које су стварале нову државу, а пре свега став Југословенског одбора.

Пре тога чина, Павле Поповић је већ био признати стваралац. Његов избор за професора српске књижевности на Великој школи (1904) односно на Београдском универзитету (од 1905) значајан је датум у историји српске књижевности. Поповићу се следеће године (1905) на истој катедри и на истом

предмету придружио још један професор, Јован Скерлић. Њих двојица ће заједно, све до Скерлићеве смрти (1914) предавати историју српске књижевности.

Поповић и Скерлић су свој наставни предмет делили тако што је Павле Поповић предавао народну, стару (односно средњовековну) и средњу (дубровачку) књижевност, а Скерлић само нову српску књижевност. Из тих њихових предавања настале су две књиге: Поповићев *Преглед српске књижевности* (1909) и Скерлићева *Историја нове српске књижевности* (1914). Те две књиге заједно и комплементарно представљале су српску књижевност као целину. Корпус српске књижевности, по њима, обухватао је четири дела или "области" (Поповићев израз): народну, стару, средњу (тј. дубровачку) и нову књижевност. Такво сагледавање корпуса српске књижевности није било лично мишљење двојице младих београдских професора. Оно је проистицало из већ стогодишњег бављења југословенском и српском књижевношћу којем су значајне прилоге дали: Копитар, Шафарик, Пипин, Јагић, Стојан Новаковић и други. Слична подела важила је и за хрватску књижевност која је често обрађивана заједно или комплементарно са српском.

Павле Поповић је између два светска рата имао огроман ауторитет. Његов *Преглед* је обилато прештампаван (има десетак издања). У то време вршио је утицај сличан Скерлићевој *Историји*. Обе књиге су, на комплементаран начин, представљале српску књижевност као целину.

Између два светска рата, међутим, у духу нове државне идеје, више се инсистирало на југословенској књижевности него на посебним националним књижевностима. У духу те идеје настала је, за школске потребе, и *Југословенска књижевност* Милоша Савковића са пратећим хрестоматијама текстова. И њена тежња је била да се југословенска књижевност представи као целина, са јасном намером, као и у књизи Павла Поповића под истим називом, да се на националним одредницама не инсистира или да се оне бришу у име заједништва. Из истог настојања се и Катедра за српску књижевност претворила у

Катедру за југословенску књижевност. Катедре под тим именом трајале су у више универзитетских центара до пред крај шездесетих година овог века; после тога су се трансформисале у катедре за југословенске књижевности (множина).

Пре него што се почела распадати југословенска држава почела се распадати југословенска књижевност. Књига *Југославенска књижевност*, коју је, по налогу југословенског Комитета за сарадњу са иностранством писао Антун Барац (1954) већ је била наговештај таквог распада. Та књига има исти наслов као и књиге Поповића и Савковића. Али се у њој од почетака, паралелно али одвојено, прати посебан развој трију југословенских литература: српске, хрватске и словеначке. То више, стварно, није историја једне већ три блиске литературе.

У књизи Антуна Барца, која има исти наслов као и књиге Поповића и Савковића дошло је до још једног значајног померања: дубровачка књижевност је код Барца укључена у хрватску. То није нова чињеница у односу на претходне историје хрватске књижевности: хрватски историчари су од 19. века дубровачку књижевност сматрали саставним делом хрватске књижевности, као што се она у историјама српске књижевности сматрала саставним делом српске, или бар заједничком српскохрватском књижевношћу. Нова је чињеница да је после Барца дубровачка књижевност изостављена из корпуса српске књижевности. Тако ће бити учињено у едицији *Српска књижевност у сто књига* која се појавила у издању Матице српске и Српске књижевне задруге (1958-1966), затим у Нолитовој едицији *Српска књижевност у књижевној критици* у осам књига (1965), у *Историји српске књижевности* Јована Деретића (1983) и другде.

Ето једног од главних политичких разлога што *Преглед српске књижевности* Павла Поповића није био после Другог светског рата прештампаван као што је то учињено са Скерлићевом *Историјом*. О Поповићу, сем тога, готово да и није писано после Другог светског рата. Свако озбиљније писање о њему не би могло да заобиђе главно његово дело и одређење

према проблемима које оно покреће. А пошто се Поповић ослањао на велику литературу о српској књижевности, практично је морала да буде запостављена и та литература која је са његовом визијом била сагласна.

Имати у виду само Скерлићеву историју, а не и Поповићеву, значило је имати у виду само један део српске литературе. Пошто је Скерлић, у својој *Историји*, узгред негирао уметничке вредности и старе, односно српске средњовековне књижевности и дубровачке књижевности, лако се могао стећи утисак да он у својој *Историји* говори о српској књижевности у целини.

Полувековно потискивање Павла Поповића, као и литературе, наше и стране, на којој је његово дело израсло, показује се у свој својој трагичној бесмислености у дане када се југословенска држава распала и кад су Срби стављени у ситуацију да траже нова решења у свим областима па и у националној филологији. Разоткрива се да из корпуса српске литературе није изостављан само један њен део, средња (дубровачка) књижевност, већ да су угрожена и друга два дела те литературе из Поповићевог *Прегледа*: стара, односно српска средњовековна књижевност и српска народна књижевност.

Већ годину дана се разговара о томе да се у Савезној Републици Југославији, уместо катедри за југословенске књижевности оснују катедре за српску књижевност. Учествовао сам у више тих разговора и чуо људе од имена и угледа како озбиљно тврде да српска књижевност почиње тек од 18. века и да тако нешто као што је стара српска књижевност или српска народна књижевност не постоји. У наставним плановима који се предлажу за катедре за српску књижевност постоје предмети: народна књижевност и средњовековна књижевност, али не као део српске књижевности, него, као и до сада, у склопу јужнословенских књижевности.

Педесетогодишње одстрањивање Павла Поповића из научне јавности и наставне праксе очигледно је оставило крупне трагове на свести професора који су после рата формиран и

који данас предају српску књижевност. Од четири области српске књижевности које је Поповић унео у своју *Југословенску књижевност* сада Срби из те заједничке југословенске књижевности излазе само са једном од тих области - оном коју је предавао Скерлић. Српска књижевност се тако скраћује за више од пет векова и сужава на вештачки омеђено духовно подручје.

Како се према истом проблему односе Хрвати? И хрватски историчари су своју књижевност (Шурмин и други) делили на оне исте четири области: на народну, стару, средњу и нову књижевност. У репрезентативној едицији *Повијест хрватске књижевности*, која је изашла пре петнаестак година у седам књига, постоје веома обимне књиге посвећене и народној, и старој, и средњој хрватској књижевности, и четири књиге посвећене новој.

Кад се има у виду и ситуација код других словенских и несловенских народа, испашће да само Србима књижевност почиње од 18. века и да само народ Светог Саве и Вука Караџића нема и своју српску средњовековну и народну књижевност.

Суочени смо последњих година са јасним стратегијама да се српски народ физички скрати и да му се животни простор сузи. Да ли се та стратегија не односи и на српску литературу? Пре петнаест година на Катедри за југословенске књижевности у Новом Саду проф. др Јоже Погачник, наставник словеначке књижевности, настојао је да се уведу два нова предмета: црногорска и босанскохерцеговачка књижевност. У томе настојању је имао јаку политичку и стручну подршку. На Филозофском факултету у Новом Саду та стратегија није прошла, али је прошла у другим срединама, нпр. у Сарајеву. Куда је та стратегија водила и ко је стајао иза ње данас је, надам се, јасно.

Данашњи председник СР Југославије Добрица Ћосић изрекао је чувену реченицу о томе да Срби добијају у ратовима, а губе у миру. Губљење делова српске литературе у миру

очигледно показује да неке од важних српских институција нису на нивоу својих задатака.

Враћање Павлу Поповићу и литератури на којој је он израстао потребно је да би се сагледало стање наше филологије, да би се она одредила према даљој прошлости, као и према оној најближој и да бисмо се уопште могли снаћи у времену које долази. Зато сам у анкети *Српског књижевног магазина* о потцењеним и прецењеним делима и писцима указао на неоправдано запостављање *Прегледа српске књижевности* Павла Поповића у односу на Скерлићеву *Историју нове српске књижевности*.

НАСТАВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ НА УНИВЕРЗИТЕТУ

У Краљевини Србији, пре првог светског рата, као национална књижевност предавана је српска књижевност. Тако је било и у српским школама ван Србије, на пример у Црној Гори и Аустро-Угарској.

После стварања Југославије, 1918. године, као национална књижевност се, бар у изразито српским деловима Југославије, предавала југословенска књижевност. Негде од 60-тих година, међутим, у називу тога предмета појавила се множина: југословенске књижевности. То је већ био знак почетка распада, најпре југословенске књижевности на националне књижевности, а затим и Југославије на самосталне националне државе.

Распад Титове Југославије наложио је потребу да се и у српском делу редефинише појам националне књижевности. Све катедре за југословенске књижевности, из садашње (треће) Југославије, тј. из Србије и Црне Горе, сложиле су се 1992. да се као национална књижевност предаје српска књижевност, а не више југословенска, односно југословенске књижевности. Истовремено је одлучено и да се друге јужнословенске књижевности предају као стране књижевности, али са посебном пажњом због многих веза и заједничких појава са српском књижевношћу.

Тешкоће су се, међутим, појавиле кад се поставило питање како српску књижевност издвојити од осталих југословенских

књижевности, односно како одредити корпус српске књижевности.

Разговори о томе вођени су на састанцима појединих катедри, али и на међукатедарским састанцима. Ја сам учествовао на више тих састанака од маја 1992. до маја 1993. а учествовао сам и на свим састанцима моје Катедре за српску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду који су били посвећени овој теми. На свим тим састанцима било ми је на коректан начин омогућено да излажем своје ставове. Па ипак сам, приликом усвајања нових планова за српску књижевност, био надгласан: усвојен је сасвим другачији наставни план од мог предлога.

За тај план, ја сам, пре него што је усвојен, тврдио да је рађен нестручно; да је противан српској филолошкој традицији, напосе и да је противан садашњим и будућим српским националним интересима. Сада сам још убеђенији да сам у таквим квалификацијама овог плана био у праву.

Наставни планови се стално доносе, мењају, коригују. Тај посао се обично одвија у кругу стручњака, мимо ширег увида јавности. За такав поступак има доста практичног оправдања: широка јавност стварно нема много шта да каже о настави математике, физике, ботанике, психологије и других сличних предмета.

Настава из националне књижевности, међутим, много је сложенији случај. Она је везана за национални програм и може да има повољне, али и веома неповољне рефлексе на националну судбину. Погрешни потези у тој области могу да буду и ненадокнадиви.

У време дискусија о новим наставним плановима из српске књижевности делови српског народа налазе се у оружаном сукобу, а цео наш народ се налази у изолацији. Ових година јасније него икад показало се да у свету има снага које настоје да војнички и политички разбију српски народ, да му сузе и скрате животни простор. То је, надам се, јасно и очигледно већини савремених Срба. Као стручњак за изучавање књи-

жевности, више пута сам био у позицији да видим да исте силе теже да постигну исте циљеве и у области српске књижевности. Преко појединих едиција и преко несувислих наставних планова оне исто тако настоје да српску књижевност поцепају, сузе и скрате.

(Из Предговора књиге *Српски национални програм и српска књижевност*)

ПЛАН НАСТАВНЕ ГРУПЕ ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

(Из предлога Комисије овде су наведени само предмети из књижевности. Представљени су критички тако да се види концепција.)

Општа књижевност

Теорија књижевности I	2+2	2+2		
Теорија књижевности II	2+2	2+2		
Светска и компаративна књижевност	2+2	2+2	2+2	2+2

Јужнословенске књижевности

Хрватска књижевност XIX и XX века	2+2	2+2		
Македонска, бугарска или словеначка књижевност по избору	2+1	2+1		

Српска књижевност

Српска књижевност XVIII века	2+2	2+2		
Српска књижевност XIX века I	2+2	2+2		
Српска књижевност XIX века II	2+2	2+2		
Српска књижевност XX века	2+2	2+2	2+2	

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

Предмети недефинисаног садржаја

Народна књижевност	2+2	2+2	2+1	2+1
Средњовековна књижевност	2+2	2+2		
Књижевност ренесансе и барока	2+1	2+1		

МОЈ ПРЕДЛОГ НАСТАВНОГ ПЛАНА НА
КАТЕДРИ ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК:

Општи предмети

Историја Срба	2+1	2+1		
Историја филозофије/Естетика	2/	2		
Генетичка и педагошка психологија	2	2		
Страни језик	2+2	2+2		

Општа књижевност

Теорија књижевности I	2+2	2+2		
Теорија књижевности II	2+2	2+2		
Светска и компаративна књижевност	2+2	2+2	2+2	2+2

Јужнословенске књижевности

Хрватска књижевност	2+1	2+1		
Македонска, бугарска или словеначка (по избору)	1+1	1+1		

Српска књижевност

Народна књижевност	2+2	2+2	2+1	2+1
Средњовековна књижевност	2+2	2+2		
Ренесанса и барок	2+2	2+2		
Просвећеност; класицизам, предромантизам	2+1	2+1		
Романтизам	2+1	2+1		
Реализам и модерна	2+1	2+1		
Доба модернизма	2+2	2+2		

Доба постмодернизма	2+2 2+2
Проучавање српске књижевности	1+1 1+1
Тематски семинари из књижевности	6 6

Језички предмети

Увод у лингвистику	2 2
Старословенски језик	2+1 2+1
Историја и дијалектологија српског језика	2+2 2+2
Стандардни српски језик I (Фонологија и морфологија)	2+2 2+2 2+2
Стандардни српски језик II (Синтакса и семантика)	2+2 2+2 2+2
Методика наставе књижевности и језика	2+1 2+2

Н а п о м е н а :

Мој предлог Програма разликује се од предлога који је дала Комисија практично само у делу који се тиче српске књижевности.

Разлике у односу на предлог Комисије су у овоме:

а. У мом предлогу се предвиђа увођење новог предмета који би се звао *Проучавање српске књижевности*. (Скицу програма тога предмета достављам у прилогу).

б. У мом предлогу се српска књижевност приказује као целина, од средњег века до данас. (По другом предлогу испада да Срби имају властиту књижевност тек од XVIII века, што је у научном смислу бесмислица а у националнополитичком – штета.)

в. Подела српске књижевности у мом предлогу дата је према стилским периодима. Та подела је сигурно природнија од оне друге која је начињена механички према вековима и полувековима.

г. У мом предлогу дословно је поштована стилска оријентација и кад су стилске оријентације груписане (на пр. ренесанса и барок) или кад су обухваћене скупним именом (на пр.

модерна – за парнас и симболизам; доба модернизма за скуп оријентација).

д. Доба модернизма обухватало би у српској књижевности скуп оријентација између два светска рата и после Другог светског рата: модернизам, експресионизам, дадаизам, зени-тизам, хипнизам, надреализам, постсимболизам, неороман-тизам, социјалну литературу, литературу о НОБ, соцреали-зам и послератни модернизам.

ђ. Доба постмодернизма обухватао би литературу која се јавља као реакција на модернизам и пратеће појаве од педесетих година XX века. Главни писци тог раздобља су: Бранко Миљковић, Иван В. Лалић, Бећковић, Симовић, Б. Петровић; Миодраг Булатовић, Бошко Петровић, Тишма, Михаиловић, Пекић, Киш, Павић; Александар Поповић, Душан Ковачевић итд. Специфичне појаве у овом корпусу су: изузетно плодна поезија за децу и изузетно плодна сатирична књижевност.

е. Оваква периодизација блиска је периодизацијама других националних књижевности. Она омогућује и обавезује да се појаве српске књижевности доводе у компаративну везу са појавама у другим књижевностима.

Нови Сад, 28. фебруара 1993.

СКИЦА ПРОГРАМА ПРЕДМЕТА ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Н а п о м е н а: Сврха је ове Скице да представи како би овај предмет изгледао. На програму би још требало радити што подразумева и израду списка литературе.

Српска уметничка књижевност и књижевност која има за предмет проучавање уметничке књижевности. Природа и обим ове друге књижевности. Потребне да се и она систематски изучава.

Зачеци словенске филологије: Добровски, Копитар, Вук, Шафарик. Јагићева *Историја славјанској филологији*.

Зачеци библиографског рада код Срба: Орфелин, Сола-рић, Мушицки. *Српска библиографија* Стојана Новаковића. Са-времене библиографије Г. Михаиловића, Д. Панковића, Б. Маринковића. Библиографије Матице српске, Народне биб-лиотеке Србије, Народне библиотеке Црне Горе, Југословен-ског библиографског института и друге.

Изучавање и издавање старих списа. Вук, Даничић, Ми-клошић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић. Подухвати на издавању старих српских текстова у Југославији. Издања *Србљака*. Едиција *Стара српска књижевност*.

Рад на бележењу, скупљању, издавању и изучавању наро-дних умотворина. Рукописни фондови.

Најзначајније едиције српске књижевности. Издања Срп-ске књижевне задруге. Едиција *Српски писци* (између два свет-ска рата). Едиција *Српска књижевност у сто књига*. Едиција *Српска књижевност у књижевној критици*. Едиција *Српска књиже-вна критика*. Сабрана дела појединих писаца. Критичка изда-ња појединих дела и појединих писаца.

Најзначајније антологије српске књижевности. Антоло-гије српске поезије Богдана Поповића и Миодрага Павловића.

Најзначајнији часописи са прилозима проучавању српске књижевности. Специјализовани часописи: *Прилози за књиже-вност и језик*, *Зборник МС за књижевност и језик*, *Књижевна критика*, *Историја књижевности* итд.

Основни видови проучавања књижевности код Срба: историја књижевности, теорија књижевности, књижевна кри-тика.

Историча књижевности

Зачеци историјског проучавања српске књижевности. Јер-неј Копитар. Лазар Бојић.

Српска књижевност међу словенским и јужнословенским књижевностима: Шафарик; Пипин.

Историја књижевности Срба источне и књижевности Срба западне цркве и Хрвата: Шафарик, Пипин, Стојан Новаковић.

Историја књижевности народа хрватскога и српскога Ватрoслава Јагића.

Напуштање филолошког концепта и заснивање модерне историје српске књижевности: *Преглед српске књижевности* Павла Поповића и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића. Комплементарност тих синтеза. *Историја српске књижевности* Тихомира Остојића.

Српска књижевност у историјама српске и хрватске књижевности Ђуре Шурмина, Андре Гавриловића, Давида Богдановића, Бранка Хорвата, Драгутина Прохаске.

Српска књижевност у историјама југословенске књижевности Павла Поповића, Милоша Савковића и Антуна Барца и у *Савременој југословенској литератури (1945-1965)* Свете Лукића.

Послератне историје српске књижевности: Историја романтизма Миодрага Поповића; историје барока, класицизма и предромантизма Милорада Павића; историје старе српске књижевности Милана Кашанина и Димитрија Богдановића; историја послератне и историја модерне српске књижевности Предрага Палавестре; историја књижевности на тлу Црне Горе и Боке Которске 16-18. века Мирослава Пантића. *Историја српске књижевности* Јована Деретића.

Најзначајнији истраживачи српске књижевности и њихови радови: Петар Колендић, Драгољуб Павловић, Младен Лесковац, Ђорђе Сп. Радојичић, Драгиша Живковић, Миодраг Поповић, Мирослав Пантић, Владан Неђић, Миодраг Павловић, Слободан Томовић, Светозар Кољевић, Славко Леовац и др. Институције и истраживачи.

Допринос странаца изучавању српске литературе: Гете, Мицкијевич, Мериме, Веселовски; Мурко, Пери и Лорд,

Шмаус, Браун и други. Српска књижевност у савременој сла-
вистици.

Компаративно изучавање српске и других књижевности.
Војислав Јовановић, Милош Савковић, Милош Тривунац,
Зоран Константиновић, Милосав Бабовић, Витомир Вулетић
итд.

Проблем одређивања корпуса српске књижевности. Је-
зици на којима је стварана српска књижевност. Заједнички
писци и дела са бугарском књижевношћу. Заједнички писци и
дела са хрватском књижевношћу. Главни стваралачки центри.
Српска књижевност у расејању.

Регионалне књижевности и њихово интегрисање у нацио-
налне књижевности. Дубровачка књижевност и историја ње-
ног односа према српској и хрватској књижевности.

Идеје словенства, илирства и југословенства и судбина
српске књижевности.

Однос према континуитету српске књижевности и про-
блеми њене периодизације.

Вук Караџић: српске народне песме најстаријих, средњих
и нових времена. Ватрослав Јагић: стара, средња и нова књи-
жевност.

Павле Поповић: основне "области" српске књижевности:
стара, средња (дубровачка), народна и нова књижевност. Про-
блеми периодизације народне књижевности.

Периодизација нове књижевности по духовним раздо-
бљима. Јован Скерлић: српска књижевност доба просвеће-
ности, доба романтизма, реализма и садашњег доба.

Периодизација по стилевима: Драгиша Живковић, Мио-
драг Павловић, Милорад Павић.

Периодизација по вековима и проблеми.

Т е о р и ј а к њ и ж е в н о с т и

Приручници за теоријско проучавање књижевности.
Приручници из области реторике. *Реторика* Стеријина, Мале-

тићева, Нушићева, Сретена Петровића. Приручници из поетике: *Теорија поезије* Ђорђа Малетића. *Теорија књижевности* Пере Ђорђевића. Приручник на основу студентских бележака са предавања Богдана Поповића. Теорије књижевности Паулине Албала, Радмила Димитријевића, Василија Гочанца. *Теорија књижевности* Драгише Живковића. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова* Ђорђа Трифуновића. *Речник књижевних термина* у редакцији Драгише Живковића. *Методологија проучавања књижевности* Петра Милосављевића.

Теоријски доприноси.

Испитивање генолошких проблема. Вукова класификација народних умотворина. *Модерни облици књижевности* Јована Христића.

Испитивање наратолошких проблема. Богдан Поповић поводом *Гордане* Лазе Костића. *Негативни јунак* Николе Милошевића. *Прича и значење* Гаје Пелеша.

Испитивања у области поетике. Лаза Костић и схватање поезије као записника о стању “међу јавом и мед сном”. *Античка естетика и наука о књижевности* Анице Савић Ребац.

Испитивање литерарног текста. Теорија “сложена речи” Љубомира Недића и теорија “ред-по-ред” Богдана Поповића.

Испитивања песничког језика. *Језичке могућности* Станислава Винавера. Испитивања песничког језика и књижевног текста на семиолошким основама: Новица Петковић.

Испитивање стиха. Лука Зима, Тома Маретић; Драгиша Живковић, Жарко Ружић. Испитивања стиха Светозара Петровића: метаметричка теорија.

Испитивање тропа. Теорија феноменолошког пресликавања и теорија модела Михаила Петровића Аласа.

Испитивања рецепције литературе. *Српска књига* Стојана Новаковића. Студија Пере Слијепчевића *Шилер у Југославији*.

Испитивање проучавања књижевности. Љубомир Недић и иманентна критика. Светозар Петровић и заснивање методологије проучавања књижевности.

Проблематизовање вредновања књижевних дела. Радови Богдана Поповића, Драгана Јеремића и Свете Лукића. *Књижевна аксиологија* Миодрага Радовића.

Проблеми компаративног проучавања књижевности. Божидар Петрановић. Тартаља о настајању компаратистике. *Увод у компаративно проучавање књижевности* Зорана Константиновића.

К њ и ж е в н а к р и т и к а

Почеци књижевне критике код Срба. Доситеј. *Друга рецензија српска* Вука Караџића. Јован Суботић и Јован Ристић.

Филолошка критика: Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић.

Романтичарска критика: Јован Андрејевић Јолес, Коста Руварац и Лаза Костић.

“Природна критика”: Светислав Вуловић.

Естетичка критика: Љубомир Недић и Богдан Поповић.

Историјско-позитивистичка критика: Павле Поповић, Слободан Јовановић, Никола Радојчић и други.

Импесионистичка критика: Јован Скерлић, Бранко Лазаревић, Милан Богдановић, Борислав Михајловић, Мирослав Егерић.

Модернистичка критика: Марко Ристић, Зоран Мишић.

Идеолошка и марксистичка критика: Милован Ђилас, Радован Зоговић; рефлексии резултати.

Ерудитска критика и есејистика: Исидора Секулић, Срећен Марић, Миодраг Павловић, Драган Јеремић, Предраг Палавестра, Петар Џаџић.

Психоаналитичка критика: Војин Матић, Владета Јеротић, Зоран Глушчевић, Радоман Кордић.

“Нова српска критика”: Никола Милошевић, Никола Кољевић, Новица Петковић, Бранко Поповић, Љубиша Јеремић, Ђорђевић Вуковић и други.

Најактивнији савремени књижевни критичари.

СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ПРОГРАМ И ВЕРСКО ПИТАЊЕ

Питање верског и националног идентитета Срба кроз историју једно је од оних која су заокупљала и наше и стране писце и научнике, а не само политичаре. У српској традицији постоји једна широка бразда којом су пролазили сви они који су били преокупирани питањима националног имена, језика и вере Срба, њиховог словенског и европског битија и окружења. Народ кога је судбина поставила са обе стране нестабилне границе која дели Исток и Запад вековима већ болно доживљава померања те границе и има великих тешкоћа у природним настојањима да се одржи у својој целовитости. Успех српске борбе за самоодржање није увек подједнак и највише зависи од снаге националне самосвести и квалитета његовог националног програма.

Два програма: српски и југословенски

Срби су се, у новијој историји, опредељивали око два основна национална програма: српског и југословенског.

а. Српски програм је утемељио творац модерне српске националне свести гроф Ђорђе Бранковић (1645-1711). Он је радио на томе да све Србе окупи у једну посебну државну заједницу. Такав његов програм природно се сукобио са аустријским државним интересима. Моћна царевина га је зато заточила и без суда задржала у притвору све до смрти, преко

двадесет година. Али је из његовог деловања, а поготово из његових *Хроника*, остала да живи у народу идеја о потреби обнављања (односно стварања) самосталне српске државе.

Програм Ђорђа Бранковића почео се остваривати практично на почетку 19. века кроз Први и Други српски устанак. У духовном смислу те устанке су умногоме припремили Срби у Аустро-Угарској, најближи баштиници Ђорђа Бранковића. Историјско оправдање српске државе дао је историчар Јован Рајић у својој обимној *Историји разних славенских народа* (1794). Правник по струци, а племић по пореклу, Сава Поповић Текелија направио је и прави програм-визију српске државе: наговестио га је у свом чувеном говору на Темишварском сабору 1790, а посебно изложио у свом писму Наполеону 1804. године (објављеном тек у књизи његових мемоара *Описаније живота мога* (1966)). Текелијина визија српске државе најбоље се може видети из мапе коју је израдио 1805. (и штампао у 2000 примерака) и која је била намењена превасходно Карађорђу и његовим саборцима. Репродукција мапе објављена је у раду Душана Ј. Поповића *Сава Текелија према првом српском устанку* (Зборник Матице српске за друштвена питања, 1954) и у књизи Вере Милосављевић *Текелијина библиотека* (1990).

И Бранковићеве *Хронике* и списи Саве Текелије и други писани извори сведоче о томе да су Срби имали своју националну стратегију за обнављање српске државе. Српски национални и духовни препород, који почиње са Бранковићем, а чији врхунци су Доситеј и Вук, одвијао се по истом основном програму: успостављање континуитета са старом српском државном традицијом, духовна интеграција српског народа и остварење крајњег циља: уједињење свих српских земаља када тај циљ постане остварив.

Српски национални програм, који је почео да се оживотворује на почетку 19. века, био је главна српска оријентација све до Првог светског рата. Иако веома подложни југословенској националној идеји, Срби у 19. веку ниси имали званични југословенски програм. Гарашаниново

Начертаније, упливисано југословенским програмом, задржало је форму српског националног програма. Тек 1915. године, Српска народна скупштина истиче у Нишу, ратној престоници Србије, југословенски програм: истиче да ће се борити за ослобођење све “неослобођене браће”, тј. Срба, Хрвата и Словенаца чији су представници истицали став да је то један народ са три имена. Од тада, па до уједињења, то ће бити званични програм српске Владе. Последњи покушај да се Срби врате српском националном програму учинио је војвода Мишић у извештају регенту Александру 1919. године, предлажући да Срби не ступају у стварање заједничке државе са Хрватима и Словенцима. Александар његов предлог није прихватио.

После распада Југославије 1991. Србима није остало друго него да се врате свом српском националном програму. Процес дефинисања (редефинисања) тог програма иде мучно и споро: зато што су појединци и институције припремљени више ка оживотворењу оног другог, југословенског програма.

б. Југословенски програм почиње да се остварује од илиризма. Далеко пре илиризма, међутим, живела је, нарочито међу људима нашег језика са Приморја, идеја словенства (словинства). То је био њихов одговор на осећање италијанства које су сретали преко мора у Италији. И Приморци словенског порекла осећали су да припадају бројном Словенском народу. То осећање је било нарочито наглашено у време панславизма, крајем 18. и почетком 19. века.

Илиризам је појава која још увек није критички довољно осветљена. Тај покрет је, пре свега по идеји о јужнословенском заједништву, сличан словинству. Али он се није јавио у слободном Дубровнику, већ у Аустријској царевини и не треба искључити ни удео моћне царевине у његовом настанку и програму. Важно је уочити да је илиризам настао у тренутку кад је српски духовни препород био најмоћнији и кад се српска државна идеја почела остваривати. Српски препород је

претио да угрози Аустрију, да доведе у питање њене стратешке интересе. Природно је што је она настојала да том покрету на неки начин парира. Парирала му је тако што је покренула један конкурентски покрет, илирски покрет, који ће српски препород зауставити, онемогућити, разбити.

Илирски покрет се обично представља као акција младих одушевљених људи који су чиста срца настојали да остваре нешто велико и значајно на просторима где живе Јужни Словени. За такво виђење илирског покрета има довољно потврда. Али на тај сложени покрет може се гледати и другачије: као на смишљену акцију за коју ће се употребити млади и одушевљени људи. Стратегија снага које су стајале иза илирског покрета била је проста. Да би ослабили све опаснији српски национализам, Србе је прво требало ујединити са другим јужнословенским народима, пре свега са Хрватима, и то у Аустријској царевини, а затим ту мешавину учинити неодрживом и разделити је. Та стратегија је већ првих година постала јасна искуснијим Србима. Идеју илиризма су, у први мах, подржали и Текелија и Теодор Павловић, први људи у Матици српској. Али су се убрзо тргли и пружили жесток отпор. Теодор Павловић је, у полемици, изнео податак који може да илуструје порекло отпора. Срба је, по њему, у оном тренутку било око 5 милиона; Хрвата око 400.000; зашто би Срби имали рачуна да се уједињују са Хрватима? Већ тада је појединцима било јасно да је циљ уједињења промена у односу снага.

Идеја илиризма је временом била одбачена, али су је исти чиниоци понудили у новој форми, у форми југословенства. Главни идеолог југословенства постао је бивши капелан аустријског двора, а потом ђаковачки бискуп, Јосип Јурај Штросмајер. Он је говорио да су Срби и Хрвати један народ, да треба све да уједине: језик, књижевност, вере. Однос снага је био такав да је подразумевао да ће се то уједињење остварити под жезлом Хабзбурговаца. Штросмајер је своје идеје саопштавао у веома допадљивој форми тако да су те идеје прихватили и многи Срби, пре свих Ђуро Даничић, па затим његов ученик

Стојан Новаковић, а пред Први светски рат главни носилац те идеје био је Јован Скерлић. Идеја братства и јединства и заједништва која је нуђена са хрватске стране била је и за Србе примамљива, јер су и они од реализације те идеје имали своја очекивања: Идеју је прихватио и Његош и Вук (који је заједно са Даничићем потписао са Хрватима бечки договор о језику). Срби су на идеју Југославије и југословенства пристајали зато што су у оно време били премоћни над другим Јужним Словенима, јер су имали своју матицу у Кнежевини Србији. Они су југословенство схватили на свој начин: видели су у њему проширену српску заједницу која ће се, разуме се, остварити мимо Аустрије.

Прва и друга Југославија – то су биле две варијанте решења истог проблема. Прва је настала под српском династијом после распада Аустрије. Друга, Титова Југославија, је показала по Србе све негативности југословенског избора, јер је довела до дезинтеграције српске нације. Државна заједница у коју су Срби ушли 1918. звала се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Приликом распада Југославије Срби су изашли из државне заједнице која је у истим оквирима бројала шест народа: Србе, Хрвате, Словенце, Македонце, Црногорце и Муслимане. Три новостворена народа настала су, углавном, из српског националног корпуса. Зато је природно што су се јављале идеје (као на пр. у *Књизи о Милутину* Данка Поповића) да би тај програм требало што пре напустити. Али не само напустити Југославију као државну заједницу, већ напустити и *саму* идеју југословенства: јер се показало да је и та идеја, у пракси, деловала разарајуће на српско национално биће.

Враћање раније напуштеном српском националном програму, то је оно најзначајније што се у годинама распада Југославије Србима десило. Распад Југославије извеле су сецесионистичке републике, потпомогнуте од спољних фактора. Десило се да враћање старом, напуштеном српском националном програму изводе личности које готово да пре рата нису ни биле на јавној сцени, или су се тек пред рат на њој јавиле. То

значи да враћање старом програму није било довољно духовно, идејно, политички, дипломатски, војно итд. припремљено. Остаје нам нада да ће снаге које изводе историјску преоријентацију имати довољно мудрости и храбрости да прелазак на нови (односно обновљени) програм спроведу што успешније и са што мање жртава. Ако је главна стратегија југословенског програма по Србе водила ка њиховој дезинтеграцији, природно би било да српски национални програм на њихову даљу судбину делује интегративно.

Српски национални програм и духовна интеграција

Југословенски програм деловао је дезинтегративно на Србе не само у националном, већ и у духовном смислу. Срби су у 19. веку били народ са три вере (православна, римокатоличка и муслиманска) па су тако и ушли у Југославију. Највише је било Срба православаца, а мање римокатолика и муслимана. Многи муслимани су се још и после Другог светског рата опредељивали као Срби. Судаћи по расположењу које данас преовлађује, Срби себе схватају као једноверни православни народ. И то је последица дезинтегративног деловања југословенског модела.

Свима је позната она реченица Вука Караџића о Србима "три закона": грчкога, римскога и турскога. Није, међутим, толико познато да Вук том реченицом није изразио само свој став, већ и општи став његовог времена. Срби муслимани у његово време нису били значајан културни чинилац, бар за славистички свет. Али Срби римокатолици то јесу. Срби римокатолици још од Немањиног времена били су значајан чинилац српског друштва, посебно на Црногорском приморју (Барска бискупија) и у Дубровнику. О Србима римокатолицима пишу Добровски, Копитар, Шафарик, Пипин и други. Срби римокатоличке вероисповести су у првој половини 19. века тако бројни да их поменути филолози обично стављају пре Срба православаца. Србе православце и римокатолике стално

имају на уму и српски филолози све до новијих времена. Кад Стојан Новаковић, Вуков следбеник, говори о Србима, он има у виду Србе трију вера, а поготово римокатолике и православце. Кад Тихомир Остојић употребљава израз Срби православци, он при том мисли само на један део српског народа. У пројекцији велике српске државе код Саве Текелије, Срби никако нису само православни народ. Доситеј је проповедао верску толеранцију, али је и он имао у виду толеранцију пре свега међу припадницима разних вера српског народа.

Распад Југославије био је и распад много чега па и распад атеистичке државе. Са њеним распадом актуализовано је и питање религије, напосе и питање о томе које су Срби вере.

Данас многим изгледа као да тај проблем не постоји: јасно је да су Срби народ православне вере. У суштини проблем је далеко сложенији. Срби православци су и даље најбројнији део српског народа. Не може се, међутим, никако порицати чињеница да и данас има Срба римокатолика и Срба муслимана: такорећи јуче су умрла два најугледнија Србина, римокатолик Иво Андрић и муслиман Меша Селимовић. У савременом свету, међутим, и Срби се срећу са једном новом и веома бројном категоријом: Србима атеистима; њихов број је данас веома велик. У двадесетом веку, међутим, јавила се још једна категорија која нашим људима 19. века није била важна: то су наши Јевреји. Један од њих, истакнути дипломата Драгољуб Најман, тврдио је за себе, у разговору са Миром Адањом Полак, да је он по вери Јеврејин, али по националном осећању Србин. Нешто слично је говорио за себе и Оскар Давичо (Србин Мојсијеве вере). Давичо је на ружан начин нападао и Светог Саву и Српску православну цркву, али је он ипак песник који је испевао неке од најлепших песама о Србији; он је био и остаће, надам се, велики српски песник. Јеврејин Станислав Винавер, каплар Сташа из *Времена смрти* Добрице Ћосића, био је српски писац и српски патриота, најбољи пријатељ Момчила Настасијевића, за кога је и написао ону чувену реченицу да је Момчило Настасијевић био "светац

српског језика”. Бавио сам се и једним и другим. Винавер није био странац у српском народу и у српској култури.

Кад се све те чињенице имају у виду, онда верска слика српског народа не изгледа нимало проста. Срби се ни данас, једноставно, не могу свести само на православце, а да се тиме не повреди објективност и не начини народу као целини знатна штета. Са верске тачке гледишта Срба данас има више категорија. То су: православни, атеисти, римокатолици, муслимани, јевреји, остали. Таква слика се лакше може довести у везу са сликом коју су Срби имали о себи (и други о њима) у прошлости, али и са њиховом културном традицијом у целини. Срби у томе нису некакав изузетак. Код већине народа је тако или некако слично. Не видим ни да таква ситуација у верском погледу може да угрози Србе православце с обзиром да они више не живе у туђинској него својој држави.

Језик, култура и историја – чиниоци српске интеграције

Срби имају јаку православну културу. Она се до највиших нивоа остварила у архитектури, сликарству, књижевности и музици, нарочито у доба развијене средњовековне државе. Неки од видова православне културе остварили су и у новије време високе домете (Мокрањац, Настасијевић, Десанка Максимовић итд.).

Па ипак, не бисмо могли да кажемо да је српска култура у целини православна. Сем православне, она има једну још дубљу и старију традицију: ону која се заснива на народном стваралаштву. У том стваралаштву, како је лепо показао београдски професор др Миодраг Поповић у књизи *Видовдан и часни крст* (1975), постоји и значајан слој предхришћанске, односно паганске културе, али и културе римокатоличке. Народна култура, а пре свега народна поезија је световног карактера, без изразитих религиозних обележја. Зато је и било могуће да она постане основ за успостављање блиских односа православаца и римокатолика на културном плану. Идеја

словинства, илирства, а касније и југословенства, заснивала се на етничкој блискости и народној култури. Највећи део дубровачке поезије је на тим основама. Зато је и било могуће да ту поезију прихвате и православци, а не само римокатолици.

Не можемо ни у будућности да очекујемо да ће српска култура бити само православна, чак и ако православље у великој мери ојача, а број православаца се на рачун садашњих атеиста изузетно прошири. Чак и у средњем веку постојала је изразита световна култура, па је сасвим природно да ће постојати и даље. Једино што је природно да православци у српској држави очекују јесте – да буду најзначајнији верски чинилац, значајнији од свих других верских чинилаца, а самим тиме и најбитнији за духовни идентитет српског народа. Идеологија светосавља, ако иде истинским стопама Светога Саве, никако не може водити ка верском, националном, културном и било каквом затварању. Она треба да се потврди кроз дијалог са другим идеологијама, међу којима би требало да заузме лепо и признато хуманистичко и духовно место.

Дубровник и његово место у српској култури

Дубровник је све до пада под Наполеонову власт био самостална република. Док је био слободан Дубровник је зрачио на читавом југословенском простору, а поготово у српском залеђу. Све до Другог светског рата сви српски историчари књижевности и многи страни сматрали су дубровачку књижевност саставним делом српске књижевности. У Титовој Југославији тако се већ није могло сматрати. Да би на рационалан начин њен нови статус оправдали, нови српски историчари књижевности су смислили одговор који би укратко овако гласио: Јесте, дубровачка књижевност се стварно развијала као самостална, али се накнадно интегрисала у хрватску књижевност. Тако је и вук остајао сит и козе на броју.

Такав одговор на један стварни проблем, међутим, није и прави научни одговор. Како изгледа интеграција дубровачке у

хрватску књижевност изгледа најбоље се види из *Повјести хрватске књижевности до прерода* Миховила Комбола (1945). Комбол је, без икаквог отварања проблема, представио дубровачке писце у оквиру хрватске књижевности. То јесте била интеграција, али интеграција "одозго", од стране филолога. Исто такву интеграцију дубровачке књижевности у оквире српске извршио је и Павле Поповић у свом *Прегледу српске књижевности* (1909). Разлика је у томе што књига Павла Поповића после Другог светског рата није смела да се прештампава, а Комболова, мада је изашла још за време НДХ, смела је. Интеграција дубровачке књижевности у хрватску потврђена је политичким средствима, дакле нелегитимно.

Баш у време кад се о дубровачкој књижевности није смело говорити као о сегменту српске литературе, у делу српске филологије учињена су испитивања која бацају ново светло на њено место у српској култури. Повод истраживањима је била прослава 600. годишњице оснивања Крушевца и симпозијум који је тим поводом одржан. На симпозијуму је Мирослав Пантић поднео реферат о одјецима косовске легенде на тлу Дубровника и Боке Которске. Сврха реферата је била да покаже распрострањање косовске легенде, али је реферат рађен тако темељно да је, узгред, и ненападно, показао да су Дубровник и Бока били интегрални делови српског етничког простора. Следећи корак у том погледу учинио је Миодраг Поповић у књизи *Видовдан и часни крст* (1975). Поповић са још више аргумената показује како у стварању косовске легенде учествују римокатолици. Он их не лоцира и не назива их Срби римокатолици (то је незванично забрањено), али по свему што каже сагласан је са Пантићем: да се косовска легенда гради не само међу Србима православцима, већ и међу Србима римокатолицима. Готово истовремено те резултате ће потврдити и Јелка Ређеп у својој докторској дисертацији *Прича о боју косовском* (1975). Госпођа Ређеп је још два пута потврдила да је Дубровник био интегрални део српског духовног простора и то у радовима који се зову *Прича о краљу Звонимиру* (1989) и

Развој косовске легенде (1991). У првом раду је показала да и Хрвати имају причу сличну оној о боју косовском. Али се из осветљења види да та хрватска прича нема никакве везе са Дубровником. У другом раду је још јасније показала оно што је већ као резултат истраживања било видно у и њеној докторској дисертацији: да се без учешћа Дубровчана не може објаснити не било шта у српској култури – већ сама косовска легенда, односно косовски мит, дакле оно што се налази у сржи српског идентитета.

Обнова српске државне идеје, стварање модерне националне мисли почиње међу Србима у Угарској крајем 17. века и почетком 18. века. Али ни тај чин није протекао без пресудног удела Дубровника. Гроф Ђорђе Бранковић је своју свест о немањићкој држави, Лазару и Бранковићима, односно о трима главним српским средњовековним династијама, градио на историјској визији пре свега једног Дубровчанина, бенедиктинског свештеника Мавра Орбинија, аутора знамените књиге *Краљевство Словена* (1601). Ту књигу је један други гроф, руски дипломата Сава Владиславић Рагузински, пореклом из Требиња, био превео на руски и објавио у скраћеном издању. Мада је Аустрија забранила да се та књига уноси из Русије, она је ипак допрла до српских читалаца 18. века и пресудно је утицала на свест о старој српској држави и њеној старој слави. Кад извадите из српске историје један стуб, стуб који се зове Дубровник, правите лажну историју Срба. Српска историја, као ни српска култура, без Дубровника једноставно не може. Стари Дубровчани су много држали до своје посебности, али и до свог припадања словенском свету. А ко им је најближи у словенском свету, пре свега код оних највећих, као што су Орбини и Гундулић, није тешко уочити. И Орбини и Гундулић су били католици. Они, као и други дубровачки ствараоци, представљају ону карику која повезује Србе из времена Немањића, Лазаревића и Бранковића са Србима модерних времена.

Католички свештеник дум Иван Стојановић (1829-1900) у књизи *Дубровачка књижевност* (1900) јасно је истицао да су Дубровчани били по вери римокатолици, али по језику и по пореклу Срби. Сматрао је да то једно не искључује друго и да једно не смета другоме. Дум Иван је превео и једну значајну књигу немачког историчара Ј. К. Енгела: *Повијест Дубровника* (1903). У књизи је он објавио и свој обимни додатак од око 200 страна под насловом *Најновија повијест Дубровника*. У њему је, као живи сведок, показао како је Аустрија од успостављања своје власти на почетку 19. века живо радила на кроатизацији Дубровника. Он је и лепо видео и приказао да о старим Дубровчанима не треба судити по новим, који су последица смишљене аустријске антисрпске политике и кроатизације. На жалост, у другој Југославији за ту књигу такорећи није се ни знало, или није смело да се зна. Дум Иван Стојановић је, међутим, деловао у духу модела који је имао Вук Караџић, који се обично назива оцем модерне српске културе: имао је свест да историјски припада српском народу и српској култури. Обе Стојановићеве књиге издала је после његове смрти Српска дубровачка омладина.

Српски естаблишмент и српски национални програм

Распад Југославије 1991. године довео је Србе у веома незгодну ситуацију, ставио их је пред једно велико историјско раскршће. Срби су, сматра Добрица Ћосић, добијали у рату, а после то исто губили у миру. Зашто је то тако, није тешко одговорити. Рат је добијао народ, а позиције у миру губио је естаблишмент.

Српски естаблишмент чини тек један део српског друштва: врхови државе, полиције, војске, политичких партија, образовања, културе и, разуме се, цркве. Приликом распада Југославије показало се сасвим видљиво колико је војни естаблишмент био прилагођен да брани државу. Српска војска у крајинама показала се као ефикасна, достојна старих предака,

тек кад се, кроз борбу за национални опстанак, трансформисала у савремену српску војску.

У још тежој ситуацији нашла се српска дипломатија. Ни она није била прилагођена да служи посебним српским интересима, јер је деценијама била усмеравана да служи југословенским интересима. То се нарочито видело у њеној способности да се одлучније супротстави медијској кампањи против Срба. Вероватно је нешто слично било и са полицијом.

Укупан српски образовни систем био је подређен југословенском. За стубове братства и јединства, на пример, истицани су Мажуранић и Штросмајер. Скривала се, зарад виших интереса, чињеница да је бан Мажуранић водио геноцидну политику према Србима, а да је Штросмајер тежио да и Србе стави под жезло Хабзбурговаца. Из наставе књижевности, са друге стране, изостављана је читава једна линија у српској филологији, која је нарушавала за нови систем пожељан модел. До Другог светског рата, на пример, *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909) и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914) представљале су на комплементаран начин српску књижевност као целину. У Поповићевом *Прегледу*, у посебним деловима, била је приказана српска народна, стара и средња (дубровачка) књижевност, а у Скерлићевој *Историји* само нова српска књижевност. Поповићева књига, која је до Другог светског рата доживела петнаестак издања, после није прештампована, а Скерлићева јесте, и то више пута. Природно је, отуда, што смо сви морали да стекнемо погрешне представе о српској литератури као целини. Павле Поповић није изузетак; остала нам је до данас, у доброј мери, сакривена српска филолошка традиција.

Српски естаблишмент је, у другој, Титовој Југославији, на свим нивоима и у свим доменима био природно подређен остваривању југословенског програма. Тај процес није заобишао ни најзначајније српске научне и културне институције као што су САНУ, СКЗ и Матица српска. Не треба никог да чуди што су Матица српска и СКЗ из заједничке едиције

Српска књижевност у сто књига изоставиле дубровачку књижевност у целини. Јер, у тим институцијама нашли су се људи који су прихватили програм новог режима, а они који тај програм нису прихватили били су једноставно одбачени. Естаблишмент који је после Другог светског рата био успостављен свуда, па и у најглавнијим културним, образовним и научним институцијама, био је у раскораку са естаблишментом који је владао до другог светског рата. То је довело и до прекида у филологији, у историографији, у традицији. Нови систем је, посве природно, тежио ка тотализацији својих ставова у свим доменима, па и у књижевности. Оно што је учињено у едицији *Српска књижевност у сто књига*, после се понављало у више едиција: на пример у едицијама *Српска књижевност у књижевној критици* и *Српска драма*. И из тих едиција је изостављана дубровачка књижевност. Поновило се то чак и у најамбициознијем пројекту који је рађен у Српској књижевној задрузи: у *Историји српског народа* у десет књига. Та едиција је израз знања, опредељења, ставова српског естаблишмента који је постојао седамдесетих и осамдесетих година у српској науци и друштву. Извесна одступања од тих ставова (а њих у некој мери у тој историји заиста има) само потврђују постојање парадигме о идентитету и континуитету српске нације у којој нема пуно места за словинство, за Србе других вера, нити за српско становиште у тумачењу појава каква је илирски покрет и сличне. Отуда је и дошло до оног раскорака у схватањима некадашњих челника (Стојана Новаковића, Павла Поповића и других) и њихових данашњих наследника.

Југословенски програм, који је тако битно утицао на судбину Срба, није се најпре јавио у схватањима ни српских социјалиста ни српских комуниста. Они су му само дали анти-српски правац. Идеја југословенства је зачета и подржана далеко пре него што је и створена Југославија и то најпре од песника и филолога. Отуда је и природно очекивати да ће се отпори у прихватању српског програма јављати тамо где су они највише укореењени, тј. у филологији. У стварање југословен-

ског програма укључена су била и значајна имена наше културе и науке. Њихов значај и удео у српској култури немогуће је и непотребно игнорисати. И југословенски програм је био српски, али то је био и програм преко којег су се остваривали и антисрпски интереси, мимо воље, свесног удела и моћи најистакнутијих српских учесника.

Мислим да је за садашње српско друштво важно да прихвати да је преоријентација на српски програм неминовна. Било би добро кад би се та преоријентација извела са што више обзира и са што мање жртава. То ће моћи да се учини ако се као оријентир има: успостављање континуитета са српском традицијом и са српском историјом. Као и други народи и Срби имају право да сами одређују свој пут.

Српски национални програм и религија

Пошто је све извесније да ће се наредних година све српске земље наћи у једној држави и да ће Срби ући, ако Бог да, у 21. век са решеним питањем свога националног уједињења, природно је што се отвара и питање односа према религији у тој будућој држави. Тај однос највише ће зависити од ставова будућег српског естаблишмента, како оног чисто политичког, тако и верског, али и просветног и научног. Хоће ли српски естаблишмент прихватити чињенице какве јесу? Тј. да сви Срби (сви они који се сматрају Србима, или делом српског народа) нису православци, већ да међу њима има и атеиста, римокатолика, муслимана, јевреја, припадника разних секти итд?

Одговор на то питање није небитан. Он с једне стране треба да води рачуна о чињеницама прошлости и садашности, али и о интересима будућности. Са историјске тачке гледишта српски народ је дао велики данак верским сукобима и поделама у оквиру сопственог националног бића. Само је за Србе важило правило да су напуштањем православне вере губили и свој национални идентитет. Тај процес однарођавање веко-

вима је био израз туђинских политичких интереса који су злоупотребљавали верску осетљивост за разбијање српског националног бића ради сопствених политичких претензија на српски животни простор и делове етничког тела тог народа. Најсуровије последице дејства тих интереса испољиле су се у 20. веку, а кулминирају у овим последњим догађајима на тлу бивше Југославије. И управо у овим трагичним временима, када је већ изгледало да су непријатељске стратегије постигле свој циљ, пред Србе се поставља тешко питање за коју ће се политику одредити. Једна је политика која каже: сви у нашој земљи, који нису православци, нису ни Срби, а друга је политика која каже: Срби су сви који се тако осећају, без обзира на веру. Те две политике, колико видим, отварају уже и шире перспективе. Треба се свакако бојати од сужавања ионако доста сужених перспектива српском народу. Борећи се за политичко и национално ослобођење православног дела народа који је био најугроженији, Срби нису имали снаге да од туђинског загрљаја отргну оне делове који су били дати у залог моћним чиниоцима светске историје на овим просторима. Али они им никад нису порицали право на српско национално осећање. То право порицали су им ти други који су их од српског народа отргли. Србе католике и Србе муслимане није порекла ни одбацила Српска православна црква, и то јој служи на част. Православни Срби ни данас немају разлога, и поред све преживљене несреће, да припадницима других цркава оспоравају њихово српско национално осећање уколико га они имају. Наравно да они немају ни право, а из укупног историјског искуства чини се да немају ни склоности, да било кога на то наговарају или у то убеђују.

Природно је што се људи из верског естаблишмента боре за своју веру. Пошто сам ја православцац, мене највише интересују, радују или жалосте прилике и питања православног света. Али, припадање православном свету, или припадање српском народу, ја не доживљавам другачије него као питање идентитета. То значи да не тежим ка томе да кажем да су мој

народ или моја религија супериорнији од других народа или других религија. Могу, међутим, да кажем да је мој народ један од народа, и моја религија једна од религија; они имају право да постоје и да се боре за своје постојање. Нико други за њих то неће чинити и ничија заштита ту не помаже, јер се сваки индивидуалитет може одржати у мноштву и у различитости само сопственом снагом. Мислим да у томе водећи људи и у нацији и у цркви треба да су одлучни и свесни сопствене одговорности.

Као историчар српске књижевности, лепо видим како би зграда наше литературе попустила кад би јој се неки стубови измакли, како бисмо остали без неких ослонаца који су део нашег идентитета. Свеједно шта се данас у Босни дешава, или упркос томе, моји писци остају православца Дучић, Требињац и медитеранац, који је много дужан култури римокатоличког Дубровника, и римокатолик Андрић који је лепо приказивао људе све три вере у Босни, али који се јасно определио за српску културну вертикалу коју чине косовска мисао, Вук, Његош, Кочић итд. и Селимовић, који се исто тако јасно определио за народ својих предака кад су се многи предака одрицали. Три поменута писца, и многи други, потпуно се уклапају у Вуков модел, у модел српске традиције, а супротни су моделима који Србима скраћују и сужавају прошлост, па тиме и историјске перспективе. Али, исто тако, као православца имам потребу за бољим познавањем, разумевањем и ослонцем у православном свету. Не видим никако да се те тежње искључују.

(Овај текст је први пут објављен у часопису *Хршићанска мисао* 1994/4-6)

ИНСТИТУЦИЈЕ – НАЈСЛАБИЈЕ ТАЧКЕ СРПСКОГ НАРОДА

Ако хоћемо да сагледамо садашњу српску ситуацију и нађемо историјски излаз за српски народ, треба да видимо у каквом су стању његове националне институције.

Те институције су: војска, полиција, црква, просвета, наука, култура, економија. Наравно и политичке партије и друге установе. Срби нису увек кроз историју имали све те институције, а опстајали су као народ помоћу једне или две. Данас они имају све основне институције као и други народи. Специфичност српске ситуације, међутим, у томе је што су све садашње српске националне институције добиле свој лик и карактер у Југославији, а посебно у другој, Титовој Југославији. Због тога оне су данас, по мом виђењу, слаба тачка српског народа.

У каквом је стању, пре почетка овог рата, била једна од најзначајнијих националних институција, војска, први пут смо сазнали из објављеног материјала о акцији генерала Шпегеља. Кад је почео рат, Југословенска народна армија показала се као рањива и није опстала у свом дотадашњем институционалном оквиру. Срећом, у војсци је било пуно вредних појединаца, који су за релативно кратко време, у двама српским земљама, у Републици Српској и у Републици Српској Крајини, успели да створе снажну војну организацију. Савезна Република Југославија свакако и својој војсци има да захвали што су њене границе остале неповређене.

Основно сазнање о нашој полицији имамо од случаја Ранковић. Тада је још могао да схвати, ко је хтео, да је ова добро организована и ефикасна служба, у ствари, служила Титу, и одбрани тоталитарног система којем је он био на челу. Специфичност југословенског тоталитарног система била је у томе што је био и антисрпски оријентисан.

И Српска православна црква, национална институција са највише континуитета, била је у другој Југославији доведена у незавидан положај. Знаци њеног оживљавања и мобилност њених људи весници су њене ревитализације. Али се и та институција данас налази пред великим проблемом: како да одреди свој став према људима који се осећају као Срби, а јесу или нису чланови Српске православне цркве. Од односа према том питању, заправо од тога како ће она ускладити верски и национални интерес, зависиће умногоме и њено место у српском народу, али и даља судбина српског народа.

Најмање знакова има да су се неопходне промене дотакле институција у науци и просвети. Моја сазнања о тим институцијама у складу су са оним већ изнетим: и наше школство и универзитети и јединствене националне установе као што су Матица српска, САНУ. СКЗ и друге, биле су стављене у функцију система који је педесетак година владао на нашим просторима. Као што ни у војсци и полицији није све било лоше, тако није било све лоше ни у тим институцијама. Неодржива би, међутим, била оцена да су те институције остале недодирљиве у доскорашњем систему или, како је један високи политичар рекао за Матицу српску да је у деценијама после Другог светског рата била "без флеке". Оцене о исправности, и ове и других институција сличног карактера, изречене напомет, могу да буду контрапродуктивне.

Господо, до Другог светског рата постојала је у Будимпешти једна велика српска установа која се звала Текелијанум. Она се по карактеру и значају може поредити са Хиландаром – чувала је споменике српске културе и неговала српски национални дух. Из Текелијанума је 1945. у Матицу српску пре-

несена библиотека Текелијанума са преко 10.000 махом старих и ретких књига. О изузетној вредности те библиотеке Младен Лесковац је написао веома леп чланак. Али кад је он одлазио са места управника Библиотеке Матице српске на место професора новосадског Филозофског факултета, у извештају о свом раду није ни споменуо Текелијину библиотеку. У то време она је већ била растурина. Рад на реконструкцији те библиотеке ни до данас није завршен. Овакве "флеке" су толико велике да не смемо ни данас да их видимо.

Библиотека Матице српске, драгоцену због старих и ретких књига, објавила је 1986. (Рад МС 23) податке о ревизији раритета који су показали да је од око 11.000 раритета недостајало више од 1000, али је пронађено 7.056 раритета ван евиденције за које се није знало ни да постоје. Шта се може очекивати од других институција, ако се у најстаријој неговао овакав однос према националном благу?

Испред зграде Матице српске стоје већ скоро двадесет година бисте Јована Хацића, Саве Текелије, Теодора Павловића, Платона Атанацковића, Тихомира Остојића и Васе Стајића. Ти истакнути људи наше прошлости важни су и зато што су изрицали ставове који су од стратешког интереса за Србе. Међу осталим, јасно су арикулисали српско становиште у питањима која су била спорна са Хрватима: однос према дубровачкој књижевности, према Србима римокатолицима и однос према словенству, илирству и према илирском покрету. Бавио сам се и сам последњих година тим питањима и приметио сам: у Матичиним публикацијама и едицијама доминирају ставови посве супротни од оних које су имале поменуте личности. Штавише: у спорним питањима Срба и Хрвата заузимају се ставови који су карактеристични за хрватску страну. Позната едиција *Српска књижевност у сто књига*, која је имала за циљ да представи корпус српске литературе у целини, нема упоришта у српској филологији и у ставовима оних ликова испред Матичине зграде. За њу се упориште може наћи у хрватској филологији која је српску литературу потпуно

лишила дубровачке књижевности, а српске народне песме прогласила српскохрватским. Српска институција радила је хрватски посао. Али, зар српски борци и хероји нису стајали иза авнојевских граница, а српска народна скупштина, полиција, историографија, штампа и ко све још не, иза етничког чишћења Срба са Косова? Данас на велику медијску промоцију наилази едиција *Историја српског народа* у десет књига. Бар њен књижевни део у пуној мери кореспондира са едицијом *Српска књижевност у сто књига* и другима после ње. Своје ставове хрватска филологија је изградила још у прошлом веку, али су их српске институције прихватиле тек у Титовој Југославији. То се могло десити зато што су српски ауторитети из прошлости били маргинализовани или одбачени. Право грађанства имала су мишљења која су одговарала систему или намећутој парадигми.

Последњи рат је на драстичан начин потврдио да неке суседне и друге земље још увек имају старе стратешке интересе да разбију српски народ. Природно је претпоставити да нама непријатељски расположене силе настоје да под своју контролу ставе све што могу. А ако је то теоријски вероватно, зашто не би било и практично могуће? Наша изразито неповољна ситуација намеће потребу да се те контроле ослободимо.

Господо, да би Срби доспели у ситуацију која је за њих повољнија, они морају да преобразе не само једну или две институције, већ да промене целу парадигму у коју су упали, да преобразе цео систем својих националних институција. Али од тога какве су прве институције непосредно зависи стање у нашој науци и просвети. Потребно је деблокирати стање у којем су те институције или појединци заштићени од критичке оцене и отворити их за преображај. Тај преображај треба да доведе наше институције у положај у којем су националне институције код других цивилизованих народа – ништа друго него да остварују сопствене националне интересе.

Основни национални и политички проблеми које данас имамо зачети су у филолошкој сфери пре више од века и по. И

после свих ратова и дипломатских акција они се могу разрешити тамо где су и настали, дакле, у филолошкој сфери. Српска филологија данас није на завидном нивоу и није припремљена за тај задатак. Разлоге томе треба тражити у сфери политике која је до јуче била вођена. У садашњој српској држави, односно у заједници српских држава која настаје, требало би да се курс према српској филологији битно промени: дакле да се српска филологија развије по мери националних потреба и могућности, а не у функцији туђих стратешких интереса. Српско уједињење не може се остварити на основама хрватског филолошког програма.

Главни проблем који српска филологија мора да реши на бази српских националних интереса јесте досадашње заједништво са Хрватима. Срби су кроз историју имали много заједничког и са Бугарима, али данас се сасвим конкретно зна, на обема странама, који су стари писци бугарски, који српски а који и у којим све делима заједнички. Нема разлога да тако не буде и са другим народима из доскорашње Југославије.

По мом виђењу, српској филологији предстоји да: одбаци политичке и друге наносе наметнуте после Другог светског рата, да се врати конкретним личностима и делима прошлости, да успостави пуни континуитет са својим духовним наслеђем и са српском филологијом до Другог светског рата. А то практично значи: а) да се критички односи према потезима начињеним у низу едисија насталим у духу титовске парадигме, б) да се посебно критички односи према историјама српске књижевности и историјама српског народа начињеним у том духу и в) да се критички односи и према наставним плановима састављаним у исто време.

Пут ка томе води преко дијалога. Не бисмо ни дошли у ову ситуацију да је после Другог светског рата дијалог био могућ. Данас је ситуација знатно повољнија, али је далеко од добре.

Да закључим: тражећи излаз за српски народ из ове историјски тешке ситуације, ја сам фиксирао неке наше слабе тачке. Те слабе тачке су по мени: пре свега – српске националне

институције. Међу њима су најугроженије оне које се баве филологијом: Матица српска, Српска књижевна задруга, САНУ, катедре за књижевност и језик на универзитетима, дакле, институције које су издавале књиге и часописе или образовале према наставним плановима у духу титовске парадигме. Много шта је у раду тих институција било вредно и остаће трајно, али има и доста онога што је са научног, националног и васпитног становишта супротно перспективама које треба да отвори нова парадигма која се управо ствара.

(Писано као саопштење за Други конгрес српских интелектуалаца који је одржан у Београду 22. и 23. априла 1994. године. Текст није прочитан на овом скупу јер аутор није добио реч у дискусији.)

РАЗГОВОР СА МИЛОШЕМ ЈЕФТИЋЕМ

ЗА ЕМИСИЈУ “ГОСТ ДРУГОГ ПРОГРАМА РАДИО БЕОГРАДА”

Данас је гост Другог програма Радио Београда теоретичар и историчар књижевности, професор Филозофског факултета у Новом Саду др Петар Милосављевић. Рођен је 1937. године у селу Доња Сварча, у Топлици. Основну школу је учио у завичају, а гимназију у Прокуљу и Новом Саду. Студирао је југословенску књижевност у Новом Саду, на Филозофском факултету. Дипломирао је 1964. године.

Пре избора за асистента Филозофског факултета у Новом Саду, Милосављевић је радио као новинар, прво у *Дневнику*, потом у *Сремским новинама* и, онда, у часопису *Поља*, где је био уредник.

На Филозофски факултет у Новом Саду Петар Милосављевић је изабран 1971. године. Докторирао је 1974. године – тезом *Поетика Момчила Настасијевића*. Прошавши сва универзитетска звања, сада је редовни професор за предмет *Методологија проучавања књижевности*.

Научни рад професора др Милосављевића посвећен је књижевној теорији и историји. Објавио је више стручних и научних радова, као и књиге – *Традиција и авангардизам* (1968), *Поетика Момчила Настасијевића* (1978), *Живот песме Лазе Костића “Santa Maria della Salute”* (1981), *Реч и корелатив* (1983), *Методологија проучавања књижевности* (1985), *Теорија белетри-*

стике (1993), *Триптих о Лази Костићу* (1990) као и хрестоматију *Теоријска мисао о књижевности* (1991).

Такође, Петар Милосављевић се бави и књижевним радом. Објавио је песничку књигу *Блокада* (1967), роман *Нови Сад на ватри* (1989) и књигу *Драме* (1991).

Запажен је и јавни рад др Петра Милосављевића. Поред осталог, био је уредник *Летописа Матице српске*, главни уредник едиције *Прва књига* и директор Института за југословенске књижевности и општу књижевност.

Милош Јевтић

Хвала Вам што говорите за Радио Београд, за циклус емисија *Гост Другог програма...*

Предлажемо да разговор започнемо Вашим присећањима година детињства, односно основног школовања, дакле, времена које сте провели у родној Топлици и, потом, као гимназијалац у Прокупљу и Новом Саду.

Како памтите то своје прво раздобље? Како сте сазнавали свет и савладавали његове тајне? Да ли сте у томе имали неку помоћ, свеједно да ли у породици или у школи? Заправо, којим својим наставницима дугујете ширење простора мисаоности, па и своју каснију струку, дакле књижевност и проучавање књижевности?

Да ли сте почели, реците нам и то, песмама, као многи млади литерати или сте, од почетка, показивали занимање и за остала књижевна подручја?

Зашто сте из своје Топлице, брдовите Топлице, прешли у сада исто своју Војводину, али равну и наоко мирну Војводину? Такође, како су вас примили у Новом Саду? Уосталом, како сте – примајући диплому зрелости – замишљали своје будуће године, па и занимања, посебно професионална занимања у њима?

Петар Милосављевић

Ниједан од мојих учитеља и професора није ми у детињству толико значао колико мој деда Видосав, мада су ми готово сви остали у лепој успомени. Деда је био шумар, носио је у торби књиге и читао их по србијанским планинама. Негде за време другог светског рата одсекли су му ногу. То је била последица промрзлина које је стекао у претходном рату. Поносан сам што ми је деда био солунски борац и што је ослобађао и мој први и мој други завичај. Пошто није могао много да се креће, морао је још више да чита и да разговара са мном. Оца сам изгубио рано, 1946. Умро је од болести плућа коју је стекао као ратни заробљеник у Немачкој.

Од свих дединих књига, на мене су пресудно утицале две: српске народне песме и *Горски вијенац*. Деда је *Горски вијенац* знао напамет и делове те култне српске књиге често ми је рецитовао.

Мој деда се родио у селу Самодрежа на Косову, где је Лазар причестио војску. Као дечак је 1886. прешао са породицом у тек ослобођену Топлицу. На тадашњој граници између Србије и Турске, на Преполцу, добили су презиме које и ја сада носим. До тада су имали само племенско презиме: Дробњаџи. Деда се посебно поносио што је Вук Караџић из нашег племена. И, као многи Топличани, који су у већини пореклом Црногорци, неговао је култ Црне Горе, Вукове и Његошеве.

Кад је дошло време да на мене утичу учитељи и професори, ја сам већ био на темељан начин предодређен. Они су понешто могли да поправе, оплемене, дограде, али не и да преокрену. Скоро да сасвим разумем Милића од Мачве који за себе каже: Костур Радованов. Ја који јесам само сам остварење нечега што се давно збило између једног старог, осакаћеног ратника и његовог радозналог унука.

За време мог ђаковања у Прокупљу било је формирано Књижевно друштво Топлице. Ја сам био најмлађи учесник тога Друштва. Прокупље је данас један од ређих мањих гра-

дова у Србији у којем се објављују праве књиге поезије, у којем има неколико вредних књижевника. Један од њих, Воја Красић, направио је књигу интервјуа са топличким писцима и онима који су, као ја, родом из Топлице. Ни ви се, господине Јевтићу, не бисте постидели такве књиге. У тој књизи се, на више места, помиње и мој некадашњи удео у књижевном животу Прокупља. Мени је та књига драга и зато што се из ње лепо види да нисам без корена, да нисам у Српску Атину дошао из некултурне средине. Како је Прокупље трајало и истрајавало све ове деценије не бих могао да кажем, али тада, у првим послератним годинама, у њему је још било оне специфичне србијанске грађанске културе.

У Прокупљу сам имао стрину, Ратку, која је у рату изгубила мужа и сву своју децу, па се веома усрдно бринула о мени. Али се десило да више код ње нисам могао да станујем. Онда се моја мајка Росанда договорила са својом сестром Љубинком Арсовић, која и сад живи у Новом Саду, да пређем код ње. Од новембра 1955. ја сам Новосађанин.

Школовао сам се а никакве услове да се школујем нисам имао. И нисам по томе у својој генерацији био изузетак. У народу коме припадам све се дешава по оној: нека буде што бити не може.

У Нови Сад сам ја дошао из Прокупља као песник. У загребачком часопису *Полет* мој земљак Миливоје Марковић, из Књижевног друштва Топлице, тада Загрепчанин, објавио је неколико мојих песама. У Прокупљу сам био добио и неку награду за есеј о Радету Драинцу. У Новом Саду је, у време мог доласка, живео и мој земљак Миодраг Шијаковић. Он је тај есеј предао Флорики Штефан, уредници *Пола* и есеј је био објављен у пролеће 1956. Тако је почетак мог књижевног рада везан и за Прокупље и за Нови Сад. Та два града, Прокупље и Нови Сад, односно Топлицу и Војводину, доживљавам као завичај. Кад чујем негде јужносрбијанске говоре, или кад чујем војвођанске, осећам да сам међу најближима.

Као што имам два завичаја, имам и две групе другова и другарица: једни су моји топлички, други су новосадски. То су два света, два менталитета. Али су ми блиски и једни и други.

Нови Сад средином педесетих, кад сам ја стигао, био је веома жив град. Много шта се, управо тих година, у њему дешавало. Основан је Универзитет, основано је Стеријино позорје, Змајеве деčје игре, Трибина младих, *Поља*, све саме институције које нису имале само локални значај. Ја сам се одмах укључио у културни живот. Пошто су ме почели објављивати у *Пољима*, лако сам се снашао и на Трибини младих. У кругу око *Поља* и Трибине било је пуно интересантних људи. Неки су били и по десетак година старији. Највише сам се зближио са чика Пјотром (тако смо звали Петра Вујичића, касније чувеног преводиоца) и са Познановићима, Богданком и Дејаном. Као ни моји школски другови, тако ни они нису ми стављали до знања да сам “дођош”. И сада мислим да у третману нисам био у неравноправнијој позицији од мог вршњака и друга Слободана Милетића, прауника Светозара Милетића, чији се споменик налази на главном градском тргу.

За Нови Сад се и данас говори да је Српска Атина. Нови Сад у који сам ја стигао већ се од тога туђио. Он је био, у то време, превасходно југословенски оријентисан. Све новостворене институције имале су такав програм, па и оне за које сам и ја био везан: Трибина и *Поља*. Али у том духу је деловала и Матица српска. Новосадски договор о језику и правопису (1954) био је израз таквог опредељења. Онда је било опште мишљење у новосадској средини да је тај правац најбољи. Како сам се ја, са југа Србије, у то уклопио, најбоље се види из мог текста под насловом *Крлежијанство* објављеног у априлу 1959. године у *Пољима*.

Дејан Познановић, који је у то време био главни уредник *Поља*, радо ми је позајмљивао књиге из своје богате библиотеке и, пошто је био знатно старији, много је више знао о књижевности и писцима. Тако сам једног дана добио од њега и онај *Печат* из 1939. са Крлежиним *Дијалектичким антибарбарусом*.

Мени се памфлет особито допао. Преводиоца Милан Табаковић, који је тада живео у Футогу, доставио ми је још литературе. Ја сам онда сео и написао текст који је изашао на насловној страни *Поља*. Нисам ни знао у шта дирам. А текст је први пут после Другог светског рата потегао једну партијску табу тему: сукоб на књижевној левици. На основу чињеница са којима сам располагао, ја сам у тексту тврдио: да су Тито и Крлежа чинили једну линију, а социјални писци другу. Таква интерпретација се сасвим разликовала од оне званичне, по којој је и Тито, заједно са осталима, био у сукобу са Крлежом. Текст је, колико знам, помно читан баш у самим партијским врховима. Једно месец дана владала је око *Поља* чудна атмосфера: неки су ми, као у шали, саветовали да спремам ћебе. Али се све свршило веома повољно по мене и по редакцију *Поља*: осетили смо да се горе нешто преломило, Крлежа је постао ваљда убрзо председник Савеза књижевника Југославије, а редакција *Поља* је подржана у својој крлежијанској оријентацији. Крлежа је позвао редакцију *Поља* у Савез књижевника. Сви су отишли сем мене. Мени је свега било доста. Ни касније Крлежу никад нисам срео.

Накнадно сам све више стицао сазнање да је *Крлежијанство* био важан текст. Упућенији су ми причали да се партијски естаблишмент распитивао ко сам и ко стоји иза мене. Било је и предлога да се редакција *Поља* разјури итд. Ја сам и тада тумачио чињенице, као што сам чинио и увек касније тумачећи књижевна дела. Моје тадашње тумачење чињеница мора да је многим комунистима са врха било крајње непријатно, јер се показало да ствари стоје друкчије него што је до тад приказивано. О сукобу на књижевној левици објавио је Станко Ласић, загребачки професор, десетак година касније обимну и добру књигу која је моје основне налазе потврдила. Не знам зашто нигде није поменуо мој текст кад се за њега знало свуда, па и у Загребу.

Крлежијанска оријентација *Поља* сасвим се поклопила са југословенском оријентацијом и листа и новосадске средине.

Сви смо желели сарадњу са вршњацима из других југословенских средина. У том духу покренути су и Стражиловски сусрети младих интелектуалаца Југославије. Са многима од њих имали смо контакте преко Поља и Трибине младих. У духу југословенства ја сам почео још 1959. да негујем једну рубрику у Пољима која се звала *Књижевни именик*. У њој сам истовремено објављивао по неколико портрета песника по кључу: један Словенац, један Хрват, један Македонац и један Србин. Али сам се већ после неколико бројева уморио.

Југословенску оријентацију ја сам прихватио као нешто што је сасвим природно и привлачно. Требало је да прође извесно време, па да видим да наши пријатељи из других југословенских центара не враћају нама истом мером. А још више времена је прошло док сам приметио да југословенство, какво се код нас неговало, има и неке антисрпске карактеристике. Ја сам био довољно укорењен у српској традицији и југословенство није сметало мом идентитету. Али тако није било са свима.

Милош Јевтић

Рекли смо у почетку студирали сте и дипломирали југословенске књижевности у Новом Саду, на Филозофском факултету. Шта вас је упутило студијама књижевности? Да ли се радило о жељи младог поете да, слободно казано, “научи све о књижевности” или су постојали неки други разлози?

Како се тада студирала књижевност, и језик исто тако? Да ли су тада биле престале соц-реалистичке и све друге идеолошке омаме? Који су професори били најдоследнији у тумачењу аутентичних вредности књижевности, оних вредности које се нису морале помагати званичном, било каквом званичном подршком?

Такође, колико су се тада слагале Ваше књижевне прекупације и Ваше студентске обавезе, које су обухватале и учење многих, наизглед за књижевност неважних или мање важних

предмета? Да ли сте, реците нам и то, у време студија показивали и научне заинтересованости или сте били заокупљени углавном књижевним пројектима? Уопште, каква сте задужења себи давали на крају студија?

Петар Милосављевић

Ова Ваша питања су примерена некоме који је имао уобичајен живот студента и све услове за студирање. Мој случај је другачији. Имао сам две велике потребе и два велика проблема: први је тај што сам морао да пишем и да објављујем, јер је то била моја унутрашња потреба и начин живота. Други проблем био је: од чега ћу да живим и како да зарадим за живот? Студије су биле тек на трећем месту. Али ја прихватам ваша питања.

Још као гимназијалац ја сам у Пољима (1956) објавио три есеја: о Раду Драинцу, Растку Петровићу и Момчилу Настасијевићу. Моји текстови спадају међу прве после Другог светског рата о тим песницима, а поготово онај о Настасијевићу. У НИИ-у су тим поводом писали нешто о мени, звали су ме на сарадњу (тада и никад више!). И пре него што сам почео да студирам, ја сам се већ био определио да се бавим књижевношћу. Али нисам отишао на студије књижевности, већ на студије филозофије, у Београду, где сам провео једну годину.

Требало је, међутим, од нечега живети. Слободан Берберски ме је довео у везу са уредником Вечерњих новости за културу. Према договору, донео сам уреднику репортажу о породици Настасијевић. Испало је да сам на првом кораку направио "погрешан" потез. Ја сам о Момчилу писао као о свецу (тако сам читао његове текстове) а испало је да је био антикомуниста. То је у оно време био велики грех. Нису ми објавили текст и нису ни прихватили моју сарадњу.

Вратио сам се у Нови Сад, јер сам добио посао у *Дневнику* као новинар. Али исте јесени 1958. уписао сам се опет на прву годину студија, сада на Групу за југословенску књижевност.

Био сам редовно запослен за све време студија, али и редовни студент.

На предавања сам одлазио веома ретко. Чак ме није много привлачио ни Рашко Димитријевић, који је тада био најпопуларнији предавач. То није случајно. Моји београдски професори били су филозофи. Мени најпривлачнији, Михаило Марковић, био је логичар. Рашко Димитријевић, међутим, био је добар ретор. Њега је на предмету Светска књижевност заменио Сретен Марић, али ја сам предмет полагао код Димитријевића. Ја сам се, после завршених студија, спријатељио са Марићем и веома се често са њим сретао: ноћи и ноћи проводили смо у разговору. Марић није уживао углед предавача као његов претходник. Он је, међутим, био ненадмашан у дијалогу. Од њега се, кроз разговор, могло и много сазнати и научити, пре свега научити мислити. У оно време ја сам још веровао у социјализам, Партију, Тита. Он ме није ни у шта разуверавао, само је постављао незгодна питања. Био је знатно млађи од мога деде, али је и он прошао албанску голготу.

Најплодније моје “студентско” раздобље одвило се кратко, али плодно, у Паризу. Провео сам тамо 1969. седам месеци као стипендиста Француске владе, са статусом слободног студента. Ишао сам да слушам Голдмана, Барта, Леви Строса, Пикона, Франкастела; одслушао сам један курс на Сорбони о француској књижевности и један циклус разговора о теми Структура и историја. Тада су у тренду били структуралисти. Моји професори лингвистике у Новом Саду, које сам веома ценио, били су Милка и Павле Ивић, Јакобсонови ученици. У Паризу сам најчешће имао да слушам такође Јакобсонове ученике или следбенике. Зато сам се лако укључио у структуралистички тренд.

За моје образовање је такође важно и што је Вера, моја супруга, студирала светску књижевност или тачније: општу књижевност са теоријом књижевности. Пратио сам њен рад. Никад нисам полагао предмет који се зове естетика, али није тачно и да испит из тог предмета нисам спремао. Исто тако,

показало се као важно што је мој брат Љубинко, који је сада доцент на Филозофском факултету у Нишу, студирао филозофију: није ми било тешко да се укључим и у спремање његових испита. Не бих могао да кажем да сам студирао светску књижевност и филозофију, јер то не би било тачно. Али оно што већ годинама предајем на Филозофском факултету, сигурно не бих могао да чиним без знања која потичу из тих предмета. Што сам ја до њих дошао на неуобичајени начин, то је друга ствар.

Током студија био сам један од бољих студената, али ја тада уопште нисам мислио на универзитетску каријеру. Мислим да ни моји тадашњи професори никако нису ни помишљали да им једног дана могу бити колега или наследник.

Милош Јевтић

И то смо навели у уводу, до доласка на Филозофски факултет, радили сте као новинар и уредник – од дневног листа *Дневник* преко *Сремских новина*, до часописа *Поља* који је у то време уживао велики ауторитет у младој књижевној јавности.

Да ли су то били послови који су Вам били, да кажемо, под руком или сте баш то желели да радите, верујући да Вам они омогућавају услове за остваривање планова? Такође, каква су вапа новинарска и уредничка искуства? Колико су вам она помогла или, могуће је, одмогла у сопственом књижевном раду? Када су се, реците нам и то, јавиле слутње да можете више и да морате да тражите неки други радни простор?

Уопште, како данас мислите о свим тим годинама, које су Вас, објективно, одвојиле од науке?

Петар Милосављевић

Желео сам да се бавим књижевношћу и бавио сам се: и као ђак, и као студент и после, као новинар. А запошљавао сам се зато што је требало од нечега живети.

У *Дневнику* ме нису најбоље примили. Зашто? Зато што сам био из редакције *Поља*, а *Поља* су нападацкала Матицу српску. Критиковали смо Матицу што је конзервативна, а ми смо хтели да будемо авангардни лист. Убрзо сам видео: *Дневник* је имао много слуха за ставове главних људи у Матици, јер су припадали истом естаблишменту. Хтео сам да радим у културној рубрици, а они су ме терали да радим у Новосадској хроници: да пратим пијацу, криминал итд. Није ишло.

Пошто сам већ био члан редакције *Поља*, колеге из редакције су учиниле да се за мене отвори место секретара редакције. Тако сам отприлике годину и по дана остао на том радном месту: 1959-1960.

Године 1961. биле су покренуте Сремске новине у Митровици. Позвали су моју супругу и мене да будемо тамо новинари. Зашто баш нас? Зато што су за један стан добијали два новинара. А нама је позив био примамљив: и она и ја имали смо браћу који су стигли до средње школе и којима је требало некако помоћи. Ја сам на неки начин желео да се потврдим и као новинар. Постао сам у *Сремским новинама* уредник културне рубрике. Те наше новине сматране су у то време за најбоље локалне новине, а правили су их све млади људи: директор Жика Васић је имао преко тридесет година и био је за нас одвећ матор.

У првом броју *Сремских новина* који се појавио 1. јануара 1961. као уводник објављен је мој текст *Стољни лик комуне*. Имао је чудан неразумљив наслов, али је био посвећен опису сремских манастира. Тадашњи руководиоци у Митровици дали су нам кола, па смо их за два дана Вера и ја све обишли. После сам, као уредник културне рубрике, успоставио сарадњу са историчарком уметности у митровачком Музеју Срема, Мирјаном Лесек, која је из броја у број годинама писала о уметничким вредностима у сремским црквама.

У Срему смо ми митровачки новинари имали леп углед и код читалаца и код руководиоца и то је било пријатно. За две године, колико смо тамо живели, обишли смо скоро сва места у

Срему. Зато бих, као Црњански, с правом могао да кажем: “мој Срем”. У то време, 1962, била је у Шиду отворена галерија Саве Шумановића. Више пута сам налазио разлога да одем у Шид и да се нагледам Савиних слика.

Па ипак, Митровица није била исто што и Нови Сад и ја сам желео да се вратим. Године 1962. дошло је до смене у редакцији *Поља*. Нови главни уредник Милета Радовановић, садашњи директор Стеријиног позорја, позвао ме да будем радни уредник *Поља* и ја сам се вратио у Нови Сад.

Да завршим студије помогла ми је – војска. Могло се десити и да никад не завршим факултет. Дошао је био на ред један испит који је био мимо осталих. Професор старословенског језика Петар Ђорђевић умео је да обара студенте на испиту и по петнаест пута. Зато сам тај испит одлагао читаве две године, док се није примакла војска. Да бих служио скраћени рок, спремио сам тај испит боље него иједан претходни. Ипак сам се једва “провукао” са шестicom. Све друге испите, затим, дао сам лако и брзо. А кад сам дипломирао и стигао у војску, срео сам се са многим колегама који су такође служили скраћени рок, иако су имали само две признате године као што сам имао и ја без положеног старословенског. Сва срећа што на време нисам сазнао да и тако може.

У *Поља* сам се вратио и по трећи пут, после војске, сада у функцији главног и одговорног уредника. И био сам то од септембра 1965. до маја 1968. Тада сам, под притиском, заједно са целом редакцијом, дао оставку и три године после био без посла.

Моја прва радна искуства су веома шарена. У *Дневнику* нису били заинтересовани да успем као новинар, у *Сремским новинама* и у Митровици, јесу. Да је било обратно, можда бих остао до краја новинар. Ја сам тај посао и волео. Мој чисто новинарски радни век трајао је укупно три године. За то време научио сам пуно шта и о животу и о људима, али и две ствари важне за мој будући позив: да што је брже могуће повезујем чињенице и да увек будем спреман да напишем текст.

Радује ме што се и данас *Поља* памте као жив и значајан лист. Део моје младости је уграђен у тај лист и у оно што је он значао. Године 1968. изашла је моја књига есеја *Традиција и авангардизам* у едицији *Данас* Матице српске коју је уређивао Александар Тишма. Готово сви они били су објављени у *Пољима*. То је књига која ми је и отворила пут ка универзитетској каријери.

Милош Јевтић

На Филозофском факултету у Новом Саду сте од 1971. године. Прошли сте сва универзитеска звања. Сада сте редовни професор. Предајете – да поновимо – Методологију проучавања књижевности.

Да ли је ваша универзитетска каријера текла по реду, уобичајено или је било и неких изненадних ситуација? Да ли сте и тезу и предмет Ви сами одабрали или се радило, што је такође разумљиво, о потребама наставе? Такође, како су вас примиле колеге-професори, ваши дојучерашњи професори?

Уосталом, које датуме из своје наставне биографије сматрате – Ви сами – нарочито важним, свеједно да ли као знак напредовања, духовног напредовања или као праг континуитета, опет духовног континуитета?

Петар Милосављевић

За асистента се обично бира неки добар студент кога професори уоче и укажу му поверење. Са мношћом је ствар била другачија. Ја сам асистент постао у својој 34. години. Имао сам радни стаж дужи од десет година, био сам већ уредник два главна књижевна часописа у Новом Саду, стигао да будем и три године професионални књижевник (што значи да сам био незапослен). У Уредништво *Летописа Матице српске* ушао сам 1969. године. Главни уредник је био Александар Тишма а чланови редакције Сретен Марић, Драгиша Живковић и ја.

Био сам изразито најмлађи, али сам се добро осећао у овој редакцији.

Професори Сретен Марић и Драгиша Живковић решили су да ми помогну да дођем до посла, тамо где су могли, на свом Факултету. Договорио сам се са њима о тези, пријавио је 1970, и већ на почетку следеће године био сам изабран за Живковићевог асистента на Теорији књижевности. Професор Живковић је, међутим, решио да користи једногодишње одсуство и одмах ми је поверио да држим предавања. Тако сам ја, на неки начин одмах, мада неформално, добио улогу наставника.

Професор Живковић је, сем Теорије књижевности, предавао и Српску књижевност 19. века. Приликом једне реорганизације, 1972. он је своју Теорију, на другој години, препустио Светозару Петровићу, који је две године раније дошао из Загреба. Тако сам ја добио новог професора. Професор Петровић се први у Југославији почео бавити систематски методологијом проучавања књижевности, и први је увео тај предмет у Загребу; заслужан је што су студије из те области код нас веома рано уведене, међу првима у свету. Преузевши Теорију књижевности на другој години, он је предмету дао нов садржај и, под старим називом, предавао је методологију проучавања књижевности. Пошто је његов главни предмет био Ренесанса и барок, методологију је предавао само годину дана; већ ујесен 1973, чим сам предао тезу, препустио ми је предмет у целини. За ту годину дана од њега много сам научио о самом предмету, о професорском послу и о много чему другом.

Међутим, тему доктората сам бирао сам и самостално сам радио на изради тезе, без ментора. Моја докторска теза зове се *Поетика Момчила Настасијевића*. За Настасијевића сам се одлучио зато што ми је био стална преокупација. На њега ми је указао још мој професор хемије у Прокупљу, некадашњи Момчилов ђак, Душан Стојановић. О Настасијевићу сам већ неколико пута писао. За време боравка у Паризу, често сам ишао у позориште. Фасцинирале су ме посебно сценске могућности које је користио Жан Луј Баро у својој драматизацији Раблеа.

Пожелио сам да се и на неком нашем тексту направи сличан, али опет другачији, тотални театар, који би остварио највећи број сценских могућности. Одмах по повратку драматизовао сам Настасијевића и очекивао сам да ће то неко играти, а ја, као “професионални књижевник”, зарадити нешто пара. Та драматизација је објављена 22 године касније у мојој књизи *Драме*: ни до данас није играна. Али правећи драматизацију ја сам Настасијевића још једном “сварио”. Није ми било тешко да урадим тезу: за две године била је готова. Тезу сам бранио пред комисијом коју су сачињавали: Светозар Петровић, Сретен Марић и Бошко Новаковић. Било је то 4. марта 1974. године.

Од професора код којих сам ја студирао, затекао сам на Факултету само Бошка Новаковића и Милорада Живанчевића. Они, али и други, примили су ме сасвим лепо. И не само то: можда нећу погрешити ако кажем да се на мене првих година рада на Факултету посебно рачунало, поготово што су старији одлазили у пензију и вршила се смена генерација. Средином седамдесетих дошло је до неке реорганизације на Факултету, стварани су институти. Биран сам три пута за вршиоца дужности директора Института за југословенске књижевности и општу књижевност, а 1977. постао сам и директор Института са мандатом од две године.

Десило се, међутим, нешто што ће мој положај и у Институту, али и шире битно променити. Негде 1978. правили смо нове наставне планове. Тада је на нашем Институту словеначку књижевност предавао др Јоже Погачник, који је 1970. дошао из Загреба. И са њим сам, као и са другима, био у пријатељским односима. Погачник је, међутим, том приликом изнео предлог да се уведу два нова предмета: Босанскохерцеговачка књижевност и Црногорска књижевност. Мени се тај предлог није свидео и супротставио сам се.

Нисам могао да прихватим тај предлог, јер је он водио томе да се мојим студентима Његош, Љубиша, Миљанов, Лалић, Булатовић, Бећковић и други предају као страни писци. А исто тако да се као страни писци, мимо корпуса српске књи-

жевности, предају: Кочић, Шантић, Дучић, Андрић, Селимовић. Другим речима, Погачников предлог ишао је ка разбијању српске литературе као целине. Ја сам био на одговорном месту и тако нешто нисам могао да дозволим.

Дискусија о наставним плановима одвијала се јавно, у Институту, али и на Факултету. И трајала је доста дуго, бар пола године. На Институту сам ја био усамљен, нико ме није отворено подржавао, али без мог потписа предлог о увођењу нових предмета није могао да дође до Већа. Погачник је покушавао да свој предлог протури преко неких комисија и на самом Већу. На неки начин су ме, у дискусији, помогла бар три човека: Мађар Јосип Мирнић, Словак Јан Кмећ и Србин Витомир Вулетић. Погачников предлог на Већу није прошао.

Међутим, моја победа на Већу Факултета, била је Пирова победа. Постао сам преконоћ најгори директор од свих директора института на Факултету. А доказ за то: радници нашег Института примали су мање пара од радника у другим институтима. Опет је Погачник повео кампању, а у њу су се укључили и други, свесрдно и немилосрдно. Издржао сам некако до краја мандата, али ми је остала "слава".

У то време у игри је био и предлог да се у наставу уведу смерови: за издаваштво, за библиотекарство, за журналистику и не знам још за шта. И том предлогу сам се успротивио. После се видело да је та концепција са смеровима била лоша, да је многе ђаке и студенте оштетила. Замислите да је која десетина студената добила диплому уредника, издавача, где би нашли посао?

Мој сукоб са Погачником збио се пре петнаестак година. Непрекидно од тада мислим о понашању актера у тој драми. То није био лични сукоб двојице наставника, каквих иначе често на Факултетима има. Он се тицао нечега судбинског за српски народ коме већина мојих колега из Института припада. Зашто су ми окренули леђа и сасвим отворено и агресивно прешли на Погачникову страну?

Мислио сам доста и о самом гесту професора Погачника. Шта је натерало тога Словенца, кога је наша средина веома лепо примила, да изађе из оквира своје струке и да се тако здрушно ангажује на разбијању српске литературе?

Кад је избио рат, нама су у септембру 1992. почели да долазе студенти избеглице из Сарајева. Неки од њих долазили су да им признам испит, дуго смо и пријатељски разговарали. Поједини су питали: како то да ми немамо предмете Босанскохерцеговачка књижевност и Црногорска књижевност? Студенти који су слушали наставу из босанскохерцеговачке књижевности имали су сасвим другачије представе о српској књижевности од наших студената. Лако је било видети како се у младе мозгове свашта може улисти. Они су били припремани, преко наставе, за неку државу која је постојала у визији Алије Изетбеговића и ко зна кога још. Мој накнадни закључак је: Погачник није деловао индивидуално, већ као део неке организације или владајућег естаблишмента.

После сукоба са Погачником мој положај у Институту постао је посве неповољан. Нико од колега наставника није хтео да ме предложи за унапређење, тако да сам у звању доцента провео осам година. Старије колеге одбијале су да пишу реферате за мој избор. Институт није пристао да буде ни суиздавач Књижевне заједнице Новог Сада (и то без икаквих улагања) моје *Методологије*. Не чудим се свему томе: лепо се осећало да ветрови дувају у корист друге стране. Природно је што се људи не везују за онога који губи. А кад човек падне у немилост у једној средини, онда се то шири. Нисам у немилости код овога или онога човека, у немилости сам код естаблишмента, и то не само новосадског, већ и српског.

“Љубав” ми је веома брзо отказала и Матица која ми је раније објавила две књиге. Њено књижевно одељење усвојило је било 1979. књигу *Живот песме Лазе Костића “Santa Maria della Salute”*. То је прва књига код нас написана само о једној песми. Макар само по томе она је одређено постигнуће српске филологије. Кад је дошло до њеног штампања 1981, мој издавач

(преко својих уредника) никако није пристао да нешто мање од пола странице у књизи остане празно како би се одвојио део књиге под називом *Текст* од дела под насловом *Контекст*. Технички уредник није морао да разуме у чему је проблем, али други јесу. Био сам запрепашћен и увређен. Схватио сам да је у питању третман, третман на који не могу да пристанем. Исти третман примењен је и на књигу кад је изашла. А потом, и на моје друге књиге, овде и другде.

Милош Јевтић

Колико сте, будући, нарочито у почетку, пред великим дужностима (припрема тезе, увођење предмета и слично) имали времена за своје књижевно стварање? Да ли је долазило и до спорова између писца-Милосављевића и професора Милосављевића, али и научника Милосављевића?

Петар Милосављевић

У раној младости нисам мислио да ћу бити професор. Желео сам да будем књижевник, привлачио ме је посао уредника. Као почетник, истовремено са есејима давао сам за Поља и песме. Редакција Поља је усвајала и песме и есеје, али је објављивала само есеје. То је било природно: имали су већи избор песама. Кад сам се већ афирмисао као критичар, мој редакцијски колега у *Пољима* Гојко Јањушевић тврдио је да сам одвећ рационалан и да не могу да разумем поезију. Ја сам му онда дао збирку мојих старих песама да му покажем да то што говори није тачно. Створили смо после тога једну ауторску групу од пет песника при Трибини младих и 1967. објавили пет збирки песама. Једна од њих је била моја; она се зове *Блокада*. У децембру 1992. у Друштву књижевника Војводине посветили су један матине мојој поезији. Присутни су били готово све моји бивши студенти. Преврћу збирку и питају: Блокада? Је ли то ово што нам се десило? Избор мојих песама

објавио је Бошко Петровић у *Летопису Матице српске* 1967. године.

Већ другу збирку песама нисам више могао да објавим. Неки моји студенти, који су се родили после настанка те необјављене збирке, већ улазе у антологије.

И моји драмски текстови су настали пре мог доласка на Факултет. Желео сам да докторирам на Теодосију, али сам тада био без посла, за такву тезу је требало много више времена, него што сам га ја имао. Уместо тезе настала је драма *Промене у Жичи*. Разуме се, нико у оно време није хтео да игра драму о Светом Сави. Још теже је ишло са драмом *Теванци*. То је драма о оном трагичном грчком граду-држави који испашта због греха што га је починио његов ослободилац. Писао сам о ономе што ме је преокупирао у животу, али и у литератури. Тако сам направио и већ поменути драматизацију из Настасијевићевог опуса. Између мог стручног и научног рада и лепе књижевности за мене није било никакве баријере. Објавио сам своје драмске текстове тек 1991. године о свом тропску. Нека је хвала рецензентима Душану Михајловићу и Луки Хајдуковићу и издавачу Зорану Стојановићу.

Био сам једном на књижевној вечери посвећеној Драгославу Михаиловићу. То је писац кога ценим, писао сам о роману *Кад су цветале тикве* и држао страним славистима предавање о том његовом роману. Био сам и члан оне редакције *Летописа* која је објавила драматизацију тога романа. Али те вечери једва сам успео да објасним уваженом писцу ко је тај Петар Милосављевић који је писао о његовом роману. Михајловић је име за које се код нас везује појам политичке забране, а не рекламе. Ја знам за много драстичније забране. То су оне забране када за писца и за његово дело нема да се зна. Ево примера. Године 1940. објавио је Живојин Павловић, предратни комуниста, књигу која се зове *Совјетски термидор*. Сазнали смо за њу тачно педесет година касније. Дотле, та књига је била мртва. Има и мање драстичних примера таквих забрана – али су врло ефикасне. Тешко ми је да се помирим са

чињеницом да у блокади коју ја доживљавам учествују и људи који би сасвим требало да су на мојој страни.

Са објављивањем досад јединог мог романа ишло је лакше, али не и са његовом промоцијом. Издавач је кренуо амбициозно у представљање књиге, али је заустављен на самом почетку. Све ми се чини да су неки људи “добили пацке” због објављивања ове књиге. Један од ретких приказивача (Милидраговић у *Вечерњим новостима*) написао је да се чуди зашто се о овој књизи више не пише. *Нови Сад на ватри*, тако се зове мој роман, није био увршћен ни у списак од 319 романа између којих је на телевизији биран роман деценије. Зашто је све било тако како је било, тешко би било да укратко објасним; за то би требало написати један нови роман који би много личио на *Име руже* Умберта Ека.

Милош Јевтић

Како се односите према студентима? Да ли показујете, макар у себи, веће занимање за студенте који се баве књижевношћу, као што је и са Вама био случај, или настојите да према свима будете једнако праведни?

Такође, какав сте професор – праведан и принципијелан, добар и неситничав или, рецимо, општар и недодирљив? Како Вас, опет, они примају? Уосталом, шта одликује Ваш педагошки систем?

Петар Милосављевић

Рад са студентима је део моје професионалне обавезе. Мој циљ је да они за предвиђено време усвоје из мога предмета што више знања и способности да самостално интерпретирају чињенице. Испит је једно од главних средстава да се тај циљ постигне. Већ на првим часовима упознајем студенте са природом испита. На то их подсетим макар још једном око средине другог семестра.

Највећи број студената код мене добија високе оцене. Не бих рекао да је то само зато што блаже оцењујем од других професора. По среди је ипак метод. Сваки студент код мене добије по четири-пет питања и више потпитања. На тај начин испит не може да буде лутрија. Кад испитам кандидата, коментаришем сваки његов појединачан одговор. То, разуме се, траје, али ја сам за тај поступак предвидео и време. Пошто искоментаришем кандидатове одговоре, професионално се, као колеге, старији и млађи, договарамо о оцени. Обично ја имам предлог. Ако само осетим да кандидат није задовољан, проблем решавамо тако што ја поставим још неколико питања док оцена не постане очигледна и њему и мени. Мој полазни став је да и ја могу да погрешим, и не мислим да чиним нешто лоше ако одмах и јавно исправљам грешку. Иза тог начина испитивања стоји метод, дакле нешто безлично. Пошто ми имамо и писмени део испита, тек кад завршим са усменим делом, кандидату казујем оцену и из писменог. Чиним то с разлогом: хоћу да оцена на писменом ни на који начин не утиче на његово расположење.

Такав метод испитивања примењујем скоро од почетка свог наставничког рада. Коментаришем јавно кандидатове одговоре да у оцењивању не бих био субјективан. Тим коментаришањем показујем да је то што се између нас збива професионална обавеза и моја и његова и да се обојица према тој обавези морамо односити озбиљно. По правилу ми зато студенти не долазе неспремни на испите. Разлика у оценама је разлика у нивоу позитивних одговора: неко је боље спремио или је за литературу талентованији.

Често, на испиту, ухватим себе како уживам што ми студенти знају да говоре о Хердеру, Хегелу, Дилтају, Крочеу, Ингардену, Нортропу Фрају итд. У време мојих студија, од студената се тако нешто није тражило. Верујем да су са одређеном количином оваквих и других знања они припремљенији за струку.

Немам проблеме са студентима. Моји студенти су најчешће девојке. То су по правилу лепо васпитана деца. За већину од њих сматрам да могу да буду добри стручњаци. Замерам им што немају довољно амбиције. А објашњење за то налазим у околностима у којима живимо, као и у наслеђу репресивне прошлости. Још се није схватило, ни пуна два века после доба Просвећености, да је знање и борба за истину део борбе за опстанак. И то не било какво знање, него знање релевантних чињеница и односа међу њима који нису статични и који се не могу разумевати без напора.

Ја своје студенте примам као млађе колеге, осећам одговорност према њима као према нашој деци. Дајем им јавно свој број телефона. Понекад ме понеко од њих позове. До сада нико није злоупотребио поверење. Понекад приметим да се неко од мојих бивших студената искрено обрадује кад се срећемо. И они мене обрадују.

Сваке године посветим по неколико часова књижевним радовима мојих студената. Многима од њих су то прва представљања. Већина млађих новосадских песника су моји бивши студенти. Радујем се што је тако.

Милош Јевтић

У почетку смо навели називе области Вашег делања. О томе прецизно говоре и називи ваших књига. Види се да сте свој научни рад упутили у два смера – у књижевну историју и у књижевну теорију. Шта је Вама ближе, или та два пола сматрате јединственим подручјем? Заправо, у којим се равнима налазе делте Ваше научне мисли? Када се дешава да књижевнотеоријска тема подреди књижевнотеоријски садржај, а када се, опет, догоди обратан? Уосталом, како бисте описали, Ви сами, свој научни рад?

Петар Милосављевић

Када се код нас каже књижевна критика, обично се мисли на приказ или критичку оцену нових књижевних дела. Ја сам се, у младости, бавио и таквом књижевном критиком. Израз критика се, међутим, употребљава и за делатност која се другачије зове – интерпретација књижевног текста, односно интерпретација књижевног дела. После одласка на Факултет, ја сам се, из професионалних разлога бавио и таквом врстом критике. Текстови те природе сабрани су у мојој књизи *Реч и корелатив* (1983). Истине ради, дакле, поред две области које сте ви поменули, теорије и историје књижевности, бавио сам се и трећом: књижевном критиком.

Али, у свим тим областима радио сам помоћу јединственог властитог метода. Он је спроведен у низу мојих књига, рекао бих доследно, и то почев од докторске дисертације. Основну идеју за тај метод и за његов назив добио сам од Карела Косика, савременог чешког филозофа, аутора књиге *Дијалектика конкретног*. Косик је синтетисао две опречне амбиције истраживача: да се појаве сагледавају у тоталитету и у појединостима, тј. конкретно, и у процесима промена. Отуда и назив метода: дијалектика конкретног тоталитета. Косик се, међутим, није бавио проучавањем литературе. Методологију у смеру његове основне идеје (дијалектика конкретног) у области проучавања литературе изградио сам ја сам, према мери својих могућности и потреба.

Сви који се успешно баве проучавањем књижевности немају и свој метод. Много је, рецимо, позитивиста, или структуралиста, али је мало “родитеља” тога метода. Ја сматрам да имам изграђени метод, а време ће показати хоће ли бити следбеника.

У пракси проучавања литературе, која је на делу, обично су област историје књижевности, теорије књижевности и књижевне критике раздељене. Неко је претежно критичар, неко претежно историчар или теоретичар, или се као такав пред-

ставља у својим појединим текстовима. Метод који сам изградио ствари поставља другачије. У истим текстовима ја се бавим и теоријом, и историјом и критиком (интерпретацијом). Најбољи пример за то је књига о песми Лазе Костића *Santa Maria della Salute*. Она Костићеву песму осветљава као конкретни тоталитет, а да би се тако осветлила морао је да буде ангажован сав потенцијал могућности проучавања књижевности. У тој књизи, међутим, релативно је лако одвојити делове који су превасходно теоријски (то су поглавља у којима се одговара на питање “шта је то књижевно дело” и “како се може проучавати књижевност”), затим део који је превасходно интерпретација (зове се Текст) и део који је превасходно књижевноисторијски (зове се Контекст). Сви ти делови, међутим, интегрисани су у једну целину.

Тако је и са другим књигама. Главна моја књига зове се *Методологија проучавања књижевности*. Она има два основна дела: први, теоријски, који је посвећен испитивању могућности проучавања књижевности, и други, историјски, који је посвећен историји проучавања књижевности од Хомера до наших дана. Та два дела налазе се у конгруентном односу: историјско и теоријско виђење треба да се, у основи бар, поклапају.

Кад ви, међутим, кажете, да се бавим историјом књижевности, претпостављам да притом имате у виду исто што и код већине мојих колега: радове из области историје српске књижевности. Ја имам и таквих радова, али оно што сам стварно учинио и што другде не можете наћи на једном месту, то је тај историјски део Методологије. Он представља својеврсну историју једног вида светске књижевности. У њему има доста говора и о словенским теоретичарима: Русима, Пољацима, Чесима, Србима, Хрватима. Таква једна велика количина знања и информација не би могла да се организује без поузданог метода.

У тој књизи се, међу разним могућностима проучавања књижевности, испитују и разни нивои проучавања, а они су, по мени, емпиријски, научни и филозофски. Сви истраживачи не

баве се књижевношћу на свим нивоима. Сартр и Лукач, на пример, баве се литературом на филозофском нивоу, Шкловски има научни ниво, а има и таквих који остају на емпиријском нивоу. Мој метод је, међутим, такав да чини релевантним проучавање књижевности на сва три нивоа. Ипак, он је одређен оним највишим нивоом, филозофским. Методологија је део логике; задатак је методологије проучавања књижевности да осветли логос књижевности. Уводно поглавље те књиге је, у највећој мери, посвећено логосу. Све остало је показивање и доказивање логоса у испитивању могућности проучавања књижевности и у осветљавању праксе проучавања кроз историју. Ова моја књига је у основи филозофска.

Не кријем да на другачији начин мислим о књижевним проблемима од других мојих колега. Предмет је логике, пре свега, да се бави премисама и њиховим импликацијама. На жалост, такав начин мишљења не доноси ми само добра и успехе. Управо такав начин мишљења доводи ме и у сукобе. Дошао сам последњих година опет у сукоб са колегама управо због методологије. Сукоб је принципијелне природе и могу о њему нешто да кажем.

Распад Југославије довео је и саме катедре за југословенске књижевности у посебну ситуацију. Све катедре из садашње Југославије су заузеле став да се преобрате у катедре за српску књижевност, а да остале јужнословенске књижевности предају као стране. Проблеми су се, међутим, јавили око тога како треба да изгледа српска књижевност. Испало је да као српску књижевност треба предавати књижевност од 18. века наовамо, а све остало, укључујући и народну, као национално недефинисану или некакву заједничку књижевност.

Предложени наставни план, који је најзад и усвојен, садржи ове предмете из уже струке: Средњовековна књижевност, Народна књижевност, Књижевност ренесансе и барока, Српска књижевност 18. века, Српска књижевност 19. века и Српска књижевност 20. века. Са становишта моје струке у том плану нема довољно реда: део литературе се периодизира по

стилском критерију, а други део по вековима. Таква периодизација је неприхватљива, јер није довољно кохерентна. Може или једна или друга врста периодизирања, или трећа, али мешавина – то није добро. Ја сам направио овакав предлог наставног плана за историју српске књижевности као целине: Стара књижевност, Ренесанса и барок, Класицизам и предромантизам, Романтизам, Реализам и модерна, Доба модернизма, Доба постмодернизма. По том предлогу српска књижевност се предаје према стилским раздобљима и оријентацијама. Сврха је такве периодизације да се та књижевност, од Светог Саве до данас, представи као целина и да се студенти обуче да разликују стилске периоде и правце; на тај се начин и наша литература најбоље може довести у везу са другим литературима.

Осим тога, према предложеном и усвојеном наставном плану придев српски се употребљава тек уз онај део наше књижевности који настаје од 18. века. Зашто тек од 18. века? – питао сам. Зато – гласио је одговор – што националне књижевности почињу тек са формирањем нација, дакле од 18. века. На страну питање о времену формирања нација, али ја радим на Факултету где се предаје десетак националних књижевности, па лепо видим: само се за српску књижевност примењује овај критериј, за све друге примењује се филолошки. Све друге књижевности, дакле, почињу од средњег века, тј. сви други народи имају своје средњовековне књижевности, само их народ Светог Саве, Доментијана и Теодосија нема. Позивам се на целу едицију Стара српска књижевност (у 24 књиге, издање Задругино), позивам се на историје старе српске књижевности, Капаниноту и Богдановићеву, али аргументи не помажу. Мислио сам да је неспорно да српска књижевност почиње откада постоје текстови на српскословенском (тј. на старословенском српске редакције), а ево сада се пред мојим очима та књижевност, чија се једна од главних књига зове *Србљак*, скраћују за целих шест векова.

И не само што се српска књижевност, према предложеном и усвојеном плану скраћује, него се и сужава. На питање: зашто немамо предмет Српска народна књижевност, опет добијам исти одговор: зато што та књижевност није самостална; заједничка је са хрватском народном књижевношћу. Срби заиста имају са Хрватима много шта заједничко, па и уметничку књижевност на истом језику. Али кад се дели уметничка књижевност, онда се мора делити и народна. Посве јасно – а све то на неки начин пише у мојој *Методологији* – да се народна књижевност Срба и Хрвата може назвати народна књижевност српскохрватског језика, али ипак не бих могао да назовем српскохрватском песме *Почетак буне на дахије*, *Бој на Мишафу*, или ону песму у којој Лазар позива: Ко је Србин и српскога рода, а не дошо у бој на Косово, као и највећи део песама из Вукових збирки. Управо те песме певају о “битију српском и имену” како је у првој Пјеснарици написао Вук; из њих су се неписмени Срби учили својој а не некаквој српскохрватској историји.

Пошто моји аргументи нису прихваћени, почео сам да тражим порекло друкчијег схватања мојих колега. Нисам могао далеко да трагам. Оно је утемељено у едицији *Српска књижевност у сто књига* коју су издале две најауторитативније српске културне институције: Матица српска и Српска књижевна задруга. Из те едиције је дубровачка књижевност изостављена, без и једне речи објашњења, а народна књижевност је проглашена заједничком са хрватском, па је тако и названа: српскохрватском народном књижевношћу. Модел по којем је ова едиција прављена нема ослонаца у српској филологији. Такав однос према српској књижевности не би одобрили ни Стојан Новаковић, ни Павле Поповић који су били председници Задруге, ни Тихомир Остојић, који је био секретар Матице српске. Едиција *Српска књижевност у сто књига* прављена је према моделу који је установио хрватски филолог и политичар Ђуро Шурмин у *Повјести хрватске и српске књижевности* (1898) а после другог светског рата опет потврдио

Антун Барац у књизи *Југославенска књижевност* (1954). По том моделу је народна књижевност заједничка Хрватима и Србима а дубровачка је само хрватска. Пре друге Југославије ниједан значајнији српски филолог такав модел није прихватио, а после Другог светског рата прихватиле су га најзначајније српске културне институције. После њих, исти став прихваћан је свуда: у другим едицијама, у школству. Природно је да се људи ослањају на ауторитете. Ја могу да разумем моје колеге који више верују ауторитетима него мени, али ипак могу да им замерим што верују само ауторитетима садашњости, а не и прошлости. Схватио сам: естаблишмент српских културних, просветних и научних институција, формиран у Титовој Југославији, тешко излази из оквира и схема у којима је деловао пола века. Бавећи се логиком проучавања књижевности, ја сам нужно морао да дођем у сукоб са тим естаблишментом. То није сукоб нарави, већ сукоб концепција.

До Другог светског рата српску књижевност су српски филолози представљали увек као целину, самосталну, или у склопу српскохрватске и југословенске књижевности. После тога рата, српској књижевности одузета је дубровачка, народна је проглашена несамосталним делом. Затим се ишло даље: настојало се да се из корпуса српске књижевности издвоје црногорска и босанскохерцеговачка књижевност. Али се није стало само на томе: хоће се и средњовековна српска књижевност учинити несамосталном. Једном речи, преко наставних планова, чини се све да се српска књижевност, једна од највећих тековина српског народа, битна за његов опстанак, и сузи и скрати. Ова настојања нису била оправдана ни раније а поготово то нису данас. Темељито расправљање ових питања захтева вишестран приступ, и критички и историјски и теоријски.

Милош Јевтић

Спадате у ретке универзитетске професоре (мислимо на професоре књижевне историје и књижевне теорије) који се нису одрекли свог књижевног стваралаштва. Које место – у укупности Вашег духовног ангажовања – припада књижевности? Да ли има равноправно значење или, рецимо, припада оним ретким, а потребним временима духовног обнављања?

Такође, шта вам је у књижевном стварању ближе – поезија, драма или проза, јер се, као што се зна, огледате у свим тим жанровима? Колико у њих, реците нам и то, смештате своја теоријска промишљања? Деси ли се да теоријски системи не могу да нађу кључ у Вашем стварању?

Уосталом, да ли бисте нам прочитали једну своју песму или неки други свој књижевни рад, можда баш онај који Вас као писца најбоље објашњава?

Петар Милосављевић

Написао сам књигу о Настасијевићу и књигу о Лази Костићу. То значи, ипак, да су ме та двојица аутора највише привукла. Погледајте структуру њиховог опуса: заступљени су сви књижевни жанрови, а обојица су, сем тога, поготово Костић, залазили у област филозофске рефлексije. Костић је покушавао да буде универзитетски професор, Настасијевић није имао формалних услова за универзитет, али је био добар средњошколски професор. Били би обојица, верујем, изванредни универзитетски професори иако их наша традиција зна првенствено као песнике. У принципу, нити у пракси нема баријера између та два вида бављења књижевношћу. Све стоји до појединца и његових афинитета, амбиција и могућности.

Професионалне обавезе су, природно, учиниле да професорски део мог књижевног рада претегне над оним уметничким. Да нисам постао професор, вероватно бих више писао белетристику. Да ли бих био и боље приман као белетриста, него што сам овако, не знам.

Теоријским језиком речено: има једна супстанца коју могу да изразим, и ја је изражавам у разним облицима. Већ сам нешто рекао о томе како је настала драма о Светом Сави и драматизација Настасијевићевог опуса. У мом роману главни јунак је написао књигу о Лазарици. У ономе што он казује о својој књизи садржана је скица целе једне дисертације. Рецензент романа, Петар Џаџић, предлагао ми је да не останем само на томе, него да заиста седнем и напишем књигу о Лазарици. Други јунак мог романа, историчар Васа Луфт, покушава да докторира, али га не пуштају. И ту је у роману интерполирано неколико расправица из савремене историје.

Бавим се проблемима који ме преокупирају, па за њих налазим и форму да их изразим. Чини ми се да је мање природно радити другачије: ограничавати се само на један жанр. Мислим да је мени лакше да говорим о литератури ако сам искусио како се прави песма, роман, драма. Са мојим студентима, који пишу поезију, имао сам и нешто као књижевну радионицу. Они донесу своје песме, па о њима конкретно расправљамо, преправљамо их, дотерујемо. Не кријем да сам и сам доста научио од студената. Ја више знам од њих, али они су мање оптерећени.

Песма коју ћу вам прочитати је из моје необјављене збирке *Пређе*. Без наслова је.

*И ја сам, Аугустине, песник:
Трпетљика.
Под мостовима мост.*

*Лазар код тфезе, Лазар на Косову,
Јов који је главу дигао.*

*Ни мене не чује мој град.
Није му сад пфиллика.*

*Али ни ја речи више немам.
Изгореле су довде.*

*Па ипак се разумемо:
Видилац сам. И ја.*

*Али тек трска.
Плаве очи. Плава крв. Звоно.*

*Лиснати пламен
Што се искупљује у ћутању.*

Милош Јевтић

Активни сте и у јавном животу, и као писац и као професор. На којим се основама остварује та и таква Ваша јавна делатност? Да ли Вам она користи, осматрано објективно, или сте принуђени, као интелектуалац, да будете по страни? Уопште, да ли је могуће бити само у струци, свеједно да ли у научној, наставној или уметничкој?

Петар Милосављевић

По страни сам од садашњег политичког живота, не припадам ниједној странци. У јавном животу учествујем у мери у којој ми је такво ангажовање могуће. Сматрао сам да су моја запажања о наставним плановима, која сам износио јавно, али пред мањим бројем слушалаца, ипак таква да са њима треба да упознам и ширу јавност. Реаговао сам на једну погрешну информацију о мени у листу *Политика*; послао сам листу текст под насловом *Актуелност Павла Поповића* у којем се говори преваходно о проблему корпуса српске књижевности. Али *Политика* није објавила мој текст. Говорио сам о истом проблему на једном симпозијуму у Нишу посвећеном теми књижевност и историја, али ни тај мој глас се није чуо изван сале и уског круга

присутних стручњака. Нисам много узнемирен због свог скромног присуства у јавном животу. То не мора да значи да је моје ангажовање тиме онемогућено. Кад год људи одговорно раде свој посао, то не остаје без резултата.

Милош Јевтић

Овај део разговора бисмо завршили питањем о Вашем духовном програму. Шта он садржи? Колико је доследан? Дали је био под неким утицајима, и утицајима личности и утицајима појава, па и саме политике? Уосталом, колико сте од својих замишљених пројеката већ остварили?

Петар Милосављевић

Без икаквог околишења могу одговорити да је питање идентитета српске књижевности било одувек моја преокупација. Тога сам нарочито постао свестан ових дана када сам завршио свој до сада најобимнији пројект. То је *Антологија осам векова српске поезије у осам књига*. Пројект је настао као одговор на медијску кампању којом је, за време овог наметнутог нам рата, нападнут српски народ. Антологија представља српску поезију у целини, кроз стилске оријентације. У првој књизи је стара поезија, у другој лирска народна, у трећој је епска народна, у четвртој поезија тзв. средњег доба (ренесанса, барок, класицизам, предромантизам), у петој романтизам, у шестој модерна (парнас и симболизам), у седмој доба модернизма и у осмој доба постмодернизма. Избор је довољно простран да је у њега ушло много тога што се раније није појављивало у антологијама, нарочито из средњег периода, и довољно строг да су и многе песме наших песника унесене само у деловима. Замислио сам да свака српска кућа у свету треба да има ову антологију и не стидим се те нескромности. Тек кад сам пројекат завршио, постао сам свестан да се он кувао у мени целог живота.

Мислим да не бих успео да урадим овај посао да није било овог рата, јаке мотивације која је из тих прилика настала и услова свакодневице који су били подношљиви једино уз напо-ран рад и то не само у духовном, него и у техничком смислу. Уз помоћ фотокопира, компјутера и ласерског штампача и уз помоћ породице обликовао сам осам књига до оног степена да могу да уђу у штампарску машину. Сада сам на путу да нађем и издавача.

У исти програм спада и замисао једног предмета, који се код нас нигде не предаје, а требало би да се предаје, а који би се звао Проучавање српске књижевности. На нашим катедрама за књижевност за сада се предаје готово искључиво о уметничкој књижевности: о Стерији, о Бранку, о Матавуљу, али се не предаје и не добијају питања о Шафарлику, о Стојану Новаковићу, о Светиславу Вуловићу, Јовану Грчићу и слична. То значи да је цео један значајан ток литературе ван свесне пажње испитивача, професора и студената. Ако бисмо тај ток ставили у фокус бављења, као што смо учинили са уметничком књижевношћу, представа о српској књижевности као целини нужно мора да се промени. Пошто мој предлог да се такав предмет уведе није прихваћен, желео бих да кад тад напишем књигу према понуђеном програму.

Милош Јевтић

Други део разговора бисмо посветили ширим питањима, али у првом реду онима који су везани за Ваше духовно и стваралачко ангажовање.

Почели бисмо од стања књижевне теорије и проучавања књижевности. Колико су те делатности, још увек, одговорност појединца или су створени услови да то буду колективни послови, који се остварују у наставним или неким другим научним установама? Да ли су превладани, на једној страни, наши недовољно традиционални системи и, на другој страни, готово колонијално покоривање страним моделима и системима?

Такође, да ли се стање у теорији књижевности – сада и код нас – може сматрати равноправним са оним што се ради у свету?

Колико, реците нам и то, постоји спремност и решеност научника да се ослободе идеолошких предрасуда, посебно оних који су све подређивали неком уском, свеједно да ли регионалном или националном, праксом? Уопште, зашто је наука о књижевности превише везана за факултетске и институтске средине?

Петар Милосављевић

Ја који никад нисам добио ни од једног домаћег издавача предлог да приредим ниједно издање неког нашег писца или антологије, и који са великом муком налазим издаваче и за своје стручне књиге, добио сам од холандско-америчког издавача Џона Бенџаменса (John Benjamins) предлог да направим хрестоматију књижевнотеоријских текстова југословенских аутора. Радио сам на том послу од 1981. до 1989. и тако је настала хрестоматија која се зове Теоријска мисао Југословена. Она је требало да изађе, према више најаве издавача, 1991-2. године. Зашто није изашла не треба ни да објашњавам.

Хрестоматија је састављена из два дела. Први том садржи текстове теоретичара од 16. века до средине 20. века. Други том садржи текстове настале од педесетих до осамдесетих година овог века. Радећи на припреми те хрестоматије упознао сам се са стањем у области теоријског стваралаштва југословенских народа. Трудио сам се да посао урадим савесно. У првом тому има највише српских писаца, у другом највише хрватских, па српских, па словеначких. У другом тому, од српских писаца текстовима су заступљени: Драгиша Живковић, Зоран Константиновић, Драгутин Гостушки, Светозар Петровић, Иво Гартаља, Владета Јеротић, Миодраг Павловић, Никола Милошевић, Света Лукић, Јован Христић, Сретен Петровић, Новица Петковић. Све су то данас наши признати стручњаци и афирмисани писци.

Пошто су текстове на енглески преводили махом странци или неки од наших првих англиста, имао сам прилику да проверим шта они мисле о изабраним текстовима. И њихов утисак је повољан. Посве је друга ствар што ми на свом језику немамо књигу која би приказивала рад ових аутора.

Мој је утисак да је теоријски рад у бившој Југославији био на завидном нивоу. Словенци су у периоду после другог светског рата имали неколико одличних теоретичара: Пирјевец, Гантар, а поготово Јанко Кос. Хрвати су имали одлично организовану загребачку филолошку школу која је доста позната у свету. Више аутора те школе имају доста објављених књига на немачком. Хрвати су, уопште, доста радили на пласирању својих аутора у свету и борили се за национални престиж и у том домену. Та школа је извршила веома дубок утицај на територији целе бивше Југославије. Ја о тој школи и њеном раду мислим с уважавањем.

Срби нису имали тако добро организован рад на овом пољу, нису имали наменског часописа какав је загребачки *Умјетност ријечи*, њих нико није окуљао нити усмеравао у правцу теоријских истраживања, па је природно да они немају ни изграђену свест о томе шта имају на том плану. Али, насупрот тој чињеници, показало се да српски писци имају доста добрих теоријских текстова. Ретко ко, на пример, истиче Јована Христића као књижевног теоретичара, али тај песник, драмски писац и позоришни критичар писао је и теоријске текстове антологијске вредности. Моја хрестоматија указује на српске теоретичаре као на скуп вредних појединаца код којих се афинитети према теоријском мишљењу јасно исказују и чији су резултати несумњиви.

На питање: зашто је српска филологија, после другог светског рата дошла у инфериорнији положај, рецимо, у односу на хрватску, можемо одговор да нађемо у програмско-политичкој сфери. Србима није био дат један Зденко Шкроб, који је био главни организатор и душа загребачке школе, они нису

схватали значај теоријских истраживања у књижевности и односили су се према томе као према секундарном.

Кад сам постао професор за теорију на Филозофском факултету, сматрао сам да ми је дужност не само да упознам шта раде други у свету, него и да сам, на теоријском плану, створим нешто релевантно што се може укључити у општеоријско знање о књижевности. Књиге као што су *Методологија* и *Теорија белетристике* и две хрестоматије које уз њих иду, резултат су тих мојих настојања. Томе бих могао још да додам једну припремљену књигу о српским теоретичарима књижевности и једну такође необјављену књигу других књижевнотеоријских текстова. Књиге су подложне критици и поређењу са другим сличним књигама у свету. Ако ништа друго, ја сам учинио бар толико да ће се први пут у свету, на једном светском језику, моћи читати теоријски текстови Михаила Петровића Аласа и Анице Савић Ребац, заиста светских духова, који су те текстове писали на своме језику.

После ове блокаде, која би требало да нас је разбудила, природно би било да и ми Срби одлучимо како ћемо убудуће учествовати у том великом свету у свим областима, па и у области филологије. Наша врата су за свет отворена, али себе смо затварали иза сопствених капија разним аутосанкцијама и блокадама. Моје искуство је поучно: не претерујем кад кажем да се српски естаблишмент својски трудио да ми у послу који обављам, а који је од општег значаја, одмогне или да моје резултате маргинализује. Моја хрестоматија *Теоријска мисао о књижевности*, тек што се није била појавила, а онда је прошло још седам година мукотрпног тражења пута за њено објављивање. Моја *Методологија* се појавила истовремено кад и вредна књига угледног загребачког професора Александра Флакера *Поетика оспоравања*. Једној од тих књига је у Београду посвећена пуна пажња, а друга је сасвим прећутана. Ако још кажем чија је књига у Београду прећутана, упутио сам Вас на дијагнозу духовног стања српског естаблишмента. Иза тога не

видим само случајност већ видим константу једне политике. Само се питам: каква је и чија је то политика?

Милош Јевтић

Бавите се и књижевном историјом. Какво је стање у нашој књижевноисторијској науци? Зашто се, барем у широј јавности, и даље сматра да нико није успео да достигне Скерлића? Колико су у питању предрасуде или се, стварно, ради о немогућности савремених историчара књижевности да постигну оно што је учинио Јован Скерлић?

Такође, да ли је књижевна историја, односно њене синтезе, могућа – у савременим условима – у индивидуалном и колективном ангажовању? Да ли треба претходно, реците нам и то, обавити процес ревалоризације, посебно за оне појаве и оне писце које је претходни период, период такозваног социјалистичког живота, искључиво или претежно идеолошки осматрао? Уосталом, када се може очекивати појава једне целовите и једне савремене историје српске књижевности?

Петар Милосављевић

Пре три године почео сам у мом Институту да радим на једном пројекту који се зове *Историје и историјски прегледи српске књижевности*. Од пројекта није било ништа, из финансијских разлога, али ја сам направио предлог једне едиције у десет књига која би се звала *Историје српске књижевности*. Замисао је једноставна: треба у посебним томовима објавити по једну историју српске књижевности (често је то у комбинацији са хрватском), а у додацима објавити све релевантније текстове из те области до Другог светског рата. Књиге припадају овим ауторима: Шафарик, Пипин, Стојан Новаковић, Ватрослав Јагић, Иван Стојановић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић, Павле Поповић и Јован Скерлић. Најстарији текст у додацима био би Копитарев из 1810, а најмлађи Мило-

ша Савковића из 1939. Од свих наведених књига савременом читаоцу доступна је само једна једина, Скерлићева, а Шафарикове књиге и књига Пипинова никад нису ни преведене на наш језик. Према мојој замисли требало би да се овом едицијом пружи могућност савременом читаоцу или истраживачу да се упозна са најрелевантнијом књижевноисторијском литературом у нас до Другог светског рата.

Није добро што је овој врсти литературе досад поклањано мало пажње. Многи историчари књижевности већину тих књига нису читали, а камоли да су о њима писали. Објављивање едиције имало би, међутим, важне последице. Не можемо решити низ књижевноисторијских питања која су и данас отворена, ако не водимо рачуна о томе како су она пре нас постављана и решавана. Један од тих је и проблем дубровачке књижевности и њеног националног одређења.

Нисам, за едицију, бирао посебне текстове. Верујем да би и други састављачи дошли до приближно истих резултата. Али таква едиција, кад би се појавила, морала би да промени и постојећи однос према српској литератури, а то значи и према историји српског народа. Разуме се, нисам ја, бавећи се овим историјама, хтео да некоме направим проблеме. Решавајући један академски задатак дошао сам до нечега што би се фигуративно могло назвати књигама староставним. Те књиге кажу да смо после Другог светског рата неговали заблуду о нашој књижевној прошлости.

Једна од таквих заблуда садржана је и у Вашем питању о Скерлићу. То ме не чуди, јер сам и ја, такорећи до јуче, био у сличној заблуди. А ево у чему је ствар. Павле Поповић и Скерлић су, на почетку овог века, 1904. и 1905. године добили да предају на Филозофском факултету у Београду Историју српске књижевности. (Тај предмет је до смрти 1898. предавао Светислав Вуловић). Двојица младих професора су предмет поделили. Павле Поповић је предавао народну, стару и средњу (тј. дубровачку) књижевност. Из његовог наставничког рада настала је књига *Преглед српске књижевности* (1909). Та

књига је до пред Други светски рат доживела петнаестак издања. Скерлић је предавао новију српску књижевност и из његовог наставничког рада настала је његова Историја нове српске књижевности (1914). И та је књига до Другог светског рата доживела више издања. Али је Скерлићева књига после Другог светског рата била више пута прештампована и на разне начине популарисана, а Поповићева је практично била забрањена. Због чега? Због тога што је дубровачку књижевност сматрала делом српске књижевности. А у томе Павле Поповић није био усамљен: то се види тек кад се упозна сва релевантна литература из те области. Исти став, као и Поповић, био је заступљен и у историјама српске књижевности Јована Грчића (1903) и Тихомира Остојића (1910), који су били професори новосадске Гимназије, што значи да је превасходно намењена ученицима српских школа у Аустро-Угарској. Грчић и Остојић су имали најлепше везе са Хрватима, а Павле Поповић је био члан Југословенског одбора. Али у другој Југославији, у Титовој Југославији, ниједна од њихових историја није била прештампована. Природно је да се стицао утисак да је нормално видети српску књижевност онако како то сугерира едиција *Српска књижевност у сто књига*. Скерлићева *Историја* није историја целе српске књижевности, већ само историја једног њеног дела као што јој и име каже. Зато што није улазила у спорна подручја, била је добродошла, па је свесно била форсирана, а друге свесно запостављане. Резултати такве политике су веома неповољни али, по несрећи, мало ко види и хоће да призна да је тако.

Шта мислим о савременој историографији српске књижевности? Мислим да се налази у дисконтинуитету са српском и словенском филологијом у прошлости. То значи ово: савремени историчар српске књижевности не зна или неће да зна како је о проблему српске и других јужнословенских књижевности мислио Копитар, Шафарик, Новаковић, Поповић. Он је евентуално чуо за дум Ивана Стојановића, католичког свештеника и српског писца из Дубровника чије су историјске

књиге штампане првих година овог века, али га није читао или га бар нигде не помиње. Пошто је он усвојио становиште садашњости, наметнуто у Титовој Југославији, које је било становиште хрватске филологије, такав историчар долази у ситуацију, као Божићар Ковачек, да Остојићу замера националну мегаломанију, или као неки други што Вука проглашавају српским шовинистом.

Ваше питање о Скерлићу имало би правог оправдања тек кад би саговорници, као Ви и ја, имали једнаке могућности да већину од ових поменутих аутора стварно прочитају. У односу на преког Скерлића, мени често импонује стаменост и промишљеност Тихомира Остојића. У односу на једног од најобразованијих Срба свога времена, дум Ивана Стојановића, аутора књиге *Дубровачка књижевност* (1900) Скерлић делује модерније, али и као писац скучених видика. Мислим да би српска култура једним потезом добила стварно много ако би објавила све те ауторе. Њихово присуство данас омогућило би да се српска литература и потпуније сагледа, сигурно би дало подстрека за многа преиспитивања и за нова виђења. Смишљеном политиком се могу створити добре претпоставке за неговање историографије на нивоу.

Немогуће је, међутим, предвидети да ли ће се јавити неки особити таленат који ће направити велику синтезу. То је ипак у Бојжој руци. Наше је да створимо претпоставке без којих се таква синтеза не може остварити. А она се, сасвим је сигурно, не може никако остварити ако игноришемо век и по словенске и српске филологије.

Милош Јевтић

Како гледате – као писац – на данашњу књижевну стварност? Да ли припадате оним писцима који су спремни да се, и у ово тешко време, ангажују или сте сагласни са онима који верују да је потребно бити по страни, чак уопште не деловати, па ни објављивати?

Како на наше писце могу да делују све веће изолованости од света? Да ли се може деловати да снизимо, у немогућности да се упоређујемо са другима, сопствене критерије и да почнемо да се миримо и са малим, тако да ће и писци, рецимо, месне заједнице постати велики писци, писци великог значаја, боље рећи такозваног великог значаја? Да ли је, реците нам и то, сада – како се чини – проза у предности или поезија и даље чува челно место у нашој књижевној продукцији?

Уопште, како је данас бити – писац?

Петар Милосављевић

Кад о писцима говоримо, имам у виду две врсте писаца: белетристе (песници, прозни, драмски писци) и филолози (критичари, теоретичари и историчари књижевности). По мом сазнању, наши белетристи стоје веома добро. Срби имају, поготово данас, лепу уметничку књижевност. Она заслужује свакако и већи реноме у свету. Рејтинг јој се може подићи ако се она на организованији начин покаже свету који нас је ставио у фокус негативне рекламе. Међутим, није тако и са филологијом. Ако бисмо и једне и друге наше писце поредили са нама најближим народом, Хрватима, рекао бих да је српска белетристика у изразитој предности над хрватском, али да је хрватска филологија у изразитој предности над српском.

Откуда тај несклад? И за то треба узрок видети пре свега у политичким приликама које су код нас такорећи до јуче важиле. Наши белетристи нису могли да буду толико спутавани као филолози, јер делују индивидуално, налазе се практично мимо контроле. Тек се појаве однекуд неки Басара, или неки Бајац, или неки Петковић, на које нико посебно не рачуна и покажу јако добре романе. Бећковић је био сасвим у ћошку за непослушне кад је писао изузетне песме и сатире. Наградама, казнама, тешкоћама или погодностима код објављивања и код рецепције, може се утицати на књижевно стварање. Али се

ипак не може без стварне основе неко прогласити значајним писцем.

Другачије је са филолозима. Филологија се може развијати тек у оквиру националних институција. У институцијама се води кадровска политика, и зато је крупно питање како се та политика води, ко је води и у чијем интересу. Моја Катедра постоји тачно четрдесет година а није однеговала ниједног стручњака за дубровачку књижевност. А колико стручњака за исту област имамо у Београду, или у Србији? Треба наћи одговор на питање зашто је то тако и у чијем је интересу.

Сви знамо да смо систем наставе у области књижевности преузели из најразвијенијег југословенског центра, из Загреба. То је било нормално док смо мислили да ћемо остати једна земља. Убрзо ће то постати израз колонијалне зависности уколико бисмо дуго у том смеру наставили. Може се и даље игнорисати систем образовања из књижевности који би могао да проистекне из моје *Методологије* и радова других наших аутора. Али је опет питање у корист чије штете.

Нисам мислио да ћу бити у прилици да расправљам ове проблеме од националног значаја. Јер, мој основни предмет, *Методологија*, по свом карактеру, јесте општи. У тој улози нашао сам се самим тим што сам се, са извесном теоријском предспремом, суочио са конкретним проблемима наше праксе у овој области и настојао да коректно радим свој посао. Накнадно сам схватио да сам се супротставио Великом Механизму који је хтео да поцепа, скрати и сузи српску литературу, а преко тога да исто учини и са нашим народом. Управо то што сам се бавио методологијом, омогућило ми је да јасније сагледам логос збивања и у области проучавања књижевности, али и у области националне политике. Јер је лако предвидети: ако данас изоставиш из српске књижевности Гундулића, сутра ћеш морати да изоставиш Андрића, ако данас изоставиш Његоша, сутра ћеш изостављати Бећковића. Ако се Србима, уз њихов пристанак, одузима ренесанса, а истовремено им се каже да су песме о Косову, или о ослобођењу Србије, српскохрватске а не

српске, онда Срби немају разлога да као самосталан народ постоје, јер и немају властиту културу, или је њихова култура нешто ситно и безначајно. Ствари су веома јасне за оне који имало покушавају да размишљају.

На Ваше питање: како је данас бити писац? – ја бих рекао: како коме. Верујем да је некима врло угодно. Јер и мени је понекад тако бивало, али посве ретко, и само на тренутак. Није тешко уочити, на пример, да неки писци стално додељују награде, да их неки други или ти исти стално примају. Треба поћи од претпоставке да награде и казне увек имају некакву функцију. Знам да су неки много награђивани писци и много шта упропастили, а добијали су награде управо зато да би нешто упропастили. Да није тако, не бисмо били у ситуацији у којој јесмо. Ја нисам ни на месту оних који деле награде, ни оних који их примају, али ни они нису на мом. Не могу да очекујем да ће ме естаблишмент, због ставова које изричем, много тетопити. Али у овим тешким временима верујем да ће неко ипак хтети да чује и моје аргументе и ставове и да ће се ствари ипак временом преокренути у другом правцу. Свестан сам да у овом тренутку више радим за Ваше и моје, дакле за наше потомство, него за себе. Дај Боже да мој труд не буде узалудан. Све друго је секундарно.

Милош Јевтић

Још једно питање је веома актуелно. То је питање језика. Како – и као професор, и као писац и као читалац (Ви сте и читалац, свакако!) – гледате на питање језика? Како, опет, осматрате питање наших писама? Да ли је насилно рушење вишедеценијског језичког стабла, од Вука негованог, резултат научних разлога, нових научних разлога или је последица политичких подела, које изгледа, нису мимоишле ни језик, па ни друге духовне области? Уосталом, какво је Ваше мишљење о српском језику?

Петар Милосављевић

На народном језику није почео први да пише, чак ни међу православним Србима, Вук Караџић. Цео век пре њега писао је један значајан православни српски писац, Венцловић. Па је после писао Доситеј и многи други. Нисмо навикли да те процесе српског националног буђења у 18. веку и тражења језичког израза у разним правцима називамо српским духовним препородом, како је то понекад чинио Тихомир Остојић. Јер је и Остојић у својој *Историји* српски духовни препород морао да доведе у везу са италијанском ренесансом, а то значи са Дубровчанима. Вука сигурно не треба схватити као почетак, већ као завршницу процеса усвајања народног језика као књижевног. А кад је језик у питању, било би ред да се корак по корак прате збивања око њега. Вук, издајући *Писменицу српског језика* и *Српски рјечник*, није мислио да је то језик који је заједнички Србима и Хрватима. И за његовог ментора Копитара у то време Хрвати су били посве маргинални чинилац. Илирци су почели да пишу кајкавштином, дакле, језиком са којим Срби немају ништа. Онда је Гај дошао на идеју да за илирски језик узме српски језик (тј. језик Вука Караџића) да би илирци били ближе Србима и Дубровнику. Даничић је 1847. објавио *Рат за српски језик и правопис*. То значи да до те године српска страна још није озбиљно прихватала нуђено заједништво. Па ипак, Бечки договор илираца и Вука и Даничића (1850) потврдио је да је онај језик, који су илирци прихватили од Вука, заједнички језик Срба и Хрвата, који су један народ итд. Следећи велики корак био је оснивање Југославенске академије знаности и умјетности и постављање Даничића за њеног тајника и првог уредника речника који се зове Рјечник хрватскога или српскога језика. Иза тога назива језика стајао је први српски филолог. Има један леп текст Стојана Новаковића о Даничићу, који је био његов професор и узор. У тексту београђанин Новаковић жали што је Даничић отишао у Загреб, јер је тако наука у Београду осиромашила. У једној фус-

ноти, међутим, Новаковић износи и непосредан повод Даничићевог одласка из Београда: била му је приређена нека афера око хонорара, тако да је он, у ствари, отеран из Београда и то баш тамо где су га звали: у Загреб. Тај прелазак у Загреб, међутим, Штросмајеру се веома исплатио: онај језик који се на почетку века називао само српски, сада се називао хрватски или српски.

Српски лингвисти су, колико знам, веома повољно судили о Даничићевом раду у Загребу. Али није тако судио и један његов земљак, Лаза Костић. Он је у филозофском делу које се зове *Основи лепоте са особитим освртом на српске народне песме* (1880), у једној доста дугачкој фусноти, поручивао Даничићу да не прави Хрватима језик, нека га они праве сами, а он нека се бави српским језиком.

Сада када је дошло до распада Југославије, и кад се и назив језика потпуно распао, Срби су се нашли у положају где су били пре Бечког договора. Сматрам да су заједништво језика Хрвата и Срба исфорсирали илирци, и то из властитог интереса (да би интегрисали Хрвате на рачун разједињавања и поделе Срба) и да је исти тренд после имао Штросмајер. Политку Штросмајера лепо је осветлио професор Крестић; илиризам би тек требало осветлити, односно после оволико историјских невоља најзад имати разумевање за ставове Текелије и Теодора Павловића који су убрзо после појаве илиризма упозоравали: пазите, у питању је "мајсторија".

Не треба замерити Хрватима што су се борили за властите интересе; треба замерити Србима што нису знали, или им није било дато да знају, који су њихови властити интереси. Колико видим њихови интереси су сада да се врате ставовима Вука и Даничића пре Бечког договора и да успоставе пуни духовни континуитет са властитим препородитељима (у које спадају и Доситеј, али и Текелија и Павловић). Ја сам неке моје колеге лингвисте упозоравао на ону дугачку фусноту Лазе Костића посвећену Даничићу. Мислим да би после 1941. и 1991. било у реду да буду критичнији према Даничићу из познијих година,

а да више слуша имају за српску духовну традицију којој је Лаза Костић један од најстаменијих стубова. Прихватам његов став да се са Хрватима не треба договарати о заједничкој језичкој политици. После два договора, Бечког и Новосадског, јасно је да исту грешку не треба и трећи пут понављати. Нека сваки народ води своју језичку политику на принципима који су у цивилизованом свету у пракси кодификовани.

Не видим да би, после промене званичног назива језика од српскохрватског у српски требало нешто битно мењати према основним благодетима српскога језика и правописа. Српски језик је штокавски, екавског и ијекавског наречја, изражава се кроз два писма, ћирилицу и латиницу. Ништа од тога ја не бих жртвовао и то зато што мислим да никаква жртва, као она: да се одрекнемо ијекавице или латинице, не би била у српском националном интересу, а свака би водила у раскид бар са једном националном традицијом.

Милош Јевтић

Дозволите и једно питање о положају књиге. Како видите данашњу издавачку делатност? Да ли су такозвани велики издавачи у кризи, дубљој од уобичајене? Колико су спремни да се суоче са конкуренцијом малих издавача, који су веома агилни и који, будући да нису у великим обавезама и немају прегломазан административан апарат, брже савладавају тржишне замке? Такође, зашто је књига скупа? Колико ће и цена књиге, таква цена књиге, али и укупно осиромашење народа, утицати на књижевну културу човека? Да ли библиотеке могу да умање те тешке услове и подрже читаоца? Колико су, реците нам и то, школе спремне да помогну неговање читалачких навика? Уосталом, да ли је данас – питамо то Вас као човека књиге – тешко објавити књигу?

Петар Милосављевић

Срби су у периоду друге Југославије имали издавачку делатност на завидном нивоу. Пред овај последњи рат био сам по неким западним земљама и по обичају обилазио књижаре. Не бих се постидео ни новосадских ни београдских књижара, као што сам чинио свега две деценије раније. Српски издавачи су деценијама имали прилике да издају много шта: било је одлично опремљених збирки песама, романа, посебно књига из области ликовних уметности итд. Чини ми се да им није само било дозвољено да објављују две врсте публикација: оне које су по природи антикомунистичке, или оне које на било који начин отварају српско национално питање. Није се, на пример, могао објављивати Драгиша Васић, зато што је био антикомуниста, али се није могао објављивати ни Павле Поповић због дубровачке литературе. Срби се нису толико плашили оптужби да су антикомунисти, то је био грех мањег ранга, колико оптужби да су националисти. Већ има више година како су српски антикомунисти пообјављивани. Нешто много теже иде са некад угледним, и неспорним, а данас позаборављаним филолозима, који су о националним литературама мислили према тада важећој парадигми. То значи да су се комунистичке препреке порушиле, али оне друге нису. Отпори који се пружају објављивању моје едиције *Историје српске књижевности* показују да су те снаге моћне, добро распооређене. Прорачунатост неких несрпских стратегија и српска непромишљеност, кад се спрегну, постају веома опасан чинилац.

У мом роману описују се сцене кад писац Лазарице носи рукопис од једног издавача до другог. Признајем да сам у тај опис уградио и део свога личног искуства. Срео сам се до сада са много издавача. Код већине сам, у сусретима, стекао утисак да они заправо не одлучују, да су само нечија продужена рука. Разговарам са неким од њих, а у ствари, као код Достојевског, осећам други глас, осећам онога иза: комуницирам само са

маскотом; главни остаје иза сцене. Били смо у тоталитарном систему, којему је све било подређено, па и издаваштво. Тај неко иза сцене је могао да онемогући писцу да објави, редитељу да режира, глумцу да игра. Могао је да одстрани професора са факултета, да не изабере заслужног човека у Академију. Да не набрајам. Због тога “непознатог неткога” (то је наслов једне Крлежине песме) ми смо и дошли у ситуацију да данас исправљамо криву Дрину.

Са највише бола примао сам сазнање како се Аустрија борила против Срба у 17. и 18. веку. Давала им је оружје, али им није давала штампарију. Зашто је Орфелин штампао у Венецији? Зашто је Доситеј штампао у Лајпцигу? Зато што Аустрији није било у интересу да Срби постану културан народ. Кад год осетим да ми неко онемогућује да објавим, ја у томе препознајем стару аустријску руку. Чак и ако та рука делује преко мојих сународника. Знам да су Срби, кроз историју, често сређивали један другог зарад туђих интереса.

Држао сам једном предавање у Институту за славистику у Регенсбургу. Представљао ме је својим слушаоцима проф. Едвин Ведел, директор Института. Изненадио сам се колико зна детаља из моје биографије и о мојим радовима. Не видим да би ме сада, у нашој земљи, неко тако кратко а садржајно умео да представи. Тај детаљ сведочи о озбиљности односа према својој струци. Већ четврт века ради се у Матици без видљивих помака Српски биографски речник, а опет смо на почетку разговора о заснивању српске енциклопедије. За успешно довршење Речника књижевних термина треба да захвалимо упорности појединца, професора Драгише Живковића, а не некој институцији.

Не мислим да ће све у издаваштву које се ствара на новим основама ићи лако и добро. Држава ће сигурно теже дрешити кесу. Али мислим да ни то не мора да буде посве лоше. Више малих издавача, значи и мању могућност контроле и дириговања; то је демократскији курс. Да је у издаваштву било више демократије, сигурно нам се не би де-

сило ово што нам се десило: да будемо народ који при самом крају 20. века трага за националним идентитетом и националним перспективама.

Подржавам став да је српско питање у суштини демократско питање. Срби су изгубили Други светски рат зато што им је одузето право да говоре шта виде и шта мисле, а то право им је одузето највише због тога што су медији, издавачке куће итд. стављени под строгу контролу. Они који су држали стварну власт тачно су знали шта неће дозволити да се појави и ко треба да буде маргинализован. То значи да су јасно знали да разликују своје стратешке интересе од других интереса. Кад се таква пракса укине, увек ће се у нашем народу наћи они који умеју да нађу излаз из тешкоћа. Али, распрострањање српске књиге остаје за нас болан проблем читав век после оне лепе књига Стојана Новаковића из 1900. године која говори о том проблему и која се зове *Српска књига*. Живимо у време модерних комуникација, а у овоме су нам везане руке.

Милош Јевтић

Припадате широком кругу славистичке породице. Да ли је у нашим просторима славистика развијена? Да ли су њена задужења, будући да смо словенска земља, већа и одговорнија него што су обавезе славистике у несловенским земљама? Каква је сарадња слависта, у земљи и шире? Да ли ће се, у неком даљем раздобљу, обновити везе са славистима дојучерашњих југословенских земаља, сада већ самосталних, али и наравно, супротстављених држава? Уопште, може ли се говорити о извесном застоју у развоју славистике у свету или ће, када мину ове актуелне поделе, опет славистика бити цењена и негована, и то не једино у словенском свету?

Петар Милосављевић

Словенски народи су: Руси, Белоруси, Украјинци, Русини, Словаци, Чеси, Пољаци, Лужички Срби, Бугари, Македонци,

Хрвати, Словенци. Ваљда сам их све набројао. Срби имају неколико вредних људи који се баве руским језиком и књижевношћу, и тек понеког који се бави језиком, књижевношћу и културом осталих словенских народа. Кратко речено, славистика код нас није развијена. Било је, у Србији, сасвим нормално, да словенистику предаје Словенац, кroatистику Хрват, македонистику Македонац. Распад Југославије је на најдрастичнији начин показао да је та политика била погрешна. Као што је природно да имамо своју англистику, романистику, германистику, тако је природно да имамо и своју кroatистику. Ако најбољи српски кroatиста на спорне проблеме Хрвата и Срба гледа са хрватске тачке гледишта, онда ту нешто није у реду.

Последњи рат је суочио Србе са једним важним појмом: интерес. Сецесионистичке републике су се издвајале због интереса, Запад је роварио због интереса, показало се да и наши доскорашњи пријатељи, несврстане земље, имају овде своје интересе. Код нас Срба је некако било неприлично и да говоримо о интересима, а посебно о националним. Ко је заступао или покушавао да заступа националне интересе, тај је био прокажен. А по правилу најбоље су пролазили они који су жртвовали националне интересе. Тако није било само у сфери политике, већ и у сфери науке и културе.

Српски витални интерес је да имамо развијену славистику. А то значи да имамо људе који ће добро познавати словенске народе, њихове културе и остало. Треба их познавати да бисмо лепо сарађивали, али их треба познавати и кад, не дај Боже, дође и до оваквих ситуација у којима смо се нашли последњих година.

Срби сада имају Међународни славистички центар, са двојицом запослених службеника, а сви ми остали смо само волонтери, спољни сарадници. А проблем славистике би се, евентуално, решио јачањем катедара за славистику и, евентуално, стварањем једног Института за славистику, са одсецима за посебне националне филологије, који би имао само којих

стотинак запослених научника. Одмах чујем приговор: то кошта, за то нема пара. Кажу да је Савезна администрација имала 16.000 запослених. Тамо их има много, треба тамо одмалити, овде појачати. Верујте ми, исплатило би се.

Проблеми које стварно имају Срби и Хрвати зачети су пре свега у сфери филологије и они се, на крају крајева, само ту могу разрешити. Не видим, међутим, да постоје кроатисти међу Србима који би били спремни да о спорним питањима говоре са српске тачке гледишта. Као да је имати такву тачку гледишта, имати увид у традицију српске филологије, нешто срамотно, и као да некадашњи српски филолози нису уживали велики углед у славистичком свету. Такво стање је, разуме се, последица досадашње политике у овој области.

Сада се српска држава поново ствара, или бар обнавља. Било би добро да се ти интереси спознају и формулишу, да их што више људи, а поготово они који се баве образовањем, буду свесни.

Можда би у овој области требало направити неке радикалне потезе са јасним циљем да се стање у филологији побољша. Рецимо: да се оснује институт или нека група повезаних институција која би изучавала српску народну књижевност, стару књижевност, средњу књижевност, нову књижевност, затим јужнословенске књижевности итд. Оснивању једне такве институције, или групе институција, требало би да претходе пројекти њихових програма са јасно представљеним циљевима. Сваке године од тридесетак мојих студената има бар по неколико који би могли да буду научни радници. А тако је, сигурно, и са другим катедрама. За деценију две стање би се могло радикално побољшати.

Не видим да су српски интереси уопште против сарадње са другим народима, а поготово словенским или јужнословенским. Ти интереси сигурно нису ни против сарадње са Хрватима. Односи Срба и Хрвата су били по правилу добри када су Срби водили рачуна о властитим интересима и о томе јасно изражавали ставове.

Место словенских књижевности у свету обично не зависи само од слависта него и од људи као што је наш Владимир Димитријевић у Лозани и Паризу. Без његових издања углед словенских литература био би много мањи. Мислим да нам таквих људи још треба у свету, и то на свим већим језичким подручјима.

Милош Јевтић

Актуелних питања има још, и то не само из сфере науке и уметности. Ни њих, на жалост, не можемо да поштедимо. Једно од таквих питања је питање традиције, која је дуго била некако одгуркивана, односно из ње су признавани само подобни догађаји и датуми. Онда, у та питања спада, свакако, и положај младих нараштаја, са којима сте, годинама већ, свакодневно.

Онда, у тај сноп актуелних питања треба обавезно уврстити и нове односе политике, односно политике према духовној сфери. Ту су и питања нове позиције цркве, која је постала озбиљан чинилац у укупности живота. Потом, не бисмо могли заобићи ни економске немогућности, и свакога човека у целини. Ту су и питања односа према природи, која се недозвољиво занемарује. И да не ређамо даље. Како Ви видите и ове и све друге, у овом питању неспоменуте теме, теме о којима се све отвореније расправља?

Петар Милосављевић

Од ове групе питања рећи ћу нешто само о традицији и о цркви. Знам понешто из историје Срба у Угарској. Аустрији су често Срби били потребни да је бране и радо их је видела као своје војнике. Али Аустрија никако није желела да Срби знају ко су и шта су; тачније није хтела да знају да су имали велику и моћну државу и велику и моћну културу. Све је чинила да спречи да то сазнају, називала их је Рацима, Илирима, шизма-

тицима. Онда се појавио један човек, Ђорђе Бранковић, кога нема међу оних 100 најзнаменитијих Срба, а место му је, чини ми се, и међу десет најзнаменитијих Срба. То је, уз Вука Караџића, најупорнији човек којег смо икад имали, највише је постигао борећи се из заточења у Бечу и у Хебу, у Чешкој. Ђорђе Бранковић је претендовао да буде српски деспот, а да би доказао своје право на деспотство, доказивао је и право Срба на државност. У том доказивању, највише се ослањао на Дубровчанина Орбинија и на старе српске родослове и летописе. Успостављао је, дакле, континуитет у историји Срба. Својом личношћу, делањем и писањем правио је српску традицију. Није данас ни лако ни лепо бити Србин, али кад друго не можемо, ред је да култивишемо кичму нашег постојања. А то су и стара српска књижевност, и Орбини, и Гундулић, и Орфелин, и Доситеј и Вук. Да не набрајам: без те вертикале, која се зове традиција, српска зграда постаје трошна, рушива, неодржива. Посао филолога није мање одговоран од посла генерала у односу на опстанак народа. Наставник сам и важно је од чега ће моји студенти стартовати, шта ће они сутра својим млађима пренети.

И још само нешто о теми: Срби и њихова религија. Ако хоћемо да се понашамо у духу са традицијом, тј. да успоставимо везе са својом традицијом, онда ствари овако изгледају. Данас се говори да су Срби православан народ, да треба да се ослоне само на православне народе. Ја имам пуно симпатија и разумевања за обнову и нови живот Српске православне цркве. Али знам и да смо у прошлости имали Срба три вере. По Вуку Караџићу Срба је било три "закона": грчкога, римскога, турскога, дакле православаца, католика и муслимана, а то је било опште мишљење онога времена. Мало је осветљавано како су Срби католици организовано претварани у Хрвате и како су се касније Срби муслиманске вере претварали у посебан народ са великим М. Данас у Босни ратују три народа, који имају три вере, а то је не тако давно био само један народ са три вере. Ситуација је таква да се Срби данас обично изједначавају само

са Србима православцима. Међутим данашње стање не треба пројектовати у прошлост нити се може узимати као визија будућности. Данас је далеко највише Срба православаца, али има и Срба католика, Срба муслимана, Срба Мојсијеве вере, Срба атеиста и припадника разних секти. Да су Срби истрајали на том моделу, сигурно би били у бољој историјској ситуацији. Не можемо ићи против националних осећања оних људи који се осећају као Срби, а не припадају православној вери.

Милош Јевтић

Живимо у једно, нема сумње, непознато време, у време тескобно, у време тешко, у време неизвесно, у време трагично чак. Многе раније наизглед јасне појаве добиле су, често без објашњења, нова лица. Онда, и свет нас кажњава, и нашом, али, изгледа, и не само нашом заслугом. Живи се, рекло би се, од данас до сутра. У ствари, преживљава се!...

Како ви живите данас? Колико успевате да се одбраните – у уобичајеном животном распореду – од свих тих злостања? Да ли Вам је рад одбрана или утеха? Уопште, колко све ово што је око нас утиче и на Ваша животна, али и на Ваша стваралачка расположења?

Петар Милосављевић

Данас живим као и све моје колеге просветни радници. Теже од материјалног положаја, међутим, и мени пада овај историјски прелом до кога је, очигледно, морало да дође. Али ја верујем да ћемо наћи излаз. “И то ће проћи”, рекао би Иво Андрић.

Милош Јевтић

Сада бисмо желели да Вас подстакнемо да нам нешто више кажете о свом слободном времену, односно о оним сати-

ма које не посвећујете раду и настави. Чиме сте све закупљени? Да ли сте, рецимо, више везани за неке уметности, не рачунајући Вашу матичну уметност – књижевност? Колико сте у природи? Да ли радо путујете? Идете ли у завичај? Имате ли потребе да budete, редовније, са пријатељима? Колико се разумевате у спорт? Уопште, како одржавате акумулаторе својих снага, сада неопходнијих, него иначе, не само за научни, већ и за редовни живот?

Петар Милосављевић

У овим ванредним околностима и мој дан протиче по ванредном реду. Зато ни на шта из ове Ваше скице лепог живота не могу да одговорим потврдно, мада и путујем и радим у викендици и имам пријатеље, али све је то пригушено и са мање радости него што бисмо сви желели.

Милош Јевтић

Последње питање је, разумљиво, окренуто ка будућим временима. Будућност нас неће поштедети. Она долази, и то неминовно. Каква наредна доба слугите? Да ли ће бити више наклоњена човеку? Хоће ли бити овековних мука, и ратних, и економских, и еколошких, и моралних и свакаквих других? Да ли ће, могуће је, уметност помоћи да се народи и људи света, барем, боље разумеју? Уопште, верујете ли у живот, у неки слободан, хуманистички и за све народе једнако отворен животни простор?

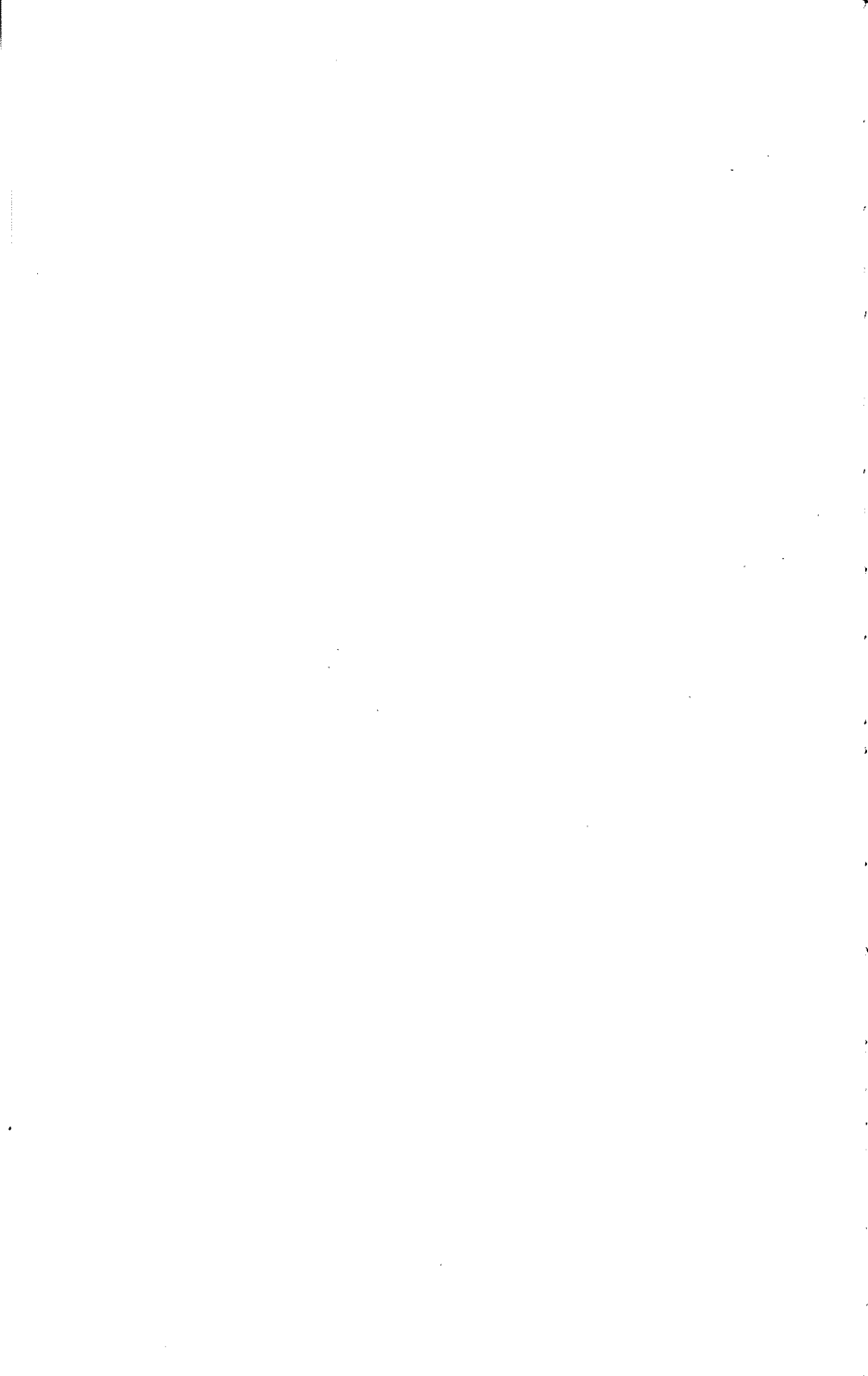
Петар Милосављевић

Скоро пола века мира на нашим просторима било ме је уверило да је време ратова престало. Био сам, искрено, изненађен овим ратом, још више стравичном медијском кампањом којој је био изложен наш народ.

По мојим накнадним сазнањима наш народ је ушао у рат потпуно неприпремљен и збуњен оним што се дешава. Они од којих се нешто очекивало обично су изневерили, али су се појавили неки нови људи, лекари, професори, официри за које се није знало и који су постали наше уздање. Срби су тако опет изненадили своје непријатеље као више пута у прошлости. Сигуран сам да ћемо ми из овога рата изаћи јачи него што смо у њега ушли. Да се не би десило да опет победимо у рату а изгубимо у миру, мислим да нагласак, у годинама које долазе, треба ставити тамо где смо до сада ратове губили, а то пре свега значи у мојој сфери, у филологији и у науци уопште.

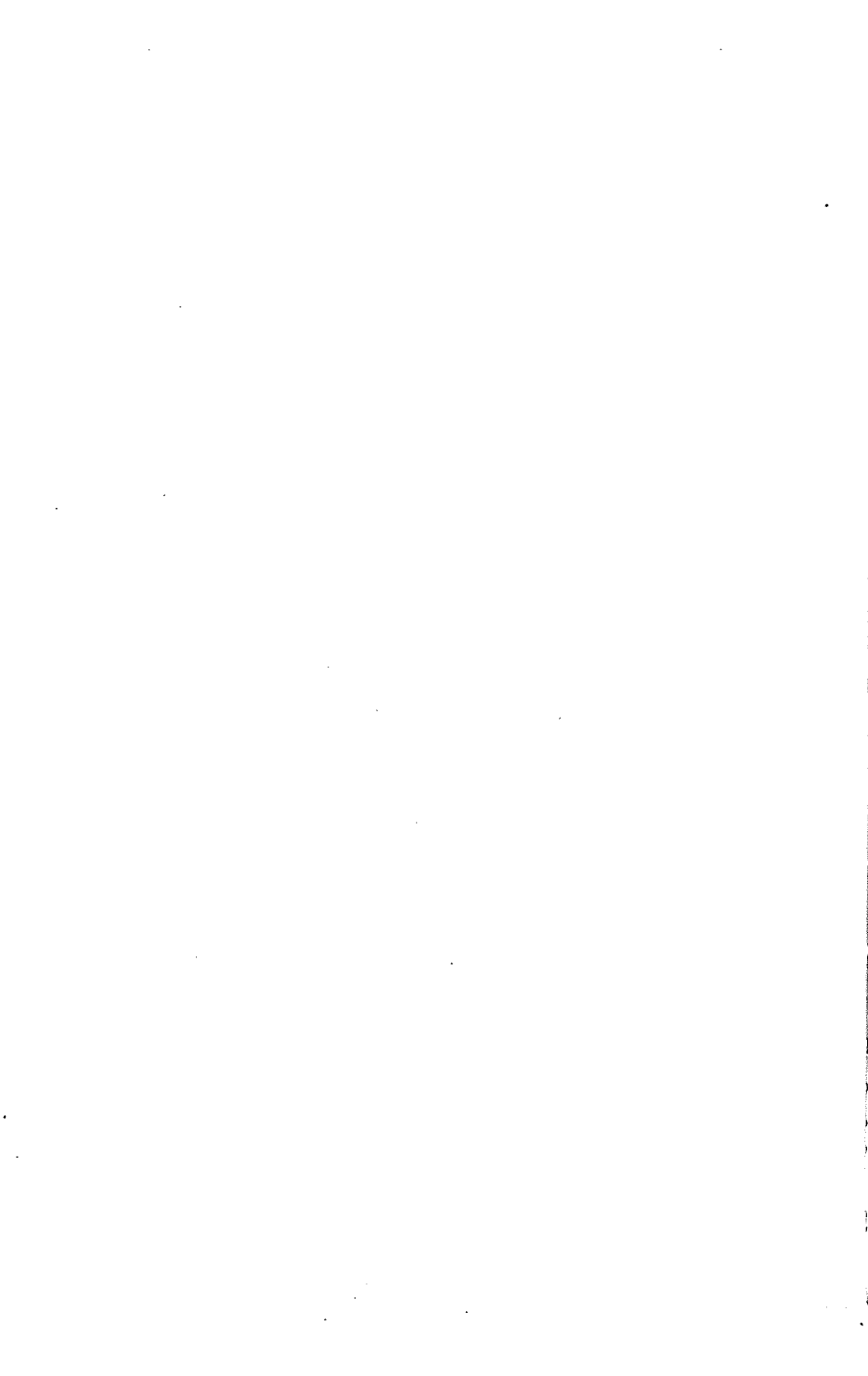
Шта ће бити са светом даље не знам. Мислим да наша оријентација треба да буде: да смо народ који треба да живи са другим народима, да смо људи који треба да живе са другим људима. А то, опет значи: да треба да водимо више него до сада рачуна о властитим интересима, о властитом достојанству и о властитом потомству. Не мислим да и други треба другачије да се понашају, нити да би коегзистенција на тим основама требало икоме добронамерном да смета. Има, дакле, основа да верујемо да ће наше потомство бити срећније од нас.

(Део овог разговора емитован је на Другом програму Радио Београда 20. 3. 1994. године.)

Други део

ОБНОВА СРБИСТИКЕ

ПОКРЕТ ЗА
ОБНОВУ СРБИСТИКЕ

ПИСМО "ШКОЛСКОМ ЧАСУ"

На часопис *Школски час* обратио ми је пажњу пре више од једну деценију његов истакнути сарадник Живан Живковић. Живковић је тада био један од најплоднијих млађих српских књижевних критичара. Тек касније ће докторирати и постати доцент београдског Филолошког факултета. Повод да се ближе упознамо била је појава моје књиге *Методологија проучавања књижевности* која је објављена 1985. године.

Живковића је ова књига привукла, а рекао ми је и зашто. Зато што је показала да и Срби, а не само други, могу и у области теорије књижевности да створе нешто ново и вредно. Важно је, сматрао је он, да у свему, па и у овој области, држимо корак са светом.

Рекао ми је да је написао приказ књиге и да ће га ускоро објавити. Очекивао сам да ће то бити у неком од мени познатих листова и часописа. Не, одговорио је он. Биће објављен у *Школском часу*. Најпотребније је да читаоци тога часописа, а то значи просветни радници, сазнају да таква књига постоји. Његова критика објављена је у *Школском часу* бр. 1. за 1988. годину.

Тежње Живана Живковића да у филологији не заостајемо за светом и да се најозбиљније односимо према школству биле су и јесу и моје тежње. С тугом и поштовањем, посвећујем ове редове светлој сени рано преминулог колеге и пријатеља (1952-1996).

После мог познанства са Живаном Живковићем десио се један велики историјски догађај који још више актуализује тежње које, верујем, нису само његове и моје. Тај догађај је разбијање Југославије и све што је потом следило.

Разбијање Југославије се, не без разлога, приписује политичарима. Треба, међутим, имати у виду да су и у припреми стварања Југославије и у припреми њеног разбијања значајну улогу имали филолози. А тек у времену које наступа српски филолози имаће још пресуднију улогу. Они опет треба да одговоре на три међусобно повезна питања од којих зависи судбина целог народа: 1. ко су Срби, 2. шта је српски језик и 3. шта је српска књижевност?

Наша садашња историјска ситуација је одвећ замућена, па је на та питања тешко одговорити. Али и то је могуће учинити уколико се држимо неких општеважећих принципа и уколико се у неопходној мери подсетимо историје.

Ево како су на прво питање о свом идентитету одговорили други народи. Европски народи се међу собом разликују по језицима којима говоре и којима су говорили њихови преци. Немци су они који говоре немачким језиком, Французи француским, Италијани италијанским, Швајцарци швајцарским, Пољаци пољским, Словаци словачким, Бугари бугарским итд. свеједно коју веру исповедају и свеједно у којој државној заједници живе. Припадност верским заједницама и припадност државним заједницама су важни чиниоци, али у односу на језик ипак од другостепене важности.

На сличан начин су схватали Србе и родоначелници српске филологије Доситеј Обрадовић, Вук Караџић и њихови следбеници. И они су сматрали да су Срби они који говоре српским језиком, да и њих од даљих и етнички блиских народа разликује језик. Посебно је значајно да су они правили разлике

према Хрватима који су имали свој хрватски језик (то је за Доситеја кајкавски, а за Вука чакавски и кајкавски). Да је тако остало, идентитет Срба и Хрвата био би јасно омеђен, а и језичке и етничке границе биле би јасне као и код других народа.

Српски језички и етнички идентитет је, међугим, постао угрожен од оног тренутка кад су вође илирског покрета почеле да инсистирају на језичком и етничком заједништву Хрвата и Срба. Стратегија је била оваква: стављамо на један сто све хрватско и све српско и све то постаје заједничко, илирско, касније југословенско. Практично, све док није створена Југославија, тј. док и са српске стране није прихваћено етничко и језичко заједништво са Хрватима, најистакнутији Хрвати, у разним видовима, инсистирали су на етничком, језичком и књижевном заједништву Срба и Хрвата. После стварања прве Југославије, међутим, они мењају глобални тренд; код њих све јасније преовлађује тежња за стварањем посебне хрватске државе, посебне хрватске књижевности и посебног хрватског језика. Та им се тежња, практично, остварила приликом разбијања Југославије. Народу који осећа своју посебност то право се, у принципу, не може оспорити. Али то истеривање њиховог права тиче се и Срба са којима су они свој идентитет помешали. Стављени разбијањем Југославије пред свршени чин, Срби су поново у ситуацији да формулишу свој идентитет, а то значи и свој језик и своју књижевност. Како ће то учинити, то највише зависи од њих самих: од њихових научних институција и појединаца, а не, као у случају територијалног разграничења, од Хрвата и међународних чинилаца.

* * *

Најистакнутији српски лингвисти приликом разбијања Југославије прихватили су изнуђено решење: српски језик, који се тек од Новосадског договора (1954) званично звао српскохрватски, односно хрваткосрпски, они су поново назвали срп-

ски. Питање, међутим, није само у промени имена, већ: како и стварно раздвојити српски од хрватског, тј. издвојити га из језика који се, бар по имену, сматрао заједничким.

Најистакнутији српски лингвисти и ту су имали јасан одговор. Они сматрају да је нека врста поделе већ извршена. Постоје, по њима, источна и западна варијанта српскохрватског језика, односно београдска и загребачка варијанта, односно српска и хрватска језичка варијанта, односно српска и хрватска језичка стандардизација која је исто што и српски и хрватски стандардни језик. Такву поделу заједничког језика треба само озваничити. У низу текстова и објављених књига таква подела је препоручивана. Она је практично и почела да се остварује тако што је у Републици Српској донет и закон по којем је екавица, дакле српски језички стандард (београдска варијанта), била обавезна у школству и јавној комуникацији.

Срећом, већ на Другом конгресу српских интелектуалаца (април 1994) јавили су се филолози који су се оштро супротставили таквом решењу. Уследила је вишегодишња полемика која ни до данас није стишана. Ни та полемика није остала без резултата. Она је показала да су се неки дотле неспорни српски научни ауторитети, па чак и неки лингвистички центри, здушно залагали за криву ствар. Истовремено, она је показала да, мимо најчувенијих, има и других српских филолога који умеју да о проблемима суде. Затим, да поред Београда и Новог Сада, постоји још један значајан лингвистички центар, Никшић. Главни резултат ових отпора био је у томе што је стављен ван снаге онај закон о обавезној екавици у Републици Српској. Отприлике истовремено кад је поништен закон у Републици српској, у лето 1997, у никшићком часопису *Ријеч* београдски професор Петар Ђукановић представио је како се у иностранству гледа на поделу хрватскосрпског језика на два дела. Он је то показао помоћу једне мапе коју је видео у Минхену. На тој мапи, као подручје на којем се говори хрватским језиком обележена је цела Хрватска, цела Босна и Херцеговина, цела Црна Гора и део Србије. Та граница је тачно изведена по

линији екавица-ијекавица. То значи: српски језик је екавски, хрватски језик је ијекавски. А таква подела је већ имплицирана у првом члану Новосадског договора.

* * *

У борби за истину о српском језику учествовао сам и ја и то на свој начин. Пошто сам по образовању професор књижевности, а не језика (језик ми је на студијама био под б), пошао сам од претпоставке да ја о историји српског језика не знам довољно и да се прво морам упознати са оригиналним документима. Из мог вишегодишњег рада настала је и једна обимна хрестоматија која се зове *Срби и њихов језик* (1997). Она садржи преко четрдесет текстова следећих аутора: Доситеја Обрадовића, Јозефа Добровског, Јернеја Копитара, Павла Шафарика, Вука Караџића, Јана Колара, Људевита Гаја, Јована Суботића, Франца Миклошића, Богослава Шулека, Шиме Љубића, Ватрослава Јагића, Ђуре Даничића, Лазе Костића, Димитрија Руварца, Љубомира Стојановића, Милана Решетара, Радослава М. Грујића, Александра Белића и текста Новосадског договора.

Питао сам једног пријатеља, чувеног лингвисту, да ми искрено каже да ли зна за све ове текстове. Рекао ми је да зна за свега седам-осам. Ја сам на основу те његове изјаве с правом могао да закључим да је образовање из лингвистике код нас лоше. То значи да наш образовани лингвиста по правилу зна далеко мање из историје српскога језика него што треба да зна.

Из истог одговора могао сам да закључим и да наш образовани лингвиста мало зна о историји славистике. Зато се и код најученијих међу њима могу сретати ставови да је Вукова теза о Србима трију вера нека његова ексклузивна теза, а не општи став његовог времена који је уграђен у националне филологије свих европских народа. Из истих разлога се и Вуково схватање српског језика као штокавског приказује као његово, а не као опште схватање слависта, све до Јагића. Признајем да сам Вука

у правом смислу почео да разумевам тек кад сам почео да читам и друге прваке словенске филологије, посебно Шафарика.

Са неким од кључних Вукових ставова о српском језику ја сам се упознао тек приликом рада на поменутој хрестоматији, а то значи као редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду. Вукови ставови су изложени превасходно у текстовима *Срби сви и свуда*, *Срби и Хрвати*, *Очитовање*. Зато што су важни а слабо приступачни прештампао сам их у поменутој хрестоматији. Читалац ове књиге, мораће, надам се, да призна да су нас наша филологија и наше школство деценикама обмањивали о стварним ставовима првог српског филолога. Довољно је да читалац прочита, у истој књизи, поменуте Вукове текстове и текст Александра Белића који се зове *Вук – уједињилац Срба и Хрвата у књижевном језику*, па да схвати да чувени академик Белић није коректно радио свој посао. Он је Вукове ставове криво интерпретирао и на Вукову и на српску штету.

* * *

Ево како гласи први и најважнији став Новосадског договора на којем је Белић био један од најважнијих учесника.

“Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.”

Кад се каже народни језик Хрвата, онда се мисли на три наречја којима Хрвати говоре. То су: чакавско, кајкавско и штокавско наречје. Пошто Срби (укључујући ту и Црногорце) не говоре чакавским и кајкавским наречјем, већ само штокавским, онда прва реченица не казује истину.

У другој реченици се каже да Срби, Хрвати и Црногорци имају јединствен књижевни језик, али да се он ипак дели на два изговора: екавски и ијекавски, и да је средиште екавског Београд а ијекавског Загреб. Тим ставом је имплицирана по-

дела тог јединственог српскохрватског језика на две варијанте, екавску и ијекавску, источну и западну, београдску и загребачку, хрватску и српску. А да би та подела могла икако да се изведе, оно Вуково "јужно", односно херцеговачко наречје, морало је да се претвори у "западно", тј. загребачко.

У поменутој књизи *Срби и њихов језик*, тачку по тачку, коментарисао сам Бечки и Новосадски договор и показао сам њихове разлике. Бечки договор је, по мојим анализама, био на Вуковим идејама, Новосадски - на Јагићевим, иако Јагић нигде у документима Новосадског договора није поменут. Напротив, творци Новосадског договора трудили су се да укажу на континуитет са Вуком иако таквог континуитета у њиховом делу стварно није било. Са научне тачке гледишта, за Новосадски договор се, с правом, може казати да је то био лоше обављен посао. Пошто је он одбачен и то још 1972. од стране Матице хрватске, која га је с Матицом српском и организовала, тај договор више никога не обавезује. У питањима свога језика Срби су опет слободни да иду самостално. За Србе је то права прилика: да се врате властитим коренима, тј. основним ставовима Вука Караџића, свога првог и општепризнатог филолога.

* * *

Упоредо са упознавањем важних докумената о српском језику, упознавао сам се и са темељним ставовима низа филолога, страних и домаћих, о српској књижевности. Прочитао сам, у једном маху, све историје и готово све релевантне текстове које се тичу историје српске књижевности. И ту је испало да сам многе књиге и текстове читао по први пут иако сам студирао југословенске књижевности и догурао до звања редовног професора на истој катедри на којој сам и дипломирао и докторирао. Да бих проверио своје налазе, питао сам студенте постдипломце, њих двадесетак: да ли је ико од њих, током студија, добио питање о Шафарику, Стојану Новаковићу, Пипину, Јагићу, Тихомиру Остојићу. Одговор је био: нико. Опет

сам дошао до закључка да са нашим студијама, овога пута студијама историје српске књижевности, нешто дубоко није у реду.

На основу истраживања историја и историјских прегледа српске књижевности сачинио сам предлог за једну едицију која би у десет књига садржала: историје српске књижевности објављене до Другог светског рата на српском и другим језицима и, у додацима уз сваку књигу, више других важних књижевно-историјских радова о српској књижевности у целини или у одломцима. Ова едиција још није објављена али су објављени сви предговори за десет књига ове едиције и то у мојој књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996, Београд 2000). Темељна спознаја тих истраживања јесте: да је за све филологе од Шафарика и Вука и до Милоша Савковића (тачно до пред Други светски рат) српска књижевност имала четири саставна дела: народну књижевност, стару књижевност, средњу (дубровачку) књижевност и нову српску књижевност. Тај четвороделни састав српске књижевности најјасније је приказан у књигама двојице највећих српских историчара књижевности, универзитетских професора Павла Поповића и Јована Скерлића, који су на почетку 20. века заједно, на Филозофском факултету у Београду, предавали српску књижевност као целину. *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909) приказује ова три дела: стару књижевност, народну књижевност, дубровачку књижевност, а Скерлићева *Историја нове српске књижевности* (1914), како јој и име каже, само нову српску књижевност (од 18. до 20. века).

Сва та четири дела српска књижевност је имала још у време кад сам ја студирао на Катедри за југословенску књижевност у Новом Саду (а дипломирао сам 1964), иако је већ мојој генерацији било скоро немогуће да има увид у све оне старије историје српске књижевности, поготово у *Преглед српске књижевности* Павла Поповића. После тога, српска књижевност је била скраћивана и сужавана према моделу који је установљен у едицији *Српска књижевност у сто књига*. У тој едицији

је из корпуса српске књижевности изостала дубровачка књижевност, а народна је проглашена за српскохрватску, управо према моделима који се од краја прошлог века за српску књижевност праве на хрватској страни. Оно што је учињено у едицији *Српска књижевност у сто књига* поновљено је касније и у низу других едиција: *Српска књижевност у књижевној критици*, *Српска књижевна критика*, *Историја српског народа*, *Српска драма*.

Након распада Југославије отишло се још даље у скраћивању и сужавању српске књижевности. Ево како се на Катедри за српску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду сада званично зову предмети који су све до пре неку деценију чинили српску књижевност као целину: Народна књижевност, Средњовековна књижевност, Књижевност ренесансе и барока, Српска књижевност 18. века, Српска књижевност 19. века и Српска књижевност 20. века. Из назива предмета јасно се види да Срби имају само нову књижевност, дакле ону која почиње од 18. века. (Избегнуто је да се каже да Срби имају и народну књижевност, и стару, и ренесансу и барок).

* * *

Кад је, пре неколико година Југославија била разбијена, обратио сам пажњу на приручну литературу која се држи у Централној читаоници библиотеке Филозофског факултета у Новом Саду. Од литературе на српском језику скоро 80% потицало је из хрватске средине. То је јасно говорило о премоћи хрватске филологије, нарочито у области енциклопедистике и лексикографије. Зашто је до тога дошло? Зато што су се Срби према Загребу, а нарочито према Југословенском лексикографском заводу, односили као према заједничком филолошком и лексикографском центру. Формално, том центру нису биле подређене главне српске националне институције (САНУ, Матица, СКЗ, филолошке катедре), али су оне, у суштини, деловале усаглашено с њим. У тоталитарној држави

Југославији, пажљиво вођеном кадровском политиком, направљено је нешто наизглед немогуће: да главне српске националне институције буду стављене у функцију туђих интереса. Нешто такво десило се и са медијима. А више деценија деловања у једном правцу учинили су своје. Српска филолошка традиција је и темељно одгурнута и темељно заборављена.

И у Титовој Југославији Срби су у области филологије имали своју елиту, али да би неко био део елите, тај је морао да своје деловање прилагоди стварном центру једне државе која је била тоталитарна. Незамисливо је било, на пример, до Другог светског рата да члан Српске краљевске академије наука и уметности буде филолог који би сматрао да дубровачка књижевност није српска (или: и српска). Данас је готово незамисливо да се по том питању српски академик понаша у духу ове српске филолошке традиције (изузети само потврђују правило). Протествовао сам 1994. у свечаној сали у Матици српској, и то пред најважнијим званичницима, што је у Библиотеци Матице српске, док је овај сецесионистички рат још трајао, извршена пресигнација по којој су дубровачки писци добили ознаку хл (тј. ознаку да припадају хрватској литератури). Јавно и гласно сам рекао да такав поступак не би одобрио ниједан од Матичиних званичника из прошлости чије бисте стоје испред њене зграде. Али се нико на моју примедбу није ни осврнуо. Српски пад је велики, а у највећој мери се десило у институцијама националног значаја. Ако се има у виду да су оне највише биле под паском загребачког филолошког, политичког и париполитичког центра, онда је природно што се тај пад тамо највише и осетио.

* * *

На почетку свог ангажовања око расплитања заплетених питања српске националне филологије веровао сам да ћу у пословима откривања истине имати подршку првих институција и првих људи мога народа. Показало се да су моја

очекивања била наивна. У главним српским институцијама практично је заборављено због чега су оне основане. У САНУ, Матици, СКЗ као да ником не пада на памет да је један од главних задатака тих институција да бране интегритет српског језика, српске књижевности и историјске истине о српском народу. У Титовој Југославији нису напредовали само политичари који су следили Титов курс, већ и филолози који су спроводили политику загребачког филолошког центра.

Моје досадашње ангажовање, међутим, није се показало као узалудно. По правилу нисам добијао подршку од оних од којих сам очекивао. Али сам је ипак добијао, и то од многих појединаца и са различитих страна. Моје књиге које се баве српским темама (*Српски национални програм и српска књижевност*, *Систем српске књижевности*, *Срби и њихов језик*) нису могле да прођу ни у Београду, главном српском граду, ни у Новом Саду, Српској Атини. Али су биле објављене, и то у рекордном року, у старој српској престоници, Приштини. Временом сам јасно схватио: заказала је, и то из објашњивих разлога, српска елита. Није, на срећу, заказала и српска база. Четрнаести конгрес славистичких друштава Југославије у Будви средином октобра био је прилика да се сретнем са многим професорима српског језика и књижевности из Југославије и Републике Српске. Стекао сам утисак да огромна већина њих промишља нашу проблематику на истим таласним дужинама са мном и да подржава идеју о враћању аутентичној српској филолошкој традицији, оној којој је Вук Караџић главно знамење, главни стуб и оријентир. Своје ставове сам изложио у реферату на пленарној седници Конгреса, али и у брошури која се зове *Обнова србистике* и коју је, у име Покрета за обнову србистике свим учесницима Конгреса послало Друштво за обнову србистике – Центар Приштина.

У овом тренутку српски филолози, али и просветни радници – а и једни и други су најодговорнији за српску децу и омладину – морају јасно да се одреде: или ће, као до сада,

следити наметнуту хрватску филолошку традицију, или ће се вратити својој, српској.

Желео бих да Школски час објави основне документе Покрета за обнову србистике. Уз те документе шаљем и један још необјављени текст из исте области који се зове *За прави назив српског језика*. Избор других текстова за овај тематски блок препуштам колеги по струци, Влади Станковићу, истомишљенику у главним стварима, са којим сам већ, са задовољством, сарађивао.

(*Школски час*, Београд, 1998/1.)

ПЛАТФОРМА ПОКРЕТА ЗА ОБНОВУ СРБИСТИКЕ

Покрет за обнову србистике ствара се у овом тренутку ради решавања једног од најзначајнијих српских проблема: конституисања националне филологије.

Дефинисање проблема

Срби, као стари европски народ богате и разгранате културе, имају све основно што и други европски народи. Али у овом тренутку немају нешто што други народи имају: немају конституисану националну филологију.

Англистика, германистика, романистика, хунгарологија, албанистика; затим: русистика, полонистика, боемистика, словакистика, бугаристика – то су имена за националне филологије неких од европских народа. Израз србистика тек се последњих година спомиње као име за српску националну филологију. До тада се српска национална филологија налазила у потпуно недефинисаном статусу у дисциплини која се и код нас и у свету називала сербокроатистика.

Национална филологија подразумева систем знања о националним духовним и културним вредностима, опште ставове о кључним питањима националног језика и књижевности, историје, етнологије, антропологије, утемељен у националној традицији.

Приликом разбијања Југославије показало се да Срби један такав систем знања о себи немају, да се понашају као народ који је духовно дезорганизован, без унутрашње кохезије, у много чему искорењен. Због тога, приликом разбијања Југославије, српска интелигенција није била на нивоу свог задатка. Иза ње није стајао чврст и стабилан систем знања и јасних ставова о националном језику, књижевности и другим вредностима које одређују сваки народ. Српска интелигенција се, у кризном историјском тренутку, није ни могла друкчије понашати него управо онако како је била припремљена да се понаша: у већини збуњено, незаинтересовано, повучено.

После распада Титове Југославије у српском народу је преовладала свест да је стварање Југославије уопште било трагична грешка. На жалост, српски народ, по степену својих сазнања, далеко је од тога да схвати да иза идеје о Југославији и југословенству, стоји тако нешто као што је сербокроатистика.

Србистика и сербокроатистика

Срби су, крајем 18. и у првој половини 19. века, почели да изграђују своју националну филологију истовремено са другим словенским народима. Највиши домет српска национална филологија достигла је деловањем Вука Стефановића Караџића. Вуково деловање и његови ставови проистекли су из ширих процеса стварања словенске филологије. Српска филологија (србистика) којој је Вук ударио темеље, настала је, отуда, као део општесловенске филологије (славистике). Вукови ставови били су у основи сагласни са ставовима и деловањем најзначајнијих филолога његовог доба, пре свега Добровског, Копитара, Шафарика. Као и други филолози његовог времена, и касније, и Вук је сматрао да се народи међу собом разликују по језику, а не по вери, и да су Срби сви који говоре српским језиком. Таквим својим ставовима и деловањем Вук је, а са њиме и српска филологија, стекао велики углед и код словенских и код несловенских народа.

Ствари су, међутим, почеле да се мењају појавом илирског покрета, а касније и обликовањем идеје југословенства од стране политичара и филолога окупљених око Штросмајера и Ватрослава Јагића. Темељна идеја те оријентације јесте да су Хрвати и Срби један народ са два имена, да говоре једним народним језиком (штокавским, кајкавским и чакавским), и да је њихов језик српскохрватски, али да се Срби и Хрвати разликују по вери. Та идеја почела је преовлађавати и међу Србима од краја 19. века; на њеним темељима била је деценијама изграђивана сербокroatистика као заједничка дисциплина Срба и Хрвата. Од како је основан ЈАЗУ (1867), и од када је тада највећи живи српски филолог Ђуро Даничић прихватио место секретара ЈАЗУ, средиште те дисциплине усталило се у Загребу. Са оснивањем Југославенског лексикографског завода после Другог светског рата, то средиште још више је наглашено.

Српска филологија, прихватањем оваквих стратешких решења, фактички је остала без свог националног центра и нашла се у феудалном односу према хрватској филологији. Самим тиме она је била маргинализована. У време сербокroatистике Срби су имали своје филологе, али нису имали националну филологију.

Сербокroatистика је, дугим постојањем и усмерењем, оставила негативне последице на духовни и стваралачки живот Срба. Језик, који је у првој половини 19. века био само српски, постао је, у време превласти сербокroatистике, српскохрватски, па хрватски и српскохрватски. Дубровачка књижевност, која је за Вука и друге слависте његовог доба, била само српска, постала је српскохрватска, па хрватска и српскохрватска или само хрватска; народна књижевност, која је у исто време била само српска, такође је постала српскохрватска, па хрватска и српскохрватска, или народна, без одредница о припадности... На почетку успостављања сербокroatистике Хрвати су по сваку цену хтели заједништво са Србима; прили-

ком распада Југославије, односно сербокroatистике, чинили су све да се такво заједништво раскине.

Српске националне институције и сербокroatистика

Неповољан развој у систему филолошких знања и ставова био је, у време превласти сербокroatистике, остварен уз учешће српских националних институција. Најзначајније српске институције: САНУ, Матица српска, Српска књижевна задруга, универзитети, али и друге, прихватајући темељне ставове сербокroatистике, само су формално, по имену или функцији, остале центри националне филолошке мисли. У стварности те институције су постале преносници идеја и ставова сербокroatистике, дисциплине која је имала средиште у туђој (и, испоставило се, непријатељској) средини.

Све најважније српске националне институције: САНУ, Матица српска, СКЗ, универзитети, поједини институти за језик, књижевност, историју, етнологију итд., затим многи часописи и издавачке куће, добили су садашње профиле углавном у време Титове Југославије. Природно је што је вишедеценијски систем те државе био уграђен, програмски и кадровски, у само биће тих институција.

Са разбијањем Југославије, титоистички политички систем се распао, историјска ситуација српског народа се сасвим изменила, али су националне институције, и у новим историјским околностима, наставиле да функционишу практично без измена или уз мале адаптације. Србокroatистика је, као начин мишљења и понашања у српским институцијама, остала као неизмењена основа њиховог бића. Тако је данас основна филолошка оријентација, која влада у главним националним институцијама, остала непримерена бићу српске националне културе, историјском положају српског народа и самим националним интересима.

Србистика и легалне и илегалне структуре

Сербокроатистика се, међутим, није увек наметала привлачношћу идеје о потреби неговања заједништва са блиским народима, пре свега са Хрватима. Поготово тако није чињено у другој Југославији. Политичка воља у тој држави спровођена је помоћу две организоване силе: помоћу Савеза комуниста Југославије који је деловао јавно и помоћу структура које нису деловале јавно, али су спроводиле политичку вољу истог политичког центра.

Пред разарање Југославије практично се распао Савез комуниста Југославије. Нема индиција да су се, на сличан начин, распале и оне структуре које нису деловале јавно. Поготово нема индиција да су те снаге престале да делују у истом смеру у којем су такоређи до јуче деловале у главним српским институцијама.

Природно је што Срби, као и други народи, верују својим главним институцијама. Није, међутим, природно што су српске националне институције уопште дошле у ситуацију да буду у служби туђе стратегије. Зато је потребно да се српски народ у пуној мери суочи са истином о својим главним институцијама и њиховим стратешким опредељењима.

Тенденције

У време романтизма и рађања српске и других модерних словенских филологија, владале су две комплементарне тенденције: национализам и космополитизам. Национализам је негован на тежњи да се препознају, издвоје и истакну вредности властите нације, а космополитизам је негован на тежњи да се препознају, издвоје и истакну вредности других нација. Међусобно повезане, те тенденције су искључивале трећу тенденцију, шовинизам, која је водила ка националном затварању и мржњи према другим народима.

Са победом комунистичког покрета у низу европских земаља победила је нова тенденција: интернационализам. Идеја интернационализма је настојала да одбаци националне вредности и специфичности, па је национализам изједначавала са шовинизмом. Та доктрина је преовладала и у Титовој Југославији и она је поговарала пракси сербокroatистике. Уместо идеје космополитизам-национализам, тако је постала доминантна пракса интернационализам-шовинизам; са њом су природно дошле и негативне последице. Последњих година и наше просторе све више осваја идејни покрет новог имена – мондијализам. Уколико под овим именом буду јачале старе идеје интернационализма, онда ће он ићи наруку одржању сербокroatистике као оријентације у српским националним институцијама. Уколико у оквиру ове струје преовладају разумне тенденције космополитизма, он неће бити препрека обнову и реконституисању србистике.

Промене и решења

Значај и последице онога што се последњих година (деценија) збивало на терену сербокroatистике тек у будућности моћи ће се оценити у пуном смислу. Хрвати су, први напуштавши име српскохрватског, односно хрватскосрпског језика, у корист назива хрватски језик, тиме срушили и саме основе на којима је почивала сербокroatистика као дисциплина. Стратешки циљ њиховог чина био је у томе да се језик, који су својевремено преузели од Срба, подели на два дела, на хрватски и српски део по линији: западни изговор (ијекавица), загребачка, хрватска варијанта – источни изговор (екавица), београдска, српска варијанта и да се успостави хрватска језичка стандардизација и српска језичка стандардизација. За остварење тога стратешког чина они су нашли помагаче који су деценијама били припремани у главним српским националним институцијама. У српској средини нашли су се и гласни

противници родоначелника модерне српске филологије, Доситеја и Вука.

Позитиван је чин што су српске институције поново вратиле старо име језику, назвавши га српским језиком. Али, прихватањем изнуђеног решења о подели језика по основи источна и западна варијанта, српски и хрватски стандард, оне су показале да нису схватиле дубину промена које то решење нуди. А то решење је хендикеп за обнову србистике јер сужава њен предмет, преполовљује и осакаћује српски језик. Пошто србистика није нека нова дисциплина него је она била утемељена деловањем Вука Караџића и низа његових аутентичних следбеника, а потом угушена, она се може обновити само ако се постави на темеље сопствене традиције.

Покрет за обнову србистике као један од својих главних циљева има: да спречи стварање неке србистике која би проистекла на остатцима распаднуте сербокroatистике, према жељама и пројекцијама туђег филолошког центра. Циљ покрета је - обнова србистике као дисциплине која је већ постојала, која је плодно деловао и чији је први човек, Вук Караџић, био један од првака европске филологије 19. века.

Циљеви Покрета за обнову србистике

Мада је име Вука Караџића остало славно у српском народу и мада му пошту одају и све српске националне институције, ипак су његови кључни ставови о српском језику, књижевности и српском народу остали или непознати или интерпретирани кроз призму сербокroatистике, дакле у изневереном виду, у сврху туђих интереса, а без стварне научне подлоге. Један од главних задатака Покрета за обнову србистике јесте: да прикаже аутентичну мисао и дело главног српског филолога.

Покрет за обнову србистике, такође, као један од својих главних циљева има и обнову славистике, славне дисциплине у којој је Вук Караџић израстао и која је у 20. веку маргинализована. Знања о темељним ставовима, погледима и делатни-

цима на пољу словенске филологије треба обновити да би се одржао њен ниво и да би се у правом смислу схватила и сама србистика.

Посебно треба обновити знања о страним славистима који су се бавили српским темама, као и о Србима који су се у прошлости бавили српским и словенским темама. На тај начин најбоље ће се показати да србистика која се обнавља има дубоке и здраве корене.

Систем знања која се заснивају на србистици (а не на сербокroatистици) требало би да буде у основи филолошког образовања омладине у школама и на универзитетима. Исти систем би требало да буде и у основи деловања културних институција у мери у којој је то природно, на начин на који постоји као саставни део културе других европских народа.

Могуће сметње и перспективе

Овако предочени циљеви требало би да буду саставни и битни део програмског деловања свих српских националних институција чиме би се постигли циљеви Покрета за обнову србистике. Од српских националних институција, које су изграђене на програмској основи сербокroatистике, треба очекивати преобраћење. Тај процес неће ићи без отпора. Јер, обнова србистике подразумева промену научне парадигме и културно политичке оријентације, а те промене неће тећи без ометања.

Отпори се могу очекивати нарочито од структура, присутних у свим институцијама, које су, тајно организоване, деловале у корист сербокroatистике и свесно или несвесно спроводиле програмску и кадровску политику у корист ненаучних циљева и туђих интереса. Обнова србистике реметиће смисао деловања тих структура, и природно је очекивати да ће се оне опирати.

Витални је интерес целог српског народа, његове интелигенције, посебно стваралачких духова, да се србистика обнови,

да Срби отклоне једну велику препреку ка нормалном функционисању народа на свим пољима па и на овом. Што се више људи буде упознало са аутентичним идејама србистике, то ће и перспективе њене обнове бити извесније.

Покрет за обнову србистике може да делује само снагом идеја, научне истине и аргументоване критике. Сви који свесно или несвесно раде у правцу обнове србистике постаће део Покрета. Њихове идеје треба, временом, да прихвате многи појединци и институције. Прави успех Покрета ће бити кад се главне српске институције трансформишу тако да делују у духу србистике, а не у духу сербокroatистике. Самим тиме ће Покрет за обнову србистике постићи своје основне циљеве, изгубити разлог свог постојања и прећи у историју.

Основни ставови Покрета за обнову србистике

Основни ставови Вука Караџића, односно основни ставови Покрета за обнову србистике, садржани су у документу који се зове *Мемоар за одржање и унапређење српског језика, српске књижевности и српске саборности*. Тај документ је саставни део ове *Платформе* и он се објављује у њеном прилогу.

(*Србистика/Serbica*, Приштина, 1998/1.)

МЕМОАР О ОЧУВАЊУ И УНАПРЕЂЕЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И СРПСКЕ САБОРНОСТИ

Разбијање Југославије означило је истовремено и распад сербокроатистике као дисциплине која је била у њеним темељима. На почетку обнове србистике, дисциплине којој су ударили темеље Вук и Шафарик, потребно је поново дефинисати основне појмове који се тичу српског језика, српске књижевности и српске и словенске саборности.

А. СРПСКИ ЈЕЗИК

1. Одређење језика

Родоначелници славистике Добровски, Копитар и Шафарик сматрали су да сви Словени говоре једним језиком, али да поједини словенски народи говоре различитим наречјима. Српски језик су идентификовали са штокавским наречјем. Са штокавским наречјем су српски језик идентификовали и родоначелници србистике Доситеј и Вук. Вук је српски језик јасно разликовао од блиских наречја чакавског и кајкавског којим говоре Хрвати. Он никако није пристајао на употребу дво-чланог назива за српски језик (српски или хрватски, српско-хрватски). За српске лингвисте, који поштују властиту националну и славистичку традицију, српски језик може да буде оно

што је и за родоначелнике србистике и славистике био: штокавско наречје.

2. *Одређење популације која говори српским језиком*

Људи који говоре једним језиком, и чији су преци говорили тим језиком, чине један народ. Тај принцип важи за све европске народе: Немце, Французе, Русе, Пољаке, Словаке, Шиптаре и друге. Такав став је уграђен и у Књижевни договор групе филолога који је потписан у Бечу 1850. и који се популарно зове Бечки договор. То је договор о једном језику који чини основ једне књижевности једног народа. Мада тај народ није именован, он је ипак јасно одређен. Тај народ чини популација која говори штокавским језиком. У време потписивања Бечког договора популацију која говори штокавским наречјем чинили су њени делови који су се различито називали: Срби, далеко најбројнији, затим: Илири, Дубровчани, Далматинци, Славонци, Босанци, Буњевци, Шокци, Турци и Хрвати. Од тада до данас делови популације која говори штокавским наречјем мењали су националну свест, па и називе свог језика, али језик битније нису мењали. У језичком и етничком погледу та популација и данас чини једну природну заједницу ма колико политички била подељена.

Популација која говори штокавским језиком постојала је и пре примања хришћанства. После раскола међу хришћанима она се поделила на православце и католике, односно на припаднике разних секти од којих су најбројнији били богумили. Од 15. века добар део те популације се исламизирао. У најновије време, током владавине комунизма, знатан део те популације постао је атеистички.

Различита верска припадност није нека специфичност популације која говори штокавским језиком. У некој мери слична је ситуација и код других европских народа. Али је подела штокавске популације по основи вере на три народа: на Србе (православци), Хрвате (римокатолици) и Муслимане неприро-

дна и наметнута је из политичких разлога. Она је непримерена европским критеријумима и не би је требало прихватити као трајно решење.

Делови штокавске језичке и етничке заједнице, ма како се верски и политички одређивали, немају никакав стварни интерес да буду језички и етнички дубоко подељени а камо ли супротстављени једни другима. Њихов је трајни и најдубљи интерес да бар комуницирају на језику који их повезује и који представља најдубљу основу њиховог етничког бића.

3. Одређивање назива језика и популације која њим говори

Сви народи у нашем окружењу интегрисали су се на основу језика по правилу тако што су прихватили једно име за језик и за народ. Са штокавцима то није било тако. Крајем 18. и у првој половини 19. века употребљавали су се разни називи за језик којим говори штокавска популација: српски, илирски, словински, далматински, босански, славонски, хрватски. Име српског језика протезало се на најбројнији део популације. Природно би било да се то име протегло и на целу популацију, као што се десило и код других народа, поготово зато што су други називи били локални, турско име употребљавало се потпуно неадекватно, а хрватско име се односило само на незнатан проценат те популације. У процес природне интеграције умешали су се, међутим, политички интереси с тезом да штокавци заједно са чакавцима и кајкавцима чине једну етничку и језичку популацију Хрвато-Срба (Јагићева формулација, 1864) и да та популација има један народни језик: српскохрватски, односно хрватски или српски. После се та неприродна политичка заједница политичким и образовним системима поделила најпре на две заједнице (Срби и Хрвати), па на три (издвојени су из српског корпуса у Титовој Југославији Црногорци) па најзад на четири (признати су као нација нешто касније и Муслимани). Пошто је штокавска језичко-етничка заједница тако подељена на четири дела, јавила се

тежња да се од једног језика направе четири: српски, хрватски, бошњачки и црногорски.

Српски филолози у погледу штокавске језичке и етничке заједнице треба да имају став који је имао Вук Караџић: да је та језичко-етничка заједница једна, упркос политичким поделема и разним називима који су важили и који и данас важе и да она треба да има један назив за свој језик.

Аргументи да би требало језик те заједнице називати српским су: Срби се, као народ, помињу код Птоломеја и Плинија већ у првом веку нове ере (а поједини научници доказују њихово постојање и далеко раније). Хрвати се први пут помињу у 9. веку; Црногорци су, као нација, признати 1945. а Муслимани 1967. Хрвати, сем тога имају свој језик (чакавски и кајкавски), а штокавски су преузели од Вука тек у 19. веку. По мерилима која важе за друге европске народе било би природно да се тај језик назива српским.

Српски филолози не могу да очекују да ће се одмах, и на разним странама, српско име за тај језик прихватити. И у прошлости је било научне некоректности у употреби имена тога језика. *Рјечник хрватског језика* Броза и Ивековића (1901), на пример, прављен је на материјалу само српских писаца (Вука, Даничића, Његоша, Милићевића) па му је ипак дато непримерено име, хрватско. Али српски филолози могу да очекују да ће у свету бити довољно научника који ће временом све више прихватити њихове аргументе. Најгоре што могу да учине јесте: да и даље иду за антивуковском стратегијом паралелног цепања и назива језика и популације која њим говори.

4. Дијалекти и варијанте српског језика

Вук је, још од *Писменице српског језика* (1814), спознао да међу српским народним говорима има три "наречја" (његов израз за дијалекте): екавско, ијекавско, икавско, тј. источно, јужно, западно. Настојао је отада, уз извесна колебања, да се за књижевни језик узме ијекавско наречје, али није спорио ни

могућност ни право да се као књижевни језик употребљавају и друга два наречја (само ако се то чини доследно): један од његових најближих сарадника, Новосађанин Ђуро Даничић, писао је ијекавицом, а Славонац Бранко Радичевић екавицом. Таква пракса се одржава све до данас.

Са становишта теорије раслојавања језика и дијалекти су варијанте раслојеног народног језика, као што и у књижевном језику, или у стандардном језику, мора да има мноштво варијаната: сваки сталеж, свака професија, има своју варијанту језика, свој говорни жанр, па и појединац се од појединца разликује варијантом језика који употребљава.

Научно је неодржива теза да се Вуково "јужно, херцеговачко" наречје прогласи за западну, а поготово за хрватску варијанту, па даље и за хрватски језик. Такво научно неодрживо настојање одвија се на чисту српску штету, свеједно како се оправдавало. Српски лингвисти који то становиште заступају не би требало да имају озбиљнију подршку.

5. Српска писма

Срби су, током своје историје, употребљавали неколико писама: глаголицу, ћирилицу, латиницу, арабицу. По томе што су користили више писама, Срби нису били изузетак међу другим народима. Два од тих писама, глаголица и арабица, нису се одржала. Ћирилица и латиница се данас у пракси готово равноправно употребљавају.

Највећи реформатор српског језика и писма, Вук Караџић, приказао је у *Српском рјечнику* 1818. и српску ћирилицу (коју употребљавају Срби православци) и српску латиницу (коју употребљавају Срби римокатолици). Затим је настојао да та два писма уједначи тако да сваком слову једног писма одговара слово другог писма по узору на немачку готицу и латиницу. Он је, међутим, успео само да реформише српску ћирилицу, али не и српску латиницу. Срби су временом прихватили хрватску латиницу (коју је Гај реформисао на основу чешке латинице).

Завршну реформу латинице, као заједничког писма за Србе и Хрвате, учинио је Буро Даничић. Од слова које је он предложио у праксу је уведено слово *ђ* место *зј*. Нема никаквог разлога да Срби данас напусте једно од своја два писма. Могу једино да прихвате став да извесно првенство има ћирилица као писмо којим, по традицији, пише већина српске популације.

Б. СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ

1. Одређење српске књижевности

Српска књижевност је, у географском смислу, део светске, европске, балканске књижевности; у етно-језичком смислу она је део словенске, јужнословенске, југословенске књижевности.

Највећи део српске књижевности писан је на српском језику: на старосрпском (старословенском, српкословенском, славеносрпском) или на новосрпском. Писци који су по пореклу били Срби писали су на грчком, латинском, руском, италијанском, немачком, мађарском, француском, енглеском, шпанском, румунском и на другим језицима. Самим тиме они могу да чине део корпуса српске књижевности, али истовремено и других књижевности. На српском језику писали су и писци по пореклу Грци, Бугари, Хрвати, Јевреји и други. И ти писци чине природну везу српске и других књижевности. Отуда, са језичке стране, границе између српске и других књижевности нити јесу нити могу да буду строго омеђене. Везе између српске и других књижевности не би требало да служе расколу, већ повезивању са другим народима, а такве везе треба да буду учвршћиване на научној основи и са племенитим циљевима.

2. Делови српске књижевности

Вук Караџић, Јован Суботић, Стојан Новаковић, Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић, практично сви значајни историчари српске књижевности до Другог светског рата, сматрали су да српска књижевност има ова четири саставна дела: 1. народну књижевност, 2. стару (средњевековну књижевност), 3. средњу књижевност (тј. покрајинске књижевности средњег доба од којих је најзначајнија дубровачка) и 4. нову књижевност. Таква деоба српске књижевности, односно њена периодизација, практикована је све до после Другог светског рата. Природно је што садашњи историчари српске књижевности исту материју периодизирају на други начин, према стилским критеријима, у складу са светским стандардима у овој области. Али таква савремена периодизација не би требало да умањује корпус српске књижевности.

3. Разграничење српске од хрватске и других јужнословенских књижевности

У време делотворности југословенске идеје, а посебно у време формирања прве и друге Југославије, на делу је била идеја илираца, Штросмајера и Јагића, да Срби и Хрвати чине један народ и да им је књижевност заједничка. У том периоду Хрвати су прихватили српски језик за свој књижевни језик, а Срби хрватску латиницу за своје писмо. Отуда су проблеми разграничења српске и хрватске књижевности остали велики и бројни. Они се, међутим, могу решити на основу неколико принципијелних ставова:

а) Треба разликовати српску књижевност од књижевности српског језика. Све што је написано штокавски може се сматрати књижевношћу српског језика.

б) Све што је написано штокавски до појаве илирског покрета, односно до усмерене кроатизације католичке популације српског језика, може се сматрати српском књижевношћу.

Тако су српску књижевност, традиционално, сматрали водећи српски филолози, али и најистакнутији слависти све до најновијих времена. Не постоје никакви научни разлози да се српски филолози данас према тој националној традицији односе другачије. (Ствар је Хрвата и других како ће се према истом проблему односити).

в) Народна поезија, и народна књижевност уопште, створена на српском језику, део је српске књижевности. Та књижевност је настала по правилу пре него што је знатан део штокаваца католичке вероисповести кроатизиран. У српској народној књижевности готово да нема примера подела хришћана на православне и римокатолике. Творевине муслимана на српском језику разликују се донекле по мотивима, тачки гледишта па и по језичком изразу од творевина хришћана, али се оне с правом, као и у прошлости, могу третирати као творевине етничких Срба муслиманске вероисповести.

г) Хрватској књижевности припада оно што је писано на кајкавском и чакавском језику. Хрватској књижевности припада и оно што је писано на српском језику, а чији су аутори по осећању Хрвати или су се везивали за хрватску националну традицију. Српски писци који су деловали у хрватској књижевности, или хрватски писци у српској, објективно припадају и једној и другој књижевности у мери њиховог деловања и присуства. Исти принцип треба да важи и за писце припаднике других народа.

В. О СРПСКОЈ САБОРНОСТИ

Саборност је стари српски израз, хришћанске провенијенције, који значи окупљање у заједницу (примарно заједништво у Христу). На таквој саборности радио је Свети Сава, најзначајнији православни духовник свога времена, изданак династије Немањића у којој је било и више римокатолика. На таквој саборности радили су и творци модерне српске нације Доситеј и Вук. Најлепши пример позива на српску саборност

дао је у свом *Колу* Бранко Радичевић који је у коло српске слоге позивао: Банађане, Бачване, Сремце, Славонце, Хрвађане, Босанце, Херцеговце, Далматинце, Црногорце, Ере, Србијанце.

Српска саборност данас, ако се има у виду њено практично остварење на основу дубоког духовног значења, означава сложене процесе окупљања Срба и њихове комуникације са другима.

1. У првом реду српска саборност подразумева темељно духовно јединство људи који себе сматрају Србима било у којим државама или деловима света живели.

2. У другом реду српска саборност означава духовно зближавање или бар отворену комуникацију међу људима којима је српски језик матерњи, односно чији су преци говорили српским језиком (без обзира како га звали), па су, дакле, истог корена са Србима а не зову себе Србима већ се зову Буњевци, Црногорци, Далматинци, Бошњаци, Муслимани, Турци, Шокци или Хрвати.

3. У трећем реду то је пријатељство и међусобно духовно богаћење са народима који су Србима етнички блиски, као што су јужнословенски народи (Македонци, Бугари, Хрвати, Словенци), или други словенски народи: Руси, Украјинци, Русини, Белоруси, односно Словаци, Чеси, Пољаци, Лужички Срби.

4. У четвртном реду то је испомагање и сарадња са народима са којима Срби вековима живе измешани, на истим географским подручјима, често у истим државама, изложени међусобним комуникационим процесима, дакле са: Грцима, Румунима, Мађарима, Шитгарима, Турцима.

5. У петом реду је српска интеграција и комуникација са осталим европским народима, са којима су, кроз историју, остварили или остварују много заједничког, а затим и са ваневропским народима.

Идеја српске саборности, на основама србистике, подразумева да је свет у којем живимо полицентричан свет, да један од таквих центара чини српски народ, и да Срби, као и други народи, треба да се духовно (и другачије) интегришу и да

успоставе равноправну и корисну сарадњу међу собом и са другима. У духу тих циљева потребно је преобразити постојеће националне институције и оспособити их за остваривање тих задатака.

(Србистика/Serbica, Приштина, 1998/1.)

УЗ ПРВИ БРОЈ “СРБИСТИКЕ”

1.

Године 1993. на симпозијуму о Црњанском у Војвођанској академији наука и уметности десило се да седим у друштву Петра Џацића и Вука Крљевића. Поводом мог излагања пита ме Крљевић: Где је то Павле Поповић тврдио да је дубровачка књижевност српска? То његово питање било би бесмислено за оне који добро знају за Павла Поповића и за његову главну књигу, *Преглед српске књижевности*, која се између 1909. и 1941. појавила у петнаестак издања. Јер је трећина те књиге посвећена дубровачкој књижевности (а друге две трећине посвећене су народној и старој). Став Поповића о дубровачкој књижевности се јасно види не само унутар књиге већ и из њеног подналова и то на самим корицама.

Исто питање би, у сличној ситуацији, могли да поставе и други уредници других српских часописа који су, као и Џацић, Крљевић и Милосављевић прошли кроз исте школе и стекли релативно иста сазнања. Њих није нико, путем редовне наставе, обавезао да познају дело једног од својих најзначајнијих филолога, незваничног шефа “београдске школе”, него им је, штавише, главно дело тога филолога било и забрањено. Не само да се ниједно издање те важне историје српске књижевности није појавило после Другог светског рата, већ се десило и нешто супротно. Чувени професор дубровачке књижевности Мирослав Пантић морао је, крајем шездесетих, да истрпи јавно каштиговање што је уопште поменуто књигу Павла Поповића понудио као лектуру својим студентима.

Павле Поповић није био једини историчар српске књижевности који је сматрао да је дубровачка књижевност део српске књижевности. Он је био само један од најистакнутијих. И сви други српски стручњаци за исту област, све до последњих неколико деценија, односили су се према дубровачкој књижевности као и он. Поповић, такође, није био једини писац кога је у периоду после Другог светског рата било непожељно читати већ је био само један од многих. Заборавља се да је једно време било непожељно читати и цитирати и Јована Дучића, Момчила Настасијевића или Милоша Црњанског; дуго је било непожељно читати и цитирати Слободана Јовановића, Драгишу Васића, Григорија Божовића и друге. Сабрана дела владике Николаја Велимировића појавила су се први пут у његовој отаџбини тек 1996-97. године. А у области историографије стање је било још горе. *Историја Срба* Владимира Ђоровића (1885-1941), могла је да буде објављена први пут тек 1989. а читава "грађанска" историографија, којој је и он припадао, и која је деценијама била у немилости званичне науке, још чека да буде откривена шиροј јавности.

Историјски преокрет, који је настао са разбијањем Југославије, почео је да отклања старе забране и бране. У том процесу најмање се отишло у области филологије. Оно што је у овој области било забрањено и непожељно остало је и даље непожељно, али без јасних сазнања зашто је то тако. Знало се и писало због чега су били непожељни Дучић, Црњански, Васић, Слободан Јовановић, владика Николај. Није се нигде отварао питање зашто су непожељни Стојан Новаковић, дум Иван Стојановић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић и други слични филолози.

Сада и разлози за њихово потискивање постају све јаснији. Новаковић, Стојановић, Остојић, Поповић и други аутори, у социјалистичком периоду, нису сметали зато што су имали антикомунистичке ставове; већина од њих и није се бавила комунизмом. Ти аутори заједно, али и сваки од њих посебно, сметали су зато што представљају српску филолошку тради-

цију. А српска филолошка традиција могла је неке да смета не само зато што је српска, већ што је имала другачије одговоре на иста питања него што их је имала хрватска филолошка традиција, посебно у случају дубровачке књижевности. Пошто две традиције, са различитим одговорима, нису могле да коезистирају у истим енциклопедијским решењима и у истом образовном систему, једна од њих је морала да буде одстрањена. Механизми власти у Титовој Југославији обезбедили су хрватској традицији премоћ. Та традиција, са својим решењима, била је јавно наметана преко заједничког Југославенског лексикографског завода и других филолошких институција, а нејавно преко Савеза комуниста и илегалних структура. Све српске институције у тоталитарном систему Титове Југославије морале су да делују усаглашено са оним загребачким центром. То је и главни разлог што се за српске филологе и њихова дела није смело знати. Безазлени филолози испали су по режим опаснији и од најизразитијих антикомунистички оријентисаних писаца.

После Другог светског рата створене су генерације и генерације стручњака за језик и књижевност којима је било ускраћено да знају управо оно што им је била најужа струка и што су, пре свега, морали да знају: да знају шта су пре њих мислили о српској књижевности домаћи и страни научници који су се том књижевношћу бавили. У таквој атмосфери пожељни су били академици, професори универзитета, уредници часописа и издавачких кућа који су ту традицију игнорисали. Имао је шансе да успе онај који покаже да за такву традицију не зна, а још више онај који је спреман да је омаловажи или кривотвори.

2.

Познати су случајеви да се неким људима деси да изгубе памћење. Они и даље живе, али нису исти који су били. Изгубивши знање о свом о идентитету, они су изгубили и свој

субјективитет. Субјекти ће поново постати једино ако они сами, и њихова околина, успеју да им врате сећање.

И Срби су после Другог светског рата, као колективни субјект, дошли у сличну ситуацију. Свим средствима којима је нови режим располагао, било им је онемогућавано да знају ко су и шта су били. Тако се није десило и са другим народима који су, после Другог светског рата стекли нову, комунистичку, власт. Они су били стављени под нов режим власти, али им није мењан идентитет и укидан субјективитет. Кад је прошао историјски период комунизма, пољска књижевност је остала у истом обиму у којем је постојала, и пољски језик је сачувао свој идентитет. Слично је било и са чешком, словачком, бугарском, мађарском, албанском књижевношћу и са језицима на којима су те књижевности неговане. Ниједном од тих народа период социјализма није ампутирао њихову националну филологију, није им одузео памћење.

Српском народу се, међутим, тако нешто десило. И то је једна од највећих штета коју му је период социјализма причинио.

Одговорност за овакав исход носе сви субјекти, а пре свега политички, који су увек најодговорнији за укупну судбину свога народа. Али конкретну одговорност носе и институције и појединци преко којих се овако нешто остварило. Политички субјекти, као што су били Ранковић, Стамболић, и њихови комитети, већ дуго су ван актуелне политичке сцене. Нешто слично се десило и са политичким субјектима у војсци, полицији, привреди. Њих су заменили други политички субјекти са историјским задатком да национална кола извуку из провалије. Најмање знакова промена има у области филологије. У тој области су и даље на делу, у готово неизмењеном поретку, институције и појединци преко којих је деловао загребачки филолошки центар и преко којих нам је историјски дебакл приређен. Срби од те своје елите и не могу да очекују друго него да настави, уз евентуалне адаптације, смером којим нас је у деценијама своје владавине довде довела.

У овом тренутку међу Србима изгледа да полако пробија свест да се њихова елита није понела на нивоу историјских задатака. Али нема јасне свести о томе да се српска елита понашала тако зато што је и идејно и кадровски била стварана и усмеравана из загребачког филолошког центра. Тај централизам Титове Југославије је Србе скупо коштао.

Српска елита је деценијама била онаква какву Србима други желе, а не онаква каква им је потребна. Она је припремљена да следи задатке који су јој други наменили, а не историјске задатке српског народа.

У српском народу данас не постоји јасна свест да српска елита треба што пре и што темељније да се ослободи туторства загребачког филолошког центра и идеја које се отуда сервирају и које су, по Србе, биле погубније од свих других историјских непогода. Прави излаз може да донесе управо борба против тих идеја, затим начина и средстава којима су оне наметнуте.

3.

У овом тренутку осећања пораза и преварености, вреди подсетити да ствари ни у овој области нису једном заувек дате, коначне и непроменљиве. Оно што се с нама дешавало и дешава резултат је неких процеса. Не можемо баш тачно да знамо како се, у тами историје, звала популација која говори нашим језиком. Али знамо да је негде у деветом веку читава та популација била изложена процесу христијанизације (покрштавања, тј. замене старе вере вером хришћанском). Поделе на православне и католике дошла је у једанаестом веку, а исламизација већ хришћанског живља почела је тек после продора Турака на Балкан у 14. веку. Промена вере није мењала етничко порекло и језик те популације.

Сви становници Балкана на просторима на којима су живели Срби нису по језику и пореклу били и Срби. Они су, међутим, били изложени процесу србизације самим тиме што су усвојили српски језик као свој, а преко језика и српску

културу и српску националну свест. Процес србизације трајао је све доскора. Много је Влаха и Цинцара, на пример, примило и српски језик и српску националну свест. Најзначајнији српски комедиографи Стерија и Нушић, који су били и велике српске патриоте, били су пореклом Цинцари. Тако је било и са припадницима других етничких скупина. Интегрисање на основу језика није нека српска карактеристика. То је карактеристика у развоју свих европских народа. Код Француза се, на пример, памти који су им од првих људи по пореклу Руси, Пољаци, Шпанци. Али то памћење не угрожава француску културу нити француску нацију.

Као што се, на нашим просторима, може говорити о процесима србизације и християнизације, може се говорити и о процесима исламизације и кроатизације. Сваки од тих процеса има неку специфичност.

Сви исламизирани становници простора на којима Срби живе нису били и Срби. Али их је највише било међу Србима, и по пореклу и по осећању. Исламизирани Србин Мехмед-паша Соколовић, свестан свог порекла и значаја опстанка своје не-исламизиранине браће, искористио је своју велику моћ и обновио Пећку патријаршију поставивши за патријарха свога рођака Макарија Соколовића. Али, сви исламизирани Срби нису се понашали као њихов сународник Мехмед-паша ни као велики српски писац Мехмед Селимовић. Многи су се од њих осећали, изјашњавали и понашали као да су Турци. На жалост, и многа њихова хришћанска браћа тако су их осећала и одгуривала од себе. Крајњи резултат тих процеса је претварање исламизираниног становништва српског језика у посебан народ. Тај народ тражи сада идентитет у сродству са онима из Малезије (?) и Пакистана (?) а не са комшијама истог језика.

И о кроатизацији се може говорити као о процесу наметања и примања хрватске националне свести. Тај феномен је специфичан по томе што се није, као код других европских народа, засновао на наметању и примању хрватског језика и аутентичне хрватске културе, а то значи кајкавског, односно

чакавског језика и културе. Процес кроатизације је пројектован и смишљено изведен на амбицији да се хрватски етникум што више увећа у односу на своје природне потенцијале. То је учињено тако што су Хрвати такорећи јуче, у 19. веку, прихватили српски језик за свој књижевни језик у име става да чине један народ са Србима (у време илираца и младог Јагића), а онда деценијама инсистирали да се Срби од Хрвата не разликују по језику него по вери, па је деценијама наметан став да се Хрвати од Срба разликују по томе што су Хрвати римокатолици а Срби православци. Цела популација српског језика римокатоличке вероисповести тако је била изложена дуго-рочној и смишљеној кроатизацији. Покатоличавање српског православног живља, које је, такође, било присутно као дуго-трајан процес, било је само увод у тако спровођену кроатизацију.

Резултат процеса кроатизације јесте: да се део популације, која је и по језику и по пореклу била исто са Србима православцима сада осећа Хрватима. То практично значи ово: римокатолицима из Конавала или из Мостара постали су ближи они из Вараждина и са Крка него ли њихова истојезична браћа православне вере из Требиња или из Вуковара.

У наше дане је тај процес доведен до апсурда нарочито у Босни и Херцеговини. Испало је, прво, да у њој живе три народа, а онда се морао учинити и следећи корак па је испало да се у њој сада званично говори на три језика (српском, хрватском и босанском) као и у Швајцарској, у којој се, такође говори на три језика (немачком, француском, италијанском). Кобајаги народи, који кобајаги говоре различитим језицима тако су себи натоварили на врат кобајаги миритеље из белог света.

Одговорност за катастрофу која се сручила на тај део популације нашег језика се обично свађује на садашње актере. Али постоји једна још дубља кривица, она која генерише историјске процесе. Сви други европски народи конституисани су на основу модела којег се држао и Вук Караџић и по којем

један народ чини једну језичку заједницу. Оно што се у Босни и Херцеговини, али и на ширим просторима бивше Југославије десило, резултат је модела који је једино код нас примењен, а који је теоријски образлагао и припремио му овакву победу, највећи хрватски филолог Ватрослав Јагић. Тај филолог је, супротно европској традицији, а ради уских националних интереса, заговарао став да народи идентитет не стичу на основу језика већ на основу вере. Он се пре једног века залагао и за увођење посебног босанског језика. Његова је победила и показала се.

Из те апсурдне ситуације може се изаћи ако се сагледа зашто је стварно до ње дошло. Европским народима, чији нас представници кобајаги мире, требало би да постане јасно да би модел поделе народа, који је примењен у Босни, и у њиховим земљама довео до сличних резултата. Не могу се на примени неевропских модела очекивати европски резултати. Европски резултати се могу очекивати тек ако се примене европски модели. Та иста популација разних вера у недавној прошлости била је третирана као један народ, и народ једног језика, и умела је као један народ, на истим просторима, и да живи и да се понаша.

4.

Покрет за обнову србистике настао је из потребе да се за Србе (и у ужем и у ширем смислу) нађе излаз из неповољне историјске ситуације. Природни развој догађаја је учинио да се он промовише у оквиру Видовданских свечаности 1997. у Приштини, и да прво упориште нађе у тој старој српској престоници. У Приштини је и формирано Друштво за обнову србистике 9. октобра 1997. и његов први центар, Центар Приштина. Оснивање часописа *Србистика/Serbica* први је значајнији потез Друштва за обнову србистике - Центра Приштина и њиховог оснивача проф. др Слободана Костића.

И Покрет, и Друштво и Центар Приштина, и други центри који се оснивају, имаће више задатака. Али један је од њих основни: обнова српске филолошке традиције, односно обнова србистике.

Да би опстали као народ, да би повратили субјективитет који им је одузет и озбиљно нарушен у Титовој Југославији, да би оздравили од историјске болести која их је снашла и да би се духовно окрепили, Срби морају свесно и програмски да раде на повраћају памћења о себи.

Духовна обнова или духовно преображење - то није циљ само Покрета за обнову србистике већ је то вид општег националног расположења. Покрет за обнову србистике тим расположењима треба да омогући конкретне одговоре и конкретна решења и то где се таква решења могу наћи: у области филологије. А први одговори и прва решења морају се тицати послова који су у филолошкој сфери урађени у Титовој Југославији.

а) Ништа што је урађено у Титовој Југославији на пољу филологије не би требало прихватити као трајно решење, јер су сва решења, која се тичу интегритета српског језика и књижевности изнуђена средствима које наука никако не може да призна као легитимна. Јесте чињеница да су две главне српске културне институције, Матица српска и Српска књижевна задруга изоставиле из српске књижевности дубровачку књижевност. Али је исто тако чињеница да су оне то учиниле без икаквог објашњења, противно српској филолошкој традицији, а у складу са хрватском филолошком традицијом, и у време кад је укупна српска филолошка традиција била забрањена. Јесте чињеница да је Александар Белић био водећи српски филолог кад је преименовао *Речник српског језика*, на којем се радило претходних шест деценија, у *Речник српскохрватског језика*. Али је такође и чињеница да је Белић, иако потписник Апела српском народу (1942), апела против комуниста и партизанског покрета током Другог светског рата, у време нове комунистичке власти задржао место и ауторитет, губећи тиме вла-

стити субјективитет. У атмосфери страха и понижења, Голог отока, свашта се могло изнудити од научника, па и изјаве да је Новосадски договор о заједничком народном језику Срба, Хрвата и Црногораца, представља континуитет са Бечким договором што никако није истина и што није тешко показати. Као што данас нико не сматра легитимним закон Народне скупштине Србије о забрани повратка протераних Срба са Косова, тако никога не треба да обавезује ни Новосадски договор нити едиција *Српска књижевност у сто књига* и друге едиције прављене по њеном моделу, у којима се српска књижевност лишава једног од својих најзначајнијих стубова.

б) Управо изнесени став не имплицира одбацавање свега што је урађено у време титоизма, већ имплицира само став да се о проблемима научне природе може говорити само на начин који одговара достојанству науке.

То значи ово: као што нас нико не може обавезати на став да је Лаза Костић лош песник, јер га је неко некад тако представио, а ми за то имамо другачије аргументе, тако нас нико не може обавезати да поштујемо решења постигнута преко разних едиција, договора и телевизијских емисија, која се тичу српског језика и српске књижевности које су у титовском и посттитовском периоду познатим механизмима власти спроведени преко институција које су биле номинално српске и преко појединаца који су Срби, али су функционално били предодређени да следе политику без научног покрића.

За озбиљну науку све што је рађено у Титовој Југославији може да важи једино ако издржи озбиљну критику. Неозбиљно је веровање и са хрватске и са српске стране, и са сваке друге, да је нешто у овој области коначно решено, пресуђено, изгубљено или добијено ако се не заснива на аргументима, већ на политикантској махинацији или грубој сили.

То посебно важи за статус дубровачке књижевности. А статус те књижевности био је решен у научној скаламерији Титове Југославије и његовог Југославенског лексикографског завода, на начин који је тоталитарном систему те Југославије

одговарао. А то практично значи да научно није решаван и да се феномену те књижевности тек мора прилазити као научном проблему.

5.

Доситеј и Вук, а тако и сви велики слависти њиховог доба (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић, Пипин) сматрали су да се српски и хрватски језик разликују. Дубровчани су, по њима, писали српским језиком. По тој основи дубровачку књижевност су и они и њихови следбеници сматрали делом српске књижевности. Она није могла да буде схваћена као део хрватске књижевности зато што није писана на хрватском језику.

Став да је дубровачка књижевност истовремено и део хрватске књижевности почео се наметати тек у другој половини 19. века упоредо са наметањем става да је српски језик истовремено и хрватски, тј. да га треба звати српскохрватски, односно хрватски или српски. Прихвативши парадигму о српскохрватском језику као заједничком језику Срба и Хрвата, истакнути појединци међу Србима и њихове институције, морали су да прихвате и став да је дубровачка књижевност заједничка.

Став да је дубровачка књижевност само хрватска био је истицан од неких Хрвата још у 19. веку. Заступао га је једно време и Јагић, јер је у дубровачкој књижевности видео основу чакавског језика који је хрватски. Али је у полемици око тога питања са Миланом Решетаром, Србином римокатоликом из Дубровника, који ће му постати зет, одустао од свога становишта и до краја живота заступао је став да је Дубровник заједничко добро Срба и Хрвата упркос чињеници што је Србе и Хрвате превасходно делио по вери а не по језику.

Тек од шездесетих година овога века, у Титовој Југославији, српске институције и појединци прећутно су прихватили став који је био јавно наметан а да му се није смело супрот-

стављати: да је дубровачка књижевност само део хрватске књижевности.

Сваки озбиљан научни одговор на ово питање значи и глобални увид у историју проблема. А чим се све релевантне чињенице ставе на сто, мора да опадне и теза о томе да је дубровачка књижевност део само хрватске књижевности. Чињенице могу да покажу нешто друго: да су Дубровчани, у време свог највећег сјаја, по пореклу и језику били углавном Срби и да по тој основи Срби и могу да сматрају да је стара дубровачка књижевност српска. Хрвати могу да сматрају дубровачку књижевност својом по сасвим другој основи: по томе што су потомци старих Дубровчана кроатизирани и што се Дубровник сада налази на територији њихове садашње државе.

6.

Питање дубровачке књижевности није само једно од спорних питања између Срба и Хрвата већ је то кључно питање, питање свих питања. Од тога како се на то питање одговори зависе одговори и на друга питања.

Вук је сматрао да је дубровачки говор, и поред својих особености, део источнохерцеговачког дијалекта, који се говори и у дубровачком, ширем али и ужем, залеђу. Из таквог става проистакао је и став да су Дубровчани по пореклу и по језику превасходно Срби, свеједно што су по вери били католици и што су за себе говорили да су Дубровчани и Словини.

Кроз целу другу половину 19. века део хрватске филологије је настојао да негира Вуков став да се хрватски и српски језик разликују, а упоредо с тим да докаже да су српски и хрватски језик исти. То су чинили они лингвисти који су Вуков (тј. српски) језик прихватили и као језик Хрвата и који се називају обично (о ироније!) хрватским вуковцима, тј. Вуковим следбеницима међу Хрватима. Пошто су и они ненаметљиво а упорно протурали став да су Дубровчани по пореклу Хрвати,

имали су, са свог становишта, право да кажу: јесте да смо ми Хрвати прихватили источнохерцеговачки дијалекат за свој књижевни језик, али то не значи да је тај дијалекат само српски. Дубровчани су доказ да је он и хрватски.

Временом су се аспирације хрватских филолога повећавале. Пошто је у Титовој Југославији средствима принуде наметнут став да је дубровачка књижевност само хрватска, лако је било после тога доказати да су прво Хрвати, па тек потом Срби, почели да пишу на (истом) народном језику. И ти докази су били ваљани под претпоставком (којој се тешко ко смео јавно супротставити) да су стари Дубровчани заиста били Хрвати.

Али ни такав став није могао да буде довољно убедљив. У тези да је дубровачка књижевност писана на српскохрватском, односно хрватскосрпском језику, ипак је остајао траг да је она бар по језику део српске књижевности, тј. да припада књижевности српскохрватског језика. Требало је зато доказати да су стари Дубровчани писали на хрватском језику. А то је значило да треба одвојити српски језик од хрватског. То није тешко било постићи у хрватској средини. Проблем је био како то учинити у српској. Али и тај је проблем решен на исти начин на који је овај проблем последњих деценија решаван. У Матици српској, која је већ дуго стављена у службу туђих интереса, нашли су се тројански коњи који ће обавити и тај посао: дубровачки писци су у Библиотеци Матице српске тек деведесетих добили ознаку хл (хрватска литература), а у *Каталогу Библиотеке Саве Текелије* тек 1997. представљено је да је Гундулић писао на хрватском језику. Године 1997. Међународни славистички центар у Београду објавио је хрестоматију под насловом *Српска књижевност*. Она је специфична по томе што у њој нема дубровачких писаца. Као и у оним претходним случајевима, и ова публикација је требало да покаже да су српске институције и ауторитети сагласни у ставу да дубровачка књижевност није српска или: и српска. Ти потези угледних српских институција збивали су се синхроно са настојањем да се

дотадашњи “јединствени” српскохрватски језик подели по линији варијаната. По тој подели западна, загребачка, хрватска варијанта би била идентична са ијекавицом, а источна, београдска, српска варијанта била би идентична са екавицом.

Политички је то раздвајање у једном тренутку било потпуно успело. Скупштина Републике Српске је 1995. била донела закон о обавезној употреби екавице у школству и службеној употреби. Тиме је, практично, екавица била и јавно, у једној српској држави, идентификована са српским језиком. Мада је иза тога чина стајало руководство новостворене државе и најзначајнији српски лингвисти из Србије, тај чин се може сматрати највећим успехом хрватске стратегије. Да је тако остало, ништа лакше него доказати не само да су стари дубровачки писци били хрватски, већ и да су народне песме које је Вук скупио, у ствари, хрватске, да су Његош и Ћопић, и Селимовић писали хрватским језиком.

Срећом, недовољно образовани становници Републике Српске нису радо прихватили тај вид усређивања, па су се према њему јавили отпори. А нашли су се и филолози који су умели да објасне колико је тај чин направљен и на штету науке и на српску штету, па је тај закон у лето 1997. стављен ван снаге. А то значи да је учињен први корак ка враћању вуковској концепцији српског језика.

А исте године направљен је и други значајан корак. У Српској академији наука и уметности, у равноправној сарадњи са Црногорском академијом наука и уметности и са Академијом наука и уметности Републике Српске и других научних институција из све те три државе, образован је Савет за стандардизацију српског језика. Савет је устројен тако да делује на принципу саборности а не ауторитарности и његов први гест је био опредељење за равноправну употребу и екавице и ијекавице у српском језичком стандарду. Тиме је и са стручне стране главна опасност по јединство српског језика отклоњена.

7.

Дубровник никад није био за Србе превасходно територијално питање, већ питање њихове традиције. Не може да се очува српска традиција, а да се Срби одрекну дубровачке књижевности. То треба да буде јасно и самим Србима, али треба да буде јасно и другима. А ево зашто је то питање важно.

а) Ако се каже да је језик старих Дубровчана био хрватски, конкретно да је језик Гундулићев био хрватски, онда је хрватски и језик дубровачког залеђа. А пошто је залеђе говорило ијекавски, онда се практично тврди да је ијекавско наречје хрватско. А да су такве тезе на делу показује најновији развој догађаја око поделе језика који се до јуче називао српско-хрватски. У тој подели по линији београдска и загребачка варијанта, источна и западна, српска и хрватска, сасвим је сигурно да дубровачки говор треба третирати као хрватску варијанту, а то даље значи да као хрватску варијанту треба третирати и језик његовог ширег залеђа, дакле и језик којим је Вук писао, што је и сада, као раније, било бесмислица. Та бесмислица се, међутим, може наметнути под условом ако је и српски, али и остали лингвисти, прихвате. И ту тезу су, на жалост, почели прихватати најчувенији лингвисти српског естаблишмента. Али она ће морати да се у потпуности одбаци чим се у потпуности одбаци и дуго припреман став да је екавица српска а ијекавица хрватска. А такав став се мора у потпуности одбацити, јер се не може Вук упорно славити, а упорно радити против његових ставова. Пошто је то практично већ учињено године 1997, природно је да се дође до става који је непосредно пред Други светски рат изразио Милан Решетар, највећи филолог кога је тај град дао: да ако треба хрватско од српског делити, онда је Дубровник по језику српски.

б) У десетотомној *Историји српског народа*, коју је издала Српска књижевна задруга у два издања, из српске књижевности је изостављена дубровачка књижевност, али је, као

српска, приказана бококторска. Такво решење не може се сматрати прихватљивим, већ само привременим. Природније би било да је књижевност која је настајала у Боки Которској третирана заједно са дубровачком, јер са њом, упркос специфичности, чини једну целину. Уколико дугорочно победи став да је дубровачка књижевност хрватска, може се очекивати да ће морати да победи и став да је и бококторска књижевност, тј. књижевност садашњег Црногорског приморја, хрватска са свим последицама које таква теза подразумева.

в) Главни циклус српских народних песама, косовски циклус, почео се стварати у Крушевцу и на Косову, али је завршне облике добио на подручју Дубровника и Боке Которске. О томе постоје релевантна научна истраживања. Питање је, међутим, како ће се та чињеница тумачити јер су се, до сада, испољиле две могућности. По тумачењу које је утемељено у српској филолошкој традицији - косовски циклус је творевина српског народа, свеједно да ли православне или католичке вере. Али постоји и друго тумачење, које долази са друге стране: да су српске народне песме, у ствари, хрватске, али је Вук Караџић јунацима тих песама давао српска имена. Такве ставове је јавно испољавао Франо Супило у листу *Црвена хрватска* крајем прошлог века (Видети о томе у књизи Виктора Новака *Вук и Хрвати*, 1966, стр. 533-534). Исти став се увек намеће, иако не тако непосредно, са истицањем тезе да су стари Дубровчани били Хрвати. А на основу тога става следи управо оно што је Супило говорио: да су Хрвати певавали Србима народне песме, и да без таквих Хрвата не би ни било оне народне поезије коју је Вук свету представио као српску. А да би тај став уопште могао да прође, мора да прође и други став: да тако нешто као што је српска народна књижевност уопште не постоји. А тај став се управо и сада протура преко тројанских коња у српским националним институцијама које српске народне песме називају само именом народне песме. Тако је испало је да сви други народи имају народну књижевност само је Срби немају! Даље се, међутим, нема куд. У борби за голи опстанак,

српски народ и његове власти ће морати најзад да схвате да са понашањем његове елите нешто дубоко није у реду.

г) Ако се прихвати став да је дубровачка књижевност хрватска, онда никако не може да стоји став да Срби уопште имају књижевност средњег доба, тј. прелазни период између старе и нове књижевности у којем су настале тзв. покрајинске књижевности писане штокавским дијалектом, тј. српским језиком. Испашће по томе да се Доситеј Обрадовић није угледао на Антуна Матију Рељковића или Вида Дошена као на истојезичке писце друге вере, већ као на хрватске писце, како они себе, а ни њихови савременици, нису видели, јер су писали на језику другачијем од хрватског. Исто тако испашће да је Вук Караџић почео да скупља народне песме по угледу на хрватског писца Андрију Качића Миошића, како он себе није видео, јер се јасно изјашњавао, мислио и деловао као Словин, па га је и Вук могао наставити као истојезичког писца и припадника исте традиције. У светлу ових искривљавања испашће и да се ћирилично издање Гундулићевог *Османа*, појавило 1827. у Пешти, годину дана после латиничког дубровачког издања овог спева, из неких других разлога а не из насушне потребе српског читаоца тадашњег времена да се кроз тај спев, на свом језику, обавести о властитој судбини. Илирци, који су углавном били кајкавци и чакавци, још су учили да читају и пишу туђим језиком, штокавским, тј. српским, кад је Његош 1841. поклонио на Цетињу чакавцу Антуну Мажуранићу Гундулићевог *Османа*.

д) О природи и статусу дубровачке књижевности постоји у прошлости обимна и релевантна литература. На основу те литературе тешко би се могло закључивати да је она уопште била хрватска поготово да је била само хрватска. А да би се теза о дубровачкој литератури као само хрватској могла наметнути, било је потребно склонити из видокруга непожељне чињенице. То је један од главних разлога што су српска и славистичка филолошка традиција у периоду Титове владавине биле одстрањене. Хиљаде и хиљаде страница часописа, као

што је и онај што га уређује господин Крњевић, могу да потврде да је то ефикасно учињено. По едицији *Српска књижевна критика*, која има 25 томова, испада да Срби у последња два века уопште и нису размишљали о Дубровнику и дубровачкој књижевности.

Став да је дубровачка књижевност само хрватска нема за последицу само ампутирање једног значајног дела српске књижевности. Он тражи да се и даље чињенице прошлости ефикасно сакривају или још горе од тога: да се сви српски филолози прошлости (Вук Караџић, Стојан Новаковић, Светислав Вуловић, дум Иван Стојановић, Милан Решетар, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић, Павле Поповић, Јован Скерлић итд.), прогласе за лаже и преваранте који су мегаломански посезали за туђим. Тако нешто могу да дозволе само неодговорне српске власти, неодговорне српске институције и неодговорни појединци из сфере науке, културе и политике.

8.

Сви напред изнесени ставови, не изричу се овде први пут: они се, у различитим облицима, срећу у текстовима некадашњих српских и страних филолога. Могли су се губити из вида тек у периоду после Другог светског рата кад је однегован естаблишмент који је био програмиран да следи другу политику. У Српској књижевној задрузи, на пример, никад нису јавно одбачени ставови о овим питањима њених чувених председника Стојана Новаковића и Павла Поповића, али се у тој институцији, после Другог светског рата, прећутно наставила традиција коју представљају Буро Шурмин и Миховил Комбол. У Матици српској се и даље на речима славе Сава Текелија и Вук Караџић, али се без икаквог образложења дубровачки писци третирају као хрватски а њихов језик проглашава хрватским. Године 1997. Библиотекарско друштво Србије установило је награду са именом Стојана Новаковића, а ту награду је први понео онај *Каталог Библиотеке Саве Текелије* у којем је

представљено да је Гундулић писао на хрватском језику. Добро организоване снаге успевале су у послератном периоду да преко институција које су по имену српске спроводе политику у туђем интересу. Тако се могу тумачити и гест Библиотекарског друштва Србије и поменути издавачки гест Међународног славистичког центра. И они су на линији свих оних едиција, школских програма, телевизијских и других и емисија у којима се српске институције или појединачни ауторитети “добровољно” одричу делова српског језика и српске књижевности. Али сви ти потези не могу објективно да имају већу тежину него што је имају. Боље би, сигурно, било да српске институције нису одступале од властите филолошке традиције и да нису биле стављене у службу туђих интереса. Али је наивно веровање да се читава српска филолошка традиција може поништити уз помоћ неколико потеза преко неколико тројанских коња у српској средини.

Срби су свој стварни филолошки субјективитет почели да губе још у 19. веку кад је Даничић прихватио Југославенску академију знаности и умјетности као заједничку институцију. Али, они су и после тога деценијама јасно знали и показивали која је њихова књижевност и који је њихов језик. Свој стварни субјективитет у овој области престали су да имају тек после Другог светског рата, у Титовој Југославији, када им је, у име заједништва, одузето или било забрањено сећање на властиту филолошку традицију. Рецидивни тога стања још увек трају, последице се тек сада у драстичном облику испољавају. Илузорно је очекивати да ће се ствари преконоћ вратити на своја места. Али је разумно стрпљиво и упорно чинити све да до тог повратка дође.

9.

Свако бављење српским темама у области филологије може се сматрати доприносом србистици. Србистици доприносе и они који се баве српским дијалектима и падежима,

Србљаком и Гундулићем, писцима социјалистичке револуције Лалићем и Ђосићем, модернистима Давичом и Попом, пост-модернистима Кишом и Павићем. Али србистике у правом смислу не може бити без јасних погледа на јединство српског језика и српске књижевности, на историјско, етничко и језичко јединство српског народа уопште.

Неповољна српска ситуација је у томе што је одговор на та питања последњих деценија, истина, даван, али је даван из туђег центра, који се представљао као заједнички, југословенски, и који је, декларативно, водио не само ка српскохрватском јединству, већ и ка јединству свих Југословена. Разбијање Југославије једним потезом показало је да је све оно што је рађено на плану заједништва било обмана, да је, посебно у филолошкој сфери, читав научни инструментариј почивао на лажним основама.

Позитивна страна тога чина јесте скуп спознаја које се ипак могу свести на две основне. А те су: а) да се Срби радикално морају ослободити онога што им је пројектовано из туђег (загребачког) лексикографског и филолошког центра и б) да се морају вратити својој властитој филолошкој традицији, тачкама гледишта које су у српском народу већ постојале па су уиме лажног заједништва, поготово у Титовој Југославији, биле напуштене.

Покрет за обнову србистике настао је из тих спознаја и његов је основни циљ да их спроведе у живот.

10.

Часопис *Србистика/Serbica* оснива се да би се оствариле идеје Покрета и Друштва за обнову србистике које је основано у Приштини. Ово није тренутак повољан за часопис са оваквим програмом. Да су ствари код Срба нормалне, србистика би већ давно, као дисциплина, обележавала програме институција које се баве националним филолошким наукама. Али код нас су ствари далеко од нормалног: србистика је дисци-

плина коју тек треба обнављати, а за много шта што је код других народа нормално тек се треба борити. Све главне српске институције данас, читав српски естаблишмент, у односу на српски језик и књижевност, стоје још увек претежно на позицијама дисциплине која је деценијама, такорећи до јуче, суверено владала: на позицијама сербокroatистике. Од тога естаблишмента који је деценијама успостављан у држави, науци, култури, медијима не треба очекивати друго већ да се с резервом односи према идеји о обнови србистике.

Ипак је важно знати да српски естаблишмент, установљен у Титовој и поститовској Југославији, није исто што и српски народ и да његови интереси нису исти са интересима српског народа. Интерес је српског народа, баш као и код других народа, да има своју националну филологију, своју националну традицију и своју националну перспективу. Српском народу је потребан естаблишмент као што га имају и други народи, а то значи спреман да артикулише интерес властите а не туђе нације.

Часопис *Србистика/Serbica* имаће задатак да се стање у овој области измени. Њему ће то бити тешко јер још увек нема ни материјалну ни моралну подршку од снага и институција од којих би се таква подршка очекивала. Крајњи је циљ тога ангажовања да Срби, упркос свему што им се десило и што им се још дешава, опстану као народ и да нађу своје место међу другим народима, па и да српска филологија, србистика, нађе место међу другим националним филологијама, према истим принципима и на сличним идејним основама.

11.

Конституисање србистике, као дисциплине, подразумева и истовремено напуштање основа сербокroatистике као дисциплине. То значи и нужан, свестан и одговорно изведен историјски филолошки разлаз са Хрватима. Сербокroatистика је била могућа само на темељу уверења да Срби и Хрвати имају

заједнички језик. А теза о томе да само Срби и Хрвати имају исти језик, кад сви други народи имају сваки свој, била је могућа на основу идеје да су Срби и Хрвати исти народ. Обе те идеје долазиле су са хрватске стране, као што је сада дошла и ова најновија: да су Срби и Хрвати два народа који имају своје посебне језике. Одговорно изведен филолошки разлаз са Хрватима подразумева и да се, са српске стране, познаје историја проблема. После свега што се у овој области десило нико Србима не може да оспори право да се принципијелно држе своје филолошке традиције, оне традиције којој је Вук Караџић био главно знамење и оријентир. Срби немају никакве, ама баш никакве, обавезе према решењима која су у Титовој Југославији пројектована из централистичког загребачког филолошког центра и наметана помоћу Савеза комуниста и парополитичких структура и која су, у крајњој линији, најкомпромитантнија за хрватску филологију.

12.

Нема и не може да буде међу Србима обнове србистике у пуном смислу без обнове славистике. Појаву славистике су почетком 19. века подстакли представници малих и угроженних словенских народа. Та дисциплина је и данас потребна свим словенским народима, и њиховим пријатељима у свету, а поготово је данас потребна најугроженијим од свих њих, Србима. Српска ситуација је данас таква да Србима и не преостаје друго већ да свесно настоје да помоћ траже не само у прошлости већ и међу савременицима. Таква се помоћ може постићи једино ако најсвеснији међу њима истакну амбицију да се уздигну из научног провинцијализма у који су доведени у титовском периоду и да свесно настоје да постану један од значајних славистичких центара у свету. Тек преко једне такве важне дисциплине, која се тиче и самог њиховог опстанка као народа, Срби ће моћи да стекну самопоуздање и да поврате углед који су имали и који треба да имају.

13.

Становиште Покрета за обнову србистике, формулисано у духу традиционалне српске (вуковске) филологије: да Србе од других народа не треба разликовати по вери него по језику, никако не треба схватити као становиште које се у било чему негативно односи према Српској православној цркви која никада није одступала од принципа братске љубави и верске толеранције.

Српска православна црква је у историји била један од најзначајнијих стубова српског народа, јер је окупљала његов најбројнији део и чувала му кроз векове и име и идентитет. Због тога обнова србистике подразумева и сталан рад на обнови Српске православне цркве и њене историјске улоге, као и на повезивању са другим народима у којима су православци у већини. Интереси Српске православне цркве, међутим, не могу и не смеју да буду усмерени против интегритета и духовног богатства укупног српског народа који сав није нити је икада био састављен само од православних верника. Развијена србистика не би требало да умањи допринос српској култури и свесрпској саборности неправославних делова српског народа. Јер, Срби су преко њих повезани са другим неправославним народима. Као што су и друге националне филологије биле мост између припадника разних вера истог народа, тако треба да буде и код Срба. Оно што вере, евентуално, разједињују, то филологија треба да премошћава. И у томе, и код Срба, као и код других народа, мора да постоји консензус најплеменитијих људи разних верских заједница и опредељења.

14.

Србистика, као национална филологија српског народа, исто тако, мора да делује у смеру саборности (националног окупљања) разних делова српског народа, расутог на простору садашњих држава бивше Југославије, али и у другим државама

у њиховом суседству, као и у целом свету куда су се делови српског народа расули. Она треба да помогне да се Срби не одрођавају, али и да се они који су на путу одрођавања или који су се одродили бар повежу са најближом браћом и рођацима. Тако раде све националне филологије у свету и то је правило понашања које и Срби треба да поштују. Они таква правила понашања до сада нису поштовали зато што им је у периоду титовске Југославије наметан став да је такво деловање негативно, јер је карактерисано као националистичко. Зато је важан принципијелан став да не би требало негативно вредновати код Срба оно што је за друге народе нормално и пожељно. Часопис *Србистика/Serbica*, са садашњом материјалном и моралном подршком, сигурно не може сам да обави такав задатак националног окуљања. Али ће се он бар залагати да таква пракса и међу Србима победи и постане нормална и пожељна баш као и код других народа који до себе и свог опстанка држе.

15.

Идеја о обнови србистике захтева да се, уместо оног наметнутог заједничког, загребачког, филолошког центра, створи филолошки центар у српским срединама. Потреба за таквим центром испољила се, изгледа, најпре у Никшићу, међу филолозима који су се супротставили сербокroatистичким тенденцијама главних српских центара као што су Београд и Нови Сад. Са оснивањем Друштва за обнову србистике такав центар се почео још одређеније изграђивати у Приштини. Све јасније постаје, међутим, да српски филолошки центар не треба географски лоцирати. Српска култура, кад је била најмоћнија, била је полицентрична. Исто је било и са српском филологијом. И она је била најмоћнија кад је имала значајне представнике у Београду, Новом Саду, Бечу, Дубровнику и Загребу. А била је најспутанија кад је сва била подређена једном лексикографском и филолошком центру, оном загребачком,

који се номинално звао југословенски. Оснивање Института за србистику у Чикагу (1995) знак је да се помоћ Србима у њиховој матичној земљи може очекивати од Срба из света. Добро би било да се слични центри јаве и другде у свету где Срби живе и да се они међусобно повезују. И добро би било да у пуном смислу почне да функционише организација *Српска веза* које је 1998. основана у Београду с циљем да повезује Србе из расејања са матичном земљом. Више него иједна друга снага, филологија може да нас организује као народ. Природно је, у свему томе, да српску филологију треба да надахњује њена традиција. Али, исто је тако природно и нормално, да се у њој негује амбиција да буде на нивоу времена и интегрисана у светске токове.

16.

Друштво за обнову србистике, према својим садашњим могућностима, исто тако, не може да обави послове који следују једној озбиљној националној институцији енциклопедистике и лексикографије. Али оно, као и Покрет за обнову србистике, бар може да укаже који су то стратешки оријентира којих се треба држати. То су управо они оријентира које је српска филологија била погубила у време превласти сербокroatистике, а које са обновом србистике треба поново да успостави. Не може се правити озбиљна и научно утемељена српска енциклопедистика, а да се основни принципи србистике игноришу. Срби су учествовали у раду на енциклопедијама Југославенског лексикографског завода из Загреба, али тачка гледишта на којој су те енциклопедије биле грађене није била утемељена на српској филологији. Српска енциклопедистика, другим речима, може да има пуно оправдање тек на основама србистике, као њен највиши израз и резултат.

17.

Цео српски образовни систем, установљен и у првој и у другој Југославији, био је изграђен на темељу сербокроатистике. Резултати тога образовног система приликом разбијања друге Југославије показали су се као погубни: стотине хиљада младих напустило је отаџбину не налазећи дубље мотиве да се за унесрећену земљу и народ веже. Дубља и перспективнија од свих друштвених трансформација биће она која цео образовни систем буде трансформисала тако да буде заснован на темељу сличном ономе које друге националне филологије пружају својим народима, а у нашем случају то значи на темељу србистике.

Друштво за обнову србистике, разуме се, не може да реформише образовни систем. Али оно већ јасно предочава правац у којем се та реформа може вршити. Срби, у данашње време, другим речима, не могу да направе озбиљну реформу образовног система ако остану на позицијама сербокроатистике. А уколико хоће да буду народ међу другим народима, они морају да свој образовни систем поставе на темеље своје националне филологије, србистике. Око тога основног задатка морају јасно да се одределе сви главни чиниоци друштва.

18.

Обнова србистике, у крајној линији, значи не само обнову националне филологије, већ и обнову целог друштва. Такву обнову не може да изврши једно стручно друштво са уским спектром деловања, какво је Друштво за обнову србистике. Једина стварна снага тога Друштва јесу идеје које заступа и чињеница да оно може те идеје да артикулише као идеје покрета који би требало раширити у свим деловима света у којима српски народ живи. Свако ко прихвати основне идеје Покрета за обнову србистике треба да учини са своје стране све што је могуће да се српска филологија обнови, а то значи да се

обнови и српско друштво и српски народ. То се може чинити и преко часописа *Србистика/Serbica* али и независно од њега. Обнова српске филологије и српског народа не треба да буде ничија посебна привилегија нити ичија посебна дужност. То је обавеза и привилегија свих Срба, а поготово позваних стручњака. Али то би требало да буде обавеза и привилегија свих људи добре воље и заступника достојанства научног мишљења који ће у одбрани угрожене српске филологије и српског народа бранити универзалне принципе важне и за њихове народе и за човечанство уопште.

19.

У плану рада Друштва за обнову србистике - Центар Приштина је организовање читавог низа симпозијума у свим садашњим српским републикама, којима је циљ да се све области српске филологије преиспитају. Добро би било да и часопис *Србистика/Serbica* и поменуто Друштво смогну снаге да такав посао обаве. Али би још боље било да се такво преиспитивање схвати као општи правац деловања и општа обавеза. А што се часописа *Србистика/Serbica* тиче, било би најбоље да временом и други сродни часописи прихвате његове програмске основе и наставе да обављају сличну функцију а да часопису *Србистика/Serbica* остане име - као успомена на стање кад је србистику као дисциплину требало обнављати.

20.

Редакција часописа *Србистика/Serbica* може на себе да презме обавезу да ће у бројевима које објављује настојати да оствари прокламовану стратегију. Али то не значи да ће сви текстови које објављује бити у свим детаљима сагласни са њеном концепцијом или са пожељним тоном саопштавања. Остварење стратешких опредељења часописа моћи ће да се

постигне кроз неопходни дијалог. Тражење најбољих решења и култура дијалога треба да буду доминантно опредељење наше средине.

(*Србистика/Serbica*, Приштина, 1998/1.)

ПРЕДЛОГ ЗА ОСНИВАЊЕ КАТЕДРЕ ЗА СРБИСТИКУ

ПИСМО ПРОФ. ДР РАДМИЛУ МАРОЈЕВИЋУ,
ДЕКАНУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Драги Радмило,

Велики задатак који Ти је у овом тренутку поверен - да руководиш нашом најзначајнијом филолошком институцијом - испуњава ме радошћу и надом да ћеш остварити неке од идеја које су нам заједничке. Дан, два после нашег сусрета у Београду прочитао сам у *Политици* извештај са Твоје конференције за штампу и још једном сам размислио о теми реорганизације београдског Филолошког факултета. Пошто ће та реорганизација имати утицаја и на друге српске филолошке факултете и студије у српским земљама, али и на саму судбину нашег народа, разумљива је брижност са којом прилазимо овом питању.

Твој предлог за окрупњавање катедри и свођење на број пет подржавам. То је мера коју сте Ти и Твоји сарадници у Београду вероватно добро одмерили процењујући постојећу ситуацију.

Нарочито ми се допада што сте укупну филологију поделили на неколико њених научно утврђених и у светским размерама развијених грана. Имам само једну, по мом мишљену крупнију, примедбу која се односи на изучавање србистике и славистике. Уверен сам да су те дисциплине морале добити онако јасан профил и децидно одређено име као и германистика, романистика и оријенталистика.

Прва катедра на Филолошком факултету у Београду треба да буде *Катедра за србистику*, односно за српски језик и књижевност. Мислим да је у овом тренутку природно поћи од амбиције да београдски Филолошки факултет буде *најзначајније* место на свету на коме се изучава србистика. То налажу и научни и културноисторијски и политички разлози. Такву обавезу треба да имају и други филолошки факултети у српским земљама, али београдски по превасходству. Београдски Филолошки факултет је најпозванији да се избори за име научне дисциплине које засада још није шире продрло у научни свет. Он ће то најбоље учинити ако оснује катедру са тим именом, односно Катедру за србистику.

Питање српског имена, националног идентитета и српског језика и књижевности данас су сигурно горућа питања нашег свеколиког, а посебно духовног развоја и обнове. Осим тога, спајањем студија језика и књижевности, уз сву могућу диференцираност група и смерова на овој катедри, превазишла би се испарцијализованост у образовању која је до сада пратила читаве генерације свршених студената било у погледу језика било у погледу књижевности.

Катедру за србистику би требало да има бар три основне групе: а) Групу за српски језик и српску књижевност, б) Групу за српску књижевност и српски језик, ц) Групу за компаратистику. Оваквом организацијом удовољило би се захтеву да се српски језик и српска књижевност не изучавају одвојено, већ међусобно повезано. Употребом израза Група за компаратистику, уместо Група за светску књижевност, исто такр уноси се разјашњење у оно што је стварни циљ ове групе и због чега је треба везати за катедру за србистику. (Светска књижевност се, иначе, изучава на свим катедрама, у оквиру студија страних језика и књижевности а компаратистика се изучава на српском језику и са тачке гледишта србистике).

На Катедри за србистику могу се, односно треба, организовати и студије из читавог низа дисциплина које су појмом

национална филологија обухваћени: митологија, етнологија, палеографија, библиографија итд.

Залажем се и за посебну *Катедру за славистику*, јер комплекс славистичких студија заслужује у нас много већу пажњу и подршку од досадашње. И ту треба поћи од амбиције да Филолошки факултет у Београду, као најстарији од сличних српских факултета, буде *једно од најзначајнијих* места у свету на којем се изучава славистика. Славистика и као појам и као скуп научних дисциплина у оквиру ње не треба да буде подређена студију српског језика нити да се сматра као неки његов додаток. Она заслужује исти третман као и германистика и романистика и мора имати исти углед и привлачност и за студенте и за науку.

Славистика треба да обједини изучавање историје и веза националних филологија словенских народа којима нисмо поклањали пажњу у пуној мери што није у складу са нашим интересима и потребама. Русисти, полонисти, бохемисти, словацисти, бугаристи и други, сви посебно и сви заједно, у перспективи треба да буду и бројем и квалитетом студија далеко јачи у породици европских филологија које су заступљене на српским универзитетима.

Мислим да су нам интенције и у овој области заједничке и да је питање које ја постављам само питање пута и форме кроз коју ће се постићи циљ. Ја сам увек за што чистије форме и што чистије рачуне, јер само тако свако добија своје, а ми Срби ћемо тако постићи да спознамо и оно што је специфично наше и да упознамо оно што нам је блиско и потребно као природно окружење и неопходна веза.

Схватио сам да ћете у оквиру катедри за оријенталне језике посебан акценат ставити на мађарски, што је добро, а да ћете језику наших других суседа, Румуна, дати одговарајуће место у романистици. Такође ми се чини да сам, између редова или и експлицитно речено, схватио да неће бити запостављене него, напротив, да ће бити протежиране и студије албанистике, што свакако спада у наш национални интерес.

Не знам да ли је сада време да се размишља о укључивању студија историје у оквире филолошких наука. Требало би мало анкетирати и историчаре. Али свима је, ваљда, јасно или би требало да буде јасно да је једнострано изучавање историје пре свега као политичке и економске историје, утемељено на марксизму, оштетило ову струку и да су наши историчари били посебно ускраћени у филолошким знањима у изучавању прошлости, поготово наше. Данас готово да и нема српског историчара који уочава да је судбина српског народа била уско повезана са судбином схватања о српском језику и српској књижевности. Међутим, потпуно подржавам идеју да класична филологија одмах пређе на Филолошки факултет са Филозофског и, ако из неких прагматичних разлога не може одмах да добије посебну катедру, нека се ради тако да се то ипак оствари у будућности. Срби, баш србистике ради, имају великог интереса за класичне студије које су досад биле недовољне и у програмском и у кадровском погледу.

Моје основно полазиште у овим размишљањима изграђено је на критичком односу према затеченом стању. Највећи део свога досадашњег века Филолошки факултет у Београду провео је у првој и у другој Југославији и доминантан тренд студијама одређивала је владајућа идеологија у тој држави па је тако доминантна оријентација на Филолошком факултету деценијама била југославистика и сербокроатистика. Нова историјска ситуација српског народа тражи и нова решења која морају бити и филолошки и политички јасна и чиста.

Надам се да се у пуној мери слажемо у томе да реорганизован Филолошки факултет у Београду треба да буде један од најзначајнијих инструмената српског народа за излазак из дубоке историјске кризе. У ту кризу је тај народ упао не само из разлога тренутних политичких односа снага у свету, већ и из разлога који спадају у сферу филологије. Неповољне историјске перспективе треба отклањати свугде где су и настале, укључујући пре свега филологију.

Мислим да је најважније да знамо шта хоћемо и да се око тога слажемо. Не сумњам да ћеш учинити најбоље што будеш могао за просперитет српске филологије, а то ти најискреније желим. Признајем да би ми било жао да се овај тренутак не искористи за пуну афирмацију србистике. Али шта Бог да. На нама је да замахујемо колико можемо.

Срдачно Те поздравља

Твој П. М.

У Новом Саду, 12. јула 1998.

(Текст се овде објављује први пут.)

СРПСКИ ЈЕЗИК И СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У НАСТАВНОМ ПЛАНУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

Разбијање Југославије и године које су потом следиле до-
нели су Србима многе невоље. Једна од највећих је што су
изузети из многих светских и европских организација: из Ује-
дињених нација, ОЕБС-а, разних монетарних фондова, са-
браћајних, културних и спортских организација, што су пра-
ктично изостављени из главних светских система. На својој
кожи српски народ је могао да спозна шта значи то кад за све
друге државе и народе важе једни аршини, а за Србе други.
Таква ситуација је довела до јавно формулисаних и гласно
изговорених захтева да се и према Србима примењују исти
критеријуми као и према другим народима и државама, одно-
сно да се они врате у систем европских и светских органи-
зација. Ти захтеви попримили су карактер стратешких опре-
дељења. Тако формулисаој српској стратегији моћници у ме-
ђународној заједници стављали су и још стављају многе пре-
преке. У српској јавности је створен утисак да је са понашањем
Срба у политичком домену све у реду, али да није тако са
међународним чиниоцима. И ја делим мишљење да је пона-
шање међународне заједнице према Србима неправедно.

Постоји, међутим, једна област у којој међународна заје-
дница, бар споља гледано, нема никакве ингеренције, али у
којој такође владају двојни аршини и то на очигледну српску

штету. Та област је образовни систем на српским универзитетима. Ова тврдња се може проверити на једном посебно важном примеру, на примеру изучавања србистике, односно српског језика и српске књижевности, у поређењу са изучавањем и наставом других језика и књижевности.

Језици и књижевности разних народа се предају на више универзитета у српским земљама: у Београду, Новом Саду, Приштини, Нишу, Крагујевцу (Србија), затим у Никшићу (Црна Гора), и у Српском Сарајеву и у Бања Луци (Република Српска). Програми наставе језика и књижевности у поменутиим срединама, у основи су подударни иако се, природно, на свим тим катедрама унеколико и разликују. Запажања која се тичу наставних планова на филолошком делу новосадског Филозофског факултета могла би се зато у великој мери односити и на друге факултете у српским земљама.

1.

Филозофски факултет у Новом Саду има свој филолошки и филозофски део. Филолошки део има следеће одсеке и катедре:

Одсек за српски језик и лингвистику

Катедра за српски језик

Катедра за српски језик као нематерњи

Одсек за српску књижевност и упоредну књижевност

Катедра за српску књижевност и језик

Катедра за упоредну књижевност (у плану)

Одсек за англистику

Катедра за енглески језик и књижевност

Одсек за германистику

Катедра за немачки језик и књижевност

Одсек за хунгарологију

Катедра за мађарски језик и књижевност

Одсек за славистику

Катедра за руски језик и књижевност

Катедра за русински језик и књижевност

Одсек за словакистику

Катедра за словачки језик и књижевност.

Одсек за романистику

Катедра за француски језик и књижевност

Катедра за румунски језик и књижевност

Сви ови подаци преузети су из *Информатора* Филозофског факултета у Новом Саду (1998, стр. 5-6). У *Информатору* је наведено и да сваки од наведених одсека има одељење за научноистраживачки рад и семинарску библиотеку.

Из овде тачно преписаних имена одсека и катедара лако је приметити да су се српска књижевност и језик нашли мимо система. Уколико би се поштовали исти критеријуми за све наведене наставно-научне области, онда би било природно да су и изучавање и настава српског језика и српске књижевности организационо повезани. То значи да би требало да постоји и Одсек за србистику, односно Одсек за српски језик и књижевност, којим би биле обухваћене катедре са постојећа два одсека: Одсека за српски језик и лингвистику и Одсека за српску књижевност и упоредну књижевност. Постојеће системско решење није добро. Не постоје никакви научни, педагошки или политички разлози да се на истом Факултету било која област у принципу третира другачије него друге области.

2.

Српски језик и српска књижевност нису само испали из система једнаких критеријума за називе дисциплина и за њихову организациону схему. Они се по другом критеријуму третирају и у самим наставним плановима.

Наставних планова за поједине катедре има у поменутом *Информатору* једанаест. Не морамо их све цитирати да би се

схватио проблем. Довољно ће бити ако цитирамо, ради упо­ређења, само два плана: план Наставне групе Енглески језик и књижевност и план Наставне групе Словачки језик и књи­жевност. Први од њих може да буде репрезентативни узорак за изучавање једног нематерњег језика и књижевности. Други може да буде узорак за изучавање једног матерњег језика и књижевности. (Ови планови се прилажу на крају овог текста заједно са плановима наставних група за српски језик и књи­жевност и за српску књижевност и језик).

3.

На Наставној групи Енглески језик и књижевност има укупно 25 предмета и курсева. Од тога броја предмета и курсева уже струке (тј. енглеског језика и књижевности) има укупно 19. То се тачно може констатовати ако се у Плану обрати пажња на називе предмета и курсева у којима се јавља израз енглески језик и енглеска књижевност.

а) Енглески језик се учи и изучава кроз 12 предмета и курсева. Ти курсеви се зову: Увод у студије енглеског језика, Савремени енглески језик I, Савремени енглески језик II, Савремени енглески језик III, Савремени енглески језик IV, Енглески језик I, Енглески језик II, Енглески језик III (специјални курс Б), Енглески језик IV (специјални курс А), Енглески језик IV (специјални курс Б), Историја енглеског језика и Методика наставе енглеског језика са основама дидактике.

б) Књижевност на енглеском језику предаје се и изучава у оквиру следећих курсева: Енглеска књижевност I, Енглеска књижевност II, Енглеска/америчка књижевност III (спец. курс А), Енглеска/америчка књижевност III (спец. курс Б) и Енглеска/америчка књижевност IV.

Из набројаних предмета и курсева из области књиже­вности види се да се на Наставној групи Енглески језик и књижевност енглеска књижевност предаје као целина и да се

упоредо са енглеском књижевношћу предаје и америчка књижевност на енглеском језику.

Глобални увид у план ове наставне групе потврђује да се енглески језик и књижевност на енглеском језику изучавају у потребном обиму. Претпостављамо да је то тако зато што је план ове Наставне групе рађен у складу са системом изучавања и наставе енглеског језика и књижевности који је у свету већ потврђен и профилисан.

4.

На Наставној групи Словачки језик и књижевност предаје се укупно 24 предмета. Од тога предмета уже струке има укупно четрнаест.

а) Словачки језик се учи у оквиру следећих предмета и курсева: Словачки језик (Увод у студије), Словачки језик I (Фонологија и лексикологија), Словачки језик II (Морфологија), Словачки језик III (Синтакса), Словачки језик IV (Стиљистика), Историја словачког језика, Дијалектологија словачког језика, Старословенски језик, Упоредна граматика словенских језика, Методика наставе словачког језика с основама дидактике.

б) Словачка књижевност изучава се и предаје у оквиру следећих предмета и курсева: Старија словачка књижевност, Словачка књижевност I (Класицизам и романтизам), Словачка књижевност II (Реализам), Словачка књижевност III (20. век) и Специјални курс из словакистике.

Глобалним увидом у овако представљен план изучавања словачког језика и књижевности може се закључити да су њиме обухваћене све главне области ове научно-наставне групе. Знатно мањи број часова словачког језика у односу на број часова енглеског језика на Наставној групи Енглески језик и књижевност може се објаснити тиме што се словачки не изучава као страни већ као матерњи језик.

5.

На Наставној групи Српски језик и књижевност има укупно 25 предмета.

а) Предмети у оквиру којих који би требало да се изучава српски језик зову се: Фонологија, Морфологија са основама лексикологије, Синтакса и семантика, Стандардизација српског језика, Анализа дискурса, Старословенски језик, Српско-словенски језик, Упоредна граматика словенских језика, Историја језика, Дијалектологија, Методика наставе српског језика и књижевности.

б) Општи предмети изучавања књижевности су: Теорија књижевности и Светска књижевност. Предмети у оквиру којих би требало очекивати да се изучава српска књижевност зову се: Средњовековна књижевност, Народна књижевност, Српска књижевност и југословенске књижевности I, Српска књижевност и југословенске књижевности II.

Констатације:

Од једанаест предмета у оквиру којих би требало очекивати да се предаје српски језик српско име је поменуто само у предметима који се зову Стандардизација српског језика и Методика наставе српског језика и књижевности (дакле свега два пута). Томе треба додати и предмет који се зове Српско-словенски језик. У свим осталим случајевима избегнуто је спомињање српског имена уз језик који се предаје.

Од четири предмета у оквиру којих би требало да се на Катедри за српски језик и књижевност предаје српска књижевност, име српске књижевности се јавља у свега два случаја, али оба пута заједно са јужнословенским књижевностима. Испада да се тако нешто као самостална српска књижевност у оквиру Наставне групе Српски језик и књижевност и не предаје.

6.

На Наставној групи Српска књижевност и језик има 22 предмета и курсева.

а) Језички предмети који спадају у ужу струку су: Увод у лингвистику, Старословенски језик, Историја и дијалектологија српског језика, Стандардни српски језик, Стандардни српски језик II.

б) Општи предмети који се тичу наставе и изучавања књижевности су: Теорија књижевности, Методологија проучавања књижевности, Светска и компаративна књижевност.

Предмети у оквиру којих би требало очекивати да се предаје српска књижевност имају следеће називе: Народна књижевност, Средњовековна књижевност, Књижевност ренесансе и барока, Српска књижевност 18. века, Српска књижевност 19. века и Српска књижевност 20. века.

Поред ових предмета предају се још: Хрватска књижевност 19-20. века, Македонска, бугарска или словеначка књижевност (по избору) и Методика наставе књижевности и језика са основама дидактике.

Констатације:

1. На Наставној групи Српска књижевност и језик стичу се знања из старословенског, затим из историје и дијалектологије српског језика и стандардног српског језика. Бар по називима предмета могло би се рећи да се на овој наставној групи стичу знања о српском језику као целини. И по томе је део наставног плана који се тиче српског језика прихватљивији од наставног плана Наставне групе Српски језик и књижевност.

Ипак се може запазити да би било свакако природније да се поред (или уместо) старословенског, на овој наставној групи учи српскословенски на којем је стара српска књижевност

написана. У наставном плану, међутим, нема предмета који би се звао Стара (односно средњовековна) српска књижевност.

2. Бар по називима предмета судећи, студенти могу на истој Наставној групи да стекну представе о македонској, бугарској или словеначкој књижевности као целини. Али такву, тј. целовиту, представу не могу да стекну и о хрватској књижевности. За њу је резервисан предмет који се зове Хрватска књижевност 19-20. века. Хрватске књижевности или пре тога нема, или је нешто друго, непринципијелно, у питању.

Судећи по називима предмета, на овој Наставној групи српска књижевност се предаје само у оквиру три предмета: Српска књижевност 18, Српска књижевност 19. и Српска књижевност 20. века. Слично као и код хрватске књижевности стање српске књижевности мимо та три века је представљено тако да она или не постоји, или је питање њеног постојања остало отворено.

Ово се може тврдити на основу чињенице што су у предметима који се предају под именима Средњовековна књижевност, Народна књижевност и Књижевност ренесансе и барока изостављене националне одреднице, тј. представљене су тако да се не зна да ли се у оквиру њих предаје општа књижевност или, евентуално, део неке националне књижевности (италијанске, немачке, хрватске, српске итд.).

7.

Из наведеног приказа наставних планова лако се може уочити да изучавање српског језика и књижевности није у складу са стандардима изучавања других језика и књижевности. За српски језик и књижевност, другим речима, одређен је посебан третман.

Упадљива је чињеница да је на Наставној групи Српски језик и књижевност више пута избегнуто да се спомене име српског језика где бисмо га природно очекивали. Сигурно да није у питању омашка или случајност. Српски језик је све до

пре неколико година, тј. до разбијања Југославије, предаван под називом српскохрватски језик; цела научна зграда о нашем језику била је грађена у складу са тим именом. За предмет Дијалектологија, на пример, главни приручник и даље мора да буде *Дијалектологија српскохрватског језика* Павла Ивића. А и настава других предмета је у сличној ситуацији. Да би се написали нови приручници потребне су и друге концепције језика који се сматра српским. Такве концепције још нису створене, односно старе концепције нису обновљене. Од свих решења нађено је најгоре: српски језик је остао без имена. А то значи да је, самим тиме, изостављен из система у којем сви национални језици имају своја имена. Тачније: главни језик који се изучава на овој наставној групи изгубио је свој идентитет.

Слично се десило и са наставним плановима на Наставној групи Српска књижевност и језик. И ту је, из сличних разлога, српско име избегнуто да се спомене код неколико предмета: Народна књижевност, Средњовековна књижевност, Књижевност ренесансе и барока који заједно покривају пет векова српске књижевности. А то практично значи да и књижевност која се предаје под тим именима може да добије неко друго име, а не име српско.

На примедбу: да је и у називима Наставне групе Мађарски језик и књижевност такође изостављено национално име код неких предмета као што су Дијалектологија или Народна књижевност није тешко одговорити. Никад мађарски језик није био називан мађарско-српским или мађарско-румунским, односно мађарско-словачким, па не постоји опасност да би се на Наставној групи Мађарски језик и књижевност под непрецизним именима предмета могла изучавати, на пример, дијалектологија српског језика или румунска народна књижевност.

Сасвим је други случај уколико се на исти начин поступи на Наставној групи Српска књижевност. Више није тајна да се на њој под именом Књижевност ренесансе и барока већ не-

колико деценија, такоређи илегално, тај предмет предаје као део хрватске књижевности.

8.

Ако је тачна констатација да се на Филозофском факултету у Новом Саду Књижевност ренесансе и барока предаје као део хрватске књижевности (а да то у наслову предмета није назначено), онда су тачне и три друге констатације: а) да се хрватска књижевност на истом Факултету предаје у континуитету од 15-20. века, и б) да се српска предаје у континуитету тек од 18-20. века и г) да је Наставна група Српска књижевност и језик, у ствари, више група за хрватску него за српску књижевност. А пошто је питање националног имена народне и старе књижевности намерно остало отворено, прилично је јасно чији се стратешки интереси на Филозофском факултету у “Српској Атини” остварују.

9.

Пре стварања прве Југославије српска књижевност је на Филозофском факултету у Београду била подељена тако да је три њена дела предавао Павле Поповић: 1. народну, 2. стару и 3. средњу (тј. дубровачку) књижевност. Четврти део предавао је Јован Скерлић под именом Нова српска књижевност. Из њихових предавања настале су њихове главне књиге: *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909) и *Историја нове српске књижевности* Јована Скерлића (1914). У другој и трећој Југославији прештампована је само књига Јована Скерлића. Поповићева књига, која је до Другог светског рата доживела петнаестак издања, у Титовој Југославији је практично искључена из система образовања. Тако је чињено и са готово свим другим историјама српске књижевности насталим до Другог светског рата. Стратешки интерес неких снага био је да се под

именом српска књижевност приказује само оно што је у оквиру заједничког пројекта приказивао Јован Скерлић, тј. нову српску књижевност (од 18-20. века). Данашњи наставни планови, у којима се из корпуса српске књижевности изостављају и народна и стара и средња књижевност (тј. књижевност ренесансе и барока), показују да су те снаге и њихова стратегија још увек на делу.

10.

У двоброју 2-3/1998. *Србистике* прештампана је карта хрватског филолога Томе Матасића под називом *Хрватски језик са додатком српског* из минхенског издања његове књиге *Добар дан!* која је први пут објављена 1981. На тој карти се српскохрватски језик дели на хрватски и српски део тачно по линији екавица-ијекавица (тј. линији: Лозница-Краљево-Дечани). У коментару уз прилог речено је да је таква карта имплицирана већ у радовима Ватрослава Јагића, затим у Новосадском договору о српскохрватском језику, а поготово у настојањима хрватских и српских филолога да се савремени српскохрватски/хрватско-српски дели на две варијанте: београдску и загребачку, источну и западну, српску и хрватску, које су једнаке са српским и хрватским језичким стандардом, односно са српским и хрватским књижевним језиком. Импликације такве језичке политике тичу се и књижевности. Те импликације су следеће:

а) пошто је дубровачка књижевност писана ијекавски, она је, дакле, писана на хрватском језику и може да припада само хрватској књижевности.

б) пошто је већи део народне књижевности, управо оне коју је Вук скупио и објавио, на ијекавској варијанти српскохрватског језика, то значи да је и она настала на хрватском језику па се легитимно може сматрати делом хрватске књижевности.

в) пошто је српскословенски најближи ијекавском изговору, неће бити тешко доказати да је и та књижевност настала на хрватском језику.

Кратко речено: стратегија прећуткивања националног имена за наставне предмете у којима се предаје дубровачка, народна и стара књижевност значи њихово издвајање из српске књижевности. Прећуткивање националног имена уз те књижевности концепцијски је повезано са пројектованим дељењем језика који је некад био само српски па тек потом преименован у српскохрватски, са тенденцијом да његов највећи део буде проглашен хрватским.

11.

Ако се имају у виду напред изнете примедбе, онда се може закључити да српски језик и српска књижевност у наставним плановима Филозофског факултета у Новом Саду нису добили посебан третман случајно. Такви наставни планови грађени су са јасним стратешким циљевима да се од српског језика одузму његови делови и припоје хрватском језику, односно да се од српске књижевности одузму њени делови и да се припоје хрватској књижевности. Тих циљева не морају обавезно да буду свесни они који те планове усвајају. Али они не треба да се оглуше о упозорења која јасно указују на погубност таквих тенденција.

Ова анализа јасно показује да је идентитет и интегритет српског језика угрожен и то у једној од најзначајнијих српских научних и наставних установа у Републици Србији. Анализе наставних планова на другим факултетима сигурно би показале да ово није усамљен случај. Нешто треба учинити да би се опасност принципијелно и радикално отклонила. По мом мишљењу треба учинити следеће:

а) Формирати на Филозофском факултету у Новом Саду Одсек за србистику који би организационо повезао садашње одсеке за Српски језик и лингвистику и Одсек за српску књи-

жевност и језик. Тиме би се изучавање српског језика и српске књижевности довело у сагласност са изучавањем националних језика и књижевности на другим филолошким групама као што су, на пример, хунгарологија, словакистика, англистика итд.

б) Код именовања предмета и курсева на наставним групама за српски језик и српску књижевност треба поступити принципијелно на исти начин као и код именовања предмета и курсева на другим филолошким катедрама.

12.

Предлажем да се као основни модел за изучавање српског језика и српске књижевности узме модел изучавања и наставе словачког језика и словачке књижевности.

а) По угледу на Одсек за словакистику, на Одсеку за србистику предавале би се организационо повезано српски језик и српска књижевност (може, као и до сада, у више наставних група).

б) Називи језичких предмета и курсева на Наставној групи за српски језик и књижевност могли би се звати: Српски језик I (Фонологија), Српски језик II (Морфологија с основом лексикологије), Српски језик III (Синтакса и семантика), Српски језик IV (Анализа дискурса), Историја српског језика, Дијалектологија српског језика, Стандардни српски језик, односно некако слично. Суштина је овога предлога да се не избегава српско име за језик у случајевима када се национално име за језик на другим групама употребљава.

в) На Наставној групи за српску књижевност и језик предмети би се могли звати: Српска средњовековна књижевност (или Стара српска књижевност), Српска народна књижевност, Српска књижевност ренесансе и барока, Српска књижевност 18. века, Српска књижевност 19. века, Српска књижевност 20. века. Суштина овога предлога је да се ни у једном случају име српске националне књижевности не избегава.

г) При именовању предмета из области изучавања и наставе српског језика и српске књижевности иста материја се може третирати и на други начин: 1) на пример – да се српски језик као целина изучава у оквиру разних дисциплина (фонологија, морфологија... итд), и 2) да се српска књижевност интегрално изучава и предаје по стилским целинама (народна књижевност, стара књижевност, књижевност ренесансе и барока, класицизма и предромантизма, реализма и модерне, доба модернизма и постмодернизма). Важно је при томе да се избегне пракса двојних аршина, тј. да се у једном случају национално име језика, односно књижевности, спомиње а у другима не спомиње. Око принципијелних питања, као што је ово, филолози би требало да буду потпуно сагласни, а не морају да буду сагласни у конкретним решењима.

в) Такође предлажем да се за обе наставне групе на Одсеку за србистику (дакле и за српски језик и за српску књижевност) уведе предмет под називом Увод у србистику.

13.

Милионима ученика у Републици Србији је до средине педесетих година у сведочанства уписивано да је њихов матерњи језик српски. После тога је исто тако милионима ученика деценијама уписивано да је њихов матерњи језик српскохрватски. Сада се опет језик којим они говоре назива српски. Али, овај српски и онај српски (до средине педесетих) не третирају се баш као исти језик. Између једног српског и другог српског стоје два-три историјска чина: Новосадски договор о српскохрватском језику из 1954, разбијање Југославије 1991. и Дејтонски споразум 1995. Ни разбијање Југославије ни Дејтонски споразум ни на шта није Србе обавезао у погледу језика. Ако се, међутим, прихвати као озбиљна чињеница да је Дејтонски споразум потписан на четири језика (енглеском, српском, "босанском" и "хрватском"), онда, бар споља, испада да онај, некада целовити, српски језик мора да уступи велики

део простора "хрватском" и "босанском" језику. Та тенденција са јасном геополитичком садржином на неки начин је присутна и у садашњим наставним плановима. Оно што у српској језичкој политици представља сметњу васпостављању идентитета и интегритета српског језика јесте Новосадски договор.

Промене у третману српског језика повезане су са променама у третману српске књижевности. Док се српски језик звао српски, српској омладини је с правом говорено да они имају велику и лепу народну књижевност на свом језику. Онда је дошло време кад им је говорено да је та књижевност, у ствари, српскохрватска јер је настала на српскохрватском језику. Сада им се говори да је она само народна (брише се и онај део српског имена из назива српскохрватски). А то брисање националног имена није, изгледа, случајно: највећи део те књижевности је у Вуковој терминологији на јужном наречју које је у међувремену преименовано у западно па спада у сферу "хрватског" и "босанског" језика.

14.

Ова анализа је показала да је у важећим наставним плановима угрожен не само научни већ и српски национални интерес и то у једној од значајних националних институција које финансира држава, тј. на Филозофском факултету у Новом Саду. Тиме је и одговорено на питање: ко треба да буде главни арбитар у овим питањима, односно који је најодговорнији чинилац од кога зависи њихово решавање.

Прихватајући, после разбијања Југославије, да се српски језик и српска књижевност називају својим правим именом, Република Србија и институције у њој имплицитно су се определиле за обнову србистике. Ова анализа је показала да се након тога вербалног опредељења није даље отишло. Србистика, српски језик и књижевност нису доведени у један конзистентан систем научне дисциплине којој је јасно одређен предмет и садржај.

Предложено саветовање филолога, уз активно учешће представника власти у републикама у којима је српски језик званични језик, требало би да допринесе да се учини неопходан корак ка реинтеграцији србистике у систем других одговарајућих филолошких дисциплина.

1. Наставна група: *Српски језик и књижевност*

Предмети/курсеви	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Фонологија	2+3	2+3						
2. Морфологија са основама лексикологије			3+2	2+2				
3. Синтакса и семантика					2+3	2+2	2+2	2+2
4. Стандардизација српског језика							2+0	
5. Општа лингвистика			2+1	2+1	2+1	2+1		
6. Анализа дискурса						2+1	2+1	
7. Старословенски језик	2+2	2+2						
8. Српскословенски језик			2+0	0+2				
9. Упоредна граматика словенских језика			2+2	2+1	1+1			
10. Историја језика					2+2	2+2	2+2	
11. Дијалектологија						2+2	2+2	2+2
Тематски семинари из предмета уже струке							0+4	0+9
12. Руски језик	2+2	2+2	2+2	2+2				
13. Други словенски језик (западни или јужни)	2+2	2+2						
14. Страни језик II			2+2	2+2	2+2	2+2		
15. Теорија књижевности	2+2	2+2						
16. Средњовековна књижевност	1+1	1+1						
17. Народна књижевност	2+1	2+1						
18. Српска књижевност и јужнословенске књижевности I			2+2	2+2				
19. Српска књижевност и јужнословенске књижевности II					2+2	2+2		
20. Светска књижевност				2+2	2+2			
21. Методика наставе српског јез. и књижев. с основама дидактике							2+2	1+4
22. Генетичка и педагошка психологија			2+0	2+0				
23. Историја Срба	2+0	2+0						
24. Естетика		2+0	2+0					
25. Информатика							2+2	2+2
Број часова по семестрима	28	30	30	30	26	26	29	26

3. Наставна група: *Српска књижевност и језик*

Предмети/курсеви	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Теорија књижевности	2+2	2+2						
2. Народна књижевност	2+2	2+2	2+1	2+1				
3. Средњовековна књижевност	2+2	2+2						
4. Методологија проучавања књижевности			2+2	2+2				
5. Књижевност ренесансе и барока			2+1	2+1				
6. Светска и компаративна књижевност			2+2	2+2	2+2	2+2	2+2	
7. Српска књижевност 18. века					2+2	2+2		
8. Српска књижевност 19. века					2+2	2+2	2+2	2+2
9. Српска књижевност 20. века					2+2	2+2	2+2	2+2
Тематски семинари из књижевности							0+6	0+6
10. Методика наставе књ. и јез. с основама дидактике						2+1	2+2	0+10
11. Хрватска књижевност 19–20. века					2+2	2+2		
12. Македонска, бугарска или словеначка књижевност (по избору)					2+1	2+1		
13. Увод у лингвистику	2+0	2+0						
14. Старословенски језик	2+1	2+1						
15. Историја и дијалектологија српског језика			2+2	2+2				
16. Стандардни српски језик I	2+2	2+2	2+2					
17. Стандардни српски језик II				2+2	2+2	2+2		
18. Историја Срба	2+0	2+0						
19. Естетика		2+0	2+0					
20. Генетичка и педагошка психологија			2+0	2+0				
21. Страни језик	2+2	2+2	2+2	2+2				
22. Информатика							2+2	2+2
Број часова по семестрима	27	29	30	28	27	30	26	28

5. Наставна група: *Енглески језик и књижевност*

Предмети/курсеви	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Увод у студије енгл. јез.	2+0	2+0						
2. Савремени енгл. језик I	0+6	0+6						
3. Савремени енгл. језик II			0+7	0+7				
4. Савремени енгл. језик III					0+6	0+6		
5. Савремени енгл. језик IV							0+6	0+6
6. Енглески језик I	2+2	2+2						
7. Енглески језик II			2+2	2+2				
8. Енглески језик III (специјални курс А)					2+3	2+2		
9. Енглески језик III (специјални курс Б)					2+3	2+2		
10. Енглески језик IV (специјални курс А)							2+2	2+2
11. Енглески језик IV (специјални курс Б)							1+2	1+2
12. Историја енгл. језика							2+2	2+2
13. Увод у студије енглеске књижевности	2+0							
14. Увод у британско друштво		2+0						
15. Енглеска књиж. I	2+4	2+4						
16. Енглеска књиж. II			2+4	2+4				
17. Енглеска/америчка књиж. III (спец. курс А)					2+2	2+2		
18. Енглеска/америчка књиж. III (спец. курс Б)					2+1	2+1		
19. Енглеска/америчка књиж. IV							2+4	2+4
20. Методика наставе енгл. јез. с основама дидактике					2+2	2+3	0+2 пракса	
21. Страни језик	2+2	2+2	2+2	2+2				
22. Матерњи језик	2+2	2+2	2+2	2+2				
23. Генетичка и педагошка психологија			2+0	2+0				
24. Социологија културе	2+0	2+0						
25. Информатика							2+2	2+2
Број часова по семестрима	30	30	27	27	27	26	29	27

9. Наставна група: *Словачки језик и књижевност*

Предмети/курсеви	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Словачки језик (Увод у студије)		2+0						
2. Словачки језик I (Фонологија и лексикологија)	2+4	2+4						
3. Словачки језик II (Морфологија)			2+4	2+4				
4. Словачки језик III (Синтакса)					2+6	2+6		
5. Словачки језик IV (Стилистика)							2+8	2+8
6. Историја словачког језика			2+3	2+3				
7. Дијалектологија слов. језика					1+1	1+1		
8. Старија словачка књиж.	2+2							
9. Словачка књиж. I (Класицизам и романтизам)		2+3	2+3					
10. Словачка књиж. II (Реализам)				2+3	2+4			
11. Словачка књиж. III (20. век)						2+6	2+6	2+8
12. Специјални курс из словакистике					1+3			
13. Чешки језик	1+1	1+1						
14. Старословенски језик	2+1	2+1						
15. Упоредна граматика словенских језика					1+1	1+1		
16. Теорија књижевности	2+1	2+1						
17. Јужнословенско-словачке културне и књиж. везе			2+0	2+0				
18. Историја словачког народа	2+0	2+0						
19. Методика наставе словачког језика с основама дидактике						2+2	0+2	
20. Стандардни српски језик			2+2	2+2	2+2	2+2		
21. Страни језик	2+2	2+2	2+2	2+2				
22. Генетичка и педагошка психологија			2+0	2+0				
23. Социологија културе	2+0	2+0						
24. Информатика							2+2	2+2
Број часова по семестрима	26	29	28	28	26	28	26	26

Анализу *Српски језик и књижевност у наставним плановима на Филозофском факултету у Новом Саду* послао сам Управном одбору тога Факултета и Влади Републике Србије као и ресорним министрима за образовање, науку и културу. Којим разлозима сам при томе био руковођен види се из писама која овде објављујем.

УПРАВНОМ ОДБОРУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

Примена новог Закона о универзитету на Филозофском факултету у Новом Саду током лета 1998. пружала је прилику да се принципијелно реше неки крупнији проблеми из области проучавања српског језика и српске књижевности.

На Филозофском факултету у Новом Саду изучавају се следећи језици и књижевности: енглески језик и књижевност, мађарски језик и књижевност, немачки језик и књижевност, румунски језик и књижевност, русински језик и књижевност, руски језик и књижевност, словачки језик и књижевност, француски језик и књижевност. Настава језика и књижевности у свим тим случајевима је међусобно повезана и организована је у оквиру истих катедара или наставних група.

Само српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду изучавани су у два одвојена института, односно на посебним катедрама или посебним наставним гру-

пама. Такво стање задржано је и после примене одредби новог Закона о универзитету. Настава српског језика и књижевности и даље је организационо неповезана и изводи се на посебним катедрама. Такво непринципијелно решење, којим су српски језик и књижевност издвојени из система који важи за друге језике и националне књижевности, наслеђено је из прошлости и оно је у научном, педагошком и политичком смислу неордрживо.

У основи исто решење какво данас имамо у Новом Саду примењивано је и на београдском Филолошком факултету, али је оно, током лета 1998, после дискусије унутар Факултета и уз пуно учешће јавности мимо Факултета, промењено тако што су се наставна група за српски језик и наставна група за српску књижевност нашле у оквиру исте катедре, Катедре за србистику. Тиме је учињено да српски језик и српска књижевност, после више деценија „специјалног статуса“, добију исти третман као и друге филолошке дисциплине у оквиру којих се изучавају језици и књижевности разних народа. Сматрам да је овај нови организациони облик на београдском Филолошком факултету исправнији од досадашњег и да га треба применити и на Филозофском факултету у Новом Саду.

И раније сам покретао ова питања. Поводом обележавања 40-годишњице рада Факултета тражио сам да се о проблемима наставе и изучавања српске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду организује стручна расправа. Исти предлог сам још неколико пута понављао на Катедри за српску књижевност и на Већу Филозофског факултета али, на жалост, до разговора није дошло. Последњих година сам о проблемима који се тичу проучавања и наставе српског језика и српске књижевности објавио књиге *Српски национални програм и српска књижевност* (1995), *Систем српске књижевности* (1996) и *Срби и њихов језик* (1997) и покренуо часопис *Србистика* (1988). Потребу да се проблем изучавања и наставе српске књижевности и српског језика темељно размотри заснивам на сазнањима изложеним у овим публикацијама.

Мој предлог је следећи:

а) да Управни одбор Филозофског факултета у Новом Саду размотри могућност да се настава и изучавање српског језика и српске књижевности организационо повежу и нађу у оквиру исте катедре (као и сви други језици и књижевности на овом Факултету) и да обезбеди услове за стручну расправу о овом питању.

б) да Управни одбор покрене иницијативу за усаглашавање изучавања и организовања наставе србистике на Филозофском факултету у Новом Саду са новим решењима која су за ову дисциплину примењена на Филолошком факултету у Београду лета 1998. у оквиру примене новог Закона о универзитету.

С поштовањем,

проф. др Петар Милосављевић

Нови Сад,

24. септембра 1998.

ВЛАДИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Предмет: Изучавање и настава српског језика и књижевности на универзитетима

Нова историјска ситуација у којој се нашао српски народ после разбијања СФРЈ донела је многе промене у свим областима па и у образовном систему. У овој области нарочито је било важно како ће се решити питање наставе српског језика и српске књижевности, јер су ту промене морале бити и највеће.

Тим питањем су се, релативно рано, 1992-93. почеле бавити катедре за српску књижевност и језик у СР Југославији. На неколико интеркатедарских састанака који су одржани у Никшићу, Нишу, Сремским Карловцима и Београду договорена

су нека решења која су затим уграђена у нове наставне планове. На неприхватљивост тих решења, поготово у области српске књижевности, реаговао сам одмах усмено и писмено а затим и у својим књигама.

На Катедри за српску књижевност и на Већу Филозофског факултета у Новом Саду последњих година сам више пута тражио да се о наставним плановима организује стручна расправа. Последњи пут сам то учинио у писму Управном одбору Факултета од 24. IX 98. И тај мој предлог, садржан у писму које вам у прилогу достављам, као и ранији, остао је без одјека.

Оглушивање о моју иницијативу није разлог за одустајање. Зато сам сачинио анализу наставних планова за српски језик и за српску књижевност у поређењу са наставним плановима на другим групама. Резултати анализе су такви да треба да забрину све одговорне чиниоце. Достављам вам текст анализе са пратећим прилозима.

Питања која покрећем не тичу се само Филозофског факултета у Новом Саду већ и других факултета у Југославији и у Републици Српској. Та питања нису само ускостручна већ и политичка. Сматрам да за њихово сагледавање и решавање мора да буде заинтересована и Влада Србије.

Као главни и одговорни уредник часописа *Србистика/Serbica*, који је програмски заинтересован за изучавање српског језика и српске књижевности, предлажем:

а) да Влада Србије прихвати иницијативу да се о плановима наставе српског језика и српске књижевности организује јавно саветовање;

б) да Влада учини што је потребно да неки од одговарајућих факултета у Србији буде непосредни организатор тога саветовања;

в) да саорганизатор саветовања буде часопис *Србистика/Serbica* (у којем би се објавили материјали са саветовања); и

г) да се као један од материјала за саветовање пошаље и ова анализа коју достављам.

На саветовање би, у принципу, требало позвати све чланове катедара за српски језик и за српску књижевност из српских земаља; филологе других струка, посебно слависте са свих факултета (јер је питање о којем се расправља и шире филолошко а не само ужестручно), затим сараднике Института за српски језик САНУ и Института за књижевност и уметност у Београду. Позиве за учешће на саветовање требало би упутити и друштвима за српски језик и књижевност Србије, Црне Горе и Српске; представницима власти из тих република; Матици српској, САНУ, ЦАНУ, АНУРС, СКЗ и Вуковој задужбини; стручним часописима и медијима.

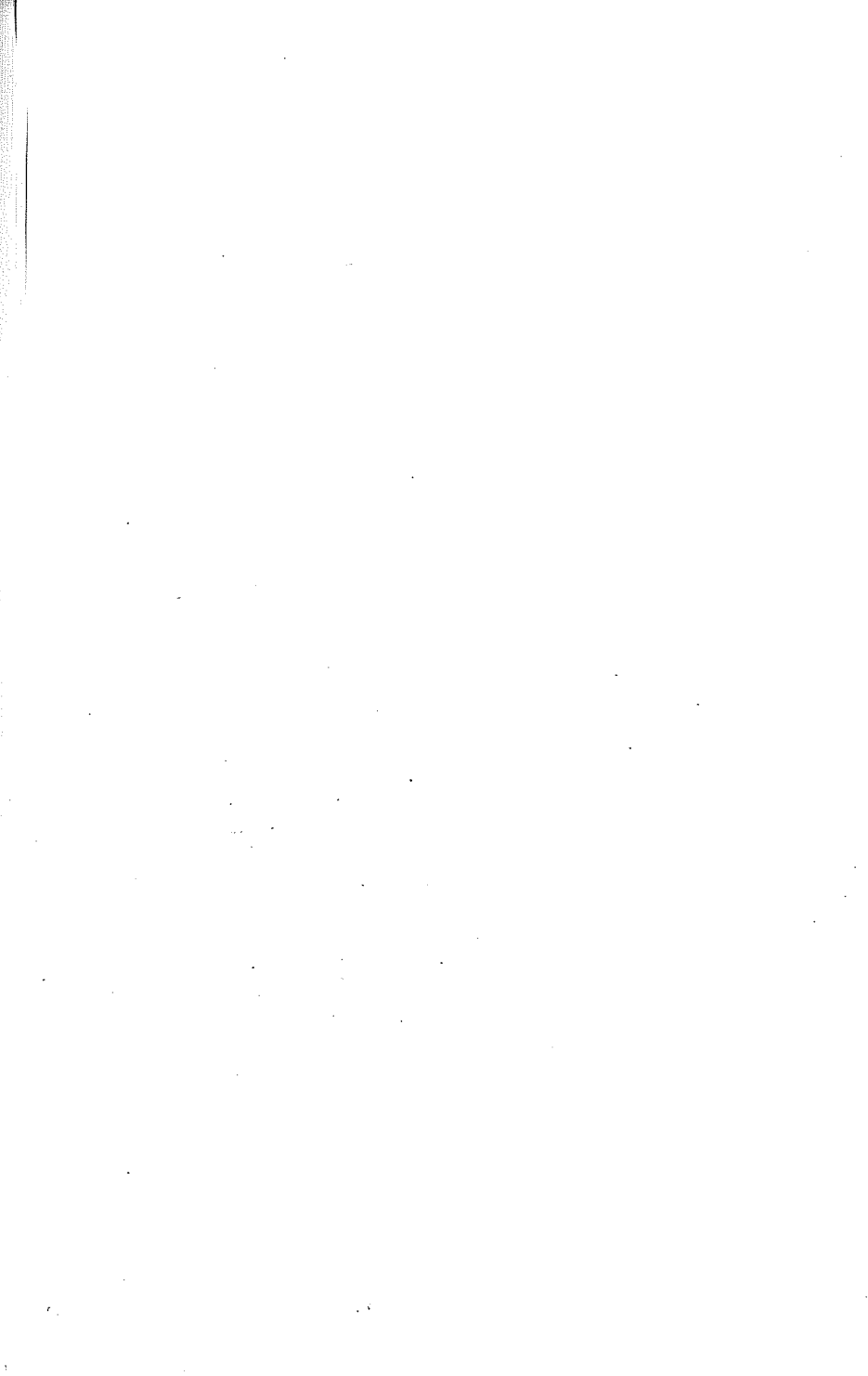
На питање: да ли треба правити овако велико саветовање око ових наставних планова може се одговорити подсећањем да се настава српског језика и српске књижевности тиче најмање око милион и по младих људи у Србији који се овога тренутка налазе у школским клупама.

Очекивани резултат саветовања био би: да се настава српског језика и српске књижевности врати у систем филолошких дисциплина из којег је данас практично искључена.

18. децембар 1998.

С поштовањем,

проф. др Петар Милосављевић
Филозофски факултет
Нови Сад

ТЕМЕЉ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА

РЕЧНИК ЧИЈЕГ ЈЕЗИКА?

У *Културном додатку* листа *Дневник* од 11. јуна 1997. Године објављен је чланак г. Васа Павковића под насловом *Велики Академијин речник* и са поднасловом “Уз појаву XV тома Речника српскохрватског књижевног и народног језика”. Прва реченица тог чланка гласи: Пре нешто више од једног века на иницијативу Стојана Новаковића почели су припремни радови за израду *Речника савременог српскохрватског књижевног и народног језика*.

На жалост, информација угледног књижевника и сарадника на Академијином “Речнику” није тачна. Из *Увода* у први том овог речника (1959), који је потписао Александар Белић, може се сазнати следеће: иницијативу за рад на речнику дао је Стојан Новаковић 1887. приликом прославе стогодишњице рођења Вука Караџића; та иницијатива је објављена 1888; речник на којем се радило звао се речник српског (а не српскохрватског) језика. Посао на скупљању грађе за тај српски, а не српскохрватски речник трајао је до Другог светског рата. Године 1944. изишла је огледна свеска под насловом *Српска краљевска академија. Речник српског књижевног и народног језика*. Године 1947. при Српској академији наука основан је Институт за српски језик са Белићем на челу. А тек 1953. штампана је Огледна свеска *Речника српскохрватског језика по грађи Српске академије наука*.

Из Белићевог текста није тешко схватити да је иницијатива Стојана Новаковића да се при Академији ради на речнику српскога језика била на линији традиције Вука Караџића,

који је два пута штампао *Српски рјечник* (1818. И 1852); затим, да није прихваћена примедба водећег хрватског филолога томе Маретића (1913) да у називу речника треба да стоји и име хрватско, односно да се између два светска рата није удовољавало Белићевим настојањима у истом смеру (тј. да се речник српског језика представи као речник српскохрватског језика). Из Белићевог *Увода* такође се јасно види да је име српскога језика у Академијином речнику промењено тек 1953. и да је његово преименовање у српскохрватски било на линији залагања Маретић – Белић, а не линији Вук – Новаковић.

Господин Павковић, на жалост, не сноси искључиву одговорност што криво информисе јавност о “великом Академијином речнику”. Приликом објављивања 15. тома *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1996) и други су, слично њему, подсећали на “познату” иницијативу Стојана Новаковића или на “познату” историју настајања речника. Тако се стварао општи утисак да се рад на великом Академијином речнику одвија у духу српске филолошке традиције. Подаци садржани у Белићевом *Уводу* потврђују да то није тако и да је интенција Стојана Новаковића напуштена у корист Маретићеве, тј. да је у самој САНУ у изради речника напуштена српска филолошка традиција у корист хрватске са свим последицама које такво понашање може да има.

(*Дневник*, Нови Сад, 17. јуна 1997.)

ЗА ТАЧАН НАЗИВ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Крајем 1996. и почетком 1997. изашло је неколико књига које се, поред осталог, баве природом и именом језика којим говоре Срби. То су: две књиге Ранка Бугарског *Језици* (поновљено издање из 1992), и *Писмо* (1996), затим зборник радова *Српски језик на крају века* у редакцији Милорада Радовановића (1996) и моја хрестоматија *Срби и њихов језик* (1977). Скоро истовремено са њима изашао је из штампе и 15. том *Речника српскохрватског језика* (1996) у издању Српске академије наука и уметности о коме је у САНУ говорио академик Павле Ивић (Политика, 15. фебруар 1997). У овим делима различито се гледа на природу и назив језика којим говоре Срби. Пошто те разлике у гледањима филолога немају само стручни карактер већ и шири значај, о њима би требало јавно расправљати.

2.

На основу текстова које садржи моја хрестоматија, могуће је направити један кратак преглед мишљења и ставова о томе како се на проблем односа српског, хрватског (и словеначког) језика гледало у последња два века. Текстови на које се позивам налазе се, углавном, у самој књизи и њих читалац лако може да консултује.

Доситеј Обрадовић је сматрао да Срби, без обзира на разлике у вероисповести, говоре српским језиком. Хрватски је за њега био кајкавски дијалекат.

Јозеф Добровски је разликовао српско наречје, са једне стране, а са друге хрватско и словеначко наречје (односно језик). По њему хрватско наречје је кајкавско, а словеначко је део хрватског.

Јернеј Копитар је разликовао српски и словеначки језик. За њега хрватски (кајкавски) је дијалекат словеначког језика.

Јан Колар је разликовао више словенских језика, али је међу њима издвојио четири главна: руски, пољски, чешки и илирски. Под илирским језиком он је мислио на заједницу српског, хрватског и словеначког наречја с тим што је српско наречје најважније (аналогно ситуацији код остале три групе језика). Многозначан израз илирски био је и за њега у то време алтернативно име за српски језик, далеко најраспрострањеније наречје илирског језика.

Павел Јозеф Шафарик је јасно издвајао српско, хрватско и словеначко наречје илирског језика. Српско наречје је за њега било штокавско, хрватско кајкавско. Чакавски говори су под-наречје штокавског и у њима је налазио везе између српског и хрватског наречја.

Франц Миклошић је разликовао српски, хрватски и словеначки језик. За њега српски језик је штокавски, хрватски језик је чакавски, а хрватски кајкавски говор је део словеначког језика.

Вук Стефановић Караџић је сматрао да је српски језик штокавски, прави хрватски да је чакавски, али да и кајкавски (који је у основи словеначки) треба сматрати хрватским, јер су Хрвати на њега "обикли" тј. створили књижевност на том језику. Срби се од других народа разликују по томе што говоре српским језиком, а Срба, као и других народа, има разних вера. Вук никако није пристајао да српски језик (како су илирци и други предлагали) добије двочлани назив: српскохрватски, хрватски или српски итд.

Ватрослав Јагић, који је наставио и развио језичку политику илираца, сматрао је да Југословени, или у ужем смислу Хрвати-Срби, јесу један народ јер говоре једним језиком, срп-

скохрватским, односно хрватским или српским, а тај језик обухвата три наречја: штокавско, кајкавско и чакавско. По њему се Хрвати и Срби не разликују по језику већ по вери. Пошто су кајкавци и чакавци несумњиво Хрвати, оне римокатолике који говоре штокавским мислио је да треба сматрати Хрватима. На тој основи језичког јединства и разлике у вери у редовима Срба извршена је кроатизација римокатоличког живља српског језика.

Ђуро Даничић је у језичким схватањима у почетку следио Вука, али после одласка у Загреб на место секретара ЈАЗУ више је следио Јагића. Свеске *Рјечника хрватског или српског језика*, које је он уредио, биле су, по грађи, спој хрватског (чакавског) и српског (штокавског) наречја, односно језика и тиме је оправдаван двочлани назив у том Рјечнику. Сасвим је друго питање зашто је такав речник прављен и у чијем интересу је било такво уједињење.

Рјечник хрватскога језика Ивана Броза и Фрање Ивековића (1900) учинио је следећи експанзионистички корак са хрватске стране. Он је рађен на језичком материјалу само српских књижевника: (Вука, Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића) а носио је назив само хрватског језика. Адекватан назив тога дела био би: *Рјечник српског језика*.

Новосадски договор (1954) је колективно дело, а његов најистакнутији учесник је српски лингвиста Александар Белић. Белић, међутим, у својим основним решењима није следио Вука (како се обично мисли) већ је следио Јагића (како из самих његових ставова проистиче). То се види и из првог става Новосадског договора који гласи: "Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским". Тај став је на посве лажним основама. Срби (укључујући ту, природно, и Црногорце) не говоре кајкавским и чакавским наречјем, па према томе и немају право да тврде да им је народни језик заједнички са Хрватима. С друге стране, основ

ијекавског изговора је Вуково јужно наречје, односно источно-херцеговачки говор, а Загреб се налази ван штокавског говорног подручја, па је тврдња о Загребу као центру ијекавштине неоснована. Тај став имплицира амбицију да се заједнички српскохрватски, односно хрватскосрпски језик подели по линији екавица – ијекавица, источна – западна варијанта са средиштима Београд – Загреб.

Декларација о називу хрватског књижевног језика, која је објављена 1967. године, настојала је да се српскохрватски језик (практично само штокавски) подели на две половине: на хрватски и српски део. Тај захтев је реализован самим тиме што су и Хрвати и Срби, неколико деценија касније, напустили двочлане називе и употребљавају изразе хрватски језик и српски језик.

У књизи *Путовима хрватског књижевног језика* (1978) Златко Винце види код Хрвата кодификована три књижевна језика: кајкавски књижевни језик, чакавски књижевни језик и штокавски књижевни језик.

3.

Проблем назива језика којим говоре Срби данас је посебно замагљен појавом 15. тома *Речника српскохрватског народног и књижевног језика* који се појавио осам година после 14. тома јер је, у међувремену, двочлани назив језика напуштен, прво са хрватске па са српске стране. Недоумицу увећава још више најава да ће се под истим називом свеске тога речника објављивати и следећих тридесетак година.

Историја настанка тога речника, коју је у *Уводу* у његов први том (1959) изнео Александар Белић, не говори у прилог његовог садашњег назива. Из Белићевог опширног текста може се сазнати да је иницијативу за стварање речника, који би се звао *Српски речник* дао Стојан Новаковић поводом стогодишњице Вуковог рођења (1887). То је било свега неколико

година пошто се у издању ЈАЗУ појавио *Рјечник хрватскога или српског језика* у редакцији Ђуре Даничића (1882). Враћање Вуковом називу, имену *Српски речник*, за језик којим говоре Срби у контексту те чињенице има посебно значење. Белић наводи како је Томо Маретић, уредник *Рјечника хрватског или српског језика* предлагао (1914) да овај речник не треба да има више од четири књиге и замерао “што се у називу Речника не налази име хрватско” (стр. XII). Али се на овом Српском речнику, под старим називом, радило све до Другог светског рата. Огледна свеска појавила се 1944. под називом *Речник српскога књижевног и народног језика* (XIX стр.). “У новим приликама, после Ослобођења”, каже Белић, “оснива се Институт за српски језик (15. VI 1947)”. А после тога долази до стварног заокрета у третирању речничког блага. У редакцији руководиоца тога Института, Александра Белића, појављује се 1953. *Огледна свеска Речника српскохрватског језика по грађи Српске академије наука* (XXI страна). Из података, које у свом тексту саопштава Белић, види се да је читава екипа људи деценијама радила на томе да створи речник српског језика, а да је тај језик, годину дана пред Новосадски договор, био преименован: од једночланог назива добио је двочлани, приказан је као заједнички језик Срба и Хрвата. Чином преименовања језика Белић је напустио српску (вуковску традицију) и прихватио хрватску.

Појавом 15. тома *Речника српскохрватског језика*, под именом које му је дао Белић, Белићева традиција се наставља, а не обнавља се вуковска традиција на којој је настојао и Стојан Новаковић.

4.

Како се или како ће се Хрвати и други односити према језику који употребљавају, оставимо, овога пута, по страни. Обратићемо пажњу само на неколико ставова о нашем језику и његовом имену који су се искристалисали међу српским фило-

лозима последњих година. Ти ставови се нуде као алтернативна решења истог проблема.

Став први:

Наш језик је српскохрватски, дакле и српски и хрватски. Тај став је имплициран у називу *Речника* који је управо издала САНУ. Он се заснива на верности Новосадском договору и на његовим (научно неутемељеним) ставовима. Пошто се у свету издају речници хрватског језика, као самосталног и целог, дело који се зове *Речник српскохрватског језика* у контексту те околности значи да је језик, којег оно представља, тек једном четвртином српски а трима четвртинама хрватски (види о томе сличан коментар академика Мирослава Пантића, наведен у мојој књизи *Срби и њихов језик* на стр. стр. 434).

Иза става да је наш језик српскохрватски стоји и Ранко Бугарски у књигама *Језици* и *Писмо*, обе у издању Матице српске.

Став други:

Српски језик и хрватски језик је, у суштини исти, српскохрватски, односно хрваткосрпски језик, који Хрвати зову хрватским а Срби српским. Основе за деобе тога језика постоје, а оне су по линији источна (екавска) и западна (ијекавска), односно београдска и загребачка, тј. српска и хрватска варијанта, односно српска и хрватска кодификација (стандардизација) истог језика. – Овај став је дошао до изражаја у Предговору новог *Правописа српског језика* који је издала Матица српска 1993. У суштини исти став заступа и Милорад Радовановић у предговору књизи *Српски језик на крају века* (САНУ 1996). Међутим, Радовановић у истом тексту истиче и став да је тај језик “по провенијенцији” српски. Сличан став, у мање јасној форми, заступају и аутори *Правописа* у његовом *Предговору*. Отуда проистиче да је тај заједнички језик Срба и Хрвата претходно био

само српски језик, а да је тек у новије време (после Вука?) постао и српски и хрватски, па је залагање за поделу језика (и његовог имена) ипак неоправдано.

Став трећи:

Заступа га у књизи *Српски језик на крају века* Бранислав Брборић. За њега је, као и за Вука и друге слависте 19. века, српски језик штокавски. Брборић, међутим, јасно истиче чињеницу да су Хрвати прихватили Вуков (српски) језик, али прави разлику између (садашњег) српског и хрватског књижевног језика. Брборић каже да међународна номенклатура за нас релевантних језика овако поступа. Наводи: а) српски, б) хрватски, ц) словеначки језик. По њему би исправније било поступити другачије, тј. навести: 1) српски и 2) словеначки језик, а као пододредницу српског језика навести: а) српски језик и б) хрватски језик.

Четврти став:

Заснива се на доследној интерпретацији Вукових ставова. Он се, у некој мери, среће код више филолога па и у мојој поменутој књизи *Срби и њихов језик*. По том ставу Срби и Хрвати су у прошлости имали различите језике. Хрвати су у време илиризма прихватили (Вуков) српски језик и временом кроатизирали римокатоличку популацију српскога језика (тј. Србе римокатолике). Хрвати су до сада кодификовали три "своја" језика: чакавски, кајкавски, најзад и штокавски. На штокавском (српском) језику они су, после илиризма, највише и развијали књижевност мада ни чакавски и кајкавски нису напустили. Тиме, међутим, није могао бити промењен статус језика који су преузели. Њега би требало звати српски (свеједно што њиме говори и велики број Хрвата и других), јер се тако и у свету чини кад они који говоре енглеским, француским или шпанским језиком, нису Енглези, Французи или

Шпанци. Оно што се сада зове хрватским књижевним језиком може да буде само хрватска варијанта српског језика, као и оно што се назива бошњачким језиком није никакав стварно нов или други језик, већ је то варијанта српског језика којим говоре босанско-херцеговачки муслимани. Када се каже варијанта, овде се мисли варијанта једног и јединственог српског језика, а не и стварно некаквог језика хрватског или муслиманског.

5.

Мада се у овом приказу наводе четири става, њих није тешко груписати, по сродности, у два основна, међусобно супротна. Прва два става, у различитом степену, имају сродности са Јагићевим ставовима и следе њихове импликације; трећи и четврти, имају сличности са Вуковим ставовима и следе у различитим степенима њихове импликације. Најкраће речено:

По првом ставу, од некада целог српског језика, Србима остаје тек једна четвртина, с перспективом да се прогласи да је српски језик варијанта хрватског језика.

По другом ставу: некада цео српски језик дели се на српску и хрватску половину по линији њихове актуелне кодификације, а у основи по линији: источни и западни изговор, београдска и загребачка варијанта, односно екавица – ијекавица итд. Није тешко схватити шта то значи. Језичка граница екавице и ијекавице је на линији Лозница – Краљево – Дечани; све западно од те линије спада у западну варијанту. Западном варијантом испевана је већина наших народних песама, а њом су писали Његош, Љубиша, Шантић, Кочић, Ћопић итд. По трећем и четвртном ставу: у решавању проблема српског и хрватског језика треба се ослоњити на научне аргументе, вуковску традицију и национални интерес. Оба та става теже ка заустављању даље ерозије српског језика и српског етникума. То значи да српски језик не треба вештачки делити према туђим потребама. Границе српског језика идентичне су са

границама штокавског наречја, свеједно како се они који српским језиком говоре данас осећали или изјашњавали и како језик којим говоре и пишу називали. Политичке границе по правилу нигде у свету нису идентичне са језичким границама. По четвртом ставу, који најдоследније следи Вука и друге класичне слависте, отварају се реалне перспективе да ствари и у овој области дођу на своје право место. А то би био почетни корак да се и друге ствари такође почну враћати на своје место.

О ваљаности поједних овде приказаних ставова не би требало закључивати на основу већих или мањих ауторитета који стоје иза њих. У току је успостављање нове парадигме, парадигме српског језика, а тај процес подразумева еволуцију или промену ставова који су доскора били доминантни и стварање нових ауторитета. Опредељивање за једне или за друге ставове (не и личности) значи и опредељивање за будућност.

Најјасније се, у питањима глобалне језичке политике на практичан начин определила Српска православна црква. Божјине и ускршње поруке Светог синода године 1997. емитоване су у Патријаршији екавицом а сутрадан из Саборне цркве ијекавицом. Та пракса је у складу са некадашњим ставом академика Павла Ивића из књиге *Српски народ и његов језик* (1971). И у мојој поменутој књизи заступа се исти став.

(*Школски час*, Београд, 1998/1.)

О СРПСКОМ ЈЕЗИЧКОМ И ЕТНИЧКОМ ИДЕНТИТЕТУ

1.

Идеја о повезаности језика и народа који њиме говори стара је. Њу је најснажније заступао Хумболт доказујући да језик еманира дух народа. “Језик је, тако рећи, спољна појава духа народа; њихов језик је њихов дух и њихов дух је њихов језик; тешко је и замислити колико је то двоје идентично”, каже он у *Уводу у дело о кави језику* (Нови Сад 1988: 106), а сличне формулације се код њега често срећу.

На много једноставнији начин, међутим, иста идеја је нашла израз у текстовима на старословенском и старосрпском (српскословенском) језику. Народи се тамо једноставно идентификују са језиком којим говоре. Уместо израза народи у стара времена употребљавао се израз језици. О томе се можемо уверити у једном од првих текстова на старосрпском: у Житију светог Симеуна од Светог Саве. Кад је Немањино тело стајало посред цркве: “И тако многи језици тада дођоше да му се поклоне и да га са великом почашћу опоју. Појали су прво Грци, потом Иверци, затим Руси, после Руса Бугари, потом опет ми, његово стадо сакупљено.” Реч језик употребљена је у истом значењу и у једном од сасвим позних средњовековних докумената: у додатку родослова уз Пајсијев текст (XVII век) о цару Ликинију (Љ. Стојановић, 1927:40). Запис почиње овако: “Јепте по раздељенију језик.” Јавља се и на другим местима. Тамо где је стајало језици у савременим преводима по правилу

се налази израз народи. На ту стару особину и значење појма језик указивао је у новије време и Никита Толстој у својим радовима о етнолингвистичким темама (делимично објављеним у књизи *Језик словенске културе*, Ниш 1995).

На основу ових подсећања могли бисмо прелиминарно да закључимо да је језик оно основно што уједињује једну популацију састављену од разних индивидуа, а истовремено што је издваја од других популација, односно народа. Пољаци су они који говоре (и чији су преци говорили) пољским језиком, Словаци су они који говоре словачким, Мађари мађарским, Холанђани холандским. Ситуација са најраспрострањенијим језицима је нешто сложенија. Португалци су они који говоре португалским и чији су преци говорили португалским, а Бразилци су становници Бразила који говоре португалским, али чији преци нису морали говорити португалским. Идентитет Бразилаца није заснован преважно на језику и његовој историји већ на држави у којој живе и на историји те државе. На тим примерима није тешко закључити да је тај идентитет секундаран у односу на онај примарни, тј. језички идентитет који је у основи свих етничких идентитета. Аустријанци су по језику и култури Немци, а Швајцарци су језиком и културом везани за три своје матичне нације: Французе, Немце и Италијане. Језички идентитет је увек примарнији од идентитета који се стиче на основу државе или вере. Још Доситеј Обрадовић је, у *Писму Харалампију*, упозоравао да се “закон и вера могу променити, а род и језик никада”.

2.

Стара, вековна истина о повезаности језика и народа, међутим, заборавља се. У новије време је, посредством марксистичких мислилаца и на Истоку и на Западу, наметнута теза да се народи формирају тек у 18. веку и да је за њихово формирање заслужна, пре свега, грађанска класа.

Такве тезе сигурно нису без основа. У 18. веку стварно је грађанска класа била у успону и стварно се у том веку, и у првој половини 19, нешто битно десило у вези са нацијама. Али то што се десило преваходно је везано за једну другу појаву. Осамнаести век је време процвата филологија: најпре класичних, а затим и националних. Управо су националне филологије, које су биле у успону, донеле свест о природној посебности (индивидуалности) појединих народа. Та посебност се градила на различитости језика којима се народи служе. Ново виђење односа језика и народа обележава једно велико име: Хердер. Састављач антологије (1778-9) којој су издавачи касније дали наслов *Гласови народа у песмама* (*Stimmen der Völker in Liedern*) убедљивије од свих пре њега обратио је пажњу на то да постоје језици и књижевности разних европских народа и да сваки од њих самом својом језичком посебношћу доноси и неку властиту духовну посебност. Хумболтова концепција националних језика произашла је из Хердерових идеја.

Улога филологије у формирању нација може се најбоље показати на примеру Немаца. Немци су у 18. веку живели у 30-так држава, тј. у разним краљевинама, кнежевинама и грофовијама, од којих је свака имала своју економску, културну, просветну посебност. Са рађањем националне филологије, међутим, мења се нешто битно у свести становништва тих тридесетак државица. Њима је филологија рекла: упркос разлика које међу вама постоје, има нешто што вас уједињује. Вас уједињује један исти језик и артефакти на том језику. Ви, према томе, представљате једну природну немачку националну заједницу.

То што се догодило у немачкој филологији у 18. и почетком 19. века збило се, у некој мери, код других европских народа, нпр. Француза, Шпанаца, Енглеза нешто раније. Отуда су и државне заједнице тих народа старије. Више словенских народа је, међутим, у 18. и почетком 19. века живело у Аустријској царевини или у њеном суседству па је њихова судбина у овом домену била повезана са судбином Немаца.

Панславистички покрет, који се почео развијати крајем 18. века, донео је словенским народима свест о њиховој језичкој па, дакле, и етничкој посебности у односу на друге европске народе (јер говоре једним, тј. словенским језиком), али и о њиховим унутрашњим посебностима, јер говоре посебним “наречјима” словенског језика. Та идеја је, уз природне корекције, и сада жива. Данас се, додуше, више не говори о једном словенском језику састављеном од разних наречја, већ о групи словенских језика који чине једну језичку заједницу. Као и други европски народи, и словенски народи су, у том процесу, свој етнички идентитет изграђивали на основу језичког идентитета. Проблем идентитета Чеха и Словака, на пример, решен је четрдесетих година 19. века чим је (кроз живу дискусију и борбу) прихваћена теза Људевита Штура да се словачки језик разликује од чешког.

3.

На јужнословенском подручју ситуација је била сложенија. Та сложеност се почела испољавати у односу према виђењу језичког идентитета Словенаца и Хрвата. Хрвати су тада највише писали кајкавски и тај језик називали хрватским. А пошто је он био посве близак језику Словенаца, “патријарх” словенске филологије, Чех Јозеф Добровски, сматрао је (1792) да је словеначки језик део хрватског. Млади Копитар, на почетку свога рада (1810), истакао је другу тезу: да је хрватски (тј. кајкавски), у ствари, део словеначког. По његовој теорији, која се зове карантанска, на Балкану постоје само три словенска језика: словеначки, српски и бугарски. Шафарик, који се јавио десетак година после њега, сматрао је, ипак, да је, поред словеначког, и хрватски (тј. кајкавски) посебан језик. Средином века, Словенац Миклошић је истицао став да је прави хрватски, у ствари, чакавски. А нико од поменутих првака словенске филологије није доводио у питање став да је штокавско наречје исто што и српски језик. Вук Караџић је, такође, сматрао да је прави

хрватски језик чакавски али да и кајавце треба сматрати Хрватима јер су се на то име "обикли". При томе је Вук, као и други филолози из његовог окружења, сматрао да се народи међу собом не разликују по вери већ по језику. Српски језик (штокавски) има, према рефлексу гласа "јат", три основна наречја: екавско, икавско и ијекавско (у "приједелном смислу": источно, западно и јужно), а народ који њиме говори има три вере: грчку, римску и турску, тј. православну, римокатоличку и мухамеданску.

4.

Све до тридесетих година 19. века, међутим, не постоји проблем неразлученог језичког идентитета у односу Срба и Хрвата. Уколико проблеми са језичким идентитетом на јужно-словенском терену у некој мери постоје, они се тичу неразлученог идентитета Хрвата и Словенаца, а с друге стране Бугара и Срба (јер су бугарскословенски и српскословенски били веома слични), а никако Срба и Хрвата. Проблем језичког и етничког идентитета између Срба и Хрвата не постоји из простог разлога што су Срби и Хрвати издиференцирани као етничке заједнице, и то свака са посебним језиком и посебним именом. Проблем настаје од оног тренутка кад се јавља илирски покрет и са њиме почиње да се остварује теза да Срби и Хрвати чине један народ, односно да имају један језик.

Илирски покрет је сложена историјска појава, али се, ипак, релативно лако да разумети, јер јасно може да се одговори на неколико основних питања која се тичу природе тога покрета.

Прво од тих питања јесте: чији је то покрет, у ствари, био? Одговор је: да је то покрет хрватског националног препорода, другачије казано: хрватски национални покрет.

Друго питање: зашто се тај, хрватски покрет, није представљао као хрватски, пошто је хрватско име било већ вековима у оптицају, него се представљао као илирски, односно

југословенски, јужнословенски, панславистички? Одговор је: ако би се представљао као хрватски покрет, могао би да рачуна само на присталице које су себе идентификовале као Хрвате, односно на оне који говоре хрватским језиком, а таквих је било релативно мало. У том случају делокруг покрета би се свео на етничке Хрвате у неколико жупанија око Загреба и на релативно мали простор на приморју. Вође илирског покрета су се, зато, одлучиле да промене свој кајкавски књижевни језик, којим су дотле писали, и да за књижевни језик узму штокавски, углавном источнохерцеговачког изговора, дакле, језик Вука Караџића који је у то време у националном погледу ван сваке сумње био само српски језик. За језик који су одабрали и почели да га уче зачетници покрета су употребљавали име илирски а не српски. И раније је име илирски језик било употребљавано најчешће као алтернативно име за српски језик. И та употреба није била произвољна. Илирима су у 18. веку називани углавном Срби. Шафарик (1826) сведочи да су тек после формирања Илирских провинција у време Наполеона (1806) тим именом шире називани и Хрвати и Словенци. Израз илирски језик се односио и пре и после тога превасходно на најраспрострањенији језик "Илира", на српски језик. Изабравши српски језик за своје књижевно наречје, свеједно како тај језик називали, Хрвати су свој етнички и језички идентитет везали са судбином Срба.

Идеја илирског покрета о заједничком језику и етничком пореклу Јужних Словена, пре свега Срба и Хрвата, пласирана под видом "словенске узајамности" (израз Јана Колара), добила је знатну подршку од слависта. Нарочито је лепо била прихваћена од штокаваца римокатоличке вероисповести који су језиком били везани за православне Србе а вером и латинским писмом за етничке Хрвате и Словенце. И то није било случајно: идеја илирства је, наизглед, повољно решавала њихову судбину. Они нису морали да се опредељују као Хрвати, јер се тако нису осећали, а ни као Срби, јер нису тако хтели или смели. Али, иста идеја није наишла на ширу подршку међу

православним Србима, поготово најистакнутијим, који су схватили да им се угрожава идентитет од стране Хрвата с којима имају мало заједничког. Пошто је успех илирске идеје био половичан, од ње се одустало, али је убрзо она обновљена у новом виду: у виду идеје југословенства.

И идеја југословенства, као и идеја илирства, иако је у основи била политичка, да би успела, морала је да буде и филолошка оправдана. Филолошку садржину те идеје изразио је на почетку свог рада највећи хрватски филолог, Ватрослав Јагић, у тексту *Југословени*, који је објављен 1864. у Прагу на чешком језику. По тој идеји Југословени, односно “Хрвато-Срби”, један су народ, иако имају два имена, јер, наводно, говоре једним језиком. Да би се та конструкција оправдала, Јагић је проповедао став да је језик којим говоре “Хрвато-Срби” један и да има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско. А пошто у том јединству учествује један народ са два имена, Срби и Хрвати, и име језика којим они говоре мора да буде двочлано: српскохрватски, хрватски или српски језик. Идеја језичког јединства свих Словена, а посебно Јужних Словена, у 19. веку је била негована и жива па је у таквој атмосфери релативно лако било наметнути и став о језичком заједништву Срба и Хрвата: ако се могло тврдити да сви Словени имају један словенски језик, могло се, по аналогији, тврдити и да илирски Словени (тј. Срби, Хрвати и Словенци) имају један језик, а поготово да га имају Срби и Хрвати. Штротсмајерова политичка идеја југословенства тако је добијала филолошко упориште у идеји Ватрослава Јагића о српском и хрватском језичком јединству. Тако изграђена филолошка идеја са својим политичким циљем послужила је да се роди замисао о Југославији као држави. “Хрвато-Срби”, тј. Југословени, пошто су говорили “једним” језиком, природно је било да теже и да имају једну државу, Југославију.

5.

На ову тврдњу могуће је ставити примедбу: зашто су, онда, идеју југословенства прихватили и Словенци?

И на то питање могуће је дати јасан и логичан одговор. Идеја о језичком и етничком заједништву Срба и Хрвата грађена је из политичких мотива и имала је политичку логику. Замишљену југословенску државу видео је Штросмајер у саставу Аустро-Угарске, као једну од федералних јединица те империје, а њено седиште видео је у Загребу. Словенци су у тој политичкој творевини били потребни Хрватима ради равнотеже са Србима, јер само уз присуство Словенаца Загреб је могао бити центар те државе. А Словенци су у идеји југословенства видели начин осамостаљивања од Аустро-Угарске.

Иако различите, све ове политичке пројекције наметале су заједничку логику. Да би се замислио Југославије као државе могла прихватити, морао се афирмисати став да су Југословени (а то значи: Срби, Хрвати и Словенци) један народ. Тако је на основу идеје југословенства, напуштен став по коме су “Хрватско-Срби” (односно “Србо-Хрвати”) један народ са два имена а истовремено афирмише приближно сличан став: да су Југословени један народ са три имена: тј. Срби, Хрвати и Словенци. На ставу, који је једно време био широко прихваћен, о једном “троименом” (односно у другој варијанти: “троплеменом”) народу и настала је иза Првог светског рата Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Пред светом и пред собом она је оправдавала свој настанак као национална држава (једног) “троплеменог и троименог народа”: Срба, Хрвата и Словенаца.

Међутим, и ова идеја је морала да има своје филолошко утемељење. Један народ, макар и троимен, морао је имати и један језик. Није, отуда, чудо што се покушало да се том троплеменом и троименом народу обезбеди и језички идентитет. И такав идентитет је био засниван на ставу да тај троимени народ говори једним језиком: српско-хрватско-словена-

чким. Такав назив за језик је стварно био у званичној употреби у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца у неколико првих година њеног постојања. Разуме се, ова конструкција је морала убрзо да престане да живи. Било је исувише видљиво да словеначки језик није исто што и језик Вука Караџића којим су писали Срби и Хрвати.

Чим је нарушено језичко јединство “троименог народа”, нарушена је и сама конструкција о троименом народу: Словенци су, у првој Југославији, наставили да истичу и граде свој идентитет на основу идентитета свога језика. Пошто идентитет тог језика није било тешко доказати, самим тиме је био доведен у питање и став о једном троименом српско-хрватско-словеначком језику а, последично, и став о једној књижевности на једном троименом језику, па даље и став о троименом српско-хрватско-словеначком народу. Спознало се да југословенска књижевност постоји, у ствари, на два језика: на српско-хрватском и словеначком.

6.

Распад Југославије као етничке заједнице “једног” народа, практично је почео са распадом југословенског језичког идентитета, тј. са распадом српско-хрватско-словеначког језика, схваћеног као једног. Пошто је српскохрватски језик, у Краљевини Југославији, покривао највећи њен део, све сем Словеније (а укључивао је и Македонију) таква друштвена и државна заједница је ипак имала разлога да опстане. Други светски рат је и показао да је Југославија опстала: за њу су се борили људи од Бевђелије до Словеније који су се служили једним књижевним језиком, свеједно како га називали. А тај језик је био исти са језиком Вука Караџића.

На каснију судбину Југославије, као државе, утицали су многи чиниоци. Један од пресудних везан је за идеју о језичком идентитету делова популације који су је сачињавали.

Најмање проблема са језичко-етничким идентитом имали су Словенци. Језик којим су они говорили (његова можемо означити изразом генолошки објект) идентификован је као језик Словенаца (то је његов генолошки појам). Тај језик је у складу са општеприхваћеном праксом, посве природно, назван словеначким језиком (генолошки назив).

Слично ће се десити и са језиком Македонаца. Чим је 1945. одлуком врха Комунистичке партије Југославије учињено да Македонци изграде свој књижевни језик на дијалекту којим је један део становника Македоније говорио, створени су услови да се на тој основи однегује и македонски етнички идентитет. Македонци су, не само де југе, били признати као нација, већ су то и стварно постали кад су се језиком оделили од српског народа чијим су делом сматрани до Другог светског рата. Књижевност на македонском језику, показало се, није исто што и књижевност на српском, иако се, с разлогом, може тврдити да је знатан део популације у Републици Македонији, који је претходно говорио српским језиком, управо преко језика македонизиран. Таква пракса, међутим, није непозната у свету у којем је језик главни чинилац националне интеграције. Изградњом свог посебног књижевног језика Македонци су учинили оно што други, политичком одлуком прокламовани југословенски "народи" (Црногорци 1945. и Муслимани 1967), нису учинили. За разлику од ових, Македонци су управо на језику засновали свој етнички идентитет. И код Македонаца је у основи поштован став који поштују и други европски народи: језик (генолошки објект), народ који тим језиком говори (генолошки појам) и име језика (генолошки назив) нашла су се у пуној сагласности.

7.

Језичко-етничка ситуација популације српскохрватског језика била је и даље мимо стандарда који важе за све друге европске народе. Поред свих политичких промена језик је

остајао исти, тј. Вуков, али су те промене још више учиниле да генолошки појам тога језика (тј. одговор на питање: чији је то језик?) и његов генолошки назив (име језика) не буду сагласни са принципима који важе за друге народе и језике.

а) Пре свега, став да тај језик треба да има двонационални назив, тј. да се зове српскохрватски, хрватски или српски (и у сличним комбинацијама) није био у складу са стандардима који важе за друге језике и народе. Ниједан други језик на свету у свом називу нема истакнуто име два народа. И то није случајно, јер се у свим другим случајевима поштује принцип да сви народи свој примарни етнички идентитет граде на језичком идентитету. Вук Караџић никако није пристајао да се имену његовог језика да двонационални назив, јер није прихватао став да су Срби и Хрвати један народ и да имају један језик пошто је, по њему, сваки од та два народа имао свој језик. Сам назив српскохрватски, у супротности са општеприхваћеним принципима, уносио је пометњу и у филолошке и у политичке пројекције оба народа. Зато је језичко-етничка ситуација на простору тога језика данас најзамућенија у Европи, а можда и у свету.

Пошто је, у Титовој Југославији, политичким средствима наметнут став да српскохрватским језиком не говоре само два народа (Срби и Хрвати), већ и још два новопризната народа (Црногорци и Муслимани), онда је природно било да се отвори и питање назива заједничког језика тих народа. Истицани су предлози да се тај језик назове тако што би у његовом називу била присутна имена сва четири народа који њиме говоре. Језик би, по тим предлозима, требало звати српскохрватско-муслиманскоцрногорски. Али ти предлози су одбацивани као шаљиви и посве неприхватљиви. И енглеским, као и неким другим језицима, говоре многи народи; шта би било кад би се сва њихова имена нашла у називу тога језика!

б) Став да у Југославији једним језиком говоре два, три па и четири народа, обично се оправдавао позивањем на сличне случајеве у свету. Истицало се да и француским, сем Француза,

говоре и Белгијанци, Швајцарци, Луксембуржани и становници низа афричких земаља; да шпанским говоре Шпанци и већина народа Јужне Америке; да се енглеским језиком говори у Енглеској, Америци, Канади, Аустралији, Индији, у многим афричким земљама итд. Али се при томе заборављало на нешто крупно. Језици уопште не добијају називе по народима који њима говоре, већ по народима који су их створили. Сви језици, које смо помињали и које бисмо могли поменути, немају у називу "национално неутралне изразе" већ сасим супротно: свој идентитет граде на имену свог етничког порекла. Енглеским језиком се и даље свуда у свету назива језик који су створили Енглези, свеједно ко њиме говорио, португалски језик носи име и идентитет по народу који га је створио; шпански је језик који су створили Шпанци. Идентитет језика у свим тим случајевима је јасан и очуван. Може постојати мексичка књижевност, али је она на шпанском језику; може постојати канадска књижевност, али је та књижевност на енглеском, односно француском језику. По истом принципу, српски језик је онај који су створили Срби, свеједно ко њиме говорио или писао.

Став да су Хрвати створили три језика: чакавски, кајкавски и штокавски могао би се донекле поредити са ставом по коме су Швајцарци створили француски, немачки, италијански, који је, наравно, бесмислен. Разлика је ипак у томе да су Хрвати, несумњиво, створили један језик, а то је чакавски. Ако многе велике државно-националне заједнице, као што су САД, Канада, Мексико, Бразил, не истичу да су створиле неки свој посебан језик, већ да се служе преузетим језиком, истицање става да су Хрвати створили не један него три језика не може се сматрати утемељеним.

в) Хрвати су у 19. веку били у прилици да се одреде: или тако што ће свој језички, а тиме и етнички, идентитет градити на посебности свога језика (који не припада никоме другоме њего њима) или тако што ће се присајединити већ јасно успо-

стављеном језичком, односно етничком идентитету једног од два суседна словенска народа: Словенцима или Србима.

Хрвати се, међутим, нису определили између те две могућности, како су се сви други народи на свету опредељивали, већ су се определили за треће решење: и да задрже свој језик, тј. чакавско, односно кајкавско наречје, али и да запоседну српско језичко (штокавско) подручје као своје сопствено. Стратегија тих аспирација изашла је на видело у време разбијања Југославије. Сада су ствари доведене дотле да србистика и славистика сасвим јасно морају да одговоре на неколико међусобно повезаних питања. Та питања су: ко све говори и пише српским језиком, ко је тај језик створио и како тај језик треба звати.

1) Није спорно да су у Титовој, Југославији језиком који се називао српскохрватским, говорили и писали: Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани.

При томе треба имати у виду да израз српскохрватски језик не значи исто што и израз српски језик. Српскохрватски народни језик обухватао је три наречја: штокавско, чакавско и кајкавско. Нема никакве основе да се чакавско и кајкавско наречје назову српским (а такође ни црногорским или муслиманским); та су наречја само хрватска и на тим језицима Хрвати су у прошлости изградили литературу. То, другим речима, значи да Хрвати имају свој језик (или своје језике) који су различити од српског и да они могу свој идентитет да граде, као и други народи, на основама свога језика.

2) Такође није спорно да су штокавским дијалектом тзв. српскохрватског језика до разбијања Југославије говорили припадници сва она четири југословенска народа; тачније: сви Срби, сви Црногорци, сви Муслимани и део Хрвата (штокаваца). Спорно је међутим, питање: да ли они, у етничком погледу, припадају једном народу, или имају четири различита етничка корена.

У овом тексту заступа се Вуков став, односно став европске филологије, да популација која говори једним језиком, и чији

су преци говорили тим језиком, етнички чини један народ, без обзира како се њени делови тренутно осећали и звали. Доказ за такву тврдњу налази се управо у језику којим та популација говори, а исправност те тезе потврђује се тиме што су је прихватили сви европски народи. (Чак ни случај Ираца, који данас у већини говоре и пишу енглеским језиком, не побија ту тезу. Преци оних Ираца, који данас говоре енглески, говорили су ирским језиком).

Ту тезу не побија ни очигледна чињеница да се делови те популације истог језика данас осећају као Срби, Црногорци, Муслимани и као Хрвати. До њихове интеграције у једну националну заједницу није дошло због неповољних, а у новије време и свесно вођених процеса њихове дезинтеграције. Исламизацијом дела те популације настали су данашњи Муслимани (у националном смислу); кроатизацијом римокатоличке популације српског језика (тј. Срба римокатолика) настали су, у већини, данашњи Хрвати штокавци; развијањем посебне националне свести код Црногораца после Другог светског рата настали су и данашњи Црногорци (у националном смислу). О језичко-етничком јединству свих тих делова у основи истог народа сведочи ипак њихов заједнички језик који потиче од њихових заједничких предака. Та чињеница је постојана упркос свим настојањима да се језичко-етничко јединство те популације разруши на верској или политичкој основи. До сада се то јединство најприродније градило на стожеру српске књижевности. Сви велики писци Црногорци су српски писци. Али међу највеће српске писце спадају и велики римокатолици српског језика као што је Иво Андрић и муслимани српског језика као што је Меша Селимовић.

3) Није, такође, спорна ни чињеница да је дојучерашњи заједнички књижевни језик Срба, Хрвата, Муслимана и Црногораца настао на новоштокавској основи. Вук је народни језик Срба из свог завичаја, уз Копитареву сугестију и помоћ, узео за српски књижевни језик у време кад су Црногорци и муслимани (српског језика) били сматрани делом српског народа, а

Хрвати писали својим посебним хрватским (тј. кајкавским) језиком. По писању илирских гласила средином тридесетих година 19. века тачно се може видети и када су илирци напустили свој језик (који су називали хрватским), и прихватили Вуков (који су називали илирским) за свој књижевни језик. А такође, тачно се може одредити и време кад су хрватске институције (при самом крају 19. века) дословно прихватиле и Вукова правописна решења за хрватски (и српски) језички стандард. Ако се данас хоће оделити у језику хрватско (а такође и муслиманско) од српскога, мора се поћи од тих чињеница. Језички стандард, поготово ијекаваца, који се до јуче називао српскохрватским књижевним језиком, био је заснован преваходно на делима највећих српских филолога Вука и Даничића и тај књижевни језик може да буде само српски.

На сличан начин на који се може тврдити да су енглески књижевни језик Индуси преузели од Енглеца, или шпански становници латинско-америчких земаља шпански језик од Шпанаца, тако исто се може тврдити да су етнички Хрвати узели за свој књижевни језик српски језик. Они су само том преузетом језику дали име хрватски или српски језик, или чак само хрватски језик. И ту се десило оно што се нигде у свету није десило. Разни народи, државе и појединци преузимају језике од других и слободно их употребљавају, али им по правилу не мењају име. Српском језику је, међутим, промењено име. Као што Индуси немају право да енглески језик називају енглеско-индуским, по истом принципу то право немају ни Хрвати да чине са српским језиком. Јер као што Индуси имају свој језик (рецимо хинду), или Ирци свој ирски (ириш), па ипак и једни и други у огромном броју говоре и пишу на енглеском, тако и Хрвати имају право да се користе српским, као и немачким или било којим другим без мењања имена језика.

5) Енглески језик којим се говори у Америци, Канади, Аустралији, по разним деловима Азије и Африке, сигурно није исти као и енглески језик којим се говори у самој Енглеској.

Отуда се и с правом сматра да постоји више варијаната енглеског језика, а посебно да постоје варијанте енглеског у Енглеској и енглеског у Америци. Постојање варијантних разлика, међутим, није довело ни у енглеском, ни код других језика, до угрожавања њиховог идентитета (генолошки појам) ни до угрожавања њиховог имена (генолошки назив).

Тако у принципу треба да буде и са српским језиком под претпоставком да се општеприхваћени принципи поштују.

На употреби српског стандардног језика може се изградити само нека хрватска (односно загребачка) или муслиманска (односно сарајевска) варијанта српског језика. Сасвим је без основе тврдња да се стандардизацијом већ стандардизованог једног језика могу преконоћ направити три посебна језика.

8.

Рат на просторима претходне Југославије не може се разумети без увида у ове проблеме језичко-етничког идентитета појединих њених делова. Рат се није водио ни у Словенији, ни у Македонији, дакле, у републикама где је језичко-етничка ситуација чиста. Такође, он се није водио ни на просторима чакавског и кајкавског наречја, тј. хрватског језика. Ратна драма се одвијала на терену српског језика (у другој терминологији штокавског наречја), којим су, по званичној југословенској језичкој науци, говорила она четири језичко-етнички неиздиференцирана народа. Тај рат отуда има дубоке везе са њиховим језичко-етничким идентитетом. Он се, у правом смислу, и не може разрешити док се у идејној сфери не реши питање тога идентитета.

Судбина популације српског језика зависиће и у будућности од филолошких решења које она одабере, односно која јој се наметну. До сада су на њену судбину највише деловале филолошке пројекције двојице најзначајнијих филолога из прошлости који потичу са ових простора: Вука Караџића (1787-1864) и Ватрослава Јагића (1838-1923).

а) Да су се ствари одвијале по Вуку Караџићу, никада не би ни дошло до језичке, а поготово не до државне заједнице Срба и Хрвата. Другим речима, не би никад ни било Југославије. Мада Вук није хтео да се јавно меша у актуелну политику која се тиче ових проблема, оптимална државна интеграција српског народа разних вера простирала би се, сходно његовој концепцији, само на подручју штокавског наречја (тј. српског језика).

б) Јагић, који неоправдано важи за Вуковог следбеника (“вуковца”) имао је сасвим другачију концепцију. Он је у политичком смислу био следбеник Штротсмајерове идеје југословенства, а као филолог деловао је, с једне стране, на језичком јединству Срба и Хрвата, а истовремено и на дељењу тога заједничког језика и популације која њиме говори. Јагић је сматрао да су Срби и Хрвати један народ по језику (иако нема Срба чакаваца и кајкаваца) а да су два народа по вери. Као што сваки од та два народа треба да задржи своје име, тако сваки од њих треба да задржи и национално име своје језику по једном необичном критерију: на истоку језик треба да се зове српски, а на западу хрватски. Јагићева концепција није нудила перспективу интеграције народа која говори једним језиком, већ перспективу његове деобе и то деобе на верској основи. Та деоба се остварила на самом крају 20. века и имала је трагичне последице. Не само што се један народ, на основу вере, поделио на три народа, него је и очигледно један језик “подељен” на три језика који су добили имена три, на верској основи, подељена народа.

На питање: која је од тих двеју теза у складу са европским моделима, јасно је да је то Вукова теза. Јер је и Вук тежио, баш као и сви други европски народи, да и Срби своју интеграцију заснују на основу језика а не на основу вере.

9.

Ратни пожар у Босни и Херцеговини окончан је документом који се зове Дејтонски споразум (1995). Тај документ је објављен на четири језика: енглеском, српском, "хрватском" и "босанском". Према томе, рат је добио и своју филолошку завршницу. У тој завршници, један до јуче за филологију неспорно исти књижевни језик, подељен је на верској основи на три језика. Принцип такве поделе језика може да има далековежне последице, па је потребно поставити више питања од принципијелног значаја.

а) Једно од тих питања је овакво: шта би се десило уколико би се принцип деобе на основу вере применио и код других народа, рецимо: Немаца, Пољака, Мађара, Словака, Шиптара? Затим: шта би се десило уколико би се, на верском принципу, почели делити језици разних европских народа?

б) Друго од тих питања је овакво: Шта би се десило ако би се и код других језика применио принцип да варијанте сваког језика добију посебна имена по нацијама које се њима служе? Испало би, пре свега, да је сам Дејтонски споразум потписан на америчком језику (а не на енглеском језику у америчкој варијанти), односно да у основи бившег енглеског (аналогно бившем српском, тј. српскохрватском језику), постоји више посебних језика: канадски, аустралијски, индијски итд. језик...

в) Треће од тих питања је овакво: Да ли се и у науци може толерисати оно што се толерише у политици: да се у једним случајевима примењују једни принципи, а у другима други?

10.

Са становишта овако постављених питања филологија која се њима бави суочена је са ситуацијом да мора да бира између три могућа пута или решења:

а) Прво решење је: да се начини темељна реafirмација општеприхваћених филолошких принципа и да се она ретро-

активно примени и у случају српског језика. Циљ те реafir-мације био би да се потврди етнички идентитет српског језика и српског народа у принципу на исти начин на који се потврђивао свуда у Европи, а ваљда и у другим деловима света.

б) Друго решење је: да се примени и код других европских језика и народа оно што се учинило према српском језику у Дејтонском споразуму. То би, практично, значило напуштање важећих филолошких принципа у одређивању језичког и етничког идентитета народа у име подела на основу вере. А то би, даље, водило ка темељном прекомпоновању свих европских народа за шта има и практичних и теоријских могућности.

в) Треће решење је политичко и оно је карактеристично за ситуацију у којој су се нашли Срби приликом разбијања Југославије. По томе решењу за сав други свет су установљени једни принципи а за Србе и остале народе бившег српско-хрватског (односно српског) језика други. И такво решење је, показало се, могуће. А да ли ће се оно и даље у пракси спроводити зависиће пре свега од самих филолога и од њихове спремности да прихвате такав специјалан третман за било који специјалан случај и да према њему одреде специјалне критерије.

(Текст је уврштен у двоброј часописа *Србистика/Serbica*, 1999/1-2. који је предат у штампу у марту, непосредно пред бомбардовање, а који још није штампан. Текст је први пут објављен у књизи Лаза М. Костића *Крађа српског језика*, издавач Добраца књига, Нови Сад, 2000.)

ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТСКОГ, ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА

Садашњи српски књижевни, односно стандардни, језик заснован је на српском народном језику.

Родоначелници србистике, Доситеј Обрадовић, а поготово Вук Стеф. Караџић, као и слависти њиховог времена, знали су да идентификују српски народни језик у односу на друге језике, па и у односу на хрватски. Али они своја знања о простирању српскога језика још нису представљали у виду дијалектолошких карата.

Са прављењем дијалектолошких карата почело се доцније, односно у време када је већ била наметнута теза да Срби и Хрвати имају заједнички језик који је прозван (1) српскохрватски, (2) хрватски или српски, (3) хрваткосрпски.

Крајем 20. века тај “заједнички”, “јединствени” српскохрватски језик је “подељен” и данас он живи под три различита имена, као српски, хрватски и босански језик. Тиме је отворено питање идентитета српског језика. То питање се може сагледавати на научним основама и у складу са славистичком традицијом. У том циљу могу бити корисне дијалектолошке карте српскохрватског, хрватског и српског језика, које објављујемо у овом броју часописа, уз напомене и коментаре.

ЛЕГЕНДА

- СЕВЕРНИ ЕКАВСКИ (ДУНАЈСКО-ВОЂОВАНСКИ)
- ЈУЖНИ ЕКАВСКИ (НОВОСКО-РЕСАВСКИ)
- СМЕДЕРСКО-ВРШАЧКИ ГОВОРИ
- ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКИ
- СВРЊИЧКО-ЗАПАДНСКИ
- ТИМОЧНО-ЛУЈИЧКИ
- БУГАРСКИ И МАКЕДОНСКИ ГОВОРИ СРОДНИ СА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМА
- ПОСЕБНИ ТИПОВИ ИСЕЉИЧНИХ ГОВОРА КОЈИ ПОТИЧУ ИЗ СЕВЕРНОЧИХ СРПСКИХ ПРЕДЕЛА
- ЗЕТСКИ
- ИСТОЧНОХЕРЦЕГОВАЧКИ
- ЈЕВАНЈАМ ПОД ДУГОМ ЈАТА - ЕКАВСКИ ПОД КРАТКОМ
- ОСТАЦИ ИСТОЧНОБОСАНСКОГ ГОВОРА
- ШТОПАВСКИ ИКАВСКИ С ПРЕНЕСЕНИМ АЦЕНТИМА
- ИСТАРСКИ ШТОПАВСКО-ЧАНАВСКИ ИКАВСКИ
- СЛАВОНСКИ
- ЧАНАВСКИ ЈЕКАВСКИ
- ЧАНАВСКИ ИКАВСКИ
- ЧАНАВСКИ ИКАВСКО-ЕКАВСКИ
- ЧАНАВСКИ ЕКАВСКИ
- КАЈЛЈАВСКИ (ГЛАВНИ ГОВОР)
- КАЈЛЈАВСКИ ОСЛОБЕЊЕН НА СЛОВЕНАЧКУ ТЕРИТОРИЈУ

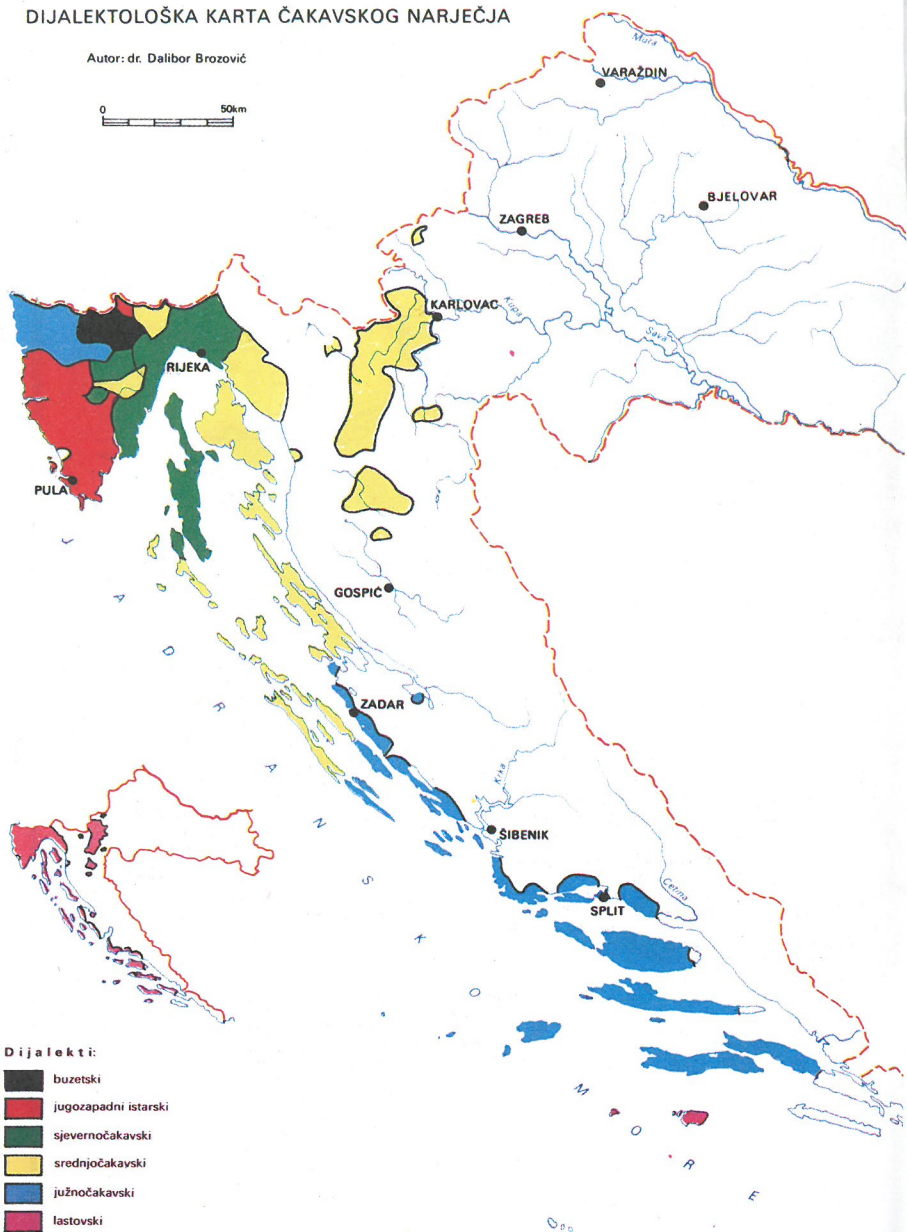
НАПОМЕНЕ:

- 1 ДИАЛЕКТИ ДРУГИХ ЈЕЗИКА ИСУЗ УЗИМАНИ У ОБЗИР
- 2 НЕКЕ ОД ПОКАЗАНИХ ГРАНИЦА СУ АПРОКСИМАТИВНЕ, ЈЕР НЕДОСТАЈУ ДЕТАЉНА ИСТРАЖИВАЊА

Дијалектолошка карта српскохрватског језика

DIJALEKTOLOŠKA KARTA ČAKAVSKOG NARJEČJA

Autor: dr. Dalibor Brozović

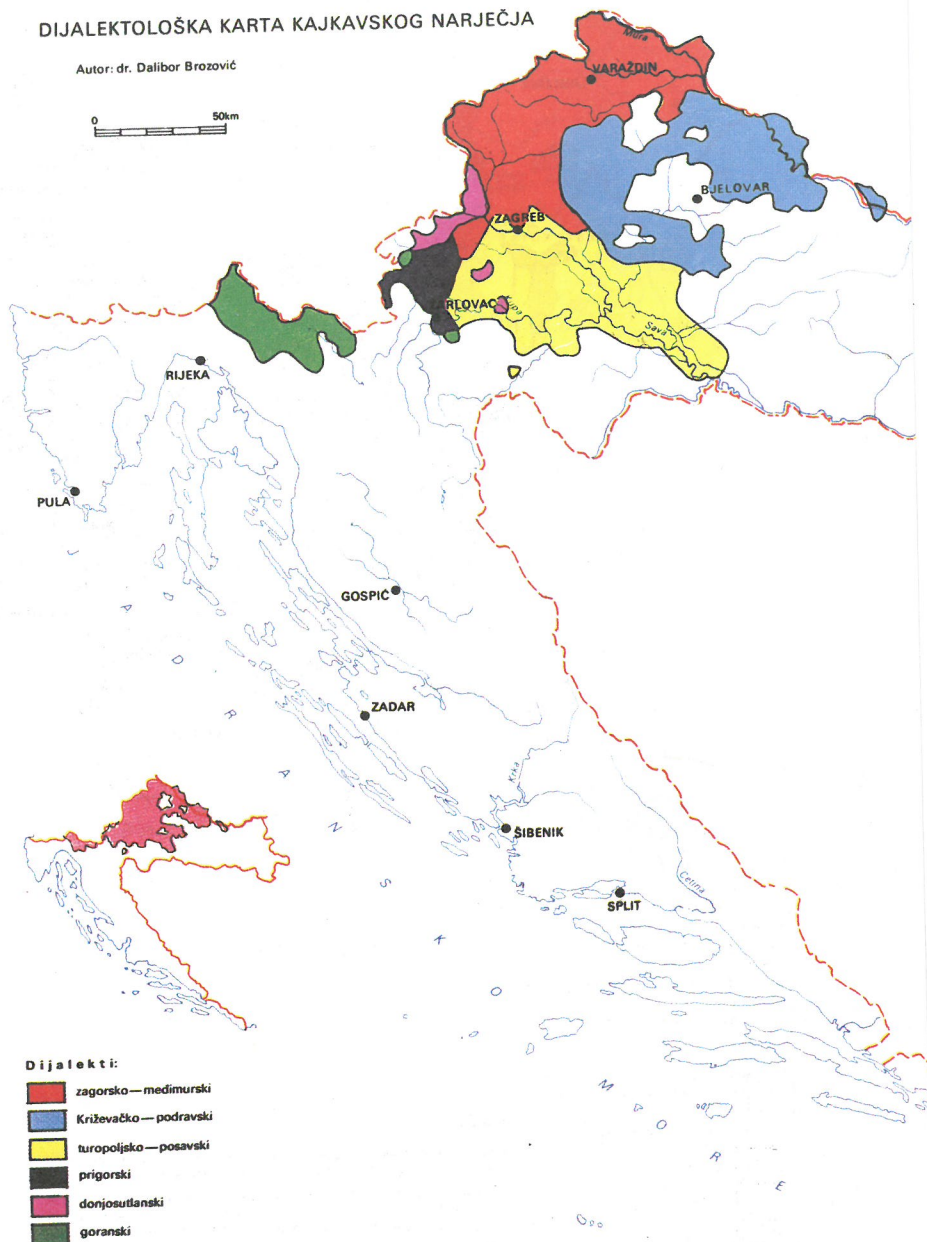

Dijalekti:

- buzetski
- jugozapadni istarski
- sjevnočakavski
- srednočakavski
- južnočakavski
- lastovski

DIJALEKTOLOŠKA KARTA KAJKAVSKOG NARJEČJA

Autor: dr. Dalibor Brozović

Dijalekti:

- zagorsko—međimurski
- Križevačko—podravski
- turopoljsko—posavski
- prigorski
- donjosutlanski
- goranski

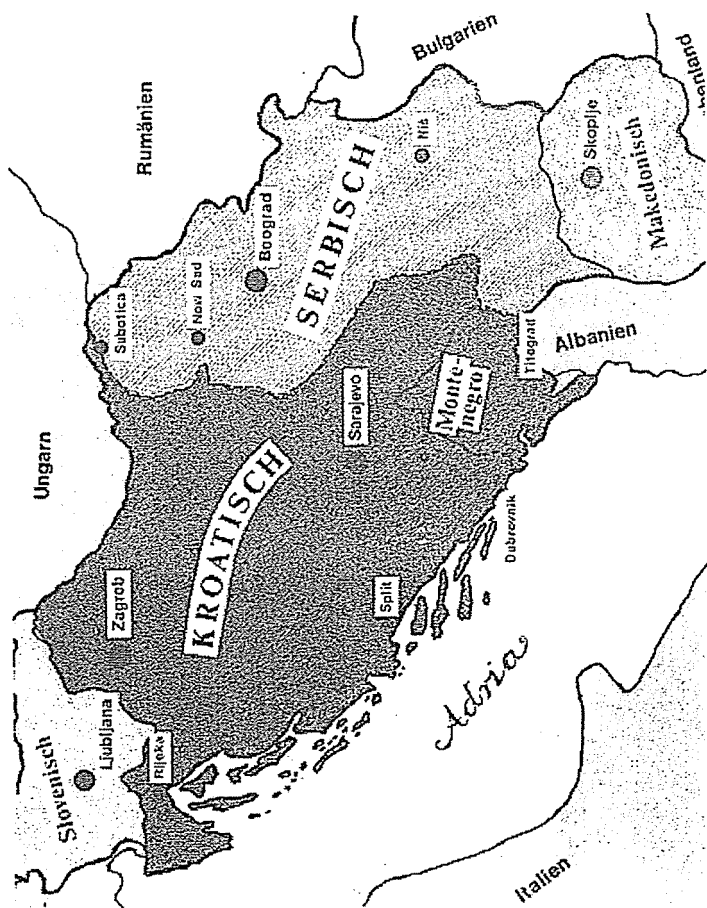

Dijalekti:

Napomene:

1. Karta pokazuje stanje u govornima srpskohrvatskog jezika. Dijalekti drugih jezika, koji se takođe govore u pojedinim krajevima, nisu uzeti u obzir.
2. Zbog neproučenosti jednog dela govora pokazane dijalekatske granice su ponegde neizbežno aproksimativne. To pogotovu važi za predele gde narodi koji govore srpskohrvatski žive pomešano, s služe se raznim dijalektima.
3. Zelenim, žutim, crvenim i plavim kosim crtama označena su područja u Mađarskoj i Rumuniji na kojima se nalaze rasuta naselja pripadnika hrvatske, odn. srpske manjine s odgovarajućim dijalektom.

Томо Матасић: Карта хрватског језика са додатком српског

Tomo Matasić

Dobar dan!

Ein Lehrbuch des Kroatischen
mit Anhang für Serbisch

Max Hueber Verlag

**НАПОМЕНЕ И КОМЕНТАРИ
УЗ ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТског,
ХРВАТског, БОСАНског И СРПСКОг НАРОДНОг И
КЊИЖЕВНОг ЈЕЗИКА**

Дијалектолошка карта српскохрватског народног језика

Дијалектолошка карта српскохрватског подручја преузета је из књиге Павла Ивића *Српски народ и његов језик* (1971). Овде је репродукована у обиму који је отприлике четири пута мањи од оригинала.

Уместо ове карте могла је бити донета и нека друга дијалектолошка карта српскохрватског језика. Она би се од ове можда разликовала у понеком детаљу као што је и онај у самом називу карте. Док је ова карта из 1971. године названа *Дијалектолошка карта српскохрватског подручја*, она истог аутора из 1994. (штампана у књизи *Српскохрватски дијалекти*) названа је *Дијалектолошка карта српскохрватског језика*. Али све карте, које су српскохрватски, односно хрватскосрпски језик представљале као целину, заснивале су се на ставу да једна доста распрострањена популација на подручју Балкана и средње Европе говори једним народним језиком, који је састављен од три веће целине: штокавског, чакавског и кајкавског наречја. Двочлано име тога језика правдано је разним разлозима: да њиме говори један народ са два имена: Срби и Хрвати или да њиме говоре два народа: Срби и Хрвати. После Другог светског рата, међутим, званично је признато да тим језиком говори још један народ, Црногорци (1945), а двадесетак година касније званично је признато да и четврти народ говори српскохрватским језиком: Муслимани (1967). Отуда је, две деценије пред разбијање Југославије, званична југословенска лингвистика тврдила да српскохрватским језиком говоре четири југословенска народа: Срби, Хрвати, Муслимани и Црногорци.

Став да Срби и Хрвати имају заједнички језик није био и општеприхваћени став лингвистике 19. века. Сви најзначај-

нији слависти тога века (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић) сматрали су да се српски и хрватски језик разликују, а сви су истицали став да је српски језик штокавски. Нису се сви слагали око тога да ли је прави хрватски језик чакавски или кајкавски. Вук Караџић је сматрао да је прави хрватски чакавски, али да се и кајкавци могу сматрати Хрватима, јер су се то име “обикли”.

Идеја о томе да је српскохрватски један језик наметнута је највише настојањем Ватрослава Јагића (1838-1923), највећег хрватског филолога. А највише одговорности што је та идеја прихваћена међу Србима има Александар Белић (1876-1960) који је више од пола века важио као највећи српски лингвиста али и као следбеник Вукових идеја. Мотиви да се та идеја прихвати и код Белића, као и код Јагића, били су различити, али превасходно политички.

Српски народни језик послужио је да се на њему изгради и књижевни језик Срба, а затим и Хрвата. Срби и Хрвати су се у том погледу различито постављали. Ту праксу академик Павле Ивић овако представља: “Срби су се слушајући Вука Караџића оријентисали на то да пишу као што говоре. А Хрвати, пошто тако нису говорили, они су у пракси узели паролу ‘пиши као што је писао Вук Караџић’.” (*Србистика/Serbica*, бр. 1:113). То, другим речима, значи да је основ српског књижевног језика у српском народном језику, али и да је основа хрватског књижевног језика опет у истом – српском народном језику. Тако се десило да се народни и књижевни језик код Срба битно не разликују, а да књижевни језик кајкавског Загреба буде у основи исти са народним говорима околине Никшића и Јадра у Србији. Отуда и потичу главни језички проблеми Срба и Хрвата. Срби и Хрвати ће имати “јединствени српскохрватски књижевни језик”, каже Јагић у важном тексту писаном поводом Маретићеве *Граматике и стилистике хрватскога или српског језика* која је прављена на корпусу дела Вука и Даничића (1900). Али одмах затим за тај језик додаје: “Нека се зове на истоку српски, на западу хрватски, нека се пише ћирилским и

латинским словима; јединство ће се, како се може очекивати, одсад под свим околностима одржати, док боље духове народа просвјетљује и једна искра здравог људског разума.” (Види у књизи П. Милосављевић, *Срби и њихов језик*, 1997: 261).

Дијалектолошке карте хрватског језика

Дијалектолошка карта чакавског наречја и *Дијалектолошка карта кајкавског наречја* прештампане су из књиге *Језик, српско-хрватски, хрватско-српски, хрватски или српски*. Аутори књиге су проф. др Далибор Брозовић и проф. др Павле Ивић а издао ју је Југославенски лексикографски завод “Мирослав Крлежа” у Загребу 1988. Књига садржи текстове писане за *Енциклопедију Југославије*. Поред ове две дијалектолошке карте, у књизи је штампана и трећа: *Дијалектолошка карта штокавског наречја*.

Штокавско, чакавско и кајкавско наречје српскохрватског језика и до сада су представљане као посебне целине у оквиру заједничког српскохрватског језика. Овде је то учињено са више детаља и прецизности.

Сада, после разбијања заједничког српскохрватског језика, међутим, постаје јасно оно што је славистима у 19. веку, а посебно Вуку Караџићу, било потпуно јасно: да се српски и хрватски народни језици разликују. Нема, нити је икада било, Срба који су говорили кајкавски или чакавски. Отуда нема никаквог основа да се чакавско, односно кајкавско наречје називају српскохрватским. То су само хрватска наречја (остављамо по страни могућа питања о словеначкој природи кајкавског). Став о томе да чакавско, кајкавско и штокавско наречје представљају заједнички народни језик (односно заједничке говоре) Срба и Хрвата – чиста је конструкција.

И на чакавском и на кајкавском наречју Хрвати су изградили и своје књижевне језике. (О томе видети у компетентној књизи: Златко Винце *Путовима хрватског књижевног језика*, 1978). На тим књижевним језицима се и данас пише, а може се

писати и убудуће. Питање: зашто су Хрвати и поред сопствених наречја прихватили штокавско за књижевни језик, које ће их чвршће повезати са Србима, политичке је природе. Тачан одговор на то питање је: да би проширили свој језички и етнички простор.

Став Мирослава Крлеже, који је саопштен после *Декларације о називу и положају хрватскога књижевног језика* (1967), да Хрвати и Срби имају један језик који су Хрвати називали хрватским а Срби српским – нетачан је. Хрвати су увек називали кајкавски и чакавски хрватским, а Срби те језике никад нису називали српским.

Карта хрватског језика са додатком српског

Карта хрватског језика са додатком српског прештампана је из књиге Томе Матасића *Добро јумро! Ein Lehrbuch des Kroatischen mit Anhang für Serbisch*, издавач Мах Hueber, Минхен, 1994. Прво издање књиге 1981.

Ова карта потиче из настојања да се српскохрватски језик, као целина, подели на две половине: хрватску и српску.

Идејну основу за такву поделу дао је и главни творац српскохрватског језичког јединства Ватрослав Јагић. У Јагићевим текстовима често се среће став да је српскохрватски језик један језик, али да се он различито назива: на истоку српским, а на западу хрватским. Јагићева рачуница, при томе, једноставна је: неће се никако делити оно што је само хрватско (чакавско и кајкавско наречје) већ оно што је, по њему, Србима и Хрватима заједничко, тј. штокавско наречје. А да би се деоба на источни и западни део могла извршити, било је потребно да се изврши и ревизија Вукове терминологије: Вуково јужно наречје, тј. источнохерцеговачко, преименовано је у западни изговор српскохрватског књижевног језика (о томе види у мојој књизи *Срби и њихов језик*, 1997: 34-38, 268, 446, 463-4). То преименовање је усвојено у првом члану Новосадског договора (1954). Тај први члан у целини гласи:

1) Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

Тако је испало да је кајкавски Загреб центар ијекавице, а Београд центар екавице. После Новосадског договора у језичкој науци наставило се са сличним конструкцијама. Наметнут је став да постоје (само) две варијанте српскохрватског књижевног језика: источна и западна, београдска и загребачка, тј. српска и хрватска. На тим “двема варијантама” и грађен је став да на српскохрватском језичком подручју постоје два стандардна књижевнојезичка израза: српски и хрватски, који су једнаки књижевним језицима српском и хрватском. Ту конструкцију је Матасић, на својој карти, само довео до крајних консеквенци. Испало је, посве природно, да се не морају, по линији “варијаната”, поделити само српски и хрватски књижевни језик већ да се морају поделити и српски народни и хрватски народни језик и то тачно по линији “варијаната” што у стварности значи по линији: екавица – ијекавица. По Матасићевој карти сасвим се јасно приказује како хрватским народним језиком говоре чакавци, кајкавци, и штокавци икавци и ијекавци а српским језиком говоре само штокавци екавског изговора. У географском смислу то тачно значи ово: хрватским језиком се говори у целој Хрватској, целој Босни и Херцеговини, целој Црној Гори и скоро трећини Србије. Та је пројекција у пуној мери обелоданила и стратегију јагићевске филологије, свеједно да ли је заступали Хрвати или Срби, или неко трећи. А у основи је те стратегије да се дотле раздвојено (српски и хрватски народни језици) споји, па да се касније на другачији начин, тј. помоћу разлика у књижевном језику, подели. Прво су, дакле, српски и хрватски језик, који су до 19. века били раздвојени, приказивани као један језик, српскохрватски, уз јасна сазнања филолога да је српском језику прикључен хрватски језик. А после више од века ствари су се измениле: поступа се тако као да је српскохрватски одувек био један

народни језик, па се он дели по основи варијаната у књижевном језику. Тако логично испада да хрватски народни језик запрема велики простор, а српски се представља као привесак (*Der Anhang*) хрватског језика. Али и од овога представљања постоји још горе: кад се бивши српскохрватски језик дели на хрватски и српскохрватски. (Тако испада да је српски језик тек део хрватског језика).

Кључни проблем у наметању ове концепције јесте: однос према одређењу језика старих Дубровчана. И по дијалектолошким картама које објављује Југословенски лексикографски завод, тај језик је у основи исти са језиком његовог непосредног залеђа, а то значи са источнохерцеговачким дијалектом. Зато је логично закључити: ако би језик старих Дубровчана био хрватски, онда се хрватским стварно говорило од Дубровника до Краљева и Лознице. А ако је језик старих Дубровчана био српски, онда је и књижевност старих Дубровчана била на српском језику. Та питања нису тако јасно била истицана зато што је била на делу политика језичког јединства Срба и Хрвата. На праву логику поделе српског и хрватског језика, подсетио је, поводом језика старих Дубровчана, Милан Решетар у својој приступној беседи у Српској краљевској академији 1940. године рекавши: "Али ако ко дијели српско од хрватскога, мора признати да је Дубровник по језику увијек био српски" (*Срби и њихов језик*, 1997: 355). Подела српскохрватског језика на српски и хрватски део, са становишта хрватских аспирација, на Матасићевој карти је јасно показана. Тако је и изашло на видело зашто је питање дубровачке књижевности особито важно. Дубровачка књижевност је била третирана код свих слависта као део српске књижевности док се сматрало да се српски и хрватски језик разликују. Пошто је прихваћен став да Срби и Хрвати имају заједнички језик, морао се прихватити и став да је та књижевност на српскохрватском језику, односно да је заједничка, српскохрватска. А кад је после Другог светског рата, средствима политичке принуде, наметнут став да је дубровачка књижевност хрватска, онда је то отворило пут тврд-

њама да је та књижевност настала на хрватском језику, па даље и да је Вук Караџић узео језик Дубровчана за свој књижевни језик.

Да би се доказало да је и хрватски књижевни језик утемељен на основама хрватског народног језика, морало се десити оно што се десило: хрватским језиком је проглашено цело источнохерцеговачко наречје, па је испало да је и сам Вук Караџић писао на хрватском језику, а да су тим језиком испеване српске народне песме, да су на њему писали Гундулић, Његош, Љубиша, Шантић, Кочић, Ћопић, Селимовић итд.

Српски филолози, због ранијег непрофесионалног односа према озбиљним проблемима, сада су стављени у ситуацију да бране српску природу целог ијекавског дијалекта.

Непостојећа дијалектолошка карта босанског језика

Споразум у Дејтону потписан је на четири језика: на енглеском, српском, хрватском и босанском. Име босански језик односи се, очигледно, на језик босанскохерцеговачких Муслимана чији су представници, поред представника Срба и Хрвата, тај споразум потписали.

Израз босански језик не појављује се овде први пут. Он се среће у текстовима слависта (Добровски, Копитар, Шафарик и други) као локална ознака за језик којим говоре Босанци (свих вера), а тај језик се сматра истим са српским језиком (не и са хрватским). Употреба локалног имена језика босански у смислу његове националне ознаке за Муслимане данас је неприхватљива, јер се Босанцима одувек називају становници Босне, који могу да буду, не само Муслимани, већ и Срби, и Хрвати, али и други.

Израз босански језик покушала је да наметне Аустро-Угарска после окупације Босне и Херцеговине 1878. године. За увођење назива босански језик залагао се, од филолога, највише Ватрослав Јагић, правдајући свој чин прагматичким разлозима. Али је и он, под притиском јавности која је тежила ка

уједињавању популације која чини једну језичку заједницу, од тога назива одустао.

Важно је имати у виду да се Јагићеви ставови у погледу језика и етничких проблема битно разликују од Вукових. Вук је сматрао, попут других филолога свог времена, да се народи међу собом разликују по језику а не по вери. Отуда је и заузео недвосмислен став да су Срби они који говоре српским језиком, без обзира на то да ли су грчког, римског или турског “закона”, тј. да ли су Срби православци, Срби римокатолици или Срби муслимани. Тај модел није неки специфично његов, већ модел који је важио свуда у Европи и који је он непосредно преузео од Немаца. Отуда је он, принципијелно, на основи језика раздвајао Србе од Хрвата. Јагић, напротив, спајао је у језику оно што је неспојиво (рецимо Србе штокавце и Хрвате кајкавце), а раздвајао оно што је на језичкој основи нераздвојиво: у благој форми, али упорно, инсистирао је на ставу да је израз Срби римокатолици у ствари друго име за Хрвате. Временом је победила концепција антивуковца Јагића, који је важио за једног од највећих Вукових следбеника. Тако је, на јагићевској основи, у Босни и Херцеговини, народ једног језика а разних вера, претворен у три народа, који су (зато што су политички признати као народи) морали да добију сваки свој језик а затим и сваки посебан назив за свој језик.

Никад се није скривало да муслимани српског језика, односно штокавског наречја (јер их нема ни међу чакавцима ни кајкавцима) имају извесне особености у свом језичком изражавању, али се све доскора није истицало да имају неки свој посебан књижевни народни језик.

На спекулативан начин се још којекако и може говорити о неком књижевном, односно стандардном босанском језику, тј. о језику босанскохерцеговачких Муслимана. Далеко је, међутим, теже направити дијалектолошку карту “босанског” (“бошњачког”) језика. Отуда такве карте до сада, колико нам је познато, нису ни начињене. Али се, ипак, на основу истраживања језика који се доскора звао српскохрватски, може прет-

поставити како би та карта могла да изгледа. Она би могла да захвата само неке од оаза у подручју штокавског наречја које би гушће биле распоређене на подручју Босне и Херцеговине и Рашке.

Дијалектолошка карта српског језика

Дијалектолошка карта штокавског наречја. Овде је она прештампана из књиге *Језик, српскохрватски, хрватскосрпски, хрватски или српски*, коју је издао Југославенски лексикографски завод "Мирослав Крлежа", Загреб 1988. Поглавље о штокавском наречју писао је академик Павле Ивић. Он је и аутор ове дијалектолошке карте. Иако се њоме представља део српскохрватског народног језика, она се може схватити као дијалектолошка карта којом је представљен српски народни језик.

Разлози, због којих се штокавски народни језик, или наречје, може представити као српски народни језик јесу више-струки.

1) Штокавско наречје, у односу на чакавско и кајкавско, представља једну језичку целину. Та целина ни од кога лингвистичког ауторитета практично није до данас озбиљно оспорена. Ако српско, у српскохрватском језику, треба делити од хрватског, онда то, на природан начин, треба чинити тамо где су те целине већ биле оформљене, на границама наречја штокавског, са једне стране, а чакавског и кајкавског, са друге.

2) Штокавски је већ у прошлости идентификован као српски језик. Чинили су то слависти прве, друге и треће генерације. Они су са језиком који се називао српским идентификовали његове делове којима су давани и други називи: илирски, словински, дубровачки, босански, славонски, далматински, хрватски. Вук Караџић је, с правом, тај језик назвао српским, јер су га тим именом називали сви припадници српског народа и они етнички неосвешћени делови истог народа који су говорили исто као и Срби, али су се називали или су их други називали: Дубровчани, Далматинци, Босанци, Славон-

ци, или Илири, Словини, итд. Штокавским наречјем и данас говоре сви Срби и сви Црногорци који свој језик називају српским; сви Муслимани (који од пре неколико година свој језик називају босанским) и део Хрвата (тј. штокавци) који свој језик називају хрватским.

3) После разбијања Југославије, претходно називани српскохрватски језик добио је нове званичне називе у Србији, Црној Гори и у Републици Српској. Он је овде назван српским језиком, а тако је називан и у Републици Српској Крајини, док је она постојала. Република Србија, Република Црна Гора, Република Српска и Република Српска Крајина територијално покривају највећи део штокавског подручја. Сразмерно су мали простори ван ових подручја на којима се данас говори штокавски и на којима се тај штокавски назива хрватским и босанским језиком.

4) Ако се подручја која су несумњиво у језичком погледу хрватска (чакавско и кајкавско наречје) одузму од подручја на којима се данас штокавско наречје назива хрватским језиком, онда је оно сасвим недовољно да би се на основу њега цело штокавско подручје назвало хрватским језиком. Поготово је неубедљиво тако чинити због тога што је познато да је велики број Срба римокатолика у време и пре постојања Југославије кроатизиран, тј. задржао је свој језик, а примио је туђу националну свест везујући се за етничке Хрвате, односно за чакавце и кајкавце, а делећи се од истојезичних сународника друге вере, од етничких Срба. Отуда се Матасићева карта хрватског језика са додатком српског може сматрати само политичком пропагандом и пројекцијом без подлоге у садашњој језичкој, а поготово историјској стварности.

5) Још мање има основа да се цело штокавско подручје назове босанским језиком. Муслимани на штокавском подручју јављају се тек од 15. века, а у многим муслиманским породицама чува се памћење на примање ислама у недавна времена. Постојање муслиманске верске заједнице на штокавском подручју учинило је да језик којим се она служи добије и неке

специфичности. Али те специфичности су могле да буду толике да се може говорити о извесној посебној муслиманској обојености српског језика, а не о неком посебном “босанском” језику.

6) Из наведених разлога српски језик се и даље може дефинисати као језик који с правом носи име по историјском народу који њиме говори. Етнички Срби, дакле, они који су говорили српским језиком, примили су у историјско време хришћанство, па су се касније поделили на православце и католике и припаднике разних секти. Део тог народа, после турских освајања Балкана, прихватио је турску, муслиманску веру. Тако је настао српски народ трију вера, што није јединствен, већ посве обичан случај у Европи. Јединствен је случај у Европи да се од тога једног народа, и то у сасвим ново време, последњих деценија, направе три народа и то на верској основи, и да се, исто тако, према та три “народа” један исти језик подели на три језика што је, у лингвистичком смислу, бесмислица.

7) Став да српским језиком данас говори више људи него што има Срба, односно да српским језиком говоре и делови популација које себе не сматрају Србима, није споран. Али пракса да језиком једног народа говоре и они који му не припадају у савременом свету није ништа необично: енглеским, француским, шпанским, говори више народа и људи него што има Енглеза, Француза, Шпанаца. Та чињеница ипак не доводи у питање идентитет и име ових језика. У принципу не би требало да буде другачије ни са српским језиком. И српски језик је био идентификован као српски на основу народа који је њиме говорио.

8) Поновно обновљени став Вука Караџића, тј. традиционалне српске, односно словенске филологије, о истоветности српског народа и језичке заједнице која њиме говори, сигурно да данас не може да доживи једнодушну подршку. Али то је став који је у складу са моделима који се примењују у Европи и који, бар у перспективи, Србима може да донесе историјски

излаз. Ако тај став у овом тренутку многи не прихватају, не значи да га неће прихватити убудуће. Требало је да прође скоро сто година да би јагићевска парадигма надвладала вуковску. Од Срба, пре свега од њихових филолога, зависи колико времена ће бити потребно да се та вуковска парадигма поврати, а јагићевска обори.

9) У том смислу и за данас и за убудуће исправан је став да се српски књижевни језик, односно српски стандардни језик, заснива на српском народном језику екавског и ијекавског изговора. Насупрот овоме, савремени књижевни и стандардни језик Хрвата не заснива се на хрватском народном језику, него на српском народном језику. Отуда се може сматрати само варијантом српског језика.

10) Најзад, став да штокавско наречје треба називати српским језиком, не одбацује досадашња сазнања о дијалектима тога наречја (језика). Исцрпан приказ дијалеката штокавског наречја или српског језика налази се у књизи Павла Ивића *Српскохрватски дијалекти – њихова структура и развој* (Сремски Карловци – Нови Сад 1994). Та корисна књига без сумње носи печат времена у којем је настала. Али она, исто тако, може да буде солидна основа за реинтерпретацију виђења српског народног језика са становишта србистике.

(*Србистика/Serbica*, Приштина, 1998/2-3.)

ИЗДАВАЧКИ ПРОЈЕКТ “СРБИСТИКА”

До разбијања Југославије у последњој деценији 20. века филолошка дисциплина која се бавила српским темама звала се сербокroatистика. Седиште сербокroatистике је било у Загребу, преваходно у Југославенском лексикографском заводу. Сербокroatистика је била форма преко које се спроводио хрватски филолошки програм.

Срби су у овом историјском тренутку стављени у ситуацију да чувају српску државну традицију али и да обнављају духовно биће српског народа. Један од најважнијих задатака у остваривању оба ова циља јесте обнова српске филолошке традиције, односно изградња србистике као научне дисциплине која се, преко југословенске идеје, била утопила у сербокroatистику.

Историјски тренутак у којем треба да се обави овај задатак је тежак али није сасвим неповољан. Српски народ, угрожен политички, територијално и духовно, показао је и овога пута да жели и да уме да се брани од сила зла. Један од охрабрујућих знакова јесте и супротстављање настојањима да се угрози идентитет и интегритет српског језика и српске књижевности. Реч је о настојањима по којима би српски језик требало свести на екавицу, а српску књижевност на дела створена у православном екавском делу српског народа од 18. века до данас. На жалост, тим настојањима иду на руку и главне српске институције јер су све оне у време Титове Југославије програмски и кадровски биле припремљене да делују у сагласју са Југо-

славенским лексикографским заводом у Загребу (што другим речима значи да спроводе хрватски филолошки програм).

Пројект обнове србистике има циљ да се супротстави тим настојањима. Србистика се може темељито обновити ако се нешто учини да се изграде знања о српском језику и српској књижевности, односно о српском народу у целини, која су до сада била на разне начине и под разним изговорима поти-скивана, занемаривана, забрањивана. То су она знања која треба да буду у темељима србистике као научне дисциплине. Она треба да се одразе и на изградњу српске енциклопеди-стике и лексикографије, да прожму укупни образовни систем. На овај подухват треба гледати као на нешто што се тиче народа као целине, а не само уског круга стручњака, а на сам овај програм као на учвршћивање историјских темеља будуће књижевне и језичке самосвести, а не као на чепркање по неким старим књигама.

Операционализована, идеја о обнови србистике, по овом пројекту, подразумева да се заснује један издавачки програм под називом *Србистика*, који би имао пет серија. То су:

- Серија а) *Речници српског језика;*
- Серија б) *Граматике српског језика,*
- Серија в) *Правописи српског језика,*
- Серија г) *Историје српске књижевности;*
- Серија д) *Антологије српске књижевности.*

Издавачки програм *Србистика* требало би схватити као пројект од националног значаја и као један од приоритетних послова из области науке и културе у Републици Србији. Бригу о његовој реализацији требало би, због његове природе и значаја, да преузме Влада Србије. Пројект би могао да се у целини реализује за 3-5 година. Од Владе би се очекивало да, ако подржи ову идеју и овај издавачки програм, обезбеди услове за издавање око 50-так томова књига, тј. 10-15 књига годишње. Тираж ових издања требало би да буде распоређен

по свим важним пунктовима на којима се утиче на изградњу књижевне и језичке свести и да буде најшире приступачан српском читалаштву. То подразумева поклањање дела тиража већим библиотекама у српским земљама и енклавама српског народа у свету, славистичким центрима у иностранству, појединим заслужним србистима и пријатељима српског народа. Ово је подухват који се ради једном у веку. Његови ефекти треба да буду дуготрајни и плодни. Својим богатством садржаја, идејном кохеренцијом и високим стручним нивоом презентације и обраде, једнообразном опремом и самим физичким присуством на полицама многих библиотека, ови томови књига треба да буду поуздан гранични камен српске културе.

У прилогу овог текста дају се кратки садржаји по свим серијама.

На серијама које се тичу књижевности (г, д) већ је рађено. Обе су представљене у мојој књизи *Систем српске књижевности* (1996). Последња од њих, *Антологија српске поезије*, практично је припремљена за штампу. За серију *Историје српске књижевности*, која је предвиђена овде да се објави у 12 књига, већ су написани предговори за 10 књига. Бар половина едиције би могла брзо да оде у штампу.

Филолошко оправдање за подухват који захвата објављивање серије речника, граматика и правописа српског језика дато је у мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997) и у текстовима објављеним у часопису *Србистика/Serbica* (1998,1,2-3). Овде прилажем још два текста која садрже још конкретнија образложења пројекта. То су: *О српском језичком и етничком идентитету* и *Речници, граматике и правописи српског језика*.

Серија а)

РЕЧНИЦИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Jakov Mikalja (Jacobi Mikalia): *Blago jezika slovinskoga ili slovník. (Dicionarium illyricum)*. Loreto 1649.

Delabela (Della Bella): *Dizionario-italiano-latino-illirico*. Venecija 1728.

(Теодор Аврамовић): *Немецкий и сербский словарь*. Беч 1790, друго издање 1791.

Joso Voltidi (Voltiggi): *Ricoslovník ilirickoga, italianskoga i nitacskoga jezika*. Већ 1802.

Joakim Stuli (Stulli): *Lexicon latino-italiano-illyricum*, I, II, III. Dubrovnik 1801, 1806, 1810.

Вук Стефановић Караџић: *Српски рјечник*. Беч 1818.

Вук Стефановић Караџић: *Српски рјечник*. Беч 1852.

Буро Даничић, *Рјечник старина српских*, I, II, III. 1863-1864.

Франц Миклошич: *Краткий словарь шести славянских языковъ*. Петроград 1885.

Dr. F. Iveković I Dr. Ivan Broz, *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb 1901.

Напомена

У серији су обухваћени сви најважнији речници српскога језика до Другог светског рата, без обзира на назив уколико се тај језик може идентификовати као српски. Већина ових речника је данас недоступна и неизучена. Природно је очекивати да после изучавања овај списак унеколико буде измењен.

Најбоље би било да се речници издају фототипски или у некој другој савременој техници која би сачувала њихову изворност.

Сваки речник садржао би предговор, биографију и селективну библиографију аутора речника и напомене приређивача.

Серија б)

ГРАМАТИКЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

*Књига прва*Bartul Kašić (Bartholomaeo Cassio) *Institutionum linguae illyrico*. 1604.Francesco Maria Appendini. *Gramatica della lingua illirica*. Дубровник 1808.*Књига друга*Matija Antun Reljković. *Nova slavonska i nimacska gramatika*. Zagreb 1867. треће издање: Беч 1889.*Књига трећа*Вук Стефановић Караџић. *Писменица српскога језика*. Беч 1814.Vuk Stephanovitsch. *Kleine Serbische Gramatik*, verdeucht und mit einer Vorrede von Jakob Grimm. (1824)*Књига четврта*Павле Соларић. *Вход к' писменици и језкознанију*. ЛМС, 1831/24-27.Милован Видаковић. *Граматица Српска*. Пешта 1838.Јован Суботић. *Српска граматица*. 1847. (необјављен рукопис)*Књига пета*Буро Даничић. *Мала српска граматица*. Беч 1850. и друга издања.Буро Даничић. *Облици српскога језика*. Београд 1863. и друга издања.

Pero Budmani (Pietro Budmani) *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Več 1867.

Књига шеста

Ђуро Даничић. *Српска синтакса*. Београд 1858.

Књига седма

Стојан Новаковић. *Српска граматика*. Београд 1894.

Књига осма

Томо Марећ. *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb 1899.

Напомена

Већина старијих речника са претходног списка садрже и граматике језика који представљају. У овој серији биле би обухваћене све најважније граматике српског језика које су настале пре Другог светског рата у виду књиге. У додацима уз те граматике могли би се објавити и други важни граматички текстови из истог времена.

Свака књига би требало да садржи предговор, биографију главних аутора, њихову селективну библиографију, као и напомене приређивача.

Серија в)

ПРАВОПИСИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Књига прва

Списи Саве Мркаља, Вука Ст. Караџића, Јована Суботића, Буре Даничића, Стојана Новаковића и других аутора 19. века о правопису.

Књига друга

Ivan Broz. *Hrvatski pravopis*. Zagreb 1992.

Књига трећа

Dr. Dragutin Boranić. *Pravopis hrvatskog ili srpskog književnog jezika*. Zagreb 1923.

Књига четврта

Александар Белић. *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Београд 1923.

Напомена

Поред главних наслова у наведним књигама могли би да се нађу и други релевантни текстови.

Друге две књиге, због краткоће текстова, могле би да се, евентуално, објаве у једном тому.

Свака од овде наведених књига треба да садржи предговор, биографију и селективну библиографију радова главних аутора и напомену приређивача.

Серија г)

ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

- П. Ј. Шафарик: *Историја српске књижевности*. (1833)
 П. Ј. Шафарик: *Историја илирске књижевности*. (1833)
 А. Н. Пипин: *Преглед историје српске књижевности*. (1865)
 Стојан Новаковић: *Историја српске књижевности*. (1867)
 Ватрослав Јагић: *Хисторија књижевности народа хрватскога и српскога*. (1867)
 Иван Стојановић: *Дубровачка књижевност*. (1900)
 Јован Грчић: *Историја српске књижевности*. (1903, 1906)
 Тихомир Остојић: *Историја српске књижевности*. (1910, 1923)
 Андра Гавриловић: *Историја српске и хрватске књижевности*. (1910-1913, 1927)
 Павле Поповић: *Преглед историје српске књижевности*. (1909)
 Јован Скерлић: *Историја нове српске књижевности*. (1914)
 Милош Савковић: *Историја југословенске књижевности*. (1939)

Напомена

Детаљнији садржај ове серије представљен је у књизи *Систем српске књижевности* (1996, на странама 31-235).

Серија д)

АНТОЛОГИЈА ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ У ОСАМ КЊИГА

Књига прва

Стара поезија

Књига друга

Народна лирска поезија

Књига трећа

Народна епска поезија

Књига четврта

Поезија средњег доба

(ренесанса, барок, класицизам, предромантизам)

Књига пета

Романтизам

Књига шеста

Модерна

Књига седма

Доба модернизма

Књига осма

Доба постмодернизма

Напомена

Детаљнији садржај ове серије представљен је у мојој књизи Систем српске књижевности (1996, стр. 239-339).

Ова серија не би морала да се заврши антологијом поезије. Она би могла да представи и друге жанрове српске књижевности као целине или поједине сегменте који би били интерпретирани са становишта србистике.

(Издавачки пројекат "Србистика" треба да буде објављен у двоброју часописа *Србистика/Serbica*, 1999/1-2. који још није штампан.)

ГРАМАТИКЕ, РЕЧНИЦИ И ПРАВОПИСИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Српски језик, као ниједан други европски језик, нашао се последњих година у неповољној ситуацији; њему је најнепосредније угрожен идентитет и интегритет.

О томе како је тај језик заиста угрожен, може се показати и на овом примеру. У Немачкој је до разбијања Југославије, колико знам, било 50 лектората за српскохрватски језик. Пошто је Дејтонски споразум, на којем нису учествовали лингвисти, потписан на четири језика (енглеском, српском, “хрватском” и “босанском”), та подела бившег српскохрватског се одмах одразила и на расподелу дотадашњих лектората тога језика у Немачкој. Лекторска места су у тој земљи сада подељена тако да је 39 резервисано за хрватски, 7 за босански и 4 за српски језик. За извесно време неће бити тешко доказати оно што је и данас свима јасно: да су “хрватски”, “босански” и српски један језик, али и да тај језик треба звати по његовом најраширенијем називу: хрватски језик. По томе сценарију српски језик ће се природно третирати као неки додатак хрватског језика. И те тезе су већ јавно истакнуте; у књизи Томе Матасића *Добар дан!* (Минхен 1981, прво од више издања), оне су и графички, у виду карте, представљене. Хрватски језик је од српског подељен по линији ијекавица (хрватски) – екавица (српски). На географским картама та граница је на линији Лозница – Краљево – Дечани. Попут праксе у Немачкој, слично се са српским језиком већ дешава и у неким другим европским земљама. Тако се пред очима међународне јавности, и уз

њену помоћ, одиграва нешто јединствено: језик који се некад звао само српски, па се дуго звао српскохрватски (хрватски или српски), зове се у последње време све више само хрватски.

Српски лингвисти су делимично и сами одговорни за такву судбину српског језика. Они су још у 19. веку почели прихватати став који је дошао са хрватске стране: да Срби и Хрвати имају један језик којем треба дати двонационално име. Тај став су и озваничили Новосадским договором (1954). После тога договора они су, скупа са својим хрватским колегама, деценијама инсистирали на постојању двеју варијаната српскохрватског: источне и западне, београдске и загребачке, хрватске и српске које су, по њима, исто што и српски и хрватски језички стандард, односно српски и хрватски књижевни језик. И као што су прихватили да се српскохрватски језик дели на две половине, источну и западну, тако су, после Дејтонског споразума, спремно "реалистички" прихватили нову "стварност", да се језик, који је такорећи до јуче сматран једним, подели на три језика: српски, "хрватски" и "бошњачки".

Национални језик је ипак преозбиљна ствар да би се његова судбина, а преко њега и судбина српског народа, олако препустила групи људи, свеједно колико формално компетентних, да са српским језиком поступају на начин који се не може правдати научним принципима.

Одбрана идентитета и интегритета српског језика није само питање патриотско, већ је пре свега научно. То је задатак који се мора обавити на научним основама, аргументовано и максимално коректно.

Идентитет и интегритет српског језика могу се доказати на основу вредних докумената. Тих докумената има више, али су међу њима три врсте докумената посебно значајне. То су граматике, речници и правописна правила којима је тај језик током историје представљан, објашњаван, тумачен и кодификован.

Текст који следи представља образложену пројекцију изучавања најважнијих међу тим документима: изучавању гра-

матика, речника и правописних решења српског језика. Пројекција је сачињена на основу досадашњих ауторових увида и сазнања. Природно је очекивати да ће се између пројекције истраживања и резултата истраживања, када она буду обављена, појавити неке разлике. Уколико се, међутим, посао буде водио научно коректно, постигао би се главни циљ овога пројекта: потврдио би се идентитет и интегритет српског језика.

Идентификација српског језика

1.

Српски језик, у систему словенских језика, идентификовао је још Јозеф Добровски, оснивач славистике. То није била и прва идентификација српског и других словенских језика. Али је она важна због тога што је ушла у темеље славистике. Систем словенских језика Добровски је први пут изложио у *Историји чешког језика и књижевности* (1792). Његов систем изгледа овако:

Поред старословенског језика или језика Библије, главни дијалекти словенског језика, који су се до наших дана сачували, јесу:

1. руски језик,
2. пољски са шлеским у кнежевини Тешен,
3. илирски, различитих наречја, као бугарско, рашко-српско, босанско, славонско, далматинско, дубровачко,
4. хрватски, са виндским у Штајерској, Крањској и Корушкој,
5. чешки, са моравским и шлеским око Тропоуа и словачким у горњој Угарској.

Вендски у обема лужичким покрајинама измешано је наречје, настало од пољског и чешког. Због поседовања малог броја властитих својстава, ово наречје не могу овде издвојити као самостални језик.

(Петар Милосављевић: *Срби и њихов језик*, хрестоматија, 1997:63)

У другом издању ове књиге Јозефа Добровског из 1818. систем словенских језика је унеколико промењен и изгледа овако:

Сва словенска наречија, коликогод иј се данас пишу и говоре, могу се, кад иј човек по предреченим знамењима испита, у ова два реда разделити:

К првом принадежи:

1. Русијско.
2. Старо славенско.
3. Данашње славенско илити илирско у Бугарској, Србији, Босни и Далмацији.
4. Рватско; а
5. Виндско у Краинској, Коринту и Штајерској с језиком виндским у Ајзенбуржкој вармеђи.

К другом реду принадеже:

1. Словачко.
2. Чешко.
3. Вендско у горњој Лужици.
4. Вендско у доњој Лужици
5. Пољско с наречјем шлеским.

(*Срби и њихов језик*, 1997:67)

За нашу тему је важно приметити да се, за Добровског, ништа битно није променило бар у односу српског и хрватског језика. Они су у оба случаја третирани као посебни језици, штавише и као језици који припадају посебним групама.

2.

Следећи релевантан систем словенских језика изложио је Копитар у тексту *Патриотске фантазије једног Словена* (1810). Копитаров систем словенских језика је у основи исти као онај који је засновао Добровски. Копитар је укупно словенско племе, према томе и језике, поделио на две гране: југоисточну и северозападну. Овако је представљена за нас важнија грана, југоисточна:

1. Руси са 25-30 милиона душа;

II. Словено-Срби јужно од Дунава, Саве и Купе, све до балканског масива заједно са њиховим колонијама (насеобинама) у јужној Мађарској и Славонији са око 5-6 милиона душа;

III. Словени у унутрашњој Аустрији, Провинцијалној Хрватској и око Балтичког језера у западној Мађарској са милион и по душа.

(Јернеј Копитар, *Serbica*, Нови Сад, 1984:66)

По Јернеју Копитару, из овог текста, има две гране Словено-Срба: Словено-Срби римокатоличког и Словено-Срби грчког обреда. И једни и други говоре једним језиком. Тај језик Копитар назива илирским или српским.

Добровски и Копитар својим системима словенских језика дали су само спољашње одређење српског језика, тј. назначили су му место у систему других језика. У оба виђења српски језик је стављен у посве посебну групу од хрватског. Са српским стаблом језика нашли су се: босански, славонски, далматински и дубровачки дијалект који, упркос разлика, у систему словенских наречја чине једну целину; та целина је различита од хрватског језика. А то што се бугарски језик нашао код Добровског уз српски, а код Копитара није био ни поменут, може се тумачити чињеницом да је старобугарски (тј. бугарскословенски) био веома сличан српскословенском а да о народном бугарском прваци славистике на размеђу 18. и 19. века нису могли много да знају.

Вреди, такође, приметити да су и Добровски и Копитар били, дакле, суочени са чињеницом да српски језик има различите називе: национални (српски) и регионалне (босански, славонски, далматински, дубровачки). То им, међутим, није сметало да га појме и идентификују као један језик.

3.

Унутрашњу идентификацију српског језика, после Добровског и Копитара, учинио је Вук Караџић у два својим

књигама: *Писменици српског језика* (1814) и у *Српском рјечнику* (1818) а касније и у низу својих других текстова и дела. Та идентификација, мада још није била довршена, у основи је кохерентна. Она је, такође, грађена у складу са системом словенских наречја односно језика, које су сачинили Добровски и Копитар.

а) У *Писменици*, у одељку *Примједба*, Вук Караџић у српском језику види три основна говора која дели на основу изговарања писмена *јат* (ије, е, и). Те говоре дели “у приједелном смислу” на: херцеговачко, сријемско и славонско. У овом свом тексту Вук још не употребљава њихова алтернативна имена: ијекавски, екавски, икавски изговор и још не употребљава израз штокавски којим би их, по језичким карактеристикама, разликовао од других јужнословенских наречја. Али се његова идентификација пределних говора српског језика у потпуности поклапа са штокавским наречјем.

Исто тако, Вук у тексту јасно истиче став да српским језиком говоре припадници три вероисповести: православци, римокатолици и мухамеданци. Неоснована је отуда теза, која се у лингвистици среће, да је Вук тек у тексту *Срби сви и свуда* из 1849. први пут почео да говори о Србима трију вера. Тај став је он заступао практично од свог првог значајног филолошког рада, од *Писменице* из 1814, па до краја живота. Пре њега је исти став заступао и Доситеј Обрадовић у *Писму Хараламтију* из 1783. А ставови које су заступали Доситеј и Вук о томе да се народи разликују и идентификују по језику а не по вери није никаква специфичност српских филолога; то су општи ставови филологије тога времена. Такви ставови су се подразумевали и касније код свих европских народа сем на терену нашег језика.

б) У *Српском рјечнику* (1818) Вук опет наводи да српским језиком говоре православци, римокатолици и мухамеданци и да српски језик има три наречја. Али та три наречја нису у свему подударна са онима из *Писменице*. Та наречја сада су: сријемско, ресавско и херцеговачко. Као што се види, изостало је славонско, односно икавско наречје, а придодато је још једно

екавско: ресавско. Изостанак икавског, без образложења, имао је последица и на природу речника. У њему има ијекавских и екавских речи, али по правилу нису дате икавске. То, другим речима, значи да је корпус српског језика приказан у суженом обиму у односу на онај из *Писменице*. Зашто је тако учинио, Вук није навео. Објашњење се може наћи у чињеници да је он, у то време, још увек трагао за правим идентитетом свога језика. Сем тога, на одређење језика утицало је Вуково лично знање о њему. Ијекавски и екавски су били говори с којима се одмалена сусретао; тако није било и са икавским изговором. Неки лингвисти већ су истакли да је Вуков *Српски рјечник* био, у ствари, речник његовог личног језика, односно језика његовог завичаја, а не и речник целог српског језика. *Рјечник* има још једну битну карактеристику. То је био речник народног језика, а не речник књижевног језика. Језичко благо које је он доносио није потицало из писаних већ, по правилу, из усмених извора. То је касније констатовано као његов недостатак, који је Даничић хтео да избегне.

За разлику од *Писменице*, која је писана старом “славенском” ортографијом, *Рјечник* је писан новом, реформисаном Вуковом ћирилицом. Али *Рјечник* је значајан и због још једног потеза. У њему је објављена и једна табела, под насловом *Alphabeti Serborum*, у којој се, у једанаест колона, представљају писма којима се служе неки од европских народа: Срби, Мађари, Хрвати, Словенци, Чеси, Пољаци, Немци, Италијани, Французи, Енглези (тим редом). У првим двама колонама представљена су два српска писма: српска ћирилица и српска латиница (*Serb. graec. и Serb. Lat.*) У посебној колони представљена је хрватска латиница.

Та чињеница је значајна јер се тиче и оствареног и неоствареног Вуковог програма. Вук није имао циљ да реформише, попут Саве Мркаља, само српску ћирилицу већ и српску латиницу, тј. да, по његовој терминологији, реформише славенско и латинско писмо која су оба била у употреби у српском језику. Његова амбиција, до краја живота, била је да те две азбуке треба међу собом да кореспондирају: да свако слово у

једном азбучном систему одговара слову у другом азбучном систему. Та два међусобно сагласна азбучна (абecedна) система требало је, по његовом мишљењу, уједначити тако да би се и преко њих повезали пре свега Срби православци и Срби римокатолици (“наша браћа римског закона”). Став да је Вук под изразом “наша браћа римског закона” подразумевао (само) Хрвате, а не превасходно Србе римокатолике, нетачан је. Под изразом “наша браћа римског закона” Вук је, у неким приликама, мислио заиста и на Хрвате, али и на Словенце, јер су се и Хрвати и Словенци, као и Срби римокатоличке исповести, служили латинцом. Али, решавајући проблем писма, Вук је превасходно решавао српски а не неки заједнички српско-хрватско-словеначки проблем. И у том тражењу решења он се, и овога пута, угледао на Немце. Као што су Немци могли да имају два међусобно кореспондентна писма, готицу и латиницу, тако су и Срби могли имати два кореспондентна писма, ћирилицу и латиницу. Међусобно повезана писма имају функцију да очувају идентитет језика.

в) Следећи корак ка још одређенијој идентификацији српског језика Вук чини у тексту *Срби сви и свуда*. Тај текст је објављен у *Ковчезићу* 1849. године. У белешци уз текст, међутим, Вук каже да је текст написан још 1836. године. Навођење те године није случајно. То је година појаве илирског покрета. Тиме се посредно показује да текст представља реакцију на покушаје са хрватске стране, преко илирског покрета, да се српски и хрватски језик прогласе за један језик, а самим тиме да се српском језику угрози идентитет. Целим текстом Вук чини гест који недвосмислено значи: Срби и Хрвати имају различите језике. Срби имају свој језик, језик штокавски (са три основна “наречја”: ијекавским, екавским и икавским), а Хрвати свој: чакавски (мада они и кајкавски називају хрватским иако је он у основи словеначки).

У сасвим сличном духу писана су још два Вукова текста, оба полемичка. Први од њих се зове *Срби и Хрвати* (1861) и он представља одговор на истоимени Шулеков текст (објављен

1856); други се зове *Очитовање* (1863) и он је одговор на писање загребачког листа *Позор*. Главни и заједнички став та три текста јесте: да су Срби и Хрвати посебни народи и да имају посебне језике. Српски језик је, по Вуку, штокавски, а хрватски језик је чакавски, односно кајкавски. У томе ставу постоји пуни континуитет између *Писменице* из 1814. и *Очитовања* из 1863. које је писано неколико месеци пред смрт (јануар 1864). Отуда су неосноване тврдње да је Вук творац српског и хрватског језичког јединства, како су настојали да покажу хрватски “вук-овци”, али и неки српски лингвисти, као нпр. Белић и његови следбеници. (Види о томе у књизи *Срби и њихов језик*).

г) Књижница *Писма Платону Атанацковићу* (1842, објављена 1845) важна је због питања о идентитету српског језика, српског писма и идентитета српске књижевности.

На питање шта је српски језик, Вук опет понавља већ изнети став: да је то језик у којем, као и у других језика, има дијалекатских разлика. Оне се тичу изговора старог гласа *јат*. Према изговору тога гласа српски говори се деле на: екавски, икавски и ијекавски. То решење је у пуној сагласности са ставовима изнетим у *Писменици* из 1814. године и у тексту *Срби сви и свуда*.

У овој књижници Вук поново потезе питање латинских слова и питање потребе да та слова у пуној мери одговарају словним знацима ћирилице. Гајева абецеда је боље решење од других, сматра он, али ни она не задовољава због дијакритичких знакова које је Гај преузео од Чеха. Због тога се Вук не одриче амбиције да излије латинска слова без дијакритичких знакова. (Никад није стигао да тај посао доведе до краја).

Предлажући као најповољнији избор ијекавско наречје за српски књижевни језик, Вук тај предлог поткрепује ставом да оно најбоље може да уједини четири међусобно различита дела српске књижевности: народну, стару, дубровачку и нову књижевност. (*Срби и њихов језик*, 1997:123). У томе ставу се више него игде раније српски језик и српска књижевност третирају нераздвојно, тј. као једна целина.

д) Бечки *Књижевни договор* (1850) у целини понавља основне Вукове ставове из *Писама Платону Атанацковићу*. На тај договор, отуда, треба гледати као на текст у којем су садржане основне Вукове идеје, а не као на неки компромисни “договор” некаквих “двеју” страна које имају различите погледе или интересе. У тексту се опет потврђује став из *Писма владници Платону* да екавско, ијекавско и икавско наречје чине различите видове једног истог језика, да је то језик једног народа, и да на том једном језику једног народа треба однеговати и једну књижевност. Мада се име народа и име језика не наводи, из контекста је сасвим јасно који је то језик и који је то народ који тим језиком говори. За главног учесника у овом договору, Вука Караџића, то могу да буду само српски народ и српски језик. А да је такво тумачење овог Договора исправно, потврђују и Вуков *Српски рјечник* из 1852. и дела (нарочито из педесетих година) друге двојице значајних филолога која су Договор потписали: Миклошића и Даничића. Као анекс овом Договору придодат је и текст под насловом *Главна правила за јужно наречје*; тај текст је Вук написао на молбу осталих чланова овога скупа. У њему су одређене основе стандардизације језика који је био предмет филолошког договора и то само за јужно наречје (ијекавско). У Договору се, такође у духу претходних Вукових ставова, прихватају за основу књижевног језика и остала два наречја: источно и западно (екавско и икавско) под условом да се њима пише правилно. Тим ставовима је окончан процес вуковске стандардизације српског језика.

ђ) *Српски рјечник*, који је објављен 1852. под Вуковим именом, садржи и труд главног Вуковог настављача Буре Даничића. У кратком предговору не казује се ништа битно у погледу идентитета српског језика. Али се, поред значајног лексичког обогаћења, ново издање *Рјечника* разликује од претходног по томе што углавном доследно обухвата српске ијекавске, икавске и екавске говоре. Вуков *Српски рјечник* из 1852. је речник целог штокавског наречја и он, по концепцији српског језика, у пуној мери одговара ставовима изложеним у тексто-

вима као што су *Писменица* (1814), *Срби сви и свуда* (1849), *Срби и Хрвати* (1861) и *Очитовање* (1863). Такође, у пуној мери одговара и концепцији бечког *Књижевног договора* који су Вук и Даничић потписали са петорицом Хрвата (Мажуранић, Пацел, Деметер, Пејаковић) и једним Словенцем (Миклошић).

е) На наговор Вука Караџића, његов први следбеник Ђуро Даничић саставио је баш у време појављивања *Рјечника* књижицу под насловом *Приче из старог завета*. Књига, о Вуковом трошку, излази 1850. у четири верзије које се овако зову и пишу: *Приповетке из Старог завета (ћирилицом)*, *Приповијетке из Старог завета (ћирилицом)*, *Приповијетке из Старог завета (латиницом)* и *Приповијетке из Старог завета (латиницом)*. Сврха оваквог објављивања јесте превасходно програмско филолошка: ово издање као књижевни језик прихвата сва три дијалекта српског језика (тј. екавски, икавски и ијекавски) и оба писма, тј. ћирилицу и латиницу.

Тачна је теза да Вук на самом почетку свога рада није имао у свему изграђене ставове о идентитету српског језика. Његови ставови о том проблему су се, временом, делимично мењали. Они коначни, конституисани од појаве илирског покрета, могли би се, укратко, представити овако. Српски језик је један од словенских и јужнословенских језика. Њега треба идентификовати са штокавским наречјем. Српски језик, односно штокавско наречје, састоји се од три дијалекта: екавског, ијекавског и икавског. На сва та три дијалекта може се неговати књижевни језик под условом да се они не мешају. Српски језик се разликује од хрватског језика који је чакавски, односно кајкавски. Српска књижевност писана је на српском језику (тј. на штокавском наречју) и она има четири дела: народну, стару, дубровачку и нову. Српско писмо је и ћирилица и латиница.

4.

Први значајнији Вуков следбеник међу Србима није био, како се обично мисли и представља, Ђуро Даничић, младић

који је у 22. години објавио књижицу *Рат за српски језик и правопис* (1847). Пре њега је то био Јован Суботић (1817-1886). Тај већ чувени писац, и уредник Летописа Матице српске, био је онај цензор за српске књиге у Пешти који је омогућио да се прва и најчувенија Даничићева књига објави. Суботић је тај гест учинио као присталица Вукових идеја. Он је приврженост Вуковим идејама доказивао и у својим текстовима, нарочито у онима који се тичу концепције српске књижевности као целине. У немачком издању своје књиге *Неке черте сербског књижевства* (1850), он је прихватио Вукову поделу српске књижевности на четири дела (народна, стара, дубровачка и нова). А то је још одређеније и јасније учинио у двотомној хрестоматији *Цветник српске словесности*, I, II (Беч, 1853).

Суботић, који је био највестраније образовани српски књижевник четрдесетих и педесетих година, сачинио је и једно значајно језичко дело: *Српску грамматику*. Та књига је писана за конкурс који је 1844. објавила Матица српска и била је од жирија прихваћена и награђена. Али она никад није објављена, нити изучена. О њеној вредности знамо из објављене рецензије П. Ј. Шафарика (1847), једног од чланова жирија, која је изузетно повољна, и из информације Тихомира Остојића о њеној садржини из 1902. године (види о томе у књизи *Срби и њихов језик*). Суботићева *Граматика* доноси више ставова о српском језику и писму па је отуда важна са становишта утврђивања идентитета српског језика.

Израз српски језик Суботић је употребљавао у два смисла: а) у ужем, кад је под српским језиком подразумевао исто што и Караџић, тј. штокавско наречје и б) у ширем, кад је под српским језиком мислио на три "дијалекта" илирског језика, тј. на српски, хрватски и словеначки језик. У таквом ставу Суботић није био усамљен; његови ставови су, у оба случаја, били блиски ставовима које су о том проблему имали Колар и Шафарик (види о томе у књизи *Срби и њихов језик*). У Суботићевој *Српској граматици*, међутим, јасно су испољена залагања да се, супротно Вуку, задржи старо слово *јат* свуда у српском правопису.

То своје залагање Суботић је спроводио у низу својих дела. Његово решење се и у новије време актуализује (види о томе Р. Маројевић, *Ђурилица на раскршћу*, 1991).

5.

Вуковим стопама ишао је и Буру Даничић све до одласка у Загреб за секретара ЈАЗУ (1867). Он је до тога датума објавио пет значајних радова који се тичу идентитета српског језика. То су: *Мала српска граматика*, *Српска синтакса*, *Разлика између српског и хрватског језика*, *Речник старина српских*, *Основе српског језика*.

а) *Мала српска граматика* објављена је у Београду 1850. године. Она је настала у време тесне сарадње Даничића и Вука. То је прва вуковска граматика објављена после оне кратке у *Српском рјечнику* (1818) и Гримоваг превода Вукове *Граматике* (1824). По ставовима које садржи, она у пуној мери кореспондира са другим допуњеним издањем Вуковог *Српског рјечника* (1852) у чијем је настајању и обликовању Даничић дао изузетан допринос. У овом делу нема ни трага о томе да Срби и Хрвати имају заједнички језик.

б) *Разлика између језика српског и хрватског* је обимна студија објављена у Гласнику Друштва српске словесности (1858). Буру Даничић је у њој заступао став да је српски језик исто што и штокавски а да је хрватски језик чакавски. У томе ставу Даничић је имао подударно мишљење са Вуком Караџићем и Францом Миклошићем, који су такође потписници бечког Књижевног договора (1850). Даничићева анализа српског и хрватског, међутим, показала је да разлике између та два јужнословенска језика нису велике, односно да су ти језици веома блиски. (Види о томе у књизи *Срби и њихов језик*).

в) *Српска синтакса* објављена је у Београду 1858. године старим правописом. Та обимна књига, од преко 500 страна, има на свом почетку поглавље које се зове *Ево из којих књига су овдје примјери*. А списак тих књига на шест страна, као и сами

примери унутар књиге, сведоче да је Даничић под српским језиком подразумевао штокавско наречје у сва три дијалекта: екавском, ијекавском и икавском.

г) *Облици српског језика*, Београд 1863. То је, у ствари, допуна *Малој српској граматици* (1850). Објављена је Вуковом ортографијом. Ни у тој књизи се не заступа став да су српски и хрватски исти језик.

д) *Рјечник старина српских*, у три тома (1863-64), обимно је и јединствено дело, грађено на изучавању старих српских писаних споменика. У поговору другом издању овога дела (1975), његов приређивач Ђорђе Трифуновић написао је:

“Књижевна старина српска”, како се види из обраде читавог *Рјечника*, представља за Даничића писани споменик на старом српском језику. Атрибут “српска” уз “старина” више одређује унутарње и суштинске вредности споменика, него што се односи на језик самога споменика. Посматрано у целини, “књижевне старине српске” чине споменици изворног српског порекла и писаних на српском језику”. (Том трећи, стр. 621).

Овај речник, по концепцији, битно се разликује од Вуковог по томе што је грађен на материјалу писаних споменика. Даничић, као лексикограф, касније ће подједнаку пажњу посветити усменим и писаним изворима.

6.

Идентитетом српског језика бавио се од средине 19. века и Франц Миклошић, бечки професор и слависта међународног угледа. Од његових радова, за тему о идентитету српског језика, два су посебно значајна: *Упоредна граматика словенских језика* 1852. и *Кратак речник словенских језика* 1885.

а) У *Упоредној граматици словенских језика* Миклошић је изричито изнео став да су српски и хрватски два посебна језика. Српски је по њему штокавски, а хрватски је чакавски. Али поред тих глобалних разлика, Миклошић је нашао и места

додира или преплитања тих језика. Ти језици се, по њему, додирују на подручју икавског изговора који је својствен чакавском и једном делу штокавског. Та уочавања не треба превидети. На подручју икавског се и сретало хрватско име за језик штокаваца. На то уочавање вреди обратити пажњу и зато што су и српски филолози понекад били склони да га изоставе из корпуса српског језика. Икавски изговор штокавског наречја Вук је искључио из *Српског рјечника* 1818. (али не и из других својих списа, насталих раније или касније, који се баве идентитетом српског језика). Икавски изговор је изоставила из српског језика и *Грамматика српског језика* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића (1990).

б) *Краткиј словањ шести славјански јазиков*, Петроград 1885. То је речник који упоредо доноси шест словенских језика: руски с црквенословенским, бугарски, српски, чешки и пољски. Речник су правили истакнути слависти тога доба: Ф. Миклошић, В. Микољски, А. Маценауер, А. Брукнер). Српски део речника правио је Стојан Новаковић, тако да се тај речник може сматрати и лексикографским делом овог истакнутог српског филолога. Речник не садржи све актуелне словенске језике, већ само пет. Српски језик ни Миклошић (ни Стојан Новаковић) не називају српскохрватским, већ српским.

* * *

У *Уводној речи Правописа српскохрватскога књижевног језика* (1960), који је настао на темељу Новосадског договора (1954), прва реченица другог пасуса гласи:

Наука о језику утврдила је у 19. столећу да је народни језик Срба и Хрвата један језик, па су стога неки српски и хрватски филолози и књижевници, међу којима су били Вук Ст. Караџић, Иван Кукуљевић, Ђуро Даничић, Иван Мажуранић и Димитрије Деметер већ г. 1850. склопили у Бечу Књижевни договор којим су хтели језик српске и хрватске књижевности “приближити, сложити и ујединити”. (*Срби и њихов језик*, 399)

Чињенице наведене у претходном излагању, међутим, ову тврдњу потпуно оспоравају. Све до шездесетих година 19. века постоје само спорадичне натукнице да постоји тако нешто као заједнички језик Срба и Хрвата. Супротно од тога – све до шездесетих година 19. века – велики слависти, али и значајни српски филолози вуковске оријентације, граматикама, речницима и правописним решењима стално су потврђивали идентитет и интегритет српскога језика у односу на друге језике, па и у односу на језик хрватски.

О илирском имену и идентитету српског језика

Рад на састављању граматике и речника српског језика, међутим, није почео са Вуком Караџићем. Јернеј Копитар, који је Вука усмеравао и пратио поготово у првим годинама његовог рада, снабдевао је свога штићеника потребном литературом; посебно је то чинио упућујући га на разне речнике. Вук и сам, у *Објављенију о србскоме рјечнику* (1816), помиње неке од речника које је користио. То су: Курцбеков, Делабелин, Белостенчев, Јамбрешићев, Стулијев, Волтиђијев и Хајмов. Ти речници се помињу и у Вуковим биографијама и у историјским прегледима српскохрватског језика уз различите интерпретације о томе шта је све Вук могао да преузме из њих. У новијим текстовима се, међутим, по правилу избегавало да се каже да су неки од тих речника схватани као речници српског а други као речници хрватског језика; и једни и други у начелу су третирани као најстарији речници српскохрватског, или као хрватски речници српскохрватског језика. На почетку 19. века, међутим, када Вук гради своју *Писменицу* и свој *Рјечник*, још нема ни говора о заједничком српскохрватском језику; у то време се говори, по правилу, о два језика, српском и хрватском, па се, углавном тако деле и речници, полазећи од језичке материје коју садрже, свеједно како се називали.

О таквом односу према речницима имамо и сведочење од најкомпетентнијег човека за ове проблеме тога времена, Јер-

неја Копитара. Копитар о речницима српског језика и о речницима хрватског језика посебно говори у тексту *Патриотске фантазије једног Словена* (1810), који је настао пре његовог познанства с Вуком. А само о речницима српског језика он такође говори у својој рецензији Вуковог *Рјечника* у чијем је настајању и сам учествовао (1818). (Копитар, *Serbica*, 1984).

а) У тексту *Патриотске фантазије једног Словена*, у поглављу 6. *Литература новијег словенског језика у Панонији*, Копитар каже: "Хрвати тек треба да добију свој превод Библије, али зато већ имају три употребљива речника свог дијалекта (од Хабделића, Белостенеца, Јамбрешића)..." То значи да је Копитар сасвим јасно издвојио речнике хрватског језика, односно дијалекта кајкавског.

Сасвим у другом поглављу, у поглављу 7, он помиње речнике српског језика. Ево почетка тог, следећег, поглавља:

7. *Литература католичких Словено-Срба*. Код ових ствари стоје као и код претходних панонских Словена: они своја три дијалекта – дубровачки, босански и славонски – пишу латинским словима по разним теутонским системима комбиновања. Славонци имају тек само неколико прилично добрих граматика, Босанци имају неколико црквених књига, а Дубровчани духовне, па чак и еротске песме. (Кад би се само међу њима нашао један Хердер или барем један Фортис који би сакупио многобројне неримоване народне песме! (Качићева збирка ни издалека не задовољава.) Микаља (Micalia), Дела-Бела (Della Beella), Волтиђи (Voltiggi) и Стули (Stulli) су написали речнике и кратке граматике тог дијалекта. (*Срби и њихов језик*, 1997: 75)

Речници које Копитар наводи, сигурно, нису сви које је Вук користио. Али то су речници и граматике којима се, по Копитару, представља језик Словено-Срба римокатоличког обреда. Другим речима то су, по Копитару, били речници српског језика. Није тешко претпоставити да је Копитарево мишљење о овом питању било и мишљење људи његове средине.

б) У Копитаревој рецензији Вуковог *Рјечника* из 1818. опет се помињу она управо наведена четири речника језика римокатоличких Словено-Срба као претходника у Вуковом послу и потврђује се иста основна концепција српског језика. Прва реченица тога приказа је карактеристична и она гласи: “Вуков српско-(илирско)-немачки речник се најзад појавио”. У тој реченици је јасно наглашено да српски речник треба схватити као илирски речник, односно да српски језик треба схватити као илирски језик. То није неко посебно Копитарево становиште диктирано тим тренутком. Српски језик је, за њега, као и за друге људе тога времена, алтернативно име за илирски језик. У књизи његових текстова под називом *Serbica*, читамо, на пример, два његова текста о Доситеју као о илирском писцу. Простор на којем се илирским, односно српским језиком говори, као и употреба његовог имена, овако су у истом Копитаревом тексту представљени:

На Југу Аустријске Монархије, почев од границе Крањске све до Котора, дужином целе Далмације, затим у подручју хрватске и славонске Војне границе, као и у Провинцијалној Славонији и у једном великом делу Јужне Угарске и отприлике на половини северног дела Турске (у Србији, Босни, Херцеговини, Црној Гори) пребива једна грана словенског народа, чији се лепо дијалекат зове час *илирски*, час *славонски*, час *српски*. (Последњи назив би зацело био најприкладнији јер је специјално-генетски; мада би католички дао предност првим двама називима а турски део неким другим, као на пример, *босански* или чак плебејско-комичним: “овако” и “нашки”). (Копитар, *Serbica*, 1984: 186)

Копитар не скрива да на простору који је описао постоји само један језик који се различито назива. Али се он не двоуми око идентитета тога језика. Касније ће се, међутим, показати да идентификација српског језика није била потпуна: јер није јасно разликован српски од правог хрватског, тј. чакавског. Различити називи су касније коришћени и да би се манипулисало идентитетом српског језика. То се нарочито односи

на илирско име. У текстовима из ове књиге коју је приредио Јоже Погачник, међутим, по правилу се доследно потврђује ауторов став да је илирско име синоним за српско име.

б) Међу речницима које Копитар помиње у тексту *Патриотске фантазије једног Словена*, у поглављу о литератури Словено-Срба грчког обреда, каже се и ово: “Ови Срби... још увек немају на српском језику граматике ни лексикона (Курцбеков је једно чудовиште)”. За тај неименовани речник који је издала Курцбекова штампарија два пута (1790,1791) Павле Ивић у поговору фототипском издању Вуковог *Српског рјечника* из 1818. каже:

Додуше, 1790. године изашао је у Бечу *Немецкиј и сербскиј словар* на 719+326 страна, али овај непотписани речник који се приписује школском директору Теодору Аврамовићу у ствари није речник нашег језика. “Српски” материјал у њему углавном је мешавина црквенословенског и руског, само спорадично убачене су у њега заиста српскохрватске речи. Овако састављено дело навукло је, потпуно схватљиво, на себе зловољу доцнијих испитивача нашег језика и нико му није посветио озбиљнију пажњу – чак ни толико да се утврди из којег је то руског речника састављач тако издашно исписивао. (1969: 33-34)

Информацију о овом речнику коју даје академик Ивић, међутим, треба донекле кориговати. Речник који он овако укратко представља има два дела и они се зову: 1. *Deutsch und Illyrisches Wörterbuch* (дакле *Немачки и илирски речник*, првих 719 страна) и 2. *Славено-сербскиј и немецкиј лексикон* (других 326). То је, дакле, двострани: немачко-српски и српско-немачки речник. Забуну данашњем читаоцу може да чини употреба имена илирски за језик на који се с немачког преводи. Илирско име се, почев од илирског покрета, све чешће јављало као алтернативно за хрватско. Али тако није било у време кад је овај речник настао. Тада је било другачије. Илирско име је било алтернативно за српско. То се види и са његове насловне стране са које се чита следеће: *Немецкиј и сербскиј словар на*

потребу *србскога народа в крал. державах* а затим: *Deutsch und Illyrisches Wörterbuch zum Gebrauch Illyrisches Nazion in den K. K. Staaten*. Званичан назив за српски народ је у тадашњој Аустрији био илирски народ, а за српски језик илирски језик. Тачна је чињеница академика Ивића да овај речник није испитан (касније га је испитивао Албијанић). Али се веома лако може видети да по илирском имену он улази у серију других речника “илирског” (у другој терминологији: српског) језика.

в) Има, међутим, једно име које Копитар у вези са српским темама никако не помиње. То је Бартол Кашић. И његово место је међу претходницима Вуковим, свеједно да ли је Вук његово дело познавао. А кад је Кашић у литању, важне су неке чињенице које се обично уз његово име истичу. Једна је да је био чакавац, а да је (1604) објавио граматiku и речник илирског (штокавског) наречја/језика. Друга је да је то учинио по налогу римокатоличке цркве. Трећа је да је и језик којим се бавио, под именом илирски, био у ствари језик Дубровчана, који су слависти 19. века идентификовали као српски језик.

Није тешко објаснити зашто је римокатоличка црква тражила од једног чакавца да напише историју другог, сличног језика, штокавског. Штокавска популација била је далеко распрострањенија него чакавска. А да би се у њој деловало, требало је њен језик познавати.

г) Такође се не помиње ни граматика једног значајног италијанског писца који је дуго живео у Дубровнику и написао неку врсту историје дубровачке књижевности. То је Francesco Maria Appendini, а његово дело које се тиче нашег језика зове се: *Grammatica della lingua illyrica*, 1808. Олга Луковић-Пјановић узима Апендинија као једног од важних сведока за истину о српском народу и његовом језику.

Све поменуте граматике, односно речници и граматике које их прате, важне су чињенице за утврђивање идентитета српског језика. Њих би, у већини, требало фототипски или у сличним техникама, издавати и изучавати. Тиме би се у пуној мери показало да Вук није у свом послу био без претходника.

Али би се сигурно показало и да се Вуковим радом збило нешто крупно за судбину истог језика, јер је Вук доследније и јасније од свих својих претходника утемељио идентитет и интегритет српског народног језика.

2.

Постоји један велики проблем који би требало темељно изучити да би се коректно могло одговорити на питање: на кога се стварно односило име Илири у време пре појаве Вука Караџића. Од одговора на то питање зависи и одговор на читав низ других питања, па и на оно које се тиче речника и граматика илирског језика.

Хрватска историографија се трудила да докаже да се то име односило превасходно на Хрвате. У ту сврху је створена и обимна литература. У доскора заједничкој држави, Југославији, систематски је, преко заједничког образовног система, а посебно преко заједничке енциклопедистике, наметана и свест о томе да све што је сматрано илирским треба приписати Хрватима. Такве интерпретације нису могле да остану без последица; створена је и предрасуда која нема подлоге у историјској стварности. У Аустрији је, међутим, пре појаве илирског покрета постојао Хрватски сабор, неговала се литература на језику који се називао хрватски. Из тога се лако може извући закључак да је употреба илирског имена за Хрвате могла бити само спорадична или необавезна. Другачије стоји ствар са употребом илирског имена у односу на Србе. *Српске привилегије* (најновије издање 1994, приредио Д. Давидов) нуде другу истину од оне која је била деценијама наметана. Из низа привилегија које су аустријски цареви крајем 17. и почетком 18. века давали српском народу јасно се види да су они тај народ називали илирски, расцијански или илирско-расцијански. Аустрија је у 18. веку имала Илирску дворску канцеларију, а једно време и Илирску депутацију које су биле искључиво резервисане за Србе.

Архив Војводине је 1996. објавио три књиге аналитичког инвентара архивске грађе (Јован Валрабенштајн, *Илирска дворска канцеларија – Беч (Illyrische Hofkanzlei - Wien, 1996-7)*) из којих се види тачна употреба имена Илири и придева илирски. Та грађа потврђује да су се ови изрази односили на Србе.

Шафарик, који је и сам употребљавао појам илирски и Илири, у делу *Историја словенског језика и књижевности према свим наречјима* (1826), овако отпочиње поглавље II које зове *Српско стабло*. “Овде”, каже он (дакле у српском стаблу – П. М.), “рачунамо Бугаре, Србе, Босанце, Црногорце, Славонце, Далматинце”. А онда следи једна дужа фуснота у којој се каже:

Ове Словене, са изузетком Бугара, обично називамо Илирима. Већ сама имена “Илири”, “Илирија” су кроз употребу и злоупотребу добили толико значења, да је постало немогуће са овим називима повезати један одређени смисао, због чега их ја ређе користим. Стари Илири, сродни Трачанима, чији су потомци данашњи Албанци, ионако нису били Словени. Иначе се Илирима називају час Далматинци и Славонци, час ови и Срби, а посебно по настанку новог Илирског Краљевства сви Јужни Словени, не изузимајући чак ни Хрвате и Словенце. (*Срби и њихов језик*, 1997:84)

Имену Илири и илирски дао је посебан импулс Јан Колар, такође Словак, у тексту који се зове *О књижевној узајамности словенској* (који је објављен први пут 1835). Колар је међу Словенима видео четири главна народа (Русе, Пољаке, Чехе и Илире) и четири главна словенска језика: руски, пољски, чешки и илирски. При том је под илирским именом мислио на Србе, на Хрвате и Словенце и на њихова наречја у заједничком језику. Од побројаних илирских народа он је ипак у први план стављао Србе, тада несравњиво најбројније, а од илирских наречја/језика српски. Такав став је прихватио и Шафарик. У књижици лексикографског карактера, *Словански народопис* (1842) у поглављу *Илирски језик*, Шафарик тај језик схвата као једну целину подељену на три наречја: на српско, хрватско (исто је што и кајавско) и словеначко. Сва та три наречја су

наречја илирског језика, а пошто је српско наречје далеко најраспрострањеније, оно се може идентификовати са српским језиком. (Види у књизи *Срби и њихов језик*).

Од појаве илирског покрета, међутим, почиње преименовање Илира у Хрвате. Том преименовању је највише у почетку “кумовала” сама Аустрија. Она је 1843. забранила илирски покрет. Та забрана се обично тумачи као тежак ударац илирском покрету од стране Аустрије. Такво тумачење, међутим, није прихватљиво ако се имају у виду последице забране. Тек од те такозване забране јавила су се систематска преименовања свега илирског у хрватско. Илирска читаоница постаје хрватска читаоница, Илирске новине Хрватске новине, илирски језик почиње да значи исто што и хрватски језик. Другим речима, вршена је пресеминација илирског имена, давано му је значење које раније није имало. Од имена које се превасходно односило на Србе, оно је постало име које се превасходно односи на Хрвате.

Не треба се чудити што је таква пракса била толерисана и са српске стране. Цео илирски покрет је, практично све до разбијања Југославије, у програмској пројекцији југословенства, био приказиван као израз тежње ка српско-хрватском, односно југословенском јединству. Накнадно можемо да приметимо да је главни резултат те праксе била кроатизација римокатоличког живља српског језика, поготово оног дела који је себе називао Илирима. Ти “Илири” су се временом почели и осећати и називати Хрватима. После разбијања СФР Југославије, а посебно после разбијања српскохрватског језика као заједничког језика Срба и Хрвата, нема никаквог оправдања да се значење имена Илири и илирски, а посебно илирски језик, не тумачи у свом аутентичном значењу какво је имало пре појаве илирског покрета и усмерене кроатизације тога имена.

Двонационално име за српски језик

Не постоји у Европи, а вероватно ни другде у свету, двонационално име за један језик. Израз српскохрватски Вук никад није употребио; у Бечком договору говори се само о језику и књижевности једног народа. Па и поред тога упорно се понавља став без икаква основа: да је Вук творац српскохрватског језичког јединства и да је Књижевни договор (1850) био договор представника два народа, Срба и Хрвата, о заједничком језику.

Лингвисти који су, с много натезања, оправдавали двонационално име за наш језик потрудили су се да његову употребу виде и пре Вукове смрти. Такав труд, разуме се, није могао да остане без резултата. Испало је да је нико други него Јернеј Копитар највише, чак три пута, употребио израз српскохрватски језик (1808, 1822, 1836). На такву аргументацију ипак треба гледати са подозрењем јер је одвећ натегнута. Она се лако може оспорити чињеницом да је исти тај Копитар бар више стотина пута употребио израз српски језик. Али и мимо тога, аргументација по којој је Вуков ментор и сарадник на читавом низу подухвата који јасно носе српско име (*Српски рјечник*, *Српске народне пјесме* итд.) био и промотер израза и концепције српскохрватског језика, не може да делује убедљиво. Наметање српском језику двонационалног имена (српскохрватски, хрватски или српски) чин је који има порекло у сфери политике а не науке. Оно је израз политичких пројекција а не научних сазнања. Такво двонационално име једноставно излази из система по којима су сви други језици добили називе и учврстили свој идентитет.

1.

Двонационално име у нашем језику јавља се у наслову једне књиге први пут тек у шестој деценији 19. века. То је учињено у књизи *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* чији је

аутор Пиетро Будмани (Перо Будман). Књига се појавила значајне 1867. године кад је и почела са радом Југославенска академија знаности и умјетности. Будмани је био Србин католик из Дубровника, а своју каријеру завршио је радећи 24 године као уредник *Рјечника хрватског или српског језика* (1883-1907) на којем је почео да ради Ђуро Даничић (1867-1882). У *Додатку* двадесет трећој књизи овог *Рјечника* Милан Могуш за Будманија каже:

Будмани је, како истичу његови познаваоци, до доласка из Кастел Форетија у Дубровник почео “с насладом читати Вукова издања наших народних умотворина и учити њихов и Вуков језик”, па је – угледавши се доста на Даничићеву *Малу српску граматику* и на његове *Облике српскога језика* које изријеком спомиње у предговору – написао граматику на темељу језика Вукова и Даничићева (1976:105).

Није тешко, на темељу ових информација, закључити којег или чијег језика је ова Будманијева граматика. Свеједно како се она звала – а зове се граматика српско-хрватског (илирског) језика – то је граматика српскога језика. Тај је језик у њеном наслову само преименован. Уместо српски, језик је назван српскохрватски. Из те граматике је преведен и два пута у Србији (1887. и 1892) у виду књиге објављен део под насловом *Српска синтакса*.

2.

Други, далекосежнији, чин у смеру давања српском језику двонационалног имена учињен је неколико година раније. Хрватски сабор је још 1861. усвојио Штросмајеров предлог да се оснује Југославенска академија знаности и уметности. Међу њене прве задатке било је истакнуто “знанствено развијање хрватскога или српскога језика”. А једна од првих одлука новоосноване Академије тицала се рада на “Рјечнику хрватског или српског језика”. Из тих података (а они се налазе у *Додатку* 23. књизи *Рјечника хрватског или српског језика*, 1975, у *Ријечи*

председника Академије) види се и ко је и када нашем језику институционално дао двонационално име. То је прво учинио Хрватски сабор, а после и Југославенска академија знаности и умјетности коју је тај исти Сабор основао. А посао прављења речника који ће то двонационално име озваничити и усталити, био је поверен једном посебно изабраном човеку: Ђури Даничићу, тада најзначајнијем српском филологу и првом следбенику Вука Караџића, који је, управо ради те потребе, и изабран за секретара ЈАЗУ и ради тога посла прешао из Београда у Загреб.

Даничић је пре тога, као и Вук и Миклошић, сматрао да Срби и Хрвати имају различите језике: да је српски штокавски, а да је хрватски чакавски. Али је он, исто тако, у студији *Разлике између српског и хрватског језика* (1858) показао да су разлике између та два словенска језика веома мале. Сем тога, за идеју о језичком јединству та два језика било је историјског оправдања. У односу на италијански језик са друге стране Јадранског мора на словенском приморју језик балканских Словена је схватан и представљан као један језик, као “словински” или “илирски”. Границе између српског и хрватског због тога нису јасно представљене. Отуда се Даничић и могао приклонити аргументацији да та два блиска језика сматра за један, а пошто су различито постали, и да задржи оба њихова имена. Везник или у наслову *Рјечника* између израза *хрватскога* и *српскога* означавао је различито етничко порекло тако уједињеног језика али је изражавао и синонимност њиховог значења. У речнику који је Даничић почео да уређује, доследно његовој концепцији, није било кајкавских речи. Даничић је сматрао (као и Вук и као Миклошић) да је кајкавски по природи словеначки; отуда му, по његовој логици, не би било места ни у речнику српског ни у речнику хрватског језика, па дакле ни у *Рјечнику хрватског или српског језика*. Такав Даничићев став је био у супротности са концепцијом српскохрватског језика коју је заступао Јагић, а по којој је тај језик био састављен од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског. Пошто је Јагићев

концепт српскохрватског језика касније победио и код Хрвата и код Срба, стално је истицана потреба за ревизијом Даничићевог концепта језика који је у *Рјечнику* називан *хрватски или српски*. Али са том ревизијом је ишло тешко управо зато што би њоме цео посао око израде *Рјечника* био доведен у питање. Па ипак је то учињено у годинама после Другог светског рата.

Рјечник хрватскога или српскога језика изишао је, од 1882. до 1975. у 23 књиге. Тек од 12. књиге, која је изашла после Другог светског рата (уредио је Стјепан Мусулин), у *Рјечнику* се, поред штокавских и чакавских речи, појављују доследно и кајкавске. Али тек том ревизијом садржаја речника доведен је у питање и његов назив. Речник не доноси *заједничко* лексичко благо Срба и Хрвата, јер Срба чакаваца и кајкаваца нема. По своме садржају, *Рјечник хрватског или српског језика* је, у истим корицама, с једне стране, речник српског језика, а с друге речник хрватског језика, односно језика којим се служе Хрвати. С филолошке тачке гледишта томе речнику се, зато, може приговорити неконзистентност. Његова функција је била преваходно политичка. Он је послужио учвршћењу идеје о заједничком језику Срба и Хрвата, односно о српскохрватском језичком јединству. Као целина, он није изневерио само Вука, већ и његовог првог уредника, Даничића. Послужио је афирмацији идеје филолога који у његовој изради није учествовао: Ватрослава Јагића.

3.

При самом крају 19. века, после појаве првог тома *Рјечника хрватског или српског језика* у Даничићевој редакцији (1882), последње две деценије биле су одлучујуће за прихватање српског књижевног језика од стране Хрвата. О томе како је до тога дошло може уkratко да обавести следећи пасус Људевита Јонкеа из текста *О значењу и употреби Академијина рјечника* који је објављен у поменутом *Додатку* 23. књизи *Рјечника*.

А још даље и још више, без Академијина Рјечника не бисмо ни ми у Хрватској тако брзо дошли до јединственога књижевног језика. Треба само да се подсјетимо да су прије његова покретања у Хрватској била у употреби четири типа књижевног језика и правописа: један Веберов илирски, један Курелчев, један Јагићев, па и један Кузманићев. И језикословци и књижевници управо су од Југославенске академије знаности и умјетности очекивали да ријеша тај језички гордијски чвор, а то је помогао остварити Академијин Рјечник. Прва књига Академијина Рјечника само је први корак до "Хрватскога правописа" г. 1892 и до Маретићеве "Граматики и стилистике хрватскога или српскога књижевног језика" г. 1899, па и до Броз-Ивековићева "Хрватскога рјечника" г. 1901. А то су заправо капитална дјела новог књижевног језика, дјела без каквих се ниједна књижевност ни култура на могу правилно и складно развијати. Треба само поставити питање како ли би био тежак даљи развој хрватске културе са само четири или пет типова књижевног језика. Одговор се намеће сам по себи. (1976:82)

У наведеном одломку се помињу три најважнија догађаја који ће довести до кодификације књижевног језика који су Хрвати називали хрватским, односно хрватским или српским. То су Брозов *Правопис*, Маретићева *Грамматика* и Броз-Ивековићев *Рјечник*.

а) *Хрватски правопис* Ивана Броза, објављен 1892, настао је тако што су тзв. "хрватски вуковци" однели победу над Веберовом школом. У тој победи пресудну улогу опет је одиграо политички чинилац: Хрватски сабор. Он је одбио предлог Правописне комисије из 1877. године да се усвоји Веберов (етимолошки) правопис. Сабор је усвојио предлог одбора из 1889. године да се усвоји фонетски правопис новоштокавског ијекавског, што практично значи вуковског књижевног језика. Тај чин се тумачио као значајан корак у изградњи заједничког књижевног језика Срба и Хрвата. Данас, пошто су хрватски и српски књижевни језик опет раздвојени, он може да значи само ово: хрватске власти и они хрватски лингвисти, које су

подржале официјелне власти, прихватили су српски књижевни језик као свој књижевни језик.

б) Један од најистакнутијих хрватских “вуковаца” Томо Маретић објавио је 1899. године обимну књигу која се зове *Граматика и стилистика хрватског или српског језика*. Маретић је пошао од става да се на простору од Словеније до Бугарске говори једним језиком који се назива хрватски или српски. На западном крају тога језика он има сличности са суседним, словеначким, а на истоку са бугарским језиком. Због тога је, истицао је Маретић, било природно да су Срби и Хрвати узели централне говоре за заједнички језик. Граматику и стилистику тога језика, који је представио као “заједнички језик” Срба и Хрвата, Маретић је градио преваходно на језику Вукових и Даничићевих дела, које је, такође, сматрао заједничким добром Срба и Хрвата. Такав његов став био је за Србе прихватљив у атмосфери подгрејаваног југословенства. Међутим, да језик Вука и Даничића и није баш “заједнички” показао је одмах сам Јагић у својој рецензији те књиге (*Arhiv*, 1900). “Али Јагић је у тој својој рецензији *Граматике и стилистике*’ приговорио и Маретићу због тога што се он ограничио само на језик Кафаџића и Даничића”, каже Јонке у поменутом *Додатку* (стр. 120) а скоро одмах затим додаје:

Још оштрије приговара Маретићу због ограничавања извора Антун Радић у рецензији “Граматике и стилистике”, која је објелодањена у “Вијенцу” г. 1899. под насловом “Хрватски књижевни језик”, овим ријечима: “Г. др. Маретић игнорује у својој граматици не само хрватску *књижевност* прије Вука, него и последице Вука, а пише Граматику хрватскога *књижевнога* језика. Хрватски књижевни језик не може бити друго, него језик хрватске књижевности, па тко игнорује ту књижевност и језик, којим је писана, ја не разумијем, како може писати граматику хрватскога књижевног језика”. (1976:120)

Маретић је, очигледно, сматрао да за књижевни језик Хрвата треба узети оно најбоље из језика који је сматрао хрватским или српским. Данас, кад се хрватски и српски језик

раздвајају, није тешко закључити шта је Маретић стварно урадио градећи своју *Граматику и стилистику*. Он је то своје високо оцењивано научно дело градио на језику Караџићевих и Даничићевих дела, дакле на српском језику. А то даље стварно значи да он није стварао граматику хрватског или српског језика, већ је стварао граматику и стилистику српског језика. Да се филолози једног народа баве филолошким пословима који се тичу језика и књижевности другог народа није у свету нешто неуобичајено. Маретић је, међутим, учинио ипак нешто што се у свету науке не чини. Бавећи се српским језиком, он је тај језик третирао подједнако као хрватски и српски. Мора се приметити да је он, као “вуковац”, при томе поступио посве супротно од Вука Караџића који је доследно сматрао да су српски и хрватски два језика и који је упорно одбијао притиске да свом српском језику да двонационално име.

в) Даље од Маретићеве *Граматики и стилистике* у преименовању српског језика отишао је *Рјечник хрватског језика* Ивана Броза и Фрање Ивековића из године 1901. Творац правописа “хрватског језика”, Иван Броз, почео је да ради на овом обимном двотомном речнику од близу две хиљаде великих страна, али га је смрт омела да дело доврши. Посао је довршио каноник Фрањо Ивековић, његов ујак, који је, такође био “хрватски вуковац”. Ивековић је у предговору *Рјечнику* честито навео изворе које је користио. То су, као и код Маретића, Вукова и Даничићева дела, затим дела Његоша и Милана Ђ. Милићевића и делимично хрватске народне песме у издању Матице хрватске. На питање: чији може да буде речник рађен на делима првих српских писаца 19. века (Караџића, Даничића, Његоша и Милићевића) одговор је јасан и једноставан: то може да буде само речник српског језика. С којим аргументима је тај речник назван *Рјечник хрватског језика*? На то питање имамо одговор у Предговору у тачки 10. која у целини гласи овако:

10. Ово дјело могло би се звати и *рјечник Српскога језика*, и да су га написали Срби, јамачно би се тако звало; али му је по

једнаком праву и по самим начелима Србаља Вука Караџића (Срб. и Хрв. 6) и Ђура Даничића (Диоба 5) име *Рјечник Хрватскога језика*, јер су га писали и на свијет издали Хрвати. Није се дометнуло или *Српскога*, јер тај дометак не би задовољио ниједнога Србина а озловољио би многе Хрвате, а и Срби не би додали или *Хрватскога*. Браћа ка браћа.

То објашњење Др. Ф. Ивековића није убедљиво. Хрвати могу да праве речнике кинеског, ескимског, бугарског или словеначког језика, па ипак то сигурно не би били речници хрватског језика зато што су их правили Хрвати. Они се с правом могу сматрати само делима која спадају у хрватску културу. Рјечник хрватског језика могао је да понесе такво име једино по Даничићу (никако не и по Вуку) уколико се израз хрватски употребљава као синонимно име за српски. Има више потврда да је Даничић, од свог одласка у Загреб 1867, та два имена настојао да схвати као синонине. Броз и Ивековић за свој став о овако произвољном називу језика, који њихов речник представља, ипак нису озбиљно критиковани зато што је тај *Рјечник*, без обзира на свој наслов, схватан као речник заједничког српскохрватског језика. Сада, пошто се ситуација изменила, пошто поново израз хрватски језик не значи исто што и српски, односно српскохрватски језик, природно је да се Броз-Ивековићев *Рјечник хрватског језика* идентификује као *Рјечник српског језика*. Научник који дели хрватски од српског језика мора да призна да је то речник српског језика.

* * *

Прихватањем Брозовог *Хрватског правописа*, Броз-Ивековићевог *Рјечника* и Маретићеве *Граматике* – тако су на размеђу 19. и 20. века у хрватској култури потпуно победили “хрватски вуковци”. Они су заиста донекле следили Вука самим тиме што су узели његов језик за свој књижевни језик и што су прихватили његова правописна правила као своја. Али они су учинили нешто битно супротно Вуку: језик који је он увек

називао српским преименовали су у хрватски или српски, па чак и у хрватски (без српског); учинили су, дакле, нешто са чиме се Вук никако не би сложио. На жалост, да би се преименовање језика, који је Вук доследно називао српским, прихватило, хрватски “вуковци” су морали прибећи кривотворењу. Они, али и њихови настављачи, чињеницама упркос, стално су истицали да је и Вук сматрао да Срби и Хрвати имају исти језик и да је Бечки договор био договор Срба и Хрвата о заједничком језику. Другим речима, настојали су да докажу да је и сам Вук мислио да треба чинити управо тако као што они чине. У деценијама које ће следити овим кривотворењима, Вук Караџић је све више, сасвим произвољно, бивао стављан у функцију хрватског филолошког програма. У том кривотворењу учествовали су, на жалост, и српски филолози.

Раздвајање хрватског од српског

У једном интервјуу, који је делимично прештампан у првом броју часописа *Србистика/Serbica*, академик Павле Ивић је рекао да су до Првог светског рата Хрвати тежили језичком јединству са Србима. “Кад је створена заједничка држава, почело је удаљавање. У ствари, радило се о политичким ставовима о југословенској држави, њеном стварању, односно одржању”, каже академик Ивић (стр. 113). У том виђењу, нагласак је очито стављен на политичку димензију проблема: за удаљавање Хрвата од Срба окривљавана је заједничка држава. Моја истраживања, саопштена у књизи *Срби и њихов језик*, показују да је тежња ка дистанцирању хрватског језика од српског знатно старија.

Отпори ка стварању заједничког језика Хрвата и Срба јављали су се у хрватској средини и према самим илирцима, а затим и према тзв. хрватским вуковцима крајем 19. века. У оба случаја хрватски филолози упозоравали су да инсистирање на заједничком језику Хрвата и Срба води ка нарушавању иден-

титета хрватског језика. Али ти отпори су, оба пута, у самој хрватској средини успешно савладани.

Мање се, међутим, у литератури обрађала пажња на једну другу појаву: на пројекције деобе већ усвојеног заједничког језика, српскохрватског. Те пројекције су се већ крајем 19. века јавиле на хрватској страни и оне су ишле ка дељењу истог језика на две половине: хрватску и српску.

1.

Главни пројектант деобе био је Ватрослав Јагић. Јагић је на почетку свога деловања (1864) инсистирао да су Хрватско-Срби један народ, јер, наводно, имају један језик. Али је скоро истовремено наметао и другу тезу о деоби тог једног народа на основу вере: Срби су, по њему, исто што и православци а Хрвати римокатолици; тиме је дао филолошки легитимитет кроатизацији Срба римокатолика. Негде на размеђи двају векова Јагић је опет учинио нови корак, овога пута ка деоби језика који је сматрао заједничким. Почео је да истиче став да заједнички језик треба делити на источну и западну половину. У приказу *Граматике* Томе Маретића, на пример, која је у целини прављена на материјалу српских писаца, Вука и Даничића, он је инсистирао на томе да је српскохрватски један језик, који на западу треба да се зове хрватски а на истоку српски. Том пројекцијом Јагић је, практично, сугерирао став да је српски део само екавски. У *Проспекту Енциклопедије словенске филологије* (1903), који је објавио на руском у Петрограду, он је са речи прешпао на дела. Предвидео је да штокавско наречје посебно обраде два Србина: источну половину Александар Белић, а западну половину Милан Решетар. И у томе је изневерио Вука: Вуково јужно наречје (тј. ијекавско) код Јагића је постало западно. (Види о томе у књизи *Срби и њихов језик*).

На неки начин Јагићев пројект се почео остваривати већ између два светска рата када су се истовремено појавила два правописа: *Правопис хрватскога или српског језика* Драгутина

Боранића (1922) и *Правопис српскохрватског књижевног језика* Александра Белића (1923). У тим правописма је један исти књижевни језик, језик српски, кодификован на два начина, што је већ тада давало могућност успостављању њихових варијаната. Проблем није могло да реши ни *Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе Краљевине СХС* које је, на основу предлога Правописне комисије донело Министарство просвете и објавило у Загребу липња 1928. године.

2.

Јагић, међутим, никад није јавно истицао потребу за језичким одвајањем Хрвата од Срба. Такву потребу су између два светска рата почели да истичу хрватски екстремисти окупљени око усташког покрета. Са победом тога покрета у Независној држави Хрватској био је уведен тзв. “коријенски правопис” чија је сврха била да се хрватски што више одвоји од српског. Тај правопис је био концепцијски ближи веберовском етимолошком правопису него правопису, граматичи и речнику хрватских “вуковаца”. Таква политика језичког дистанцирања Хрвата од Срба ипак се битно разликовала од јагићевске политике. Она је тежила ка томе да се хрватски језик – макар био и на штокавској основи – дистанцира од српског и екавског и ијекавског изговора бекством у “новоговор”. Усташе, другим речима, нису хтеле ни Вука ни његов језик.

Јагићевска линија ишла је другим путем: тежила је томе да се вуковски ијекавски прогласи за хрватску половину српскохрватског и да се дистанцира од источног дела српскохрватског, односно од екавског. Србима је сугерирано да у области лексике напуштју речи сопственог језика сматрајући их за хрватске. Јагићевска стратегија је по српски национални интерес, што се језика тиче, погубнија од усташке.

3.

На основама такве јагићевске политике био је заснован Новосадски договор. У документима Новосадског договора нигде се Јагић не спомиње. Спомиње се Вук и инсистира се на континуитету са Бечким договором са којим је Новосадски договор иначе у потпуној супротности. Новосадски договор је формално организован на иницијативу Матице српске и одржан је у Новом Саду; његов најугледнији учесник био је водећи српски лингвиста и председник Српске академије наука и уметности Александар Белић. Белић је важио за вуковца и он се и сам тако представљао, а по идејама које је заступао био је, у ствари, изразити следбеник Јагићев. Њега донекле оправдава чињеница да није умео да иза Вукових и Јагићевих ставова види два филолошка програма: српски и хрватски. Па ипак, то не треба да нас спречи да видимо да је он, као Јагићев следбеник, стварно радио у српској средини на реализацији хрватског филолошког програма који је посве супротан Вуку. Новосадски договор, ма како био представљан, био је инструмент хрватског филолошког програма. Тај договор је већ устолочио пројекцију цепања српског дела српскохрватског (тј. штокавског) на две половине: источну и западну. То се може видети ако се обрати пажња на први и најважнији члан тога договора који гласи:

- 1) Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

Прва реченица овога члана имплицира став да, поред Хрвата, и Срби и Црногорци говоре и чакавски и кајкавски (што није тачно). У другој реченици се књижевни језик, за који се каже да је "један и јединствен" дели на две половине: на источну и на западну, екавску и ијекавску, београдску и загребачку. И то се чини тачно по Јагићевој пројекцији. У Новосадском договору се, међутим, не инсистира на томе да се тај језик

на истоку зове српски а на западу хрватски. Сада се инсистира на упоредној употреби израза српскохрватски/хрватскосрпски. Али стратешки циљ је остао исти. То ће се показати у наредним годинама и деценијама када ће се све чешће израз хрватскосрпски тумачити као синоним за хрватски а српско-хрватски као синоним за српски.

4.

После Новосадског договора са хрватске стране дошла су два политичка геста са филолошком сврхом. Једно је *Декларација о називу и положају хрватскога књижевног језика* 1967. у којој се истиче опредељење за самостално неговање хрватског језика. Други гест је дошао 1971. када се Матица хрватска јавно одрекла Новосадског договора о заједничком језику Хрвата и Срба. Оба геста су водила истом: легализацији одвајања хрватског од српског по пројектованим основама.

5.

Пошто је та легализација наилазила на отпоре, требало јој је дати филолошку потврду. Она је нађена у легализацији посебних варијаната заједничког језика. Практично од шездесетих година па до разбијања Југославије, лингвисти, и хрватски и српски, окуљени око истог програма, у разним облицима инсистирали су на двама варијантама заједничког језика: источној и западној, београдској и загребачкој, хрватској и српској. На политици истицања тих двеју варијаната српско-хрватског показало се да је двочлани назив заједничког књижевног језика српскохрватски/хрватскосрпски био само степеница ка следећем кораку: разбијању српскохрватског књижевног језика на две половине и то тако да екавицу треба сматрати српским језиком, ијекавицу хрватским.

6.

Дејтонски споразум у филолошком смислу представља ипак изненађење. На њему српскохрватски језик није подељен на два језика, по линији екавица-ијекавица, већ на три језика, и то по верском принципу, онако како је и народ Босне и Херцеговине подељен на три народа на основу њихове вере. И то је учињено сасвим у складу са Јагићевом пројекцијом о идентификовању народа на основу вере а не на основу наглашених варијаната. Муслимани су на основу вере признати као народ. Самој чињеници да су признати као посебан народ није нужно следовало да им се призна и посебан језик. То је ипак учињено јасним гестом: текст Споразума на српском језику је у три варијанте. Дејтонски споразум, који се тиче Босне и Херцеговине, ипак се у деоби народа и њихових језика није понео принципијелно: текст који би, тобоже, требало да буде на српском језику (као да она друга два нису на истом том језику) штампан је екавски, мада у Босни и Херцеговини Срба екаваца нема. Србима из Босне и Херцеговине тако није било остављено ни "парче" њиховог језика којим су једино говорили и писали.

На крају процеса разбијања Југославије, некадашњи српски језик, који је преименован у српскохрватски (хрватски или српски) подељен је, не на два него на три језика. У основи те деобе не стоје никаква лингвистичка начела, већ верско (а у јагићевској концепцији и национално) опредељење. Све је на овом свету могуће, па је могуће и народе делити по вери, а језик делити такође по верски подељеним народима. Такве деобе доносиле су и у последњем рату су донеле велике несреће народу српског језика било које вере био. А сигурно би донеле велике несреће и другим народима уколико би се исти поступци и код њих применили.

7.

Ситуација која је настала после Дејтонског споразума показала је да официјелна српска лингвистика, на жалост, нема јасне ставове о идентитету и интегритету српског језика. То се може констатовати ако се имају у виду следеће чињенице:

а) Све до Новосадског договора и нешто касније, официјелна српска лингвистика стајала је на становишту да је матерњи језик Срба српски (тако пише у мојим ђачким сведочанствима све до 1956).

б) На Новосадском договору прихваћен је став да Срби, Хрвати и Црногорци говоре једним народним језиком који се дели на штокавско, чакавско и кајкавско наречје, а да им је књижевни језик један и јединствен.

в) После Новосадског договора официјелна српска лингвистика, у садејству са официјелном хрватском лингвистиком, убеђивала нас је да се онај “један и јединствен” језик дели само на две варијанте, источну и западну, хрватску и српску.

г) После Дејтонског споразума официјелна српска лингвистика мења став и убеђује нас да на терену (“бившег”) српскохрватског језика постоје, у ствари, три језика: српски, хрватски и босански.

Ова четири различита става официјелне српске лингвистике, која су се појавила у нешто мање од педесет година, тако су несагласна један са другим да је најприродније покушати да се решење за српски језик (а посредно и за српски народ) потражи мимо путева који се пројектују преко те досадашње, официјелне, лингвистике.

Одбрана идентитета и интегритета српског језика

Сви стари народи, по правилу, свој идентитет су потврђивали властитим језиком. Супротно од тога, илирски покрет је наступио са неприродним захтевом да се језику једног народа припише име другог народа, односно да се српском језику припише хрватско име чиме српски народ губи основну

хоће да говори о оној разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књижевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни *говором*; њој би највећма приличило назвање *јужнога и источног изговора*. (стр. 70)

На другом месту у истом тексту он је остао категоричан: “Нек се, дакле, засад изједначава све друго осим изговора, и нек само изговор остане – *неизједначен*.” (64). То другим речима значи: српски књижевни језик је подједнако екавски и ијекавски.

Ни после више од једног века Срби нису нашли боље решење: само су његово понављали, обично без његове кристалне јасноће и доследности. Било је чак и изношења ставова да је Новаковић кодификовао екавицу као српски језички стандард (што је тачно), уз прећуткивање да је то он истовремено чинио и за ијекавски изговор (што је кривотворење његовог става). Новаковићев гест кодификације екавице и ијекавице, и у време кад је начињен, имао је јасан циљ: одбрану интегритета и идентитета српског језика. Том основном циљу он може да служи и данас.

б) Међу значајне Новаковићеве језичкополитичке гестове спада и његова *Српска граматика* која је изашла 1894 (друго издање 1902). Та граматика је плод његовог дуготрајног, али повременог рада на српском језику. И она носи печат свога времена и свога аутора. Новаковић је у почетку био следбеник Ђуре Даничића, али је већ за Даничићева живота постао значајан политичар у Србији. Са одговорношћу политичара и спремом филолога он је покушао да нађе бољи пут за себе и за српски народ од оног који му је припремио вредни филолог који се, према упозорењима Лазе Костића, није разумевао у политички значај свог филолошког рада. Тај пут је Новаковић нашао на Вуковом правцу: у доследном поштовању имена српског језика.

3.

Новаковићева иницијатива за израду *Српског речника*, међутим, није имала судбину какву јој је он предвидео. На том речнику радило се дуго, с прекидима, пре свега због ратова. При крају Другог светског рата, 1944, екипа која је на њему радила издала је огледну свеску која се зове *Речник српског књижевног и народног језика*. У послератном периоду рад на изради тога речника преузео је Институт за српски језик који је 1947. при САНУ основао Александар Белић. У атмосфери која је довела до Новосадског договора промењено је име Института у Институт за српскохрватски језик. Тај Институт и његов руководилац у то време били су инструмент једнопартијске државе. У новим околностима такође је преименовани назив оног Академијиног речника. Године 1953. издата је нова огледна свеска тог речника под новим називом *Речник српскохрватског народног и књижевног језика*. Под тим именом тај речник излази од 1959. и до сада је у њему издато 15. томова. У том речнику по правилу нема чакавских и кајкавских лексичких елемената. Он је ипак у основи речник српског народног и књижевног језика. Међутим, приликом појаве 15. тома у Српској академији наука и уметности обећано је (1997) да ће се на томе речнику радити још тридесетак година и да ће и остали томови излазити под досадашњим насловом. При томе се позивало на стару иницијативу Стојана Новаковића, али је, сасвим некоректно, прећутано да је Новаковић изричито тражио да се ради *Српски речник*, односно *Речник српског језика*, а не речник српскохрватског језика. Зато је потребно да се, уз пуно образложење и са коректном научном аргументацијом, томе речнику врати његово старо име под којим је на њему све до Новосадског договора рађено: тј. *Речник српског народног и књижевног језика*, односно *Српски речник*.

4.

Упоредо са разбијањем Југославије враћено је (1992) и старо име српском језику. Али тај чин се више одвио механички, а није оставио дубље последице у схватањима српског језика. На сам конкретан језик настављено је и даље да се гледа са позиција сербокroatистике. То се може видети по једној књизи најзначајнијег савременог српског лингвисте академика Павла Ивића. У оквиру његових Целокупних дела (издавач Зоран Стојановић), годинама је најављивана књига *Историја српскохрватског језика* састављена од Ивићевих текстова из десетотомне *Историје српског народа* у издању СКЗ. Најзад се та књига појавила 1998, али сада под новим именом: *Преглед историје српског језика*. Садржај књиге је остао исти али је језику дато ново име. Испало је тако да су, по схватању нашег најзначајнијег живог лингвисте, изрази српскохрватски и српски синоними. Слично несналажење у односу на разлике између српскохрватског и српског језика показале су, на жалост, и главне српске институције, па и читав образовни систем у Србији. Двочлано име језика се свуда у Србији променило, али се приказивање српског језика и даље обавља са позиција сербокroatистике. Такво стање је могуће објаснити чињеницом да се научне парадигме не мењају лако и брзо.

5.

Српској официјелној лингвистици, међутим, десило се нешто још горе од несналажења у светским политичким играма које се тичу језика.

Суочена са чињеницом да су на тлу Југославије признате нове државе и да су “међународно признати” и језици тих држава, официјелна српска лингвистика и сама је учинила нешто што јој није обавезно следовало да учини. Она је “признала” да су “бошњачки” и “хрватски” посебни језици. Поме-

шала је признавање држава (што је ствар политичких субјеката) и признавање језика (што је ствар научних субјеката).

Колико се може схватити, "признање" двају нових језика који су преконоћ постали "реалност" оправдава се овим аргументима:

а) Нико не може натерати Хрвате и муслимане да језик којим говоре назову српским, или

б) Хрватска и муслиманска држава могу да језик својих поданика назову како хоће.

Таквој аргументацији може се овако одговорити. Српски лингвисти немају никакве специјалне обавезе ни према Хрватима (у Хрватској), ни према муслиманима (у БХ федерацији). Они имају обавезе пред научном јавношћу (без граница) да оправдају своје различите тврдње о идентитету српског језика током пола века. Али они, и као стручни, а овога пута и као политички субјекти (јер представљају српске научне институције), имају обавезе пред грађанима и политичком јавношћу Републике Србије и Савезне Републике Југославије да кажу шта те њихове истине о деоби некадашњег једног српског језика сада на три језика стварно значе и какве последице могу да имају.

6.

Срећом, судбина српског језика није препуштена сасвим и само официјелној српској лингвистици. Има знакова да се и у домену науке о српском језику понешто мења. Промене почињу да се манифестују у сукобима око језичког стандарда на Другом конгресу српских интелектуалаца (1994), а затим и у дискусијама око правописа и стандардизације српског језика које су потом уследиле. Нови импулс решењу проблема дао је и Покрет за обнову србистике. Програм тога Покрета је промовисан у лето 1997. (на видовданским свечаностима у Приштини) и на 14. конгресу слависта у Будви октобра 1997. На основи тога програма почео је 1998. да излази и часопис *Срби-*

стика/*Serbica* у Приштини. Слово о српском језику групе филолога и писаца које се појавило у августу 1998. израз је тежњи да се обнови српска (вуковска) филолошка традиција и да се нађу друга решења од оних које види официјелна српска лингвистика. Нова школска година (1998/99) на београдском Филолошком факултету почела је са Катедром за србистику која је, први пут после више деценија, наставу српског језика и српске књижевности бар организационо повезана и стављена у исту раван са другим језицима и књижевностима. Наведене промене нису велике, али оне говоре да и за српску филологију има наде.

* * *

Научни и политички циљ издавачког пројекта *Србистика* сасвим је конкретан. Он треба да потврди идентитет и интегритет српског језика, да направи јасна разграничења према другим језицима, пре свега према хрватском.

Предвиђени резултат овог пројекта је: да српски језик и даље треба поимати како су га поимали слависти прве половине 19. века а поготово најзначајнији србиста тога времена, Вук Стефановић Караџић. Уколико испитивања покажу да у односу на идентитет и интегритет тог језика треба вршити неке корекције, њих, природно, треба прихватити у мери у којој се могу сматрати одрживим.

Издавачки подухват *Србистика* у целини, са својих неколико серија, предвиђа да главни резултати истраживања буду доступни и проверљиви, самим тиме што ће бити објављени.

(Текст треба да буде објављен у двоброју часописа *Србистика/Serbica*, 1999/1-2. који још није штампан.)

О КЊИЗИ ЛАЗА М. КОСТИЋА “КРАЂА СРПСКОГ ЈЕЗИКА”

Лазо М. Костић (Кртола у Боки Которској 1897 – Ветинген, Швајцарска 1979) био је до Другог светског рата професор Правног факултета у Београду и објавио је више књига и радова у периодици из правне струке. После Другог светског рата живео је у емиграцији, у Швајцарској. У том периоду објавио је још осамдесетак књига. Готово све оне баве се питањима историјскополитичке судбине, културног идентитета и опстанка српског народа. Међу њима су и три књиге о српском језику. То су: *Етифилица и српство* (1963), *О српском језику (изјаве странаца)*, посвећена Вуку Караџићу поводом стогодишњице смрти (1964) и *Крађа српског језика* (1964). Костић је улагао много енергије у откривање и објављивање истине о своме народу ради очувања народне самосвести. Међутим, књиге српских емиграната штампане у иностранству биле су доскора готово неприступачне домаћој јавности.

1.

Књига *Крађа српског језика* објављена је први пут као ауторово приватно издање у Бадену 1964. године. Главни задатак Костићеве књиге био је да објасни како је дошло до “крађе српског језика”, односно како је дошло до тога да се српски језик прогласи за хрватски. Подсећањем на бројне ставове српских, хрватских и страних аутора из прошлости, Костић је

помогао да се схвати и објасни овај деструктивни процес. Списак цитираних дела са разних језика прелази бројку од 130 библиографских јединица. Књига представља добро састављен колаж – сведочанство о широко распрострањеној спознаји идентитета српског језика и о покушајима његовог отуђивања. Српски филолози, уколико су знали за Костићеву књигу (а било их је много који су често боравили у иностранству), починили су грех што су је прећутали и што нису наставили истраживања њеним трагом.

Надамо се да долазе времена када ће се и језички стручњаци према Костићевој књизи и проблемима које она отвара односити другачије. Ставови изложени у *Слову о српском језику*, документу који је 1998. објављен, дискутован и доста широко прихваћен, блиски су ставовима Костићеве књиге. Треба се надати да ће се смањивати број оних који намерно или несвесно затварају очи пред чињеницама и аргументима на којима ови ставови почивају.

2.

Грађена на богатој литератури, Костићева књига не открива само шта је све чињено са хрватске стране да се промени име српском језику и да се тај језик прикаже као хрватски. Она открива и доста детаља како се на та настојања гледало и међу Хрватима и међу Србима; поготово су драгоцену размислања првих слависта (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић...) о српском и хрватском језику, а посебно Немаца. Од Срба су цитирани, осим Вука Караџића, патријарх Рајачић, Теодор Павловић, Саво Бјелановић, Јован Ристић, Божо Каталинић, Владимир Ђоровић, Илија Мамузић и други. Костићева књига је сачувала памћење и о једном значајном реговању православног свештеника, проте Димитрија Руварца, књигом *Ево, шта сте нам криви!* (1894) на политику одузимања језика Србима. Ова заборављена Руварчева књига чекала је више од сто

година да у отаџбини буде поново откривена и штампана (1997). Забележено је и реаговање једног универзитетског професора, каснијег председника владе Србије, Милована Миловановића. У време кад се у Југославији није смело знати за Дучићеве чланке писане током Другог светског рата у Америци, они су у овој књизи обилато цитирани. Важна су, међу осталим, наведена мишљења Матије Катанчића, Меда Пуџића, дум Ивана Стојановића и Марка Цара, дакле Срба католичке вере.

На обимном материјалу који доноси, Костићева књига показује да је међу Србима, почев од илирског покрета, било доста важних људи који су видели због чега се инсистира на језичком заједништву Хрвата и Срба и да то по Србе може имати лоше последице. Треба зато одговорити на питање: зашто су се, и поред тога знања, ствари одвијале у неповољном правцу? На основу Костићеве књиге (као и мимо ње), може се доћи до оваквог одговора. Они Срби који су исправно и паметно мислили и реаговали били су маргинализовани, а временом и жигосани као националисти или шовинисти. Њихов глас се није могао ни дуго ни далеко чути. Мора се зато претпоставити да је то био нечији стратешки интерес: да су постојале и да постоје моћне и организоване снаге које свесно и систематски чине да се идентитет и интегритет српског језика доведе у питање.

На питање: како су Хрвати успели да Србима скоро потпуно наметну своју језичку опцију, која се никако у научном смислу не може бранити, одговор такође може да буде јасан и он гласи: Хрвати су нам своју језичку опцију наметнули тако што су под своју контролу ставили српске националне институције и најутицајније личности које се баве филологијом.

Најјасније се то види у случају водећег српског филолога после Вука, Ђуре Даничића. Писац *Рата за српски језик и правопис* (1847), *Српске синтаксе* (1858), *О разликама српскога и хрватскога језика* (1958), и других дела, Даничић је, после одла-

ска у Загреб за тајника ЈАЗУ (1967), почео да ради супротно својим дотадашњим лингвистичким уверењима. О томе сведочи његово најгласовитије дело: *Рјечник хрватског или српског језика* (ЈАЗУ, 1882). А каква се промена у Даничићу десила, може да покаже његова књига *Облици српскога језика* (1863), која је у Београду доживела неколико издања. Та иста књига, почела се у Загребу појављивати под новим именом: *Облици хрватскога или српскога језика*. Још није сасвим објашњено зашто је главни српски филолог изгубио оријентацију у схватању српског језика, тј. зашто је напустио вуковску језичку парадигму и почео да служи туђој.

Слично се десило и са другим гласовитим и утицајним српским филологом Александром Белићем под чијим је уредништвом такође изашао први том *Речника српскохрватског народног и књижевног језика* (САНУ, 1959). Рад на овом речнику најавио је још 1888. годне (дакле пре више од седамдесет година од његовог појављивања) Стојан Новаковић у Српској краљевској академији али под именом *Речник народнога књижевног језика српског*, односно *Српски речник*. На сакупљању грађе за речник под тим именом радило се све до после Другог светског рата, све док га "велики" Белић није преименовао и дао му двонационално име: *Речник српскохрватског језика* и то тек 1953, дакле годину дана пред Новосадски договор. Белић, који је 1947. при САНУ основао Институт за српски језик, ту исту институцију преименовао је 1955. у Институт за српскохрватски језик. Белић није видео разлике између израза српски и српскохрватски, односно хрватскосрпски језик. Догађаји су показали да се Белић преварио, односно да је био преварен. У последњем поглављу Костићеве књиге коментарише се Устав СФРЈ из 1963. године у којем се као званични језици у Југославији проглашавају: словеначки, српскохрватски, хрватскосрпски и македонски. Костић је јасно видео оно што официјелни српски лингвисти нису хтели да виде: да се српскохрватски и хрватскосрпски третирају као два језика, да у нај-

вишем правном документу државе имају исти статус као и словеначки и македонски.

3.

Проблемом идентитета српског језика бавио сам се и ја у књизи *Срби и њихов језик* (1997). Ова хрестоматија садржи педесетак текстова разних аутора о овом проблему на основу којих се види како је од чисте језичке слике Срба и Хрвата настала замућена. Костићево и моје осветљавање процеса преузимања и преименовања српског језика од стране Хрвата не слажу се у свим детаљима. Али се слажу у најбитнијем. Мислим да је основна разлика у томе што је Костић, обиљем цитата, настојао да састави што шири мозаик мишљења која могу да осликају процесе преотимања српског језика. Ја сам, пак, више инсистирао на преломним тренуцима у тим процесима. Таквих тренутака није било много. Зато на њих треба посебно обратити пажњу.

а) Српски језик, пре илирског покрета, поред локалних, имао је два основна национална назива. Срби православци свој језик називали су српским, а себе Србима. У Аустрији су те Србе, али и све оне друге (других вера) који говоре српским језиком, називали Илирима а њихов језик илирским. Тако су често чинили и Срби католичке вере, али и Срби православци кад су били у ситуацији да се служе обичајима средине. Патријарх Чарнојевић, на пример, добио је привилегије за илирски народ, за Србе је у 18. веку постојала Илирска дворска депутација и Илирска дворска канцеларија; Доситеј је за Копитара био илирски писац који је писао на илирском језику итд. Хрвати у то време имају свој хрватски језик – кајкавски. Славистика, која се родила у првој половини деветнаестог века, потврдила је сазнање да су илирски и српски језик једно, а хрватски језик сасвим друго. Преокрет је настао са појавом илирског покрета почев од тридесетих година 19. века. Родоначелници овог покрета, прво су писали на хрватском (кајкав-

ском) језику који им је био матерњи; затим су, у духу "словенске узајамности", преузели српски језик (штокавски) за књижевну употребу, али не под српским, већ под његовим алтернативним, тј. илирским именом. Дугим и упорним радом, уз помоћ са стране, они су успели да наметну став да се илирско име не односи првенствено на Србе, како је било до тада, већ на Хрвате. Тумачењем илирског покрета као хрватског, створена је подлога да се назив илирски језик убудуће тумачи као алтернативно име за хрватски.

б) Други корак је учињен 1860. године када је Хрватски сабор прихватио двонационално име за званични назив језика у Краљевини Хрватској и Славонији. Тај језик је озваничен као хрватски или српски и у новооснованој Југославенској академији знаности и умјетности (1867) и у *Рјечнику хрватског или српског језика* који је она почела да издаје. Тако се десило, ваљда једини пут у свету, да један језик у називу добије име два народа. А језик који је тај двонационални назив означавао био је, у ствари, онај исти који је само до пре неколико деценија имао назив српски (алтернативно илирски).

в) Трећи корак је учињен на Новосадском договору (1954). У закључцима тога Договора речено је да је народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један језик; а да им је заједнички њихов књижевни језик "један и јединствен". Па ипак је тај, један и јединствен језик, подељен на два језика. То се види по одлуци да се издају два правописа и два речника: *Правопис српскохрватскога језика* екавски и ћирилицом и *Речник српскохрватскога језика* екавски и ћирилицом (оба у Матици српској) и *Правопис хрватскосрпскога језика* и *Рјечник хрватскосрпскога језика* оба ијекавски и латиницом у Матици хрватској у Загребу. То је практично значило: екавски и ћирилица су српски; ијекавица и латиница су хрватски.

г) Четврти корак се чини у наше време. Настоји се да се оживотворе резултати Новосадског договора, тј. да се српски језик пред "међународном заједницом" идентификује са екавским, а хрватски са ијекавским. То се види на основу ове

чињенице: у Немачкој је до разбијања Југославије било 50 лектората за српскохрватски језик. Сада има 39 лектората за хрватски, 7 за босански, 4 за српски. Сличних поступака има и у другим земљама. Исход те језичке заврзламе, у коју нека организована снага укључује “међународну заједницу”, унапред се зна: за хрватски језик ће бити проглашена ијекавица; за српски екавица; а пошто није тешко доказати да су тако схваћени хрватски и српски један језик, лако ће испасти да је српски једна варијанта хрватског. Измишљање “босанског” или чак “црногорског” језика, са истим циљем расрбљивања, указује на изопаченост процеса који је почео кроатизацијом.

Многи мисле и говоре да нам нико не може одузети наш језик. Они, једноставно, не разумеју да се и не тежи ка томе да нам се одузме право да говоримо језиком који нам је матерњи. Тежи се нечему другом: да се српски језик преименује; да се Србима каже: ви, и сви који говоре као ви, говорите хрватским језиком. Стратешки циљ се од илирског покрета не мења. А тај је циљ: наметнути хрватско име српском језику.

4.

У Костићевој књизи, препуној цитата (по чему се и она може схватити као хрестоматија) постоји и један одељак на стр. 60-61. који овде прештампавам у потпуности.

Ту скоро умрли српски емигрант из Кордуна Бранко Машић објавио је у “Канадском Србобрану” од 29. јануара 1959. године један чланак под насловом “Хрватска јавна тајна” у којем је изос. писао:

“...Никада Хрвати не би примили тај језик као свој, а још мање би прихватили илирство, односно доцније југословенство, да иза тога није стајала крупна гаранција или осигурање. И то у облику њихове јавне тајне...

Та хрватска јавна тајна изгледа овако:

Основна жеља и мисао Аустро-Латина је да се баш уз помоћ Хрвата, сузбије, расточи и упропасти онај већ елементарном снагом завитлан полет новог пробуђеног српства, коме је и

сувише очит циљ: не само политичко ослобођење Срба и осталих Јужних Словена, већ и њихово “лудо” настојање да се са оном својом “полуварварском” традиционалном културом или својим моралом и филозофијом из народне поезије, истакну и афирмирају међу осталим цивилизованим светом...

Ту јавну хрватску тајну знао је јасно и непосредно Људевит Гај, отац хрватског илирства и чисти плаћени најамник или шпијун аустро-латински. Исто тако и гроф Јанко Драшковић, његов главни помоћник. А доцније, посредно и непосредно, бискуп Штросмајер и поп Фрањо Рачки. Отуда су сва четворица по томе плану радили цео свој живот. Како је ко боље, вештије и прикривеније могао. По најчишћем језуитском начину: вазда брижљиво кријући ту своју јавну тајну као змија ноге, што се вели. Поглавито од Срба.

Према томе за Хрвате преузимање српског језика и свог оног големог народног блага у њему није значило: да они тиме Србима придају неку вредност, способност – или ослободи Боже! – надмоћност над њима. Већ напротив!

Хрвати су Запад, Европа, Аустрија, Ватикан, “тисућљетна култура”. А Срби су Исток, Полуазијати, Византинци (у најгорем смислу: отприлике као Цигани), турска раја, Балканци, дивљаци. И још к томе отпадници “јединоспасавајуће” хришћанске вере, неверници, шизматици. И сад ако се што од вредности или добра нашло код те “грчко-источњачке багре”, то је као кад дивљак случајно наиђе на драги камен. Он ће га дати првом човеку који га сретне будзашто. Или ће га одбацити.

Зато је сва дужност “тисућљетно” културног народа да одузме дивљаку то чему он не зна вредности и не уме искористити како ваља. Према томе они га само удостојавају или чине милост томе дивљаку а човечанство задужују, преузимањем тог језика српског, кога онда дабоме с “пуним” правом и “високом” самосвешћу прогласују само – хрватским. Отуда оно управо махнито мегаломанство и шовинистичко њихово тврђење, јавно по новинама, да су Срби Хрватима украли њихов – хрватски језик!!!”

Било би добро уколико би могло да се каже да је овакво Машићево писање лишено подлоге. На жалост, подсећање на неке од догађаја из тога времена, и каснијих времена, поготово

из времена разбијања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, указују да његова упозорења треба озбиљно схватити.

5.

Сви народи са јасним идентитетом имају и своје националне филологије које се тим идентитетом непосредно или посредно баве и које га, самим тиме, потврђују. Те филологије се зову: англистика, германистика, италијанистика, русистика, полонистика, словакистика итд. Природно би било да постоји и дисциплина која би се звала србистика. Она је и постојала у доба рађања славистике и деловања Вука Караџића под именом српска филологија или *serbica*. Али је она већ од друге половине 19. века, практично од Ватрослава Јагића, почела да се потискује од стране сербокroatистике. У периоду сербокroatистике, дисциплине коју је засновао Ватрослав Јагић, помешано је оно што је историјски и по духу српско и оно што је хрватско и извршена је “крађа српског језика”. Срби су отада почели да губе свест о свом индивидуалитету, о целовитости свога језика и своје књижевности; тј. дошли су у стање да буду народ без јасног идентитета. Ако Срби хоће да поврате свој национални идентитет, они, морају да поврате идентитет свога језика и књижевности, идентитет своје културе, да имају пуну свест о свом етничком пореклу и духовној вертикали. Другим речима, морају да се понашају као и други народи који све то остварују преко својих националних филологија и својих националних институција.

На жалост, ни власти ни националне институције нису прихватиле идеју обнове србистике која је понуђена у мојим књигама а у програмском виду и преко часописа *Србистика/Serbica* који смо почели да издајемо у Приштини професор Слободан Костић и ја (1998). Овај часопис заступа став да су главни српски проблеми у области филологије и да се пре свега тамо могу решавати. Идеја о обнови србистике ипак је у једном

тренутку била прихваћена и то на значајном месту. Органи Филолошког факултета у Београду на почетку 1998/99. школске године основали су Катедру за србистику. Први пут после стварања Југославије (1918) Срби су добили високошколску установу какву је требало да имају сво време у тој држави. Али, Катедра за србистику није била дугог века.

Окупација Косова и Метохије од стране НАТО пакта спречила је даље излагање приштинског часописа *Србистика/Serbica*. Још гори ударац доживела је идеја о обнови србистике у рањеном али слободном Београду. Декан Филолошког факултета професор Радмило Маројевић био је принуђен да поднесе оставку, а са његовим одласком укинута је и Катедра за србистику. Да је та Катедра остала, а Маројевић отишао, имало би разлога да се сматра да је он морао да оде зато што се на својој дужности није снашао. Мандат свакога декана је епизода у животу овог Факултета. А то да ли ће или неће постојати катедра за србистику питање је од стратешког значаја. Нечји стратешки циљ – укидање Катедре за србистику – постигнут је сменом декана. Та операција успешно је спроведена преко српских филолога, а у једној од најзначајнијих српских институција, на Универзитету у Београду. Тако се, у години великог српског страдања, али и узлета, десило да у Србији могу да постоје катедре за германистику, англистику, оријенталистику, романистику, русистику, полонистику, албанистику, али не може да постоји и Катедра за србистику. Зато и може да се каже да трагичне 1999. у Србији нису рушени само мостови и фабрике, школе и манастири; срушен је и један од стубова националног идентитета, Катедра за србистику. Испало је да су значајнији сви други стубови, и они на мостовима који спајају два села, од стуба којим треба да се држи образовни систем и јасан правац у националним наукама, односно у српској филологији. На жалост, мало је и филолога и политичара који то виде, као што их је мало било и у време кад је Лазо М. Костић у својој књизи упозоравао на стравичне последице крађе српског језика. Превиђањем тако важних ствари проузрокују се

страдања и патње многих милиона људи, а ризикује се и национална будућност. Невиђење греха, према старој грчкој мудрости, највећа је трагичка кривица.

(Објављено у књизи Лаза М. Костића *Крађа српског језика*, Нови Сад, 2000.)

О РАЗЛИКОВАЊУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Оне који данас размишљају о језичким проблемима узнемирује и збуњује питање: Пошто се зна да је садашњи књижевни језик којим се Хрвати служе, у ствари, српски, постоји ли хрватски језик?

У историјским приказима српскохрватског језика последњих деценија није било истицано да су филолози у 19. веку јасно разликовали српски од хрватског (кајкавског), а затим и од правог хрватског (чакавског). Супротно од тога наглашаван је став да су штокавско, чакавско и кајкавско наречје – наречја једног језика. Такав став не би био лишен лингвистичког оправдања само ако би се схватио у овом смислу: на почетку развоја славистике, сматрало се да сви Словени имају један језик, словенски, а оно што зовемо националним језицима да су наречја тога словенског језика. Само као део заједнице словенских језика чакавски, кајкавски и штокавски могу представљати целину. Неки од значајних слависта, као, на пример Јан Колар или Павле Јосиф Шафарик, говорили су и о илирском језику као једном од главних словенских језика, који се састоји од три наречја: српског, хрватског (кајкавског) и словеначког. Наречја са националним именом и у том случају имала су значење националног језика. Српски језик се од хрватског, на разне начине, разликовао кроз цео 19. век. Практично је тек у првој Југославији, и то из политичких

разлога, била наметнута концепција Ватрослава Јагића, по којој Срби и Хрвати имају један језик који се састоји од три наречја: штокавског, чакавског и кајкавског. На теоријским основама Јагићевог схватања и настао је Новосадски договор. По овом Договору је народни језик Срба, Хрвата и Црногораца проглашен за један језик, иако Срба (па, дакле, ни Црногораца) нема који говоре чакавски и кајкавски. А онај “један и јединствен” књижевни језик, штокавски, био је подељен на две варијанте: на варијанту српскохрватског (екавица) и варијанту хрватскосрпског (ијекавица). У не тако јасним назнакама ту поделу су касније потврђивали и хрватски и српски лингвисти. Тридесет година после Новосадског договора појавила се у Минхену (1984) *Карта хрватског језика с додатком српског* у књизи *Добар дан!* чији је аутор Томо Матасић. Она је јасно графички приказала како је српскохрватски односно хрватскосрпски подељен на две половине и то по линији ијекавски-екавски изговор, тј. источна и западна варијанта оног “једног и јединственог” језика. Ова *Карта*, као и оно што се последњих година 20. века дешавало, потврдила је оправданост страховања Бранка Машпића и других добромислећих Срба да се на проглашавању српског језика за хрватски радило смишљено и темељно.

Матасићева *Карта* је најјасније обелоданила ту стратегију. По њој је “бивши” српскохрватски језик подељен тако да хрватски језик заузима цело кајкавско наречје, цело чакавско наречје и два дела штокавског: икавски и ијекавски дијалекат. Српском језику остављен је само екавски штокавски. На жалост, официјелна српска лингвистика (деценијама под контролом из Загреба) фактички, иако не на речима, прихватала је овакву деобу. Није је прихватио само српски народ и нису је прихватили српски књижевници. Њима је, ради умирења, поводом *Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика* (1967) понуђен став Мирослава Крлеже у виду формуле која је овако гласила: Срби и Хрвати имају један језик који Хрвати зову хрватски, а Срби српски. Важно је, међутим, да се истакне

да је тај став парафраза Јагићевог става о језичком заједништву Срба и Хрвата. Он је сасвим супротан ставу Вука Караџића по коме се језици Срба и Хрвата разликују: Срби имају свој језик а Хрвати свој.

Задатак овог текста је да разликовање српског и хрватског језика покаже на конкретним примерима. Он исто тако, на конкретним примерима, треба да покаже и каква нам се подела српског језика (проглашеног за српскохрватски и хрватско-српски) стварно нуди.

У ту сврху послужиће нам антологија *Хрватски пјесници између два свјетска рата* коју је саставио Влатко Павлетић а 1963. објавио Нолит у Београду. У тој антологији могу се наћи докази да су и двојица најзначајнијих хрватских писаца тог раздобља, Тин Ујевић и Мирослав Крлежа, писали песме и на два различита језика, на српском и на хрватском.

У Павлетићеву антологију ушла је само једна једина песма која није писана на "књижевном језику" (читај: српском – П. М.) него на чакавском. То је она песма Тина Ујевића чији се стихови налазе на Марулићевом споменику у Сплиту. Песма гласи:

OPROŠTAJ

Ovdi usred luke naša mlada plavca
Uzdvigla je jidra voljna, smina, nova.
I hoteća poiti putom svojeg plova
Gre prez kog vojvode al zakonodavca.

Budi da smo virni krivovirna pravca,
Ništar manje čtimo (koko i zemlja ova)
– Ki va versih libar množ harvatski skova –
Marulića Marka, splitskog začinjavca.

U lipom jaziku, gdi "ča" slaje zvoni,
Mi dobročasimo garb slovućeg greba
I tokoj ti napis dijački i stari.

Zbogom, o Marule! Pojti ćemo, poni
 Žaju imimo velu sunčenoga neba:
 Korugva nam ćuhta; gremo, mi puntari!

(*Hrvatska mlada lirika*, 1914)

На истој страни, одмах испод оригинала ове песме,
 следи и превод који гласи:

Ovdje usred luke naša mlada lađa uzdigla je jedra
 slobodna, smjela i nova. I hoteći otploviti svojim
 putom odlazi bez ikakva vođe ili zapovjednika.

Ali premda smo vjernici heretičke struje, ipak štujemo,
 kao i ova zemlja, splitskog pjesnika Marka Marulića,
 koji je napisao hrvatskih mnogo knjiga u stihovima.

U lijepom jeziku, gdje slađe zvuči "ča", pozdravljamo grb
 slavnog groba i, također, taj natpis latinski i stari.

Zbogom, o Marule! Poći ćemo, jer silno žedamo za sunčanim
 nebom: naš stijeg leprša; odlazimo, o mi, buntovnici!

Превод испод Ујевићеве песме био је потребан српском
 читаоцу као што би му био потребан и за Крлежине стихове из
Балада Петрице Керемпуха (1936) да су и они уврштени у
 антологију. И то се може показати на примеру. Ево прве краће
 песме из *Балада* коју српски читалац такође не може добро да
 разуме без превода.

GUMBELIJUM ROŽA FINO DIŠI

Gubmelijum roža
 fino diši,
 na galgam se bumo
 gibali si.

Hej, haj, prišel je kraj,
 nigdar već ne bu dišal nam maj!

Zavijal celu noć stekli je pes,
celu noć pilko hoblal je les.

Z scalinom nam buju prelejali grob,
v pesje gnojnišče zlopatali drob.

Gumbelijum beli mertvečki diši,
Z galgam se nigdo povernul ni.

Hej, haj, nek cvate maj,
nigder nas v pekel taj
ne bu nazaj.

Иако антологичар Павлетић каже за Крлежине кајкавске стихове да спадају “међу најпотресније стихове читаве наше (читај: хрватске – П. М.) поезије” (71) он их није уврстио у антологију. Павлетић је у својој антологији приказао само стваралаштво хрватских песника на штокваком или, како бисмо ми рекли, на српском језику. Богату хрватску поезију писану између два светска рата на кајкавском и чакавском он је изоставио. Овај свој поступак антологичар је овако објаснио у предговору:

О DIJALEKTALNOJ POEZIJI. Dijalektalni odvojak specifičnost je i bogatstvo hrvatske poezije. Da bih za sve uistinu poetski vrijedno – ostvareno na čakavštini ili kajkavštini u razdoblju između dva svjetska rata – osigurao mjesto u antologiji, morao bih je proširiti znatno preko granica koje mi je odredio izdavač u skladu s paradigmom biblioteke, a kako to nije dolazilo u obzir, morao sam se odlučiti za izostavljanje dijalektalne poezije. To nije zapravo nikakav problem, jer biblioteka kojoj je svrha da obuhvati sve uistinu književno vrijedno i živo u jugoslavenskim literaturama neće biti kompletna bez knjige poetskih tekstova pisanih kajkavštinom i čakavštinom, a to znači bez Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, bez *Galiotove pesmi* Vladimira Nazora, bez *Govorenja Mikule Trudnoga* Marina Franičevića, bez sugestivnih pjesama Frana Galovića, Mate Balote, Gorana Kovačića, Nikole Pavića, Drage Gervaisa, Pere Ljubića i dr. *Iz toga proizlazi da se antologijski presjek kroz hrvatsku poeziju mora kompletirati vremenski neomeđenom knjigom dijalektalne poezije.*

Из овога навода се види не само да су хрватски песници између два светска рата писали на кајкавском и чакавском, него и то да је та поезија радовито стављана у други план, а истицана ја она писана на “књижевном језику” како би то рекао Павлетић, односно на штокавском или српском. Прва чињеница говори о отпорности и издржљивости домаће хрватске језичке и књижевне традиције, а друга је последица одрђене књижевне политике и филолошког усмеравања. Оно што код Павлетића није принципијелно постављено то је однос између дијалеката или језика. Он кајкавску и чакавску поезију третира као дијалекталну у том смислу као да су ти дијалекти део штокавског језика. А то није тачно. Дијалекти штокавског су ијекавски, екавски и икавски. Чакавски и кајкавски су посебне језичке целине – као и штокавски – које се некад називају дијалекти, некад наречја, некад језици. Пуно је доказа да су чакавски и кајкавски у прошлости третирани као језици и да су носили хрватско, али не и српско име. Механичком и тенденциозном заменом природног дијалекатског тројства штокавског језика (ијекавица, екавица, икавица) у дијалекатско тројство (штокавски, кајкавски, чакавски) замућена је свест о језичкој посебности Срба и Хрвата. Оваквим и сличним триковима Хрвати су убачени као титулари на терен српског језика кодификованог реформом Вука Стефановића Караџића.

У погледу националног статуса чакавског и кајкавског језика ипак има разлике. Од њих је само један “прави хрватски”: то је чакавски, јер тим језиком нико сем Хрвата на свету није говорио, па по томе он чини основу њиховог етничког идентитета. За кајкавски језик лингвисти су истицали да се не би могло рећи да је прави хрватски јер сличним кајкавским говоре и Словенци. Ипак, између словеначког кајкавског и хрватског кајкавског лингвисти виде разлике: третирају их као два посебна наречја или језика.

Народи се разликују једни од других по језику. Томе су тежили и Хрвати. Али та тежња није се поклапала са њиховим

националнополитичким амбицијама. Са чакавским као књижевним језиком почетком 19. века, Хрвати би се свели на једно уско подручје. Слично би се десило и да су остали при кајкавском наречју. И они су се (1836) одлучили за штокавски као свој књижевни језик иако је он био већ познат у свету као српски језик. А баш то штокавско наречје ће их довести у нераскидиву везу са Србима. Зашто су то они учинили – показује карта Томе Матасића. Мешањем са Србима могли су да захвате много од њиховог језичког и етничког простора. А да би се дошло до ситуације коју осликава та *Карта*, која је у годинама разбијања Југославије била непосредна извесност, требало је изговорити и написати много речи о словенској узајамности, југословенству, братству са Србима, требало је направити две Југославије и изговорити много, са становишта истине, неодрживих фразе.

Не постоји проблем деобе чакавског и кајкавског језика између Срба и Хрвата јер ти језици нису српски. Наметнут је проблем да треба делити српски језик (у другој терминологији: штокавски). А да би се видело колико је та подела неоснована, може нам, као пример, послужити једна чувена песма из исте Павлетићеве антологије: то је *Свакидашња јадиковка* Тина Ујевића.

Свакидашња јадиковка је први пут била објављена у крфском *Забавнику* 1917. године. После тога је била прештампана у књизи *Лелек себра* (Београд, 1920). Две Тинове најбоље збирке песама *Лелек себра* и *Колајна* (Београд 1926) објављене су екавски. У издањима песама Тина Ујевића после Другог светског рата све те песме пренесене су на ијекавицу.

Ево обе варијанте *Свакидашње јадиковке*. На левој страни дата је варијанта из *Лелека себра*; на десној из Павлетићеве антологије.

Како је тешко бити слаб,	Како је teško biti slab,
како је тешко бити сам,	kako je teško biti sam,
и бити стар, а бити млад!	i biti star, a biti mlad!

И бити слаб, и немоћан,
и сам без **игде** икога,
и немиран, и очајан.

I biti slab, i nemoćan,
i sam bez **igdje** ikoga,
i nemiran, i očajan.

И газити по цестама,
и бити гажен у блату,
без сјаја **звезде** на небу.

I gaziti po cestama,
i biti gažen u blatu,
bez sjaja **zvijezde** na nebu.

Без сјаја **звезде** удеса,
што сјајаше над **колевком**,
са дугама и варкама.

Bez sjaja **zvijezde** udesa,
što sijaše nad **kolijevkom**,
sa dugama i varkama.

– О Боже, Боже, **сети** се
свих обећања блиставих,
што си их мени задао.

– O Bože, Bože, **sjeti** se
svih obećanja blistavih
što si ih meni zadao.

О Боже, Боже, **сети** се
и љубави, и **побед**
и ловора, и дарова.

O Bože, Bože, **sjeti** se
i ljubavi, i **pobjede**
i lovora, i darova.

И знај да Син твој путује
долином **света** туробном
по трњу и по камењу,

I znaj da Sin tvoj putuje
dolinom **svijeta** turobном
po trnju i po kamenju,

од немила до недрага,
а ноге су му кржаве,
и срце му је рањено.

od nemila do nedraga,
a noge su mu krvave,
i srce mu je ranjeno.

И кости су му уморне,
и душа му је жалосна,
и он је сам и запуштен.

I kosti su mu umorne,
i duša mu je žalosna,
i on je sam i zapušten.

И нема сестре ни брата,
и нема оца ни мајке,
и нема драге ни друга.

I nema sestre ni brata,
i nema oca ni majke,
i nema drage ni druga.

И нема **нигде** никога
до игле драча у срцу
и пламена на рукама.

И сам и самцат путује
под затвореном плавети,
пред замраченом пучином,

и кому да се потужи?
Та њега нико не слуша,
ни браћа која лутају.

О Боже, жеже твоја **реч**
и тесно јој је у грлу,
и жељна је да заваци.

Та **беседа** је ломача
и дужан сам је викнути,
или ћу главњом планути.

Па нек сам **крес** на брдима,
па нек сам дах у пламену,
кад нисам крик са кровова!

О Боже, тек да доврши
печално ово лутање
под сводом који не чује.

Јер мени треба моћна **реч**,
јер мени треба одговор,
и љубав, или света смрт.

Горак је **венац** пелина,
мрачан је калеж отрова,
ја вапим жарки илинштак.

I nema **nigdje** nikoga
do igle drača u srcu
i plamena na rukama.

I sam i samcat putuje
pod zatvorenom plaveti,
pred zamračenom pučinom,

i komu da se potuži?
Ta njega niko ne sluša,
ni braća koja lutaju.

O Bože, žeže tvoja **riječ**,
i **tijesno** joj je u grlu,
i željna je da zavapi.

Ta **besjeda** je lomača
i dužan sam je viknuti,
ili ću glavnjom planuti.

Pa nek sam **krijes** na brdima,
pa nek sam dah u plamenu,
kad nisam krik sa krovova!

O Bože, tek da dovrši
pečalno ovo lutanje
pod svodom koji ne čuje.

Jer meni treba moćna **riječ**,
jer meni treba odgovor,
i ljubav, ili sveta smrt.

Gorak je **vijenac** pelina,
mračan je kalež otrova,
ja vapim žarki ilinštak.

Јер ми је мучно бити слаб, јер ми је мучно бити сам – (када бих мого бити јак,	Jer mi je mučno biti slab, jer mi je mučno biti sam – (kada bih mogo biti jak,
када бих мого бити драг) – но мучно је, најмучније бити већ стар, а тако млад! –	kada bih mogo biti drag) – no mučno je, najmučnije biti već star, a tako mlad!

Тинова песма има укупно 21 терцет, односно 63 стиха. Разлике у екавској, односно ијекавској варијанти испољене су укупно у 12 речи; у њима се уместо *e* нашло *ije*, односно *je*. На основу ове разлике, сасвим је неозбиљно и мислити и говорити да су прва и друга варијанта *Свакидашње јадиковке* написане на два различита језика. Бесмислен би био став да је прва варијанта написана на српском, па да је после ијекавизацијом преведена на хрватски. Још бесмисленија би била тврдња да су уредници и читаоци крфског *Забавника* сматрали да је ова песма написана на хрватском језику. Има једино смисла тврдити да је Тинова песма (у обе варијанте) на истом, једном језику, на српском. Разлике у екавском и ијекавском изговору стандардног српског језика толерисао је још Вук Караџић; те разлике је потврдио и Стојан Новаковић у чувеном реферату о српском језику одржаном у славу Вука у Српској краљевској академији 1888. године. Другим речима, екавски и ијекавски су већ скоро двеста година потврђени као српски језички стандард.

Овој тврдњи само наизглед противречи чињеница што се Тин Ујевић осећао Хрватом. Аугустин Ујевић (1991-1955), рођен је у Вргорцу у западној Херцеговини, где се говори штокавски икавски. То значи да је по језику, тј. етнички, Тин припадао српском роду, ако се поштује став који се свуда поштује у Европи, а ваља и у свету: да се народи деле по језику а не по вери. И када се у време Првог светског рата Тин нашао међу добровољцима у српској војсци, био је међу борцима који су говорили његовим језиком. И када се одмах после Првог

светског рата нашао у Београду, и тада је био међу истојезичницима, што значи међу људима истог етничког порекла. У време стварања Југославије и међу Хрватима и Србима преовладавао је став да они чине један народ јер говоре једним језиком. Кад почне преовладавати став да су Срби и Хрвати два народа, тј. да су православци Срби, а католици да су Хрвати, Тин ће се, наћи у Загребу, где су у већини живели људи његове вере. Своје хрватство, у новој средини, он ће потврђивати и тако што ће своје екавске песме ијекавизирати. Па и поред тога нема основе да се каже да је Тин променио идентитет свога књижевног језика. Са једног изговора српског језика, он га је пренео на други изговор српског језика.

Није такав случај са песмом *Отфрштај*. Језик на којем је та песма написана Тину није био матерњи. А по томе што ју је написао на нематерњем језику, на хрватском, Тин Ујевић није никакав изузетак: много је писаца било и има их на свету који не пишу својим матерњим језиком. Највећи хрватски писац свих времена, Мирослав Крлежа, по правилу није писао на свом матерњем, кајкавском језику, писао је много више на српском.

Наведени примери показују да Хрвати имају свој језик и да они могу на њему да пишу антологијска дела. Неспорна је чињеница да Хрвати и на чакавском, као и на кајкавском, имају литературу стару више стотина година. Сама та чињеница јасно говори да се Срби и Хрвати и језички и етнички могу јасно разликовати. Настојања да се хрватски језик изједначи са ијекавским изговором штокавског лишена су основа. Такође су лишена основа настојања да се за хрватски језик прогласи "хрватски новогвор" на основи штокавског ијекавског: о тој појави се може говорити само као о српском језику у хрватској варијанти.

Има још једно питање које тражи јасан одговор. А то је: зашто се на факултетима у српским земљама не изучава хрватски језик ако се већ изучава хрватска књижевност? Ово питање

повлачи и друго: зашто се на српским факултетима институционално и програмски одвојено изучава и српска књижевност и српски језик (па добијамо професоре књижевности који нису подједнако и професори српског језика и професоре језика који нису подједнако и професори српске књижености)? Затим, зашто се тако поступа само у случају српске књижевности и српског језика, а не и у студијама других језика и књижевности, на другим филолошким групама на којима се језик и књижевност изучавају заједно? Одговор на ова питања захтева опширно разлагање али, укратко, он гласи: То је зато што српски филолози још нису до краја схватили да је српски језик само српски, а да се Хрвати њиме служе, као што се енглеским и шпанским језиком служе многи народи у свету.

Мада разликовање српског и хрватског језика није ни тешко ни немогуће, не треба очекивати да ће то разликовање бити лако прихваћено, посебно са хрватске стране. У питању је нездрава амбиција која се до сада за Хрвате показивала као плодносна: ширење језичког и етничког простора на рачун Срба, чиме се овима одузимају и људи, и језик и књижевност. Те опасности Срби још увек нису довољно свесни; тачније: не дозвољава им се да буду свесни. Свест о тој опасности немају ни политичари, као што је немају ни филолози. И други народи су изложени опасностима разне врсте: територијалном, политичком и духовном умањивању. Српска ситуација је, међутим, још тежа: поред свих тих опасности, они су додатно принуђени да бране идентитет и интегритет свог језика и своје књижевности, тачније: свој национални идентитет. Само ако у томе успеју, уз снажну духовну одбрану, одбраниће се и политички и демографски и територијално.

(Објављено у књизи Лаза М. Костића *Крађа српског језика*. Нови Сад 2000.)

СРБИСТИКА – ТЕМЕЉ ИДЕНТИТЕТА

Попис становништва који је најављен за пролеће 2001. године, и ако буде најкоректније технички обављен, неће моћи да покаже чак ни релативно тачну слику етничког састава Југославије. То се најбоље може илустровати на примеру Војводине. Верујемо да ће се сви они који говоре мађарски, и чији су преци говорили мађарски, изјаснити (идентификовати) као Мађари; сви који говоре румунски и чији су преци говорили румунски изјасниће се као Румуни. Исти тако, као Словаци или Русини изјасниће се они који говоре и чији су преци говорили словачки, односно русински. При томе они ће следити један исти критериј националног идентификовања и разликовања, који важи и за све друге европске народе. Језик, а не вера или држава у којој живи, јесте оно објективно што једну популацију чини народом и разликује га од других народа који говоре другим језицима. Зато је, по правилу, још у старим средњовековним текстовима, поготово српским и руским, уместо израза *народи* употребљаван израз *језици*.

Угрожен српски језички и етнички идентитет

Овај критериј, међутим, неће важити у случају појединаца најбројније популације у Војводини који говоре и чији су преци говорили језиком Вука Караџића. Неки чланови те популације изјасниће се као Срби, други као Хрвати, трећи као Црногорци или Југословени, Буњевци, Шокци, Бошњаци, неопредељени. Упркос таквим изјашњавањима, моћи ћемо да

тврдимо да сви они објективно чине једну језичку заједницу. А ако су и преци те популације говорили истим језиком, могли бисмо да тврдимо да она не чини само језичку већ и етничку заједницу. И таква тврдња заснивала би се на објективним критеријима који важе за све европске народе. А кад би се применили исти критерији који важе за друге језичко-етничке заједнице (у овом случају за Мађаре, Румуне, Словаке, Русине) било би природно да се и припадници популације која говори језиком Вука Караџића третирају као један народ, тј. као Срби. У стварности то није тако. Јер се у случају те популације примењују се други критерији: њени припадници ће се идентификовати према однегованом националном осећању, дакле према нечему субјективном.

Разлика између Срба који постоје објективно, и Срба који постоје субјективно, може се најбоље илустровати на примеру Црногораца. По језичко-етничком пореклу, али и по властитом опредељењу, Црногорци су све до Другог светског рата сматрани делом српског народа. Објективно, они ни данас не могу да буду нешто друго. Али могу да буду субјективно. Знам за случај из једне топличке породице у којој се један брат изјаснио као Црногорац, други као Србин, трећи као Југословен. Јасно је да они објективно припадају истом народу; субјективно, различитим. Такви случајеви су, практично, искључени код других европских народа. На терену претходне Југославије они су за подручје српског језика постали правило.

Несклад између објективног и субјективног у националном идентификовању популације која говори мојим језиком није настао случајно. Он је само последица нечега што се раније збило. Поменути народи чији делови живе у Војводини сачували су идентитет својих језика, што са Србима није случај. Сви други европски народи имају своје језике које јасно називају својим националним именима, без обзира ко се њима служио (на пр. енглески, пољски, словачки итд.). Само је српском језику било наметнуто двонационално име: српскохрватски, хрватски или српски. Инструментализована филологија је

успешно сакрила чињеницу да су се, пре илирског покрета, јасно разликовали српски (штокавски) и хрватски језик (чакавски и кајкавски). Она је такође сакрила чињеницу да су хрватски илирци прихватили српски за свој књижевни језик (као што су неки други народи прихватили енглески, на пример), а сакрила је и чињеницу да је назив илирски језик било само алтернативно име којим су Аустријанци обично називали српски. Једном прекршен принцип: да се народи разликују према језику и да се језици искључиво називају једнонационалним именом, довео је до кршења принципа уопште. Ако се наш језик могао назвати двонационалним именом, могао се назвати и тронационалним, па и четворонационалним: српски, хрватски, црногорски, муслимански (бошњачки). Губљењу идентитета и језика и народа помагале су сербокроатистика и југославистика, дисциплине које су по природи ван стандарда других славистичких и филолошких дисциплина. Отуда је и природно да се објективно исти народ који говори и чији су преци говорили српским језиком нашао ван стандарда који важи за друге народе. Разлика између оних који су објективно Мађари (односно Румуни, Словаци, Русини) и оних који се субјективно тако осећају практично не постоји. Али постоји разлика између оних који су објективно Срби (тј, етнички Срби) и оних који су Срби субјективно. Првих је у Војводини, по слободној процени, око 80%; других испод 60%. Слична је ситуација и у СР Југославији. Овом нескладу је допринела и политика која је вођена. Још конкретније: њу су таквом учиниле сербокроатистика и југославистика, које су биле уграђене у образовни систем и у свет културе, преко којих се обликовала национална свест.

Невоља која је нанета популацији која је објективно српска ипак није непоправљива. Ствари на своје место може да врати дисциплина која је део система (словенских) националних филологија и чије је право име србистика. Функција је те дисциплине да у случају српског народа одигра исту улогу као и хунгарологија, румунистика, словакистика, односно сличне

дисциплине: англистика, германистика, италијанистика. А то значи: да одбрани идентитет и интегритет српског језика. Вреди зато подсетити на два примера таокове одбране у прошлости.

Оснивање СКА и први потези

Један од главних догађаја у губљењу идентита српског језика збио се у другој половини 19. века, када је основана Југославенска академија наука знаности и умјетности у Загребу (1867). Водећи српски филолог Ђуро Даничић, писац књига *Рат за српски језик и правопис* (1847), *Мала српска граматика* (1852), *Српска синтакса* (1858), студије *Разлике исмеђу српског и хрватског језика* (1858), одазвао се Штросмајеровом позиву и отишао је у Загреб за тајника ЈАЗУ. Филолог који је Вуку помагао у припреми другог издања *Српског рјечника* (1852) и следио Вукове ставове о идентитету српског језика и српског народа, почео је у ЈАЗУ да ради на стварању *Рјечника хрватског или српског језика* (први том изашао у години његове смрти 1882) и да ради на нарушавању идентитета и српског језика и српског народа.

Да то што ради Даничић у Загребу са српским језиком није добро, видели су неки од српских првака (рецимо Стојан Новаковић и Лаза Костић). А да је Југославенска академија знаности и умјетности само по имену југославенска, а у ствари хрватска, видео је и краљ Милан. Зато је он и основао Српску краљевску академију (1886). Функција те институције, као и одговарајућих институција других народа, била је да буде продужена рука суверена у очувању идентитета и интегритета националног језика и књижевности.

Прва два потеза новоосноване институције (СКА) биле су: обележавање 300-годишњице рођења Ивана Гундулића и стогодишњице рођења Вука Караџића. Говор академика Матије Бана, Дубровчанина и католика, о великом српском песнику,

био је значајан чин у очувању интегритета српске књижевности и језика, али и подстицајан догађај за раширени покрет Срба католика, поготово у Дубровнику.

Стојан Новаковић, тада водећи српски филолог, дао је допринос Вуковој годишњици тако што је, на вуковски начин, кодификовао оба изговора, екавицу и ијекавицу, као стандардни српски језик. Био је то значајан гест у одбрани интегритета српског књижевног језика. Истовремено он је иницирао да се новооснована Академија прихвати издавања *Речника српског књижевног и народног језика* (који се краће, према Вуку, звао *Српски речник*). Био је то одговор на подухват израде *Рјечника хрватског или српског језика*, који је у ЈАЗУ поверен Даничићу. Овим гестом Новаковића и СКА сачувана је свест о идентитету српског језика. На том *Српском речнику* се у СКА радило деценијама, све док се године 1944. у Београду није појавила огледна свеска под насловом *Речник српског књижевног и народног језика*. После тога, већ сада у Титово време, 1953, водећи српски лингвиста, председник САНУ, Александар Белић, дотле скупуљани материјал за *Српски речник* преименовао је и представио у огледној свесци која се звала *Речник српско-хрватског књижевног и народног језика*. Од 1959. до 1996. изашло је 15 свезака тога речника под овим именом. САНУ је тако напустила своје историјске позиције и постала продужена рука политике ЈАЗУ. Наука, међутим, не би била наука кад не би могла да изађе на крај са политикантским играма и кад не би ствари могла да врати на своја места. Овом Речнику САНУ једноставно треба вратити његово изворно име. Тај Речник, за разлику од Речника ЈАЗУ, мишљен је и остварен као речник само српског а не и као речник хрватског језика.

Кнез Никола и Срби католици

Потез сличан ономе краља Милана учинио је 1900. црногорски кнез Никола, један од најзначајнијих српских држа-

вника. Ослобађајући део по део етничког простора, он се при крају 19. века суочио са чињницом да знатан део становника његове кнежевине чине припадници римокатоличке вере. Компликованим играма преко Ватикана Штросмајер је настојао да се ти становници третирају као Хрвати. Црногорски кнез је реаговао тако што је у дворац у Никшићу позвао примаса српског из Бара Шиму Милиновића и после три дана разговора утврдио заједничку стратегију коју је затим, у Ватикану, остварио његов министар Лујо Војновић, такође римокатолик: да римокатолици у Црној Гори могу бити само Срби. Ватикан и тадашњи папа нису хтели да поруше универзалност католичке цркве зарад сепаратних хрватских интереса. Јер би, пред историјом своје цркве, и пред својим верницима, морали да одговоре на питање: како то да нема Срба католичке вере, кад примас Србије, по хијерхији у католичкој цркви, заузима једно од највиших места, одмах иза примаса Германије.

На сличан начин могло би се поставити питање и представницима исламске заједнице која је такође универзална: како то да међу етничких Срба међу муслиманима кад их је од 15. века до сада увек било, а неки од њих спадају и међу највеће личности српске историје и културе?

Обнова српског идентитета

После бомбардовања које су Срби издржали 1999. године, српски политички прваци почели су да говоре о Србима као о "најхрабријем народу" на свету. Своју храброст Срби су као народ заиста показали и под непријатељским пројектилима и у истрајним захтевима да се поштује резолуција 1244 Савета безбедности; показали су и невиђену упорност и довитљивост у обнови порушене земље и у настојањима да се врате у све светске системе.

Постоји, међутим, једна област у којој се не понашају ни храбро ни мудро. То је област језичко-етничког идентитета, која је од стратешког интереса за опстанак сваког народа, у овом случају српског. Да су поштовали ставове свог најзначајнијег филолога Вука Караџића, они једноставно не би били избачени из европских (и светских) филолошких система, не би уопште дошли у ситуацију да њихову судбину решава ни сербокроатистика ни југославистика; другим речима не би ни дошли у ситуацију у којој се сада налазе. Закључна порука би могла да се сведе на јасну формулу: Срби, почните доследно да примењујете ставове свог главног филолога о језичко-етничком идентитету, обновите србистику, и ваши кључни проблеми почеће да се дугорочно решавају.

(Саопштено на симпозијуму "Србија и дијаспора" одржаном у Београду 26. априла 2000. у просторијама САНУ)

СЛОВЕНСКИ РОМАН И СЛАВИСТИКА

1.

Темом словенски историјски роман треба да се бави дисциплина која се зове словенска филологија или, прецизније, славистика. Да се славистика данас налази у бољем стању, учесници овога скупа имали би да се надовежу на нешто већ урађено о тој теми. Најављени реферати, наиме, показују да ће овде бити говора о појединим романима словенских народа, али не и о словенском историјском роману као целини. То значи да смо у овом тренутку способни да видимо поједино дрвеће из словенске шуме, али не и саму шуму. Да би се успешно могло говорити о словенском роману, потребно би било имати у виду оно опште на чему се појам словенског романа може градити. То опште се може тицати или словенског језика (односно заједничког у словенским језицима), или духовне инфраструктуре словенског света (његових антрополошких, митолошких и језичко-етничких основа), или идеје словенства коју дело у себи носи. А такво претпостављено опште, осим ретких изузетака, још увек измиче пажњи истраживача.

Ипак, треба поздравити намеру организатора овога скупа да се говори о словенском роману. Сваки покушај славистике да се понаша као научна дисциплина која има интегралан приступ словенској култури вредан је пажње и заслужује подршку.

О данашњем стању славистике у Срба говори и следећи податак. Приликом преуређивања наставних планова на кате-

драма за српскохрватски језик и југословенске књижевности, до којег је дошло почетком деведесетих година (после разбијања Југославије), међу разним предлозима о новом уређењу наставе био је и онај да се уведе предмет који би се звао Славистика. Тај предлог је био прихваћен, али се показало да је скоро немогуће наћи наставника за овај предмет. Помињани су добри стручњаци за руски, пољски, чешки, словачки језик, односно књижевност, али не и за славистику као целину. Стање славистике код Срба у прошлости је било другачије. На Великој школи у Београду, у другој половини 19. века, славистика се предавала као предмет. Предавали су: Ђуро Даничић, Стојан Новаковић, Јован Бошковић, Светислав Вуловић. Прва двојица имала су истакнута места у тадашњој славистици, односно у заједници слависта разних народа.

2.

Јављање славистике као дисциплине обично се везује за две крупне личности са краја 18. века. Прва личност је Хердер (1744-1803), немачки филолог, који је у својој главној књизи *Идеје о филозофији историје човечанства* (1774-91) објавио и један чланчић под насловом *Словенски народи*. У њему је Хердер обратио пажњу на бројне и широко распрострањене словенске народе „који заузимају знатно више простора на земљи него у историји“, како је он написао. Друга личност је чешки филолог Јосиф Добровски (1753-1829) који је својим систематизацијама и изучавањима словенских језика највише учинио да се славистика као дисциплина конституише и развије. Прилика је да се скрене пажња на извесну неприродност става да је Хердер био главни инспиратор проучавања словенског света и да се укаже на претече славистичких истраживања међу самим Словенима. Овај скуп посвећен словенском роману не би требало да прође без указивања на једно значајно дело које је историчарима српске књижевности често измицало из вида. То је двотомна књига *Историја Петра Првог* Захарије Орфелина која

се појавила 1772. у Венецији, у издању Димитрија Теодосија. Орфелинова књига је веома сложене природе. Она је, пре свега, значајна монографија о великом руском цару. Али она, исто тако, у свом уводном делу на око 200 страна, посебно у другом поглављу, даје и вредан прилог осветљавању најстарије и старе историје Руса и других Словена. Ослоњена на обимну литературу, она представља научно утемељен систем знања из друге половине 18. века о словенском свету, посебно о Русима и њиховом цару. По томе, ова књига морала је бити уграђена у темеље славистике. Осим тога, она се може читати и доживети, у знатном своме делу, и као историјски роман. Милорад Павић, приређивач њеног првог издања на савременом српском језику које је објављено под насловом *Петар Велики* (1970), ту књигу је назвао „зачетком српског историјског романа“ (II:408). Иако израз није најсрећнији (јер реч зачетак упућује на нешто рудиментарно и почетничко што Орфелиново дело никако није), он ипак указује на још једну димензију ове књиге: на њену белетристичку вредност. Орфелинова књига спада и међу најбоље монографије и међу најбоље историјске романе које су Срби написали.

Разлика између начина на који Словене види један добронамерни странац, као Хердер, и један добронамерни Србин, као Орфелин, веома је велика. Словени су за Хердера велика непознаница, а слика коју он ствара о њима је доста маглопита. Напротив, за Орфелина су Словени, а поготово Руси и Срби, сасвим конкретни народи, са дугом историјом и културом. Павић је у праву кад ово Орфелиново дело доводи у везу са барокном историографијом, пре свега са *Краљевством Словена* Мавра Орбина (1601). Хердер се на ту историографију није надовезивао, а она је у основи Орфелинова дела. По идејама које садржи и по грађи на коју указује, Орфелинова књига би требало да има места међу делима каква су *Славеносербске хронике* Ђорђа Бранковића и Рајићева *Историја* (1794-95). Она је плод српске и словенске самородне историографије. Нажалост, у сагледавањима развоја словенске идеје и у откривању

темеља славистике допринос српских аутора се обично маргинализује.

На питање: зашто је Орфелин своје најобимније и најзначајније дело написао о руском цару, а не о неком српском владару, могуће је поуздано одговорити. Његово бављење руским царем је такође имало патриотске мотиве. Орфелин је пре ове монографије објавио и највећу српску песму 18. века, *Плач Србији* (1761). То је она песма у којој се, у виду оплакивања, говори о жалосној судбини српског народа и у којој се за такву судбину оптужује Турска и Аустрија, али и српске народне вође. Због те песме Орфелин је изгубио место „илиричког канцелисте“ у Митрополији у Сремским Карловцима. Орфелин је, после тога, хтео да иде даље од оплакивања и оптужби и да нађе историјски излаз за свој народ. Такав излаз видео је у могућој помоћи са руске стране. Зато је предузео обиман посао да би увеличао славу највећег руског цара, са којим је почела историја модерне Русије. Књигу је посветио тада владајућој руској царици Катарини Другој, уз чије ће се име такође стављати епитет Велика. Од Катарине Велике он је очекивао и велико дело: помоћ у ослобођењу српскога народа, као и других хришћанских и словенских народа.

Орфелин није био први Србин који је сличну помоћ очекивао и тражио од Руса. Треба се само подсетити, осим других молби, писма патријарха Арсенија Чарнојевића руском царском саветнику Головину чији је део Миодраг Павловић у виду стихова уврстио у своју *Антологију српског песништва* (1964). Орфелин је своје очекивање помоћи од Руса, а пре свега од руског двора, изразио једним изузетно сложеним знаком: својом двотомном романсираном монографијом. Тај знак је требало Русе да подсети и убеди да су Срби с њима једноверни православни народ и једноплемени словенски народ којем, због тога, треба да пруже помоћ.

Орфелин је смислио и начин да његова књига истовремено обави више функција и да буде што привлачнија и Катарини Другој и другим руским читаоцима од моћи и утуцаја.

Ова научно документована историја или монографија, у једном делу тиража, била је богато илустрована ликовним прилозима, гравирама самог Орфелина. По графичком изгледу и обиљем графичких прилога, та књига, по оцени историчара ликовних уметности (Дејан Медаковић, Динко Давидов, Радмила Михаиловић) спада у врх српске графичке вештине 18. века. А да би књига била што читанија, Орфелин је читавим њеним деловима давао романескну форму. Књига је писана не само језиком историјске монографије већ и језиком (тј. дискурсом) романа. Приказ батака, свечаности, ликова, догађаја, нису давани онако како их пишу историчари, већ онако како би могао да их прикаже романсијер. Монографија о Петру Великом Захарије Орфелина великим делом јесте романескно штиво.

Савремена наратологија разликује више тачака гледишта, међу њима и тачке гледишта јунака, као и тачку гледишта приповедача. За Орфелина се, с правом, говорило да је био русофил. Такво његово осећање види се и у овој књизи. Али више од тога, он је био српски патриота, па се у његовој књизи, на нешто прикривен начин, може идентификовати и гледање на руску историју и на руског цара са србофилске тачке гледишта. Не треба, међутим, потценити ни чињеницу да је његова књига више од стотину година приписивана њеном издавачу, венецијанском Грку Димитрију Теодосију. Тај податак указује и на то да је књига тежила тачки гледишта објективног, непристрасног приповедача. Стварна тачка гледишта приповедача може се оценити и према идејама које аутор жели да афирмише. Орфелин, сигурно, није тежио својом књигом да афирмише идеју Москве као трећег Рима. То је један од закључака Мирјане Бошков из њене обимне и вредне студије која се зове *Орфелинова „Историја Петра Великог“ и одјеци идеје о Москви као трећем Риму* (Зборник МС за књижевност и језик, 1986/2). Из те студије вреди подсетити и на једну реченицу Фридриха Енгелса из његовог рада *Стољна политика руског царизма* која гласи: „Требало је да Русија само прогласи да је позвана да штити грчко-православну цркву и оковано словенство и тле за

освајање - под плаштом њиховог ослобођења - већ је било припремљено“ (1986:201). Та реченица показује како је слобода Словена и православних хришћана за Енгелса био лажан проблем. За Орфелина тај проблем је био стваран, а он је стваран био за Србе и друге словенске и неке хришћанске народе током више векова. Пишући своју књигу Орфелин је чинио један гест. Он је њоме подсећао Русе да треба да имају у виду и слободу једноверних православаца и једноплемених Словена. У основи је његове тачке гледишта и угрожено православе и угрожено словенство. Орфелинова књига се с правом може назвати словенском јер је имала словенску идеју.

Орфелинова књига стигла је у Русију у око 400 примерака а убрзо је тамо објављено њено друго, језички прилагођено издање (1774). Све то говори да је књига побудила интересовање читалаца, а како је деловала на остваривање оних функција које јој је Орфелин наменио, тешко је тачно одредити. У другом петроградском издању књиге ауторство је приписано њеном штампару, Грку Димитрију Теодосију, тако да је тиме замагљена тема о руско-српским односима које је књига имплецирала. На жалост, рецепција Орфелинове књиге међу Русима и другим словенским народима није довољно истражена. Други, такође суптилан рад Мирјане Бошков, под насловом „Житије Петра Великог“ у *Бакмајстеровом часопису 1778. г.* (Библиотекар, 1976/3-4), својим ограниченим задатком само је делимично могао да осветли проблем рецепције. Па ипак, неки су важни детаљи познати. У Павићевом поговору књизи наводи се и да је Орфелинову књигу читао и Пушкин, да се она на више места наводи у његовој историји о Петру Великом. Томе се, с правом, може додати да лик великог цара из монографије-романа српског писца у пуној мери кореспондира и са ликом Петра Великог из Пушкинове прозе *Арапин Петра Великог* и поеме *Бронзани споменик*. Пушкину је, сем тога, Орфелинов приказ руске историје послужио и за његову драму *Борис Годунов* (1826). Пушкиново драмско дело, даље, послужило је Мусоргском за једну од најбољих руских опера, за

Бориса Годунова, чији је лик, деценијама, маестрално тумачио и српски певач Мирослав Чангаловић. Не би било зато сасвим тачно ако се о Орфелину говори само као о српском писцу. Он је објективно и руски писац, стваралац који се темељно уградио и у руску културу. Његово дело, међутим, не тиче се само Руса и Срба; тиче се и других Словена; па се и по томе критерију може схватити и као „словенски роман“, и то као један од првих коме се тај назив с правом може придодати. У књижевној обради словенских тема Орфелин је имао велике претходнике међу сународницима, пре свега у Гундулићу. Као што је Гундулић главног јунака за свог *Османа* нашао код једног словенског народа, пољског, тако је Орфелин пронашао свог јунака код другог словенског народа, руског. На жалост, удео његове књиге у развијању словенске идеје није осветљен. До сада је помније осветљавана улога претеча панславизма са јужнословенских простора који су деловали у оквиру програма ширења католичке вере међу Словенима, као што су били Јурај Крижанић (1617-1683) и Павао Ритер Витезовић (1652-1713). У сличној мери није поклањана пажња развоју словенске идеје код аутора, као што су Орфелин или Јован Рајић, који су ту идеју зачињали и подржавали из посве других побуда, побуда ослободилачких.

Разлози за неповољан однос према Орфелину не потичу само од недовољних сазнања и посебних интереса других аутора, већ и од онога што им је сам Орфелин својом књигом учинио. Пишући обимно дело о руском цару, Орфелин се, као аустријски држављанин, устручавао да на свим примерцима своје књиге истиче и своје име; чинио је то само на неким примерцима. Отуда је идентитет аутора дуго био непознат. За српску публику, Орфелиново ауторство књиге идентификовао је тек 1891. Димитрије Руварац у Гласнику Српског ученог друштва на основу једног од ретких сачуваних примерака са именом аутора. У руским библиографијама (како обавештава Мирјана Бошков) тек од пре неколико деценија наводи се његово ауторство као неспорно. Издање под насловом *Петар*

Велики, у „савременој језичкој верзији“ коју су урадили Зоран Божовић (први том) и Димитрије Богдановић (други том) појавило се у Просветиној библиотеци *Бразде* тек 1970. А ни после тога књига није помније осветљавана. Тако једна од најзначајнијих српских књига 18. века још чека да буде темељно прочитана, интерпретирана и објашњена у историјском контексту и у контексту словенске филологије.

Већ сада се, међутим, може уочити да је историјски контекст у којем је католички свештеник Добровски заснивао славистику, био у основи исти као и историјски контекст у којем је деловао православни писац Орфелин. Добровски је, као и Орфелин две деценије раније, почео да увиђа потребу да се словенски народи међусобно више упознају и ослањају једни на друге. Доследније изведен став чешког филолога: да то ослањање буде преваходно на језичко-етничкој блискости, а не на основи вере, убрзо ће постати срж идеје панславизма на чијој је основи и настала, почетком 19. века научна дисциплина, славистика.

3.

Орфелинова монографија-роман још једном својом одликом потврдила је идеју словенског заједништва: језиком на којем је књига била написана. Тај језик се у књизи не назива ни српским ни руским, већ другачије. У посвети Катарини Другој, која је штампана само у мањем броју примерака, и коју је Орфелин потписао, каже се:

ВАШЕ ИМПЕРАТОРСКО ВЕЛИЧАНСТВО, дозволите ми да Вам најмилосрдније поднесем ову Историју о животу и славним делима Вашег Деда, блаженог и достојног вечног помена Господара Императора Петра Великог, коју су ме жеља једноплених и једнородних српских Народа и моја усрдност нагнале да напишем на нашем словенском језику. (I:11)

Став о „нашем словенском језику“ у сличном контексту и значењу понавља се и у *Предговору* књизи (22). У посвети коју је потписао издавач Димитрије Теодосије, међутим, језик те књиге назива се другачије; назива се илирски. Тамо се каже:

Стога таквом и толиком премудрошћу обдареној Господарици ИМПЕРАТОРКИ Историју ову с најпокорнијим мојим најављењем приносим, што је она први пут на илирскоме (тако овде названоме) дијалекту написана о животу и преславним делима Јунака чији пример, ВАШЕ ИМПЕРАТОРСКО ВЕЛИЧАНСТВО, као највиши подражавалац, извољева следити. (II:401)

Данас се зна да је Орфелинов *Петр Велики* написан на рускословенском језику, а не на језику српском, односно илирском. Зато се с правом може претпоставити да ни избор језика којим је књига писана, ни његов назив, нису случајни. Орфелин је и пре тога писао на рускословенском (на пример песму *Горестниј плач*) и на српском народном језику (варијанту те песме објављену под насловом *Плач Србији*). Избором језика, као и назива за језик своје монографије-романа о Петру Великом, Орфелин је свесно чинио један „семантички гест“ (израз Јана Мукаржовског). Он је самим чином писања и објављивања двотомне књиге о великом руском цару поручивао царици Катарини и другима из њеног царства: ви Руси и ми Срби смо Словени јер пишемо на једном језику. Његова књига је била намењена и руском и српском читаоцу (који је већ читао на рускословенском), а рачунала је и на читаоце других словенских народа.

И овај Орфелинов гест има везе са славистиком, са проблемом који је она требало да реши. Словенска филологија, на своме почетку, почивала је на идеји да сви Словени имају један језик. Тај став је био општи; њега су заступали и Добровски, и Копитар, и Шафарик и други. Али сви они су знали да унутар тако схваћеног словенског језика као једног постоје различита наречја (дијалекти). Та наречја су они идентификовали као руско, пољско, чешко, српско, хрватско, словеначко итд. Дија-

лекатске разлике унутар заједничког словенског језика њима су се указивале слично разликама унутар немачког језика. Пошто су Немци процес свог уједињења решили тако што су изабрали једно од наречја за немачки књижевни језик, и пред славистима се поставило питање: које од наречја узети као књижевни језик за све Словене. Код избора наречја, односно заједничког књижевног језика за све Словене, они су наишли на тешкоће.

Највише одлучности у избору заједничког књижевног језика за словенске народе показала је Српска православна црква. Она је почетком 18. века напустила свој дотадашњи књижевни језик, српскословенски, и узела за свој богослужбени (и књижевни) језик рускословенски, односно црквенословенски. Рускословенски језик је и до данас остао језик богослужења Српске православне цркве. Прихватајући рускословенски, Срби у то време нису сматрали да прихватају туђи језик већ једно од најраширенијих „наречја“ словенског језика. За тадашње Србе, политички угрожене са разних страна, најраширенији словенски језик био је онај који се употребљавао у слободној а моћној руској царевини. Није, међутим, само Српска православна црква прихватила рускословенски за свој књижевни језик. Њега су прихватили и готово сви виђенији српски писци тога доба, поготово они који су живели у Русији: Јован Рајић, Григорије Трлајић, Атанасије Стојковић. На том језику (наречју) штампан је и *Србљак* (1761) у Римнику, у Румунији, а затим и у Венецији (у време Орфелиновог рада у Теодосијевој штампарији, 1765). Да су и други словенски народи пошли путем који је изабрала Српска православна црква, а сличних залагања је било и међу неким књижевницима западнословенских народа, створила би се основа за теоријски могуће национално јединство свих Словена. У сваком случају, међу њима би се бар боље очувале духовне везе које имају дубоке корене у прасловенској древности. Разлози због којих се то није десило леже у вишевековним политичким процесима дезинтеграције словенског света и у одбрани појединачно из-

грађених националних идентитета на бази језичке диференцијације.

Упркос општеприхваћеном ставу да је словенски језик један, а да су поједини словенски језици, у ствари, наречја тог једног словенског језика, словенски филолози по правилу су писали или на страном језику (латински, немачки) или на својим наречјима (тј. језицима). Они су у томе следили праксу словенских теолога који су такође писали и школовали се на латинском и то не само у католичким словенским земљама него и у православној Русији. Тако је идеја о потреби избора једног наречја за словенски језик остала само идеја. Поједина словенска наречја све више су добијала статус посебних националних језика. Испало је да је словенском свету историја наменила друкчију судбину него Немцима. После 18. века (када су разлике међу словенским језицима биле знатно мање него данас) они ће се језички све више диференцирати, негујући посебности својих „наречја“ и уздижући их све више и све одређеније до статуса посебних језика. Резултат тих процеса био је: да су Словени изгубили један заједнички књижевни језик који су били стекли у доба Ђирила и Методија. Словенски језик, који су слависти прве генерације имали у виду, није опстао као језик свих Словена. Уместо тога, учврстило се становиште да постоји заједница словенских језика. То је имало за последицу да се о Словенима више није могло говорити као о једном народу, већ само као о заједници словенских народа.

Србима, који су били најупорнији браниоци јединственог словенског језика, било је дато да и у процесима индивидуализације посебних словенских језика одиграју једну од најрадикалнијих улога и то преко свога главног филолога Вука Караџића. Вук, који је скупио књижевне вредности на српском народном језику, и који је управо тај језик узео за српски књижевни језик, постао је природни и изразити противник оног славенског језика на којем су писали Орфелин и други српски писци с краја 18. века. Он је такође био и изразити представник (хердеровског) модела мишљења који је све више

побеђивао у словенској филологији: да сваки народ (а то значи и сваки словенски народ) има и свој особени глас.

Па ипак, и упркос овим процесима, идеја о заједничком словенском језику није била сасвим одбачена. Она ће се средином тридесетих година 19. века јавити у трансформисаном виду. Један од најзначајнијих слависта тога времена, словачки протестантски свештеник и чувени песник *Кћери Славе*, Јан Колар, у тексту *О књижевној узајамности* (1835) јавио се са специфичним решењем. Његово решење се може овако парафразирати. Ако није могуће успоставити заједништво Словена на основу једног књижевног језика, књижевно заједништво се може остварити ако се издвоје бар четири основна словенска језика: *руски, пољски, чешки и илирски* на којима би се писале словенске књиге. Руско наречје (језик), требало би да преузме улогу књижевног језика у односу на белоруско и малоруско; пољско у односу на полабско и кашупско и друга наречја, чешко у односу на словачко, а илирско у односу на хрватско и словеначко. Коларова идеја је још подразумевала да оно што буде објављено на једном од четири основна словенска језика треба да буде доступно целом словенском свету.

Историја показује да је Коларова идеја имала више шансе да заживи од идеје о једном словенском језику. Али се ни она није остварила у пуној мери. Само су кашупски и полабски, у књижевности, уступили место пољском. Руски је, веома дуго, имао формални и неформални приоритет над језиком Белоруса и Малоруса (Украјинаца) све до најновијих времена када се и украјински и белоруски у пуној мери прихватају као самостални језици.

Доследан свом схватању, Колар је до краја живота писао на чешком, а не на свом матерњем, словачком језику, убеђујући и друге Словаке да тако чине. Слично Колару понео се и његов вршњак и пријатељ Шафарик. Та двојица Словака спадају међу најзначајније слависте 19. века. Коларова идеја о чешко-словачком језичком заједништву, међутим, у самом његовом словачком народу није била прихваћена. Словачки језик се, баш у

време објављивања његовог текста, у књижевности, кроз покрет Људевита Штура, радикално одвојио од чешког. Чеси су, од тада, по правилу, писали на чешком, а Словаци на словачком језику.

Посебно сложена је постала језичко-политичка ситуација на подручју којем је Колар наменио илирски језик као главни.

Изрази: руски, пољски и чешки језик, сасвим су јасни и данашњем читаоцу; јасни су и односи тих језика према оним другим наречјима која су добила касније статус књижевних језика, или су се свела на наречја (рецимо кашупски). Није, на сличан начин, постала јасна ситуација и са изразом Илири и илирски. У време објављивања Коларовог текста (пре устоличења илирског покрета) ти изрази су значили преваходно што и Срби и српски. Водећи слависти као што су Добровски и Копитар, на пример, јасно су раздвајали илирски (тј. српски) од хрватског. Вук је већ био објавио своја главна дела и културна Европа се дивила и српском језику и српској народној књижевности на том језику. Колар је, дакле, сматрао да Словенци и Хрвати треба да напусте своја наречја и прихвате српски језик (у другој терминологији илирски) за свој заједнички књижевни језик. Зна се да се Колар једно време и дружио са Људевитом Гајем и може се претпоставити да је утицао на његову одлуку да уместо хрватског наречја (тј. кајкавског) којим је почео да штампа своје *Новине хорватске, славонске и далматинске*, Гај узме илирско наречје (у другој терминологији српски језик) за језик својих новина и књижевности коју је настојао да негује. Гајеви следбеници су, тако, масовно напустили своје хрватско наречје и почели да пишу наречјем илирским (српским). На исти начин се понео и један Словенац, Јакоб Фрас, који је, као и други припадници илирског покрета, писао на српском (илирском језику) под именом Станко Враз. Срби који су се прикључивали илирском покрету нису морали да мењају језик (у другој терминологији наречје); они су имали само да прихвате идеју заједништва: заједништва илирског, тј. јужнословенског (тачније: југословенског) или свесловенског. Сам

чин хрватских илираца: да прихвате један близак, али ипак туђ језик, за свој књижевни језик није изузетак нити је за осуду. Много је народа и појединаца у свету који не пишу својим језиком. Тако је и са етничким Хрватима. Они су у почетку и сами истицали (укључујући и Гаја) да је језик који су прихватили српски. Тек касније су почели друкчије да се понашају.

Ситуација око идентитета скоро свих словенских језика се временом разбистрила, а око српског језика се замутила. С филолошке тачке гледишта јасно је, на пример, да су Срби, у 18. веку, напустили српскословенски и преузели рускословенски језик за свој књижевни језик. Ту су биле у питању две рецензије истога славенскога језика. Такође је јасно спознато да су Колар и Шафарик, као и други словачки писци 19. века, напустили свој словачки језик и писали чешким. Сваки од ових језика имао је свој идентитет. Међутим, већ добро спознати идентитет српскога језика који су хрватски илирци преузели од Срба 1836. године почео је да се замагљује. Испало је касније као да су се они определили за једно наречје свога хрватскога језика. Такав став је, с филолошке тачке гледишта, неприхватљив. Штокавским наречјем је у време илирског покрета говорио незнатан број људи који су се сматрали Хрватима, а њиме су говорили сви етнички Срби без обзира на име које су тада носили (Срби, Славонци, Далматинци итд.). Тај језик није могао бити атрибуиран другачије него као српски. Вук Караџић је то добро знао и доследно је тако поступао. Наметањем става да су два народа (Срби и Хрвати) створили исти народни језик, учињено је да се нешто што је неприродно сматра природним: прекршен је општи филолошки принцип да један језик, природно, носи једно национално име. То је био један од пораза славистике као научне дисциплине.

4.

Свака филологија, самим тиме што се бави идентитетом народа, јесте наука која има дубоке везе и са политиком. На-

ционалне филологије су одиграле велику улогу у обликовању националне свести и у формирању нација. Не треба да чуди што су две геополитички суседне филологије, германска и словенска, као научне дисциплине, у првој половини 19. века деловале међусобно подстицајно. Било је то време успона филологије као науке.

Словенска филологија у првој половини 19. века није имала један центар, али се заснивала на општеприхваћеним научним принципима, па је отуда деловање слависта из разних центара доводило до релативно усаглашених становишта. Због тога би се могло рећи да је славистика у то време била релативно слободна. Словенска филологија се неговала у Бечу, Прагу, Пожуну, Пешти, Новом Саду, Петрограду, Москви, Варшави, дакле, свуда где је било словенског света и интереса да се тај свет упознаје и изучава. У процесу настајања словенске филологије израсло је много значајних имена те дисциплине: Добровски, Востоков, Копитар, Караџић, Шафарик, Мицкијевич, Јунгман, Палацки, Ханка, Колар, Штур, Григорович, Срезњевски и други. Упркос разликама, сви они су чинили атмосферу пробуженог словенског света који се афирмисао на разним пољима. Време је показало да су они одлучујуће утицали на судбину својих народа.

Да се тежиште филологије све више померало од научног ка политичком показала је и преломна 1848. година. У мају и јуну те године одржана су два конгреса: пангермански у Франкфурту и словенски у Прагу. Међу учесницима словенског конгреса били су и многи истакнути слависти и они су му дали основни тон. Та два конгреса су манифестовала уједињитељске тежње немачког народа, с једне, и словенских народа, с друге стране. Њихове тежње су се, у много чему, поклапале али и сударале, нарочито око могуће судбине тада уздрмене аустријске царевине. Ни циљеви пангерманског конгреса, ни циљеви словенског конгреса, непосредно после њиховог одржавања, нису се остварили. Али ни један ни други конгрес нису остали без крупних последица. Недуго после 1848, под Биз-

марком, дошло је до стварања једне велике и јаке немачке државе од тридесетак немачких државица. Претходница тога чина била је филологија: она је Немцима доказала да чине један народ јер, упркос разликама, говоре једним језиком.

Словенски конгрес могао је да потврди само блискост словенских језика, као и књижевности на тим језицима, а самим тиме и етничку блискост словенских народа. Потврђена је амбиција Захарије Орфелина из монографије-романа о Петру Великом: да словенски народи треба да теже свом ослобађању, заједничком и посебном. Политичке последице словенског конгреса догодиће се знатно касније. Приликом распада Аустро-угарске монархије, 1918. године, већина словенских народа стекла је своје националне државе. У основама тих држава била је уграђена мисао словенских филолога, славистике као целине и националних филологија сваког од словенских народа посебно. Ситуација је остала замућена практично само на јужнословенском терену, јер посебни народи на том терену, Срби, Хрвати и Словенци нису добили и посебне државе. Србија је своју државност уградила у југословенску, а југословенска идеја је победила јужнословенску. Оваквом решењу кумовала је и филологија и то она из периода после словенског конгреса која је сугерирала став да су Југословени, тј. Срби, Хрвати и Словенци један народ. Иза тога решења стајали су идеолог југословенства бискуп Штросмајер и нови "патријарх славистике", тј. највиши ауторитет у славистици Ватрослав Јагић.

Ватрослав Јагић (1838-1923) живео је и деловао у Загребу, у Одеси, у Берлину, у Петрограду и у Бечу. Познанствима, преписком (око 10 хиљада писама) и контактима разне врсте он је обухватио сав славистички свет. Године 1875. Јагић је у Берлину основао и часопис *Архив за словенску филологију* (*Archiv für slavische Philologie*) који ће бити централни славистички часопис све до Првог светског рата. Када је Јагић 1886. прешао у Беч да од Миклошића преузме Катедру за словенску филологију, он је у Беч пренео и седиште свога часописа. То се

збило у време превласти бечко-берлинске школе над самородним словенским школама, историјским и филолошким. Јагић је био изразити представник бечко-берлинске школе, али је постао и инструмент преко којег је она деловала на славистичком и посебно јужнословенском терену. Тој школи је одговарала и Јагићева концепција о заједничком језику Срба и Хрвата која је била неприхватљива за слависте прве половине века. Бечки естаблишмент је Јагићу подизао углед, финансирао његове пројекте, стајао је иза његовог програма да се славистика централизује и тако централизована што боље контролише. Те погодности за Јагића имале су и своју цену. Кад је деведесетих година од њега затражено, он је подржао идеју гувернера Босне и Херцеговине Бењамина Калаја о посебном "босанском" језику. Тек под притиском јавности релативизовао је своје ставове о том питању. А Јагић није деловао само из Беча; деловао је и из најснажније словенске земље, из Русије, у којој је у два маха живео, а затим и касније у њој водио важне филолошке послове. Од 1903. у Руској академији наука Јагић је радио и на великом пројекту под насловом *Енциклопедија словенске филологије* која је штампана у једанаест томова и у оквиру којег је објављено његово капитално дело *Историја словенске филологије* (1910).

Јагићу је његов огроман ауторитет послужио да неприметно покрши принципе словенске филологије и филологије уопште, и да наметне мерила која су била у функцији сепаратних политичких интереса. Он се ставио у службу источне политике Беча. То је учинио посебно на терену јужнословенских народа; још уже код језика Срба и Хрвата. На том плану поступио је бар у три крупна питања непринципијелно:

а) Било је природно да се, у духу словенске филологије, развије део славистике који би се бавио темама свих јужнословенских народа и којој би право име било јужнославистика. Уместо тога, уз његов пресудни допринос, развила се југославистика која је обухватила само Хрвато-Србе (тј. Хрвате и Србе) и Словенаце, народе који су, према пројекцији бискупа

Штросмајера, требало да чине јединицу у оквиру Аустро-Угарске царевине.

б) Међу славистичким и јужнославистичким дисциплинама требало је да се развију и две посебне дисциплине, кроатистика и србистика, које би се бавиле посебним језицима и књижевностима Хрвата и Срба. Уместо тога, такође уз Јагићев пресудни допринос, развила се сербокроатистика. Она је грађена на нејасним и непринципијелним ставовима о идентитету Срба и Хрвата, њихових језика и књижевности, па самим тиме је била погодна за сваковрсне манипулације.

в) Уместо да и Србе и Хрвате, као и друге народе, идентификује на основу језика, Јагић је увео један посебан принцип: идентификовања народа на основу вере. Крајњи резултат тако посебно установљених принципа јесте да се народ једног језика, у Босни и Херцеговини, по вери раздели на три народа, што је бар за Европу јединствен случај.

Сва ова Јагићева решења била су мотивисана прагматско-политичким разлозима са циљем потчињавања словенског света и умањивања древног словенског народа, српског. Да је у питању био стратешки циљ испројектован много пре Јагића, то се види по несрећној судбини српског славизма који је и у животу и у науци потискиван и омаловажаван. Русима је требало два века да утврде ко је аутор *Историје Петра Првог* иако то никада, стварно, није морало да буде никаква тајна. Током та два века они нису славили Орфелиново име као што би било природно, мада су читали и одмах издали друго издање његове књиге. Србин словенског опредељења, Орфелин, за живота, није добио никакво признање са те стране. А Срби током та два века једноставно нису читали Орфелинову књигу, која је била непожељна и у аустријском и у турском царству, нису је на време ни превели на српски народни језик и нису се могли користити знањима која она нуди. Али Орфелинов случај није усамљен. У свим прегледима развоја словенске идеје на периферији су не само Орфелин, него и такви корифеји словенске идеје какви су Свети Сава, Свети Петар Цетињски и други

српски православни подвижници. Нису битно боље третирани ни српски "Латини" пупут Мавра Орбина, Лукаревића, Гундулића и других. Све до "барокних" писаца 18. века (Бранковић, Орфелин, Рајић) па и касније Срби су с разлогом били народ који је више од других мислио и осећао свесловенски. Они су тој идеји остали верни и у 19. веку што се најбоље види по програму Матице српске. Све је то у прегледима развоја словенске идеје мањевине заборављано или стављано у други план а у историјској свести словенских народа, па и самих Срба, остало је на периферији. Тај српски славизам претходио је "словенској ренесанси" у 19. веку.

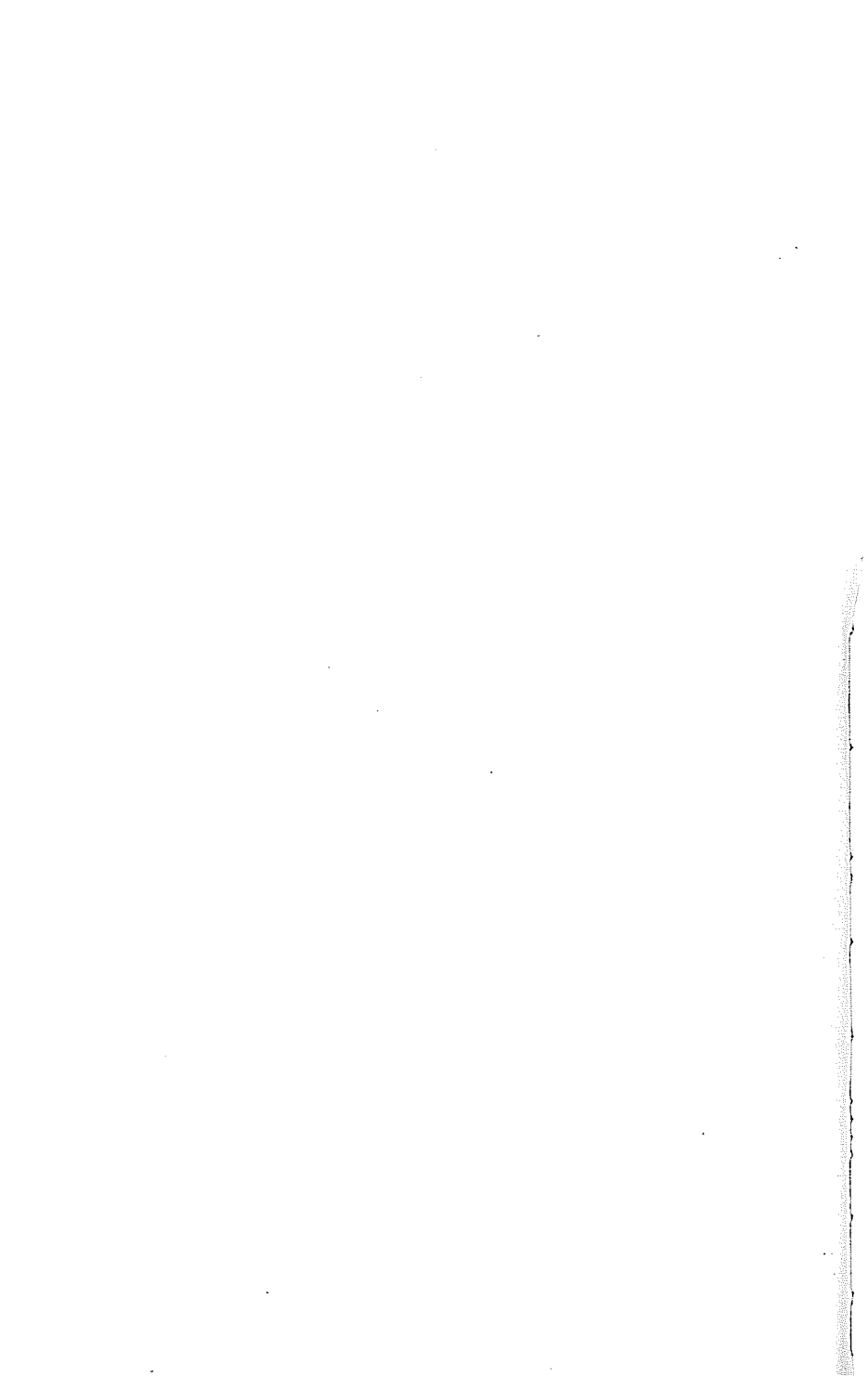
Деградацији славистике као научне дисциплине допринели су нарочито историјски догађаји у 20. веку. Са Октобарском револуцијом у највећој словенској земљи, Русији, победила је интернационалистичка оријентација која је негирала панславизам. Показали смо како је на словенску идеју гледао Енгелс. Зна се каква је била судбина славјанофилске мисли у социјалистичком периоду. Тежња словенских народа да се обједине ипак се остварила после Другог светског рата али на најгори могући начин: готово сви они су се нашли у оквиру војног савеза или Варшавског уговора. А приликом распада тога савеза крајем 20. века словенски народи су изашли из њега међусобно посвађани, са доста однеговане антипатије једних према другима. Све је то било супротно пројектима старе словенске филологије из прве половине 19. века која је имала визију окупљених и зближених словенских народа. А било је супротно и Орфелиновој словенској идеји.

Код Словена се не само изгубила свест да су имали и да могу имати и заједничке интересе и заједничке (не)пријатеље, него се у великој мери изгубило и осећање потребе да се међусобно познају и ослањају једни на друге како би очували опстанак словенске заједнице као целине и сваког словенског народа посебно - онако како су словенски филолози у првој половини 19. века мислили да треба чинити. У наше време се споро и тешко артикулише потреба за јединством словенског

света и за јачањем славистике као дисциплине која их може повезати и самим тим ојачати. Потребно је чинити много да се та дисциплина врати изворним принципима научног мишљења и да фиолологију, као науку, избави што је могуће више од службе (туђинској) политици. А да би тако обновљена дисциплина имала будућности, потребно је и да успостави везу са својом прошлошћу и да изгради критички однос према њој. Било би природно да основне филолошке информације и кратка историја славистике постану обавезни део образовног система у словенским земљама. Смисао овог залагања сагласан је са тежњама родоначелника славистике ка јачању словенске самосвести, посебно у области науке и културе. Подсећањем на Орфелинову *Историју Петра Првог*, на судбину овога дела, на судбину словенског језика а посебно српског, желео сам да укажем и на неке странпутице и падове словенске филологије, али и на њене историјске могућности.

(Реферат на симпозијуму "Словенски историјски роман" одржаном у Нишу 12-14. новембра 1999. године у организацији САНУ и Филозофског факултета у Нишу.)

ТАЧКЕ НЕСЛАГАЊА

МЕМОАР МАТИЦИ СРПСКОЈ

(Уредништву *Летописа* и Управном одбору Матице српске)

Био сам десет година члан Уредништва *Летописа Матице српске* (1969-1979) и прочитао сам све текстове које је *Летопис* у то време објавио. Пратим овај часопис дуги низ година, а имао сам у рукама и многе старе бројеве часописа из његове дуге историје. По мојим сазнањима *Летопис* није никад објавио текстове тако ниског ранга као што су текстови Мира Вуксановића *Низводни завеслаји двојца без кормилара* (мај 1995) и Лазара Чурчића *Незналачки о србуљама* (септембар 1995). Исто Уредништво, које није успело да у тим текстовима обезбеди ниво полемике достојан година и угледа часописа, пало је још ниже одбијајући да објави одговор Вере Милосављевић на Вуксановићев напад.

Пошто сам у тексту господина Вуксановића и ја нетачно интерпретиран и недостојно приказан,

шаљем овај Мемоар Уредништву *Летописа* и Управном одбору Матице српске. Полажем право на одговор који се у цивилизованом свету ником не ускраћује.

Као некадашњи члан Уредништва *Летописа* и као стални члан Матице српске протестујем због онога што чините са најстаријим српским часописом и најстаријом српском културном институцијом.

Нећу понављати оно што је Вера Милосављевић у одбијеном тексту написала уверен да ће и тај њен рад бити штампан било кад и било где. Једино понављам њену тврдњу да није у

питању никакав лични сукоб између ње, као бившег управника Библиотеке Матице српске, и садашњег управника Мира Вуксановића који би могао проузроковати његов гнев. Сукоб који стварно постоји и до којег је дошло у Матици српској, и пре доласка господина Вуксановића, а који је у последње време нешто наглашенији, јесте сукоб концепција. Он се тиче општег интереса и заслужује да пред јавношћу буде расправљен.

По мом виђењу сукоб постоји око два главна проблема: а) око тога како се треба односити према корпусу српске књижевности и б) око тога како се треба односити према споменицима културе.

У тексту Низводни завеслаји господин Вуксановић је мене изружио зато што сам рецензирао књигу Вере Милосављевић *Текелијина библиотека* (Нови Сад 1990) и што сам у књизи *Српски национални програм и српска књижевност* (Приштина 1995) изрекао неколико критичких ставова о Матици српској. У свом нападу он се према нама однео као људима неподобним да им се да простор у *Летопису*. Такав третман личности по критеријуму подобности ја не прихватам.

Бити "у сукобу" са Матицом

Као рецензент књиге *Текелијина библиотека* појавио сам се тек када је Библиотека Матице српске одбила да штампа овај рад који јој је био предат са две уредно припремљене рецензије. Одлучивши се да књигу штампамо личним средствима и свесни нелагодности које људи могу имати подржавајући публикацију коју Матица неће да објави, њен аутор и ја желели смо да одговорност у највећој могућој мери преузмемо на себе. Пошто је законски пропис тражио две рецензије, били смо принуђени да задржимо другог компетентног рецензента, вишег библиотекара Библиотеке Матице српске и преводиоца Душка Вртунског.

Подржао сам у овом случају нешто са чиме сам био дубоко сагласан: књигу која је обрађала пажњу на злу судбину спо-

меника културе под кровом најстарије и најугледније српске културне институције. Мислим да та књига доноси прекретнички однос према чувању националног блага у библиотекама; њу би требало да познају сви српски библиотекари, али и људи из најшире сфере културе.

Случај са рецензирањем и објављивањем ове књиге указује на проблем: шта значи доћи “у сукоб” са Матицом или са Матичиним естаблишментом. Свима је познато шта је, до само пре неколико година, значило “доћи у сукоб са Савезом комуниста”. Нешто слично се сада дешава овде: Ко се нађе у немилости Матичиног естаблишмента, тај мора да рачуна са непријатним последицама. Ево, *Летопис* то најбоље показује: гласноговорник тога естаблишмента има привилегију да сатанизује “непријатеља” без ризика да ће му бити одговорено.

Однос људи из Матице српске према мени није увек био овакав. У раздобљу док сам био члан Уредништва *Летописа*, па у истом периоду председник жирија за Бранкову награду, а једне године и главни уредник *Прве књиге* (1979-80), у Матици су објављене три моје књиге, али и сви текстови из књиге *Реч и корелатив* (Нолит 1983) као и више других текстова који нису ушли у досада објављене књиге. Крајем седамдесетих година, међутим, десило нешто што ми је врата ове куће затворило (са изузетком *Зборника МС за књижевност и језик* чији је уредник био Драгиша Живковић).

Мој сукоб седамдесетих и није био непосредно са Матицом и њеним естаблишментом. Сукоб се десио на Филозофском факултету у Новом Саду. Правили смо у то време нове наставне планове. Професор словеначке књижевности др Јоже Погачник настојао је да се уведу још два нова предмета: Босанскохерцеговачка књижевност и Црногорска књижевност. Ја сам тада био директор Института за југословенске књижевности и учинио сам све што је легално било могуће да се тај његов предлог не прихвати. На Већу Факултета он није прошао, али сам ја после тога доживео сваковрсне оптужбе и малтретирања. Разлози мог ондашњег понашања данас ће мно-

гима бити јаснији него у оно време. Погачников предлог је, практично, ишао за тим да се из српске књижевности искључе неки од њених најважнијих делова и писаца: на пр. Дучић, Кочић, Андрић, Ђопић, Селимовић; али и Његош, Љубиша, Миљанов, Лалић, Булатовић итд.

Спор између проф. Погачника и мене није имао карактер личног сукоба. Намера професора Погачника да помоћу два нова наставна предмета поцепа српску књижевност тицала се виталног интереса српског народа, а ја сам био на таквом месту да је било природно да те интересе штитим. Не видим да је требало тада, на оном месту, да поступим другачије него што сам поступио. Да је Матица била доследна својој основној функцији, она би у том спору стала на моју страну. Али, Матица је већ првим гестом који је према мени могла да учини показала да није на мојој страни. Не само да се нисам нашао међу кандидатима за главног уредника *Летописа* 1979, него ме није било ни на списку многобројног чланства новоустановљеног Савета овог часописа. Ономогућена ми је и даља сарадња у њему. Нисам могао више да објављујем ни књиге у Матици, а нешто теже него раније ишло је и код других издавача. Испало је овако: српски професор који, у сфери Матичиних компетенција, није дозволио да се осакаћује српска литература, напрасно је изгубио кредибилитет у најстаријој српској културној институцији.

Другачији је био Матичин однос према професору Погачнику. Он је добио да уреди едицију од тридесет књига словеначке књижевности. То је, после едиције *Српска књижевност у сто књига*, највећи издавачки подухват у историји Матице српске. Гестом је тако показано шта има а шта нема подршку у једној од главних институција српске културе.

Проблем корпуса српске књижевности

Моја књига *Српски национални програм и српска књижевност*, која се напада у тексту г. Вуксановића, почела је да се

пише у мени још од сукоба са професором Погачником. Тада сам почео да схватам да се у нас дешава нешто чему се треба супротставити. Професор Погачник, Словенац, који је осам година раније дошао из Загреба да предаје словеначку књижевност, мешао се веома ангажовано у нешто што га се ни у стручном ни у политичком погледу није тицало. Накнадно сам сазнавао да његова акција није била индивидуална: у низу средина претходне Југославије предмети Босанскохерцеговачка књижевност и Црногорска књижевност били су уведени. После распада Југославије постало је јасније да су том и сличним акцијама на духовном плану припремани трагични догађаји. Сужаван је простор српске књижевности и језика као део стратегије за комадање српског народа. Политички циљеви те стратегије обелодањени су током последњег рата. Те циљеве немогуће је било успешно остваривати мимо српских културних институција и без њихове подршке. Коришћење њиховог ауторитета за такве циљеве велика је опасност на коју већ дуже времена указујем.

Новосрпски књижевни језик, заснован на народном, има већ вишевековну традицију. За све време његове примене, а нарочито после Вукове реформе, српски писци су неговали два језичка изговора: екавицу и ијекавицу. Једни су пошли путем Доситеја и неговали екавицу; други су, по примеру Вука Караџића, неговали јужно наречје, источнохерцеговачко, или ијекавско. Новосадски договор, који је одржан у организацији Матице српске 1954. то јужно наречје, на којем су писали Гундулић, Вук, Његош, а певали Вишњић и Подруговић, претворио је у западни изговор или западну варијанту језика са средиштем у Загребу. Он је, практично, санкционисао стратегију деобе српског језика на два дела: на српски екавски и хрватски ијекавски део. Трагови тога чина видни су и у најновијем Матичином *Правотису српскога језика* (1993). А 1993. и 1994. неки од првих српских лингвиста предлагали су да Срби свој стандардни језик сведу само на екавицу. (Ијекавицу би, према томе, требало препустити другима).

Слична умањивања задесила су и српску књижевност. За слависте и српске филологе 19. века српска књижевност је имала ове саставне делове: народну, стару, средњу (дубровачку) и нову књижевност. Пре уласка у Југославију тако су српску књижевност представљали најзначајнији професори београдског Филозофског факултета са почетка овог века: Павле Поповић и Јован Скерлић, а пре њих новосадски гимназијски професори и истакнути писци историја српске књижевности Јован Грчић и Тихомир Остојић. Ја сам завршио Групу за југословенску књижевност (једнина) на Филозофском факултету у Новом Саду (1964), а у оквиру те југословенске књижевности српска књижевност није губила ни делове ни идентитет: моји професори старе (Радојичић), народне (Недић) и дубровачке књижевности (Пангић) углавном су поштовали филолошку традицију из које су израсли. Они су српску књижевност сагледавали у оквиру јужнословенских књижевности, налазили у њој доста заједничког са бугарском и хрватском књижевношћу, али је нису умањивали.

На жалост, последњих деценија десило се нешто крупно и неповољно у третирању српске књижевности. Њој су почели да ампутирају неке од делова, а неке да умањују. Едиција *Српска књижевност у сто књига*, коју су издале Матица српска и Српска књижевна задруга (1958-1966), изоставила је из српске књижевности средњу (дубровачку), а народну је третирала као заједничку Србима и Хрватима, тј. као српскохрватску. Тиме је напуштена српска филолошка традиција, а усвојена је једна друга, хрватска. По тој традицији, коју хрватски историчари поштују од књиге Ђуре Шурмина *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898), хрватска књижевност има стару, средњу и нову књижевност, а народна јој је заједничка са српском; српска књижевност има само стару и нову књижевност, а народна јој је заједничка са хрватском. Веома јасно се види да је главна наша едиција, која је требало да српску књижевност представи као целину, то учинила по моделу који јој је наметнут од стране хрватске филологије. Ову ауторитативну едицију следиле су

после друге едиције, по правилу на штету интегритета српске књижевности.

У истом духу је представљена и српска књижевност у *Југословенском књижевном лексикону* (1971) Матице српске. Под главном одредницом *Југословенске књижевности*, коју је потписао Божидар Ковачек, може се прочитати да су Срби имали развијену средњовековну књижевност која се протеже (“јењава”, “вегетира”) све до 18. века. Али зато: “Код Хрвата чија је држава од XII века полузависна, књижевност није идејни инструмент државе, па је и мање развијена, а већ од XV века средњовековне форме потискује нови ренесансни покрет”. Ренесансна, и цела дубровачка књижевност, и овде је искључиво приписана Хрватима. Божидар Ковачек, потпредседник Матице српске, већ деценијама у њеном врху, израз је кадровске политике која се у Матици води и један је од најзначајнијих актера те политике. Ја сам, очигледно, концепцијски у сукобу са том политиком, али је та политика у сукобу са српском филолошком традицијом, па и са самом Матичином традицијом. За актере те политике Тихомир Остојић је био мегаломан, а за мене само доследни следбеник традиције из које је израстао. Недавно сам (1994) јавно приговорио што се путем најновије пресигнације у Библиотеци Матице српске дубровачка књижевност пребацује у хрватску књижевност: тај чин не би одобрио ниједан од људи чије бисте стоје испред Матичине зграде.

Непосредан повод да напишем и објавим књигу *Српски национални програм и српска књижевност* јесу наставни планови Катедре за српску књижевност на којој предајем. Од она четири саставна дела српске књижевности са почетка века (народна, стара, дубровачка, нова) у најновијим наставним плановима моје Катедре остао је као несумњиво српски само један део: нова српска књижевност. То се види по насловима предмета: Српска књижевност 18, Српска књижевност 19. и Српска књижевност 20. века. Предмети који покривају она остала три дела немају никакво национално име; зову се: Ср-

дњовековна књижевност, Народна књижевност, Ренесанса и барок.

У књизи *Српски национални програм и српска књижевност* представљене су и две едиције које сам ја приредио: *Антологија осам векова српске поезије у осам књига* и едиција *Историје српске књижевности*. Прва има око 3000 страна, а друга око 5000. Обе имају исти основни циљ: да корпус српске књижевности представе у целини и у складу са српском филолошком традицијом и са савременим методолошким погледима. По томе оне представљају антипод едицији *Српска књижевност у сто књига* Матице српске и Српске књижевне задруге и едицијама које су затим прављене по истом моделу. Понуђене су обе да буду објављене у Матици и у СКЗ. Ниједна од тих институција није заинтересована за објављивање ових едиција. То значи да обе остају код досадашњих решења у представљању корпуса српске књижевности. По мојој аргументацији, управо та решења нису ни научно одржива, а нису ни у складу са српским националним интересима нити у духу српске филолошке традиције. Мени се не може пребацити да ово олако казујем. Позивам се на сасвим конкретно решење, научно аргументовано и поткрепљено прилозима на око осам хиљада страница.

Однос према националној баштини

У току управничког рада Вере Милосављевић у Библиотеци Матице српске (1983-1987) десило се нешто крупно и неочекивано: завршена је ревизија фонда старих и ретких књига (Р-фонд или фонд раритета). По Закону, такве ревизије требало је да се праве сваких шест година, а у БМС то није рађено деценијама. Вера Милосављевић је успела оно што су њени претходници на месту управника само покушавали: за време њеног мандата ревизија је у потпуности обављена.

Ево дела *Извештаја БМС* који о том подухвату говори:

Крајем 1985. године завршена је ревизија раритета која је открила веома несређено стање овог фонда, указала на про-

блеме и усмерила на задатке за његово сређивање. Константовано је да фонд раритета садржи 8.978. сигнатура са 10.987 публикација. Од тога на месту у магазину недостајало је 256 сигнатура првог примерка и 885 публикација са ознаком дупликата. Такође је евидентирано још 7.057 публикација које нису смештене и обрађене према библиотечким нормама, а које је неопходно каталогизирати и уврстити у Р-фонд. Уз извештај о ревизији предузете су и мере да се утврди концепција формирања фонда раритета; уради евиденција библиотечког материјала који по Закону о заштити споменика културе има споменичко својство; да се књиге за које постоје реверси врате у магазин; да се трага за публикацијама којих нема; да се, на основу јасних критеријума и стручног увида, све неинвентарисане или несигниране или необрађене публикације прописно обраде и уврсте у овај фонд; да се изврши стручни увид и процена пописаних архивалија и ситних штампаних материјала; да се уведу мере за сталну контролу физичког стања и утврди програм књиговезачке и рестаураторске заштите и да се донесе посебан правилник о коришћењу раритета. На основу програма за сређивање фонда раритета, који је усвојио Раднички савет Библиотеке, спроводе се ове и друге мере. По завршетку овога програма, када све публикације из фонда раритета, пошто прођу превентивне мере техничке заштите, буду уведене у евиденцију споменика културе, формираће се Археографско одељење које ће радити на детаљној каталожко-библиографској обради и припреми штампаних каталога старе и ретке књиге у Библиотеци Матице српске. За формирање овог одељења створени су нормативни (промене у Статуту) и кадровски услови. Већ сада преко десет радника ради и припрема се да ради ове послове, а изван број се и школује.

У овом периоду реконструисане су библиотеке Саве Текелије и Текелијанума које су биле растурене. Прегледом целокупног фонда Библиотеке повучене су и окупљене књиге из ових збирки. Идентификовано је 1.637 књига и 399 годишта периодике из личне библиотеке Саве Текелије, која је највећим делом била већ окупљена, а из библиотеке Текелијанума окупљено је око 4.500 књига и 968 годишта периодике. Све публикације из ових збирки прошле су кроз превентивну техничку заштиту, за сваку публикацију утврђен је степен

оштећености и одређен облик заштите који јој треба пружити. Публикације из ових збирки добиле су скраћени библиографско-каталожки опис који ће послужити за њихово увођење у посебну евиденцију о књижним споменицима културе, а програмом је предвиђена израда штампаног каталога ових збирки и њихово чување као музејских целина.

У акцији за окупљање библиотеке Текелије и Текелијанума окупљене су и књиге из личних библиотека Платона Атанацковића, Аврама Букића, Боке Мијатовића, Александра Сандића, Пере Попадића, Јована Јовановића Змаја, Васе Стајића и Библиотека Уједињене омладине српске. (*Рад Матице српске*, 1986,23, стр.27-28)

Кад се цитирани део Извештаја сажме, он гласи: затечено стање у Библиотеци је веома лоше; предузете су неопходне и конкретне мере да се то стање битно промени.

Извештај није именовано оне који су за лоше стање били одговорни у претходном периоду, али је јасно нагласио одговорност тадашњег колектива Библиотеке да то стање промени. После ревизије, која је опширно описана у документима Библиотеке, било је релативно лако да се утврди свачија конкретна одговорност. Такву одговорност могло је да сноси више чинилаца: Библиотека као институција и они који су њоме руководили, пре свега они који су руководили или радили у фонду старе и ретке књиге док је такво стање трајало, али и Матица српска као институција и људи који су били на њеном челу. Међутим, после објављивања резултата ревизије, и то у органу Матице српске, уместо постављања питања одговорности за затечено стање, Матица српска је направила посве супротан гест: није дала сагласност да се дотадашња управница поново изабере на исто место. Већ сам тај чин наметнуо је интерпретацију о одговорности: ако некога Матица српска не подржава, јасно је ко је крив...

Поводом *Извештаја* о ревизији могла су да се поставе, а и требало је у јавности да буду постављена, многа питања. Природно је било да се тим поводом јавности обратио неко од

српских научника или јавних радника, слично ономе што је учинио први руски филолог Лихачов (1977) кад се десио пожар у чувеној Библиотеци Академије наука у Лењинграду, а одговорни покушали да ствар забашуре. Али се таква личност код Срба није нашла. Без обзира на формалне надлежности, зна се које су институције биле дужне да размотре питања о чувању националне баштине у овом случају, односно да расветле налазе Комисије и надлежних органа Библиотеке Матице српске, да их верификују или оспоре. Пре свега, то је била Матица српска, затим Народна библиотека Србије и одговарајућа министарства Србије и Војводине. Али и заводи за заштиту споменика културе, и друштва библиотекара, писаца, универзитетских професора итд. По мом виђењу ствари, налази ревизије били су тако драматични да је Управни одбор Матице морао одмах да њима посвети једну седницу. Српски народ је у Другом светском рату доживео једну од највећих трагедија: непријатељ му је спалио Народну библиотеку у Београду. Библиотека Матице српске је, после те паљевине, постала најдрагоценија српска библиотека управо због сачуваних фондова старих и ретких књига. А Извештај Библиотеке је показао да се управо са тим најдрагоценијим националним благом поступало како не треба баш у самој Библиотеци Матице српске.

Матица српска, колико ми је познато, није до сада (девет година) организовала ниједан скуп који би се бавио питањима која су, на основу ревизије књига, била покренута у званичном Извештају Библиотеке Матице српске. Уместо тога, Матица је кренула путем заташкавања проблема и скривања истине. Повод јој је био дискусија једног њеног члана Богдана Станојева на изборној скупштини Матице српске 28. фебруара 1987. године. Он није дискутовао поводом Извештаја Библиотеке (игнорисао га је као и други), већ је износио нека своја критичка запажања о њеном раду. Управном одбору Матице се не може замерити што је његовим јавно изнесеним запажањима поклатио пажњу и о њима расправљао. Али му се мора замерити што пажњу није поклатио ономе што је превасходно био

дужан да учини: да размотри *Извештај* Библиотеке и да о стању у фонду старе и ретке књиге, на које су указали резултати ревизије, донесе свој суд. Испало је да је за Управни одбор Матице српске била важнија дискусија једног не баш упућеног њеног члана од извештаја целе једне институције која се зове Библиотека Матице српске. Ако је у том *Извештају* било ствари које је требало демантовати, зашто то није учињено? А ако није, требало је позабавити се консеквенцама.

То како се Матица понела у овом случају опасно је за наш национални и културни интерес. Она је ћутке прешла преко акције за сређивање фонда раритета у БМС. Међутим, доцнијим приписивањем кривице ономе ко је грешке исправљао, а не онима који су их чинили, Матица је широм отворила врата ретроградним процесима у овој установи која се зове Библиотека Матице српске.

Матица српска и поремећен ред вредности

Матица српска има три књижевне награде. Прве две су установљене пре више деценија. То су Змајева за најбољу збирку песама на српскохрватском (сада српском) језику и Бранкова за најбоље семинарске радове студената књижевности. Од недавно Матица додељује и трећу награду. То је награда "Младен Лесковац" за најбоље дело из области историје књижевности. Младен Лесковац је први од Матичиних руководиоца у њеној скоро двовековној историји коме је указана част да се једна од награда националног карактера назове његовим именом. То значи да је његов углед у Матици изузетно велики.

Године 1970. ја сам објавио у *Летпису* текст под насловом *Ситнице Младена Лесковца*. Спадам, дакле, међу људе којима је Лесковчево дело углавном познато. Мој суд о том делу је у основи повољан. А ја немам личних разлога да будем посебно нерасположен према свом бившем професору: једино док је он био председник Матице (1969-1979), за мене је било места у

њој. Па ипак, мислим да је давање Лесковчевог имена једној оваквој награди неприлично. Има бар неколико имена које би награда пре требало да носи. То су: П. Ј. Шафарик, писац прве историје српске књижевности (задужио је много Србе и заслужује да га се трајно сећамо); затим: Стојан Новаковић, први Србин писац једне историје српске књижевности, па онда: Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић, све важни историчари, аутори синтетичких историја српске књижевности. Лесковац се, као историчар, ни са једним од њих, по значају, не може мерити. Осим једне студије о српској грађанској поезији и предговора *Антологији старије српске поезије*, он није објавио ниједан синтетичнији књижевноисторијски рад, ниједну монографију. Врхунци у раду Младена Лесковца су ипак релативно кратки текстови о Вуку и Мушицком или о Јулчи Паланачкој и Лази Костићу. Ако је Матица хтела баш некога "свога" да узме, могла је, рецимо, да узме Остојића. Остојић је један од оних чија се биста налази испред Матичине зграде. А што се о њему недовољно зна, кривица је, међу првима, и Младена Лесковца. Тихомир Остојић, као филолог, али и као Матичин прегалац, може да импонује и делом и примером.

Постоји, међутим, битна разлика између Лесковца и оне петорице историчара српске књижевности по којој је Лесковцу дата предност у овом случају. Сви они поменути старији историчари књижевности подразумевали су да корпус српске књижевности има четири основна дела: народну, стару, средњу и нову књижевност. Лесковац, међутим, спада у ону групу српских историчара књижевности после Другог светског рата који су српску књижевност сузили. То сужавање је извршено најпре у едицији *Српска књижевност у сто књига*, из које је изостављена средња (дубровачка књижевност) а народна проглашена за српскохрватску. Лесковац је у уредништву те едиције био једини универзитетски професор српске књижевности. Због таквог сужавања српске књижевности Лесковцу не треба да буду захвални Срби већ Хрвати.

Бирајући Лесковчево име за име награде, Матица се определила за скраћени и сужени модел српске књижевности. То практично значи да се определила за модел који више одговара ставовима хрватске а не српске филологије. Награда са именом Тихомира Остојића, супротно од тога, увек би могла да подсети на корпус српске књижевности који је Остојић имао у виду, дакле, на онај који подразумева сва четири дела. Иза Остојића стоји једна стратегија, иза Лесковца друга. Сем тога, наградом са именом Младена Лесковца одређена је мера будућим српским историчарима.

Сви поменути историчари српске књижевности били су на нивоу научне мисли свога доба: и Шафарик, и Новаковић, и Остојић, и Поповић и Скерлић. Тако није било и са Лесковцем. Лесковац је био један од најкаснијих наших позитивиста. Он је основао *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (1953) нешто пре него што је Зденко Шкроб покренуо часопис *Умјетност ријечи* (1957). У старту, у концепцији, српски филолог је кренуо линијом која ће довести до заостајања.

У тексту г. Вуксановића пребацује ми се да нисам честито прочитао Лесковчев извештај *Рад Библиотеке Матице српске од 1945. до 1953. године* (*Годишњак Библиотеке Матице српске* 1991) јер сам написао а у њему није ни поменуо Текелијину библиотеку. Вуксановић цитира из тога извештаја реченицу која гласи: "Срећа је била када је Матица српска добила библиотеку Текелијанума (10.578 књига), са знаменитом Текелијином библиотеком у њој (око 4000 књига)". Лесковац је овим поновио оно што је написао још 1946. године у свом чланку у *Летопису о вредности донесене библиотеке*. Али Лесковац је онде био осудио српски нехат и обећао како ће Текелијина библиотека бити у Матици сређена. После осам година у своме извештају он није написао да ли је то што је обећао и испунио. И моја примедба се односила на то што он није написао како се поступило са Текелијином библиотеком. А шта се са Библиотеком збило после доношења из Будимпеште, сазнали смо тек из књиге Вере Милосављевић *Текелијина библиотека*. Текелија-

нумска библиотека је у БМС растурена и тешко општењена и то у време док је Лесковац био управник. Иако је већ следећи управник после Лесковца Борислав Михајловић Михиз предузео посао на реконструкцији Текелијине личне библиотеке, тај посао је урађен тек у време управничког мандата Вере Милосављевић, па и тада он није доведен до краја о чему аутор поменуте књиге исцрпно пише.

Ставови господина Вуксановића и Вере и Петра Милосављевића се не разликују само у детаљима; разликују се и у оном главном. Милосављевићи сматрају да је Лесковац требало да уради онако како је у свом тексту обећао и како су желели сви они који су Текелијину библиотеку деценијама настојали да донесу из Пеште: тј. да та збирка књига буде узорно сређена као прворазредни споменик културе, што она стварно јесте. Садашњи управник Библиотеке Матице српске као да оправдава Лесковчев поступак по схеми: Све што је Лесковац урадио добро је.

Овде је прилика да се помене још једно велико име које би с највише права могла да носи Матичина награда за изучавање историје књижевности. То је Милан Кашанин, један од најдрагоценијих сарадника у Матичиним издањима. Кашанинов рад на изучавању српске књижевности (мада није био универзитетски професор) није мање значајан од Лесковчевог. Он је аутор и обимне историје која се зове *Српска књижевност у средњем веку* (1975) и која га сврстава у ранг наших најбољих историчара књижевности. Лесковац нема књигу која би се са том великом грађевином могла поредити. Кашанин је, међутим, посве супротан пример од Лесковца и кад је у питању однос према националном благу. Он спада међу најзаслужније који су кућили и Народни музеј у Београду и Галерију фресака. После другог светског рата он је свом народу предао благо Народног музеја потпуно сачувано. Кашанину је било враћено злим за ово добро, а Лесковац је за своје дело награђен и то највише овом наградом са његовим именом.

Растурање Текелијине библиотеке, учињено у време Лесковчевог управниковања, било је, изгледа, модел по коме ће се Библиотека Матице српске односити и према другим сличним библиотечким целинама и легатима. Сведочење о томе оставио је и садашњи управник Библиотеке Матице српске, господин Миро Вуксановић. У његовом чланку у новосадском *Дневнику* под насловом *Легати у Библиотеци Матице српске* написано је и ово:

“Значајније личне библиотеке поклоњене Матици српској данас се чувају као посебне целине. Свака од њих има своју историју. О свакој се може написати занимљива прича. Најчешће би то биле невеселе повести. Са снебивањем казујем ову истину. Јер, поклоњене библиотеке, оне најстарије и највредније, због разних разлога, разбијене су и распоређене са осталим књигама у Библиотеци. Када је било јасно да је учињена грешка, почели су разговори о сакупљању личних библиотека. Тај посао је урађен тек пре десетак година. Читава екипа библиотекара и књижничара прегледала је књигу по књигу, са намером да утврди коју је од њих даровао Платон, Текелија или неко трећи. Задатак је био изузетно обиман и тежак. Заслужују признање сви који су га обављали, иако се не може говорити о потпуном успеху. Ипак, према потписима, печатима, екслибрисима или посветама некадашњим власницима делимично је реконструисано неколико драгоцених библиотека дародаваца. На тај начин су окупљене, у садашњем облику, библиотеке Саве Текелије и Текелијанума, Платона Атанацковића, Петра Попадића, Ђоке Мијатовића, Аврама Ђукића, Александра Сандића, Јована Јовановића Змаја, Тихомира Остојића и Васе Стајића. Сачувано је језгро сваке од ових библиотека. (*Дневник*, 18. децембра 1994. стр. 13; исти текст је прештампан у *Речи уредника* у књизи *Библиотека Платона Атанацковића*, БМС 1995).

Наведене речи могу се схватити и као својеврстан омаж госпођи Милосављевић која је била управник Библиотеке Матице српске у време када се у Библиотеци смогло довољно снаге да се исправи грешка почињена растурањем свих тих библиотека и да се политика према њима из корена промени.

Господин Вуксановић, међутим, у истом тексту, помиње са пијететом име Младена Лесковца, а уопште не помиње име Vere Милосављевић. На основу његовог текста, и нешто мало познатих чињеница, веома лако је закључити и ко је, у Библиотеци, правио капиталне грешке а ко их је исправљао. Ако се ствар сведе на овде помињане личности, може се рећи: грешио је Младен Лесковац, грешке је исправљала Вера Милосављевић. Али, то се засада никако не сме рећи, пошто Лесковац, у Матици, може да буде само пример нечега позитивног. Како је могуће да је погрешно радио неко чије име носи једна од значајних националних награда!

Не треба да чуди што у том Матичином систему вредности одмах до Лесковца добијају високо место господа Божидар Ковачек и Лазар Чурчић. Господин Чурчић се око 30 година у Библиотеци Матице српске бавио старом и ретком књигом. Подаци о ревизији фонда раритета говоре о лошем раду господина Чурчића као библиотекара. Божидар Ковачек је био управник БМС (1970-1975) када је Дејан Медаковић предложио (1972) да се до Матичиног јубилеја (1976) припреми и штампа каталог Текелијине библиотеке. Господин Ковачек је тај предлог прихватио, па чак обећао и штампане каталоге библиотека старих српских гимназија у Сремским Карловцима и у Новом Саду. (*Рад Матице српске*, бр 5, 1972, стр. 31.). Ништа од тих обећања није испуњено. Господин Ковачек је и као управник Библиотеке и као потпредседник Матице српске стварно подржавао и понашање Лесковца и понашање господина Чурчића. У Матичином вредносном систему такво се понашање високо цени. Ако је Лесковац на врху Матичиног вредноснога система, као пример који треба следити, природно је што су господа Ковачек и Чурчић "до њега": они су га очигледно следили.

Колико ми је познато, није само Вера Милосављевић покушавала да ради у Библиотеци другачије од ове линије. То су покушавали да раде, док нису били онемогућени, и неки управници пре ње. А и Вера Милосављевић је могла да ради

оно што је мислила да треба радити зато што је имала подршку већине библиотекара. А да ли ће и како национална баштина да буде сачувана, то није само ствар Библиотеке Матице српске и њених библиотекара. То је ствар и политике која бира оријентацију за своје циљеве и у складу с тим бира и ствара кадрове.

Питање пороте

Сви спорови могу се водити до у бескрај. А да би се некако разрешили, потребно је да се јави порота: неко ко ће имати моћ да спорове пресече тиме што ће рећи ко је у праву. Тако отприлике сматра један од водећих логичара нашег века Карл Попер.

Тако може бити и са спором око корпуса српске књижевности који на имплицитан начин постоји између Младена Лесковца и његовог бившег студента Петра Милосављевића, сада професора на истој катедри. А тако може бити и са спором око тога како се треба односити према културној баштини. И ту постоји сукоб двеју оријентација: оне коју представља Лесковац и његови следбеници и оне коју представља Вера Милосављевић. Неко у тим споровима треба да буде арбитар, тј. да одигра улогу пороте.

За спорове у Матици зна се ко треба да буде арбитар. То је Управни одбор Матице српске. Управни одбор се више пута сасвим конкретним гестовима одредио и према Лесковцу, а такође и према Милосављевићима. За ту инстанцу јасно је: треба подржати оно како је радио Лесковац; у Матици нема места за оријентацију коју су имали неки од значајних људи њене прошлости као што су били Остојић или Кашанин, а коју настоје да следе Милосављевићи.

Ту би се ствар и завршила да и над поротом не постоји порота. Та нова порота је јавност. Али и та порота је унапред склонија Лесковцу и Матици. То није случајно. Матица има углед институције која се бори за српске интересе. Сем тога,

Матичин Управни одбор чине све саме угледне личности, цвет српске интелигенције. У таквој конкуренцији, Милосављевићи су у несравњиво лошијој позицији. Они против себе имају, дакле, не само најстарију и најугледнију српску институцију представљену као фирму, већ имају и сам цвет српске интелигенције који цвета у њој или у њеној сенци. Мало је, заиста мало, оних који подржавају Милосављевиће. А и многи који виде да су они у праву не пружају им јавну подршку. Ризиковали би да и сами прођу слично, да буду екскомуницирани.

Јавност је, међутим, категорија непредвидљива; није затворена, ма колико била под контролом. Увек се може наћи неко ко се не да заплашити, ко ће имати слуша да чује аргументе, односно ко ће хтети да препозна истину. Утолико пре ако се покаже да је то спор између два програма, односно две оријентације, важне не само за Матицу већ и за саму српску културу, па и за опстанак српског народа.

Преломни тренутак у процесу активирања јавности било је објављивање књиге *Текелијина библиотека*. После те књиге ништа у Матици не може да буде као раније. Она је разоткрила право стање у чувању књижног блага. Они чланови Управног одбора Матице, који не знају за ту књигу, мораће да сазнају, а они који се праве да не знају, неће моћи дуго да се праве да не знају. Јер ће се показати да одговорност за оно што је учињено у Библиотеци више није само на онима који су чинили, већ и на онима који их у том чињењу подржавају или који осветљаваће тог проблема заташкавају.

Значај сличан *Текелијиној библиотеци* имају и радови *Србуље под ембаргом* (Летпис, фебруар 1995) и *Српски национални програм и српска књижевност*. Спор је, самим објављивањем тих радова, подигнут на нови ниво, иако се Управни одбор Матице српске и даље понаша игнорантски према њима. Због таквог његовог понашања то тело је престало да буде арбитар (порота) и показало се као једна од страна у сукобу. Пред новом поротом, коју сада чини српска јавност, треба да се покаже ко је у праву. Има знакова да српска јавност према ставовима и аргу-

ментима Милосављевића неће ићи онако ђоном (почев од Погачникове чизме) као што је то испољено у Матичиним гестовима или у тексту господина Вуксановића.

Резиме примедби на рад Матице српске

1. Матица српска је до сада обавила пуно корисних послова. Објавила је, на пример, пуно вредних збирки песама, романа, монографија, превода; поштовања су вредни и многи прилози објављени у другим њеним публикацијама као што су, на пр. научни зборници. Сви ти корисни послови су, међутим, такви да их успешно обављају и друге институције. Али постоје послови које је пре свега Матица била дужна да уради, а не неко други. Она је одговорна што немамо енциклопедије, речнике, библиографије какве други народи имају, што немамо критичка издања писаца, што нам неке важне књиге из прошлости нису издате, или што нису издате на савремени начин. Много је тога што је она била дужна да учини, а није учинила. Резултат тога нечињења је: Срби, посебно у области филологије, заостају за другим народима.

2. Радови као што су *Текелијина библиотека* и *Србуље под ембаргом*, показали су не само да се национално благо недовољно чува, већ и да постоји систем у затирању споменика српске културе. Открили су да је у институцији основаној за чување српске баштине таква баштина несигурна.

3. Према месту које има у српском народу, Матица српска треба пре свих институција да се бори за поштовање имена и за очување интегритета српске културе, посебно књижевности. Ту функцију она, очигледно, не испуњава. У њеној најгласовитијој едицији *Српска књижевност у сто књига*, та књижевност је приказана на штету њеног имена и њене целовитости. Последнице тога чина биле су веома трагичне, јер су се за ауторитетом Матице српске и Српске књижевне задруге поводиле и друге институције, па су српску књижевност представљале у скраћеном и суженом виду. На тај начин је не само српска књиже-

вност била осиромашена, већ је и српска филологија из прошлости, која је имала другачије виђење, била дезавуисана. Име и дуга традиција Матице српске злоупотребљени су тако за нешто што је противно и научним и националним интересима. Тако оријентисана, Матица српска ништа није чинила и не чини да се спречи процес осакаћивања корпуса српске књижевности тамо где се то врло ефикасно чини, пре свега у наставним плановима, а преко њих у васпитању младих генерација. Испада тако да је Матица по имену српска, али не и по својим стратешким подухватима и пословима. По њима она је више у служби хрватске филологије.

4. Матица српска је основана у време када су за све слаviste српски и хрватски језик били посебни језици. Њена дужност била је да се брине за распростирање српског књижевства и српског језика. Матица је, међутим, била организатор једног подухвата који се зове Новосадски договор (1954), а по коме је српски језик постао не само српскохрватски, већ и језик којим говоре три народа: Срби, Хрвати, Црногорци. И не само то, него је договором који је она организовала признато да је средиште оног дијалекта који је Вук називао јужним (односно источнохерцеговачким) у – Загребу. Као што није штитила целовитост српске књижевности, Матица није штитила ни целовитост и име српског језика. Деловала је у правцу хрватских стратешких интереса.

5. Супротно овим налазима, данас се са доста система ради на стварању слике о Матици српској као центру српске духовности и као институцији која у својој дугој историји није никад грешила. У стварању такве слике учествује више чинилаца: политичке организације, све врсте медија, културне институције и појединци. Да би се такав имиџ одржао, са много система и умешности, скрива се од јавности тамна страна те институције. Прећуткује се и шта Матица није урадила, а било је потребно да се уради; прећуткује се и оно што је у њој урађено на српску штету. Да би се учврстио њен ауторитет, он се подупире стварањем ауторитета њених првих људи. Циљ

свега тога је да Матица остане каква јесте, непромењена, недодирљива, тј. да не буде онаква каква је српском народу, ради кога је и основана, потребна.

Скуп ових запажања даје овакав резултат: а) Матица ради добро неке од важних послова које обављају и могу да обављају друге институције, б) не ради неке од послова које је по својој природи дужна да ради у интересу српске филологије, в) у њеним оквирима се систематски уништавају духовне вредности, као што је слика о целовитости српског народа, књижевности и језика, г) непоуздан је чувар споменика културе, д) очување српских националних интереса жртвује (најчешће хрватским) стратешким интересима, њ) за критику недодирљива, она брани своју позицију прворазредне националне институције.

Од свих примедби најгежа је ова последња. Није најгоре што најстарија српска културна институција не ради ни добро ни довољно оно што треба да ради и што се од ње очекује. Јер, стање се може мењати на боље ако би се схватило да га треба мењати. Најгоре је то што се организовано и систематски ствара привид да је у Матичином раду све добро. У функцији очувања таквог привида подешава се укупна кадровска политика у њој.

У књизи *Српски национални програм и српска књижевност* предложио сам деблокаду главних националних институција како би Срби нашли излаз из своје садашње неповољне историјске ситуације. Деблокада се може извршити ако се допусти расправа о различитим концепцијама и оријентацијама. Снаге које желе да оријентација Матица српске остане неизмењена, спречиле су дискусију у Летопису ускраћивањем права Вери Милосављевић на одговор о кључним питањима рада Матице српске. Надам се да је то ипак учињено за кратко. Уосталом, рукописи, како каже Булгаков, не горе.

У Новом Саду,
1. децембра 1995.

Напомена:

Мемоар је био разматран на седници Управног одбора Матице српске 11. марта 1996. О томе постоји траг у званичном органу ове најстарије српске институције који се зове *Рад Матице српске*. Одломак који се односи на *Мемоар* гласи:

Управном одбору Матице српске упућена су два писма: од проф. др Драгољуба Петровића и проф. др Петра Милосављевића. После дискусије у којој су учествовали проф. др Војислав Марић, академик Добрица Ћосић, проф. др Марија Клеут, академик Светозар Петровић, академик Бошко Петровић, проф. др Јован Јерковић и граф др Божидар Ковачек, констатовано је да има позитивних предлога проф. др Драгољуба Петровића, а основни је интензивирање рада на лексиколошким пословима у Матици српској. Управни одбор те предлоге прихвата, док тон, извесне оцене и формулације не прихвата. Што се тиче писма проф. др Петра Милосављевића закључено је да му се упути писмо у једној реченици: “Управни одбор се са изненађењем и чуђењем упознао са наводима писма и са жаљењем констатује да наводи и оцене у њему не пружају могућност за објективну и озбиљну расправу”. (*Рад Матице српске*, Нови Сад, 1996, бр. 33, стр. 12)

Иза оваквог одговора на мој *Мемоар Матици српској* стоје, као што се види, без оградe и без изузетка, сви чланови Управног одговора Матице српске. Имена тих чланова могу се видети у Раду Матице српске бр. 32. Писмо “у једној реченици”, које је требало да ми се упути као одговор ја ни до данас нисам добио.

Летопис Матице српске није објавио мој текст као што је био ред. *Мемоар Матици српској* је, међутим, штампан у троброју приштинског часописа *Стремљења*, 1996/4-5-6. заједно са другим полемичким текстовима насталим поводом рада Вере Милосављевић *Србуље под ембаргом* (*Летопис*, фебруар 1995). Редакцију часописа *Стремљења* чинили су тада: мр Зоран Павловић, др Слободан Костић, Томислав Трифић, Радомир Стојановић и Радослав Златановић (главни уредник).

Члановима Редакције *Стремљења*, а посебно Радославу Златановићу, искрено сам захвалан. На жалост, ниједан примерак овог броја часописа *Стремљења* није се нашао у новосадским књижарама.

КЊИЖЕВНА СВЕСТ СРПСКОГА НАРОДА И КЊИЖЕВНА СВЕСТ ЈОВАНА ДЕРЕТИЋА

Проф. др Јован Деретић и ја објавили смо у три године укупно четири књиге које се баве српском књижевношћу као целином. Моје се књиге зову *Српски национални програм и српска књижевност* (1995) и *Систем српске књижевности* (1996) а Деретићеве *Пут српске књижевности* (1996) и *Поетика српске књижевности* (1997). И једне и друге књиге настоје да одговоре на питање: од којих делова је састављена српска књижевност као целина.

Наши одговори на то питање су различити. Све остале разлике падају у сенку ове основне и само о њој ће у овом тексту бити говора.

У мојим књигама се приказује да је корпус српске књижевности састављен од четири дела које чине: народна књижевност, стара књижевност, средња књижевност (у којој је и дубровачка) и нова књижевност. Према последњој књизи проф. Деретића, српска књижевност има само три дела: народну књижевност, стару књижевност и нову књижевност.

Рачунице се, очигледно, не слажу око једног дела: око средње књижевности. По професору Деретићу Срби немају средњу књижевност, односно књижевност средњег периода или књижевност ренесансе и барока, или дубровачку књижевност и остале покрајинске књижевности које су настајале у периоду када Срби нису имали своју државу.

Логично је претпоставити да су два писца, два професора, до различитих резултата морали доћи различитим поступцима (методима). Зато треба најпре осветлити наше поступке.

1.

Начин на који сам ја дошао до рачунице да српска књижевност има четири дела сасвим је једноставан: прочитао сам све историје и готово све најважније прегледе српске књижевности који су до данас написани. Сва та обимна лектира на убедљив и углавном сагласан начин потврђивала је став о четвороделности српске књижевности. Моја сазнања као стручњака за књижевност (и српску) била су на забрињавајући начин једнострана пре систематског ишчитавања ове литературе. Са стидом признајем да сам као редовни професор универзитета по први пут читао неке историје српске књижевности. Али, по томе се нисам разликовао од других колега и стручњака који су прошли кроз исти систем образовања.

Зато сам и учинио оно што је, по мом мишљењу, у овом тренутку било најпрече учинити: саставио сам једну едицију која се зове *Историје српске књижевности*. У њој је требало да се у десет књига поново штампају најзначајније историје српске књижевности објављене до Другог светског рата, а у додацима да се донесе и доста других текстова који се могу сматрати значајним прилозима историјском виђењу српске књижевности. Ранија издања многих од ових књига и текстова су слабо приступачна савременим читаоцима. Читалац би из књига ове едиције могао да се упозна са развојем књижевноисторијске свести у Срба и да се суочи са незаобилазном литературом која о том проблему говори.

Едиција *Историје српске књижевности*, која је концем 1992. понуђена Издавачком предузећу Матице српске, на жалост, није још објављена. План едиције је први пут објављен у мојој књизи *Српски национални програм и српска књижевност* (Приштина 1995). После тога у књизи *Систем српске књижевности*

(Приштина 1996) објављени су предговори свим књигама ове едиције, а у заједничком предговору и концепција и план едиције. Део те књиге, посвећен историјама и историјским прегледима српске књижевности до Другог светског рата, износи 234 стране. У књизи је јасно показано и ко је, кад и зашто сматрао да српска књижевност има четири дела а, такође, ко је и кад сводио српску књижевност на три дела.

Преносим овде део цитата из књиге Павла Поповића *Преглед српске књижевности* у којем се најексплицитније износи став да српска књижевност има четири дела. Бројке на крају цитата означавају годину издања књиге и страницу. А цео цитат се може наћи и у мојој књизи *Систем српске књижевности* (1996:210).

Српска књижевност може се поделити на четири велике области. Прва је књижевност старог периода или стара књижевност. Она обухвата време од 12 до краја 15 века, и продужује се, и ако у врло слабој радњи, и даље, преко граница Средњег Века; та је књижевност у ћирици и на језику старословенском српске рецензије, а развија се у источним и западним крајевима српским. – Друга је народна књижевност, која води порекло од Средњег Века, дакле од старог периода, а траје кроз све периоде даље, све до данас. – Трећа је књижевност средњег периода или средња књижевност. Она обухвата време од краја 15 до пред крај 18 века. Књижевност ова развијала се у западним крајевима: у Дубровнику поглавито (“дубровачка књижевност”), где је писана латиницом, и нешто иначе нпр. у Босни, где је писана специјалном ћирилицом (босанчица); она је на народном језику. – Четврта је књижевност новог периода или нова књижевност. Она обухвата време од 18. века до данас. То је књижевност писана ћирилицом у источном делу нашега народа, и писана латиницом у западном; она је углавном на народном језику. (1921:4-5)

Читалац ће у мојој књизи моћи да стекне и јасну представу о томе да овакво виђење Павла Поповића није само његово. Оно је зачето код Вука Караџића, после кога га је јасно изло-

жио Јован Суботић, прихватио од њега Јагић, а поготово у другом издању своје Историје српске књижевности, заступао га је Стојан Новаковић. Тога виђења држали су се касније сви српски историчари књижевности (Јован Бошковић, Светислав Вуловић, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић, Јован Скерлић). Нешто другачије решење сегментације српске књижевности је имао први историчар српске књижевности Павел Јозеф Шафарик, јер је одвојено приказивао књижевност Срба православца и Срба католика, али ни он из корпуса српске књижевности није изостављао, ни у каквој комбинацији, оно што се назива књижевношћу средњег периода или, у жељем смислу, дубровачку књижевност.

Према томе, заступајући став да српска књижевност има четири дела, ја не изричем никакав свој особити став, већ само понављам став филолошке традиције која је изграђена у славистици и у србистици и која је важила до Другог светског рата као опште мишљење, посебно карактеристично за српску филологију.

2.

На посве другачији начин дошао је проф. др Јован Деретић до свог става да српска књижевност има три дела. Ево почетка дугачког пасуса из његове књиге *Поетика српске књижевности*:

У књижевној свести нашег народа српска књижевност јавља се као троделни феномен или, још тачније, као дводелни феномен у двоструком смислу, јер до те њене слике долазимо уз два узастопна дељења. Постоји најпре усмена, односно, народна, на једној страни, и писана или уметничка књижевност, на другој; постоји затим у оквиру ове друге стара и нова књижевност као одвојени ентитети. На тај начин, српска књижевност појављује се као троделни ентитет. Њу чине три аутономне макроформације, стара, народна и нова књижевност. Оне су њене главне "области", као што је то давно

показао Павле Поповић (Поповић, 1921, 4-5). Четврта макроформација, дубровачка или, шире, старија штоковска књижевност, гледана из српске перспективе, појављује се као гранична област према другим књижевним традицијама на српском, односно српскохрватском језику. (1997:43)

Став професора Деретића да се српска књижевност може поделити на народну и уметничку књижевност није споран, јер је сагласан са ставовима о таквој подели који су у науци општеприхваћени. Али је у очигледној супротности са српском филолошком традицијом став да је српска књижевност “троделна”, тј. да из ње треба изоставити средњу, односно дубровачку књижевност, јер је “гранична област према другим националним књижевним традицијама”. То се лепо види из његовог односа према Павлу Поповићу. И проф. Деретић и ја позивамо се на исто издање и на исто место у Поповићевој књизи (1921:4-5), али тамо где ја читам и цитирам четири дела српске књижевности проф. Деретић однекуд види три дела. У истој књизи, и у истом издању, стоји и јасан Поповићев одговор на питање о дубровачкој књижевности који је изражен ставом: “да се дубровачка књижевност може назвати српском бар онако исто као и хрватском” (1921:XVIII).

Упориште за свој став да српска уметничка књижевност има само два дела (стару и нову) односно три дела заједно с народном, проф. Деретић заснива на “књижевној свести нашег народа”. То значи да се и он, као и ја, надовезао на већ постојећа мишљења, и да, исто тако, није изразио неко само сопствено. Проф. Деретић при том јасно наглашава и на шта се у својој рачуници о троделности српске књижевности наслонио: наслонио се на “књижевну свест нашег народа”. А саму књижевну свест дефинисао је као “свест о заједници којој нека књижевност припада” (33) позивајући се, при томе, на идеологе мађарског књижевног препорода, савременике Доситеја и Вука (33).

Овакво позивање на појам “књижевне свести” данас сигурно није најсрећније изабрана могућност. Али право је проф.

Деретића да сам бира своја начелна теоријска становишта. Свакако да постоји нешто што се, бар условно, може назвати књижевна свест српског народа. То би требало да буде свест коју Срби, путем школа и медија, и на друге начине, стичу о властитој књижевности, и о другим књижевностима. Материјални знаци тако устројене књижевне свести везани су ипак превасходно за уџбенике из којих се о књижевности учи или за професоре који о српској књижевности предају. Рецимо, они Срби којима је проф. Деретић предавао, или који су читали његову Историју српске књижевности (прво издање 1983), или који су слушали или читали његове блискомишљенике, могли су сасвим сигурно изградити свест о томе да српска књижевност има само три дела. Али сви Срби нису били у истој ситуацији.

Првих деценија овога века српску књижевност је предавао Павле Поповић. Није вероватно да су његови студенти могли да стекну битно другачију свест од оне коју им је он нудио. А тако је и са ученицима и читаоцима књига Јована Грчића, Тихомира Остојића, Андре Гавриловића. Скоро у целој другој половини 19. века главна читанка из српске књижевности била је *Цветник српске словесности (I, II)* Јована Суботића (1853), а нешто краће време је основни уџбеник била *Историја српске књижевности* Стојана Новаковића (1867, 1871). И у једној и у другој књизи српска уметничка књижевност имала је три дела, а укупна српска књижевност, заједно са народном, четири. Зато је неубедљив став професора Деретића да се у “књижевној свести нашег народа српска књижевност јавља као троделни феномен”. Она се, заиста, као троделни феномен јавља само последњих деценија и то код неких професора, односно историчара српске књижевности (па ни тада не код свих).

3.

Има, међутим, нешто што мој поступак и поступак проф. Деретића јасно разликује. Читалац мојих наведених књига може да буде, надам се, на задовољавајући начин информисан откуда потичу ставови о четвороделности српске књижевности које сам преузео. Кратко речено: ти ставови имају јасно упориште у славистичкој и српској филолошкој традицији. Моје је јасно опредељење да ту традицију треба обновити и оплемениити.

Није тако и са ставом професора Деретића. Са ставом о троделности српске књижевности он не следи традицију коју ја следим, а не каже јасно коју следи. Али се тачан одговор и на то питање може дати. Он је имплицитно већ садржан у мојој књизи *Систем српске књижевности*. Став да српска књижевност има три дела, по мојим истраживањима, први је јасно изнео, хрватски историчар књижевности Ђуро Шурмин у књизи *Повијест књижевности хрватске и српске* (1898). Шурмин је, укратко, сматрао да су српска и хрватска књижевност настале на истом језику; због тога им је народна књижевност заједничка. Уметничка књижевност, хрватска и српска, међутим, од 11. века иду свака својим путем. Ево дела Шурминовог текста (1898:35) у којем се такав његов став јасно излаже:

Хрватска литература дијели се у ове три главне епохе:

1. Од XII вијека до краја XV стољећа;
2. Од XVI. стољећа до почетка XIX вијека (до 1835. год.);
3. Од год. 1835. до данас.

Српска литература има два главна раздобља:

1. Књижевност писана српско-словенским језиком, у којој преовлађује црквени правац; почиње се у XII. вијеку, а завршује се у првој половини XVIII. стољећа;
2. Од XVIII. стољећа, кад се почела међу Србима у Аустрији, па до наших дана.

Шурминов став о српској књижевности нису прихватили српски историчари књижевности, његови савременици. Прва имплицитна реакција дубровачког католичког свештеника и јавног радника дум Ивана Стојановића била је објављивање књиге *Дубровачка књижевност* (1900). У њој се показивало да су Дубровчани у већини по пореклу Срби, да је њихов језик био српски и да је дубровачка књижевност превасходно српска не само по језику него и по духу ("по ћуди"). После су исто чинили Јован Грчић, Тихомир Остојић, Андра Гавриловић, Павле Поповић. Скерлић је сматрао да српска и хрватска књижевност још увек нису једна књижевност, али да ће то временом постати. По Скерлићу, у укупној српскохрватској књижевности постоји део који је само српски, део који је само хрватски, а да локалне књижевности српскохрватског језика нису ни само српске ни само хрватске, већ заједничке, тј. српскохрватске. Дакле, и српске!

Хрватски историчари књижевности, међутим, у целини су прихватили Шурминов модел. Тако су, у разним нијансама, до Другог светског рата чинили Милорад Медини, Давид Богдановић, Драгутин Прохаска, Бранко Дрехслер Водник. Изузетак је чинио Антун Барац у *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*, који је српскохрватску књижевност, као књижевност на једном језику, представљао као једну целину. За време Другог светског рата у духу Шурминовог модела имплицитно су хрватску књижевност као четвороделну целину представљали Славко Жежић у књизи *Хрватска књижевност* (1944), Миховил Комбол у књизи *Повијест хрватске књижевности до преторода* (1945) и *Хрватска енциклопедија*, сматрајући дубровачку књижевност само хрватском. Тако је 1954. учинио и Антун Барац у књизи *Југославенска књижевност*, а после тога тако је чинио све одређеније и Југославенски лексикографски завод са целим политичким и парapolитичким механизмом који је стајао иза њега.

Проф. др Јован Деретић је своје студије југословенске књижевности и своју наставничку каријеру на Филолошком

факултету почео у време пуне доминације хрватске филологије у Титовој Југославији, када је снагом тоталитарног режима наметана и свест о томе како треба гледати на српску књижевност. Та свест је грађена на два основна начина: а) тако што је српска филолошка традиција у пуној мери била одгурнута па чак и забрањивана и б) тако што је, механизмом власти, наметана пројекција из номинално заједничког центра, из Југославенског лексикографског завода, који је доследно фалсификовао Вуков став о српском језику и српској књижевности.

Кад проф. Деретић каже да је српска књижевност у свести српског народа троделна, он с правом може да има у виду само ту свест која је, путем енциклопедија, медија и образовног система негована после Другог светског рата. Та свест је и у српским главама грађена на основама хрватске филолошке традиције. На жалост, и за Деретића би се, с правом, могло рећи да је и он вршио функцију српског професора са хрватском свешћу; да је на београдском Филолошком факултету предавао и писао о српској књижевности из пројекције хрватске филолошке традиције. У ставу према дубровачкој књижевности он се оштро разликовао од својих великих земљака Јована Дучића и Владимира Ђоровића, на пример. Његове књиге показују да он тога није био свестан.

4.

У ранијој књизи проф. Деретића *Пут српске књижевности*, међутим, постоји једно поглавље које је изузетно интересно. Оно се зове *Пројекат југословенске књижевности*, а једним делом посвећено је анализи једне акције која је преко Савеза књижевника Југославије спровођена седамдесетих година са прокламованим циљем да се утврди минимум заједништва у програмима наставе југословенских књижевности. На проциљив и аргументован начин аутор је у својој анализи показао како је, под геслом југословенског заједништва, смишљено чињено да се српска књижевност развије према републичким

и покрајинским границама. Тада су и увођени наставни предмети као што су: босанскохерцеговачка књижевност, црногорска књижевност, а ти предмети су скраћивали и умањивали српску књижевност.

Аутор који је на тако проницљив начин описао један сегмент аранжмана око умањивања српске књижевности, ипак тај аранжман није сагледао као део једног дуготрајног осмишљеног процеса. У том процесу је српски језик постао прво српскохрватски, па хрватски или српски, па хрватски и српскохрватски. Дубровачка књижевност, која је почетком 19. века сматрана само делом српске књижевности, у истом процесу, постала је део заједничке српскохрватске књижевности, да би, пред крај тог процеса била третирана као део само хрватске књижевности и то управо у време кад су професору Деретићу створили такву свест а после му препустили да је и сам ствара другима, млађима. Он при том од своје свести полази као од мерила, а не као од нечега што је и само створено и подложно променама.

5.

Постоји још једна битна разлика у утемељености ставова проф. Деретића и мојих. Она се тиче схватања српског језика и његове улоге у историји књижевности. По мојим схватањима (а она су изложена у мојој књизи - хрестоматији *Срби и њихов језик*, 1997) српски и хрватски језик су у прошлости, све до илирског покрета, били схватани као различити. И то становиште, како хрестоматија показује, није само моје, већ становиште свих значајних слависта Вуковог доба и самог Вука Караџића. За све њих је било посве природно да дубровачку књижевност сматрају српском, јер је настала на српском језику. Становиште о томе да Срби и Хрвати имају један језик, које заступа и проф. Деретић, производ је језичке парадигме коју је наметнула такође хрватска страна, Јагић пре свега. Отуда се и могла наметнути теза да је дубровачка књижевност српскохрватска,

јер је, по тој парадигми, настала на заједничком, српскохрватском (односно хрватском или српском језику).

Али, после Другог светског рата, у тоталитарном режиму, снагом власти наметана је теза о томе да је дубровачка књижевност само хрватска. И није се стало само на томе. У најновије време се иде корак даље па се намеће став да је дубровачка књижевност писана на хрватском језику. По тој тези, природно испада да се хрватским језиком говорило и у дубровачком залеђу. Пошто је проф. Деретић рођени Херцеговац, то значи да је и његов матерњи језик хрватски. Постоје већ мапе које херцеговачке говоре тако представљају и по тим мапама се већ учи у школама (иако још не и у југословенским). А то би, такође, даље могло да значи да је Јован Деретић почео да говори српски тек кад је прешао у Београд. Ове тезе, на жалост, потхрањује и Деретић својим скраћивањем и сужавањем српске књижевности.

6.

На питање: зашто се професор Деретић држи неодрживих теза, постоји и јасан одговор. Он је саопштен у напомени његове последње књиге. Тамо се каже да *Поетика српске књижевности* кореспондира са његовом *Историјом српске књижевности* из 1983. године. То, другим речима, значи да аутор хоће да остане доследан себи, да има кохерентне ставове, без обзира што се у међувремену много шта променило, и без обзира на последице које његови ставови могу имати. Деретић није једини аутор који се у периоду друге Југославије приклонио пројектованим решењима која су диктирана из загребачког филолошког центра. Али он се понаша као да је важније и за њега и за науку да он остане доследан “књижевној свести” која му је створена, него да очигледне грешке исправи.

7.

И опет, на жалост, Деретић у овом свом послу има подршку. Подржава га, међу осталима, и најстарији српски књижевни часопис *Летопис Матице српске*. (Види: текст Драгише Живковића у *Летопису Матице српске* из фебруара 1998). *Летопис Матице српске* је основан у време када нико релевантан није мислио да Срби и Хрвати имају заједнички језик, а поготово да је дубровачка књижевност хрватска. Такви ставови почели су преовлађавати и у *Летопису* тек у другој половини 20. века када су на власт у тој институцији дошли “напредни” ствараоци који су, у име виших интереса, напустили решења српске и Матичине филолошке традиције и прихватили да следе хрватску филолошку традицију. Као и професор Деретић, тако се и екипа која води Матицу и *Летопис* понаша као да треба да истраје у чињењу ових великих српских грешака 20. века. Мој став је, сасвим јасно, другачији. Срби се морају вратити својој аутентичној, вуковској (и Матичиној) традицији. Грешке се морају исправљати, па макар некеме због тога било и непријатно.

8.

У поменутој књизи професора Деретића нема трага да је он читао моје књиге у којима се ставови о овим питањима опширно и са поткрепом елаборирају. То ипак не значи да су му моји ставови непознати. Године 1993. на симпозијуму “Књижевност и историја” у Нишкој Бањи, на којем смо обојица учествовали, ја сам те ставове изнео у реферату који се зове Историје и историјски прегледи српске књижевности. Тај реферат из неких разлога није објављен у зборнику радова са поменутог скупа, али је објављен у обема мојим овде поменутиим књигама.

Читаоци претходне књиге проф. Деретића *Пут српске књижевности* упозорили су ме да су његови ставови, бар кад се

тиче дубровачке књижевности, веома блиски мојима. А да се ова његова књига и тако може читати сведочи текст проф. др Мирољуба Јоковића у никшићком часопису *Ријеч* (III/1/1997) под насловом *Реинтерпретација српске књижевности* у којем се Деретићева и моја књига приказују као дела сличних погледа на српску књижевност. То значи да је проф. Деретић у њој бар привремено био напустио ставове изнете у својој главној књизи *Историја српске књижевности*, из које је искључио дубровачку књижевност, и вратио се српској филолошкој традицији.

Последња књига проф. Деретића *Поетика српске књижевности* опет је приредила изненађење: аутор је напустио оријентацију из *Пута...* и вратио се својим старим решењима из *Историје српске књижевности*. На жалост, тај повратак оној књижевној свести која је код Срба програмски стварана после Другог светског рата, још више је удаљио аутора од српске филолошке традиције и вратио га стварним изворима његове књижевне свести (не и књижевне свести српскога народа). Поштоваоци проф. Деретића могу само да зажалe што се тако нешто дешава.

(*Србистика/Serbica*, 1998/2-3.)

ПАД КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКЕ СВЕСТИ

Анкета часописа *Књижевност* под насловом *Тенденције, успони и падови српске књижевности XX века* само на први поглед нема везе са дисциплином која се зове историја књижевности. Сам појам српске књижевности нужно садржи историјски аспект.

Српску књижевност требало би увек схватити као једну организовану целину у којој су осим лепе књижевности и критика, теорија и историја књижевности. Исто тако, српску књижевност 20. века треба схватити као део целине српске књижевности од њених почетака до данас.

1.

Ја ћу се у свом одговору позабавити књижевно-историјским сегментом српске књижевности 20. века.

Релативно лако можемо сазнати како је на самом почетку овога века изгледала књижевноисторијска свест у Срба. До првог светског рата појавило се више различитих историја српске књижевности или њених делова. То су: *Дубровачка књижевност* дум Ивана Стојановића (1900), *Историја српске књижевности* Јована Грчића (1903, 1906), *Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића* Тихомира Остојића (1905), *Преглед српске књижевности* Павла Поповића (1909), *Српска књижевност XVIII века* Јована Скерлића (1909), *Историја српске књижевности* Тихомира Остојића (1910), *Историја српске и хрватске књижевности, I-IV* Андре Гавриловића, (1910-1914), *Историја нове срп-*

ске књижевности Јована Скерлића (1914). Појава тих књига означава златно доба у неговању историје српске књижевности. Оне су израз различитих приступа њихових аутора српској књижевности, различитих стилова и оријентација. Али су оне сагласне у томе како српску књижевност треба видети као целину. Све оне уважавају концепт по којем је српска књижевност састављена из четири дела: стара књижевност, народна, средња (дубровачка) и нова.

Овај концепт посебно репрезентују књиге двојице најистакнутијих историчара тога времена, Павла Поповића и Јована Скерлића. Њих двојица су предавали српску књижевност на Филозофском факултету у Београду, а предмет су делили тако што је Павле Поповић предавао *српску народну књижевност, стару српску књижевност и српску књижевност средњег доба, тј. дубровачку књижевност*, а Скерлић је предавао *нову српску књижевност* (18-20 века). Концепт је јасно изложен у предговору *Прегледа српске књижевности* Павла Поповића, али се он потврђује у свим овде наведеним књигама. За такве своје ставове сви тадашњи историчари су имали упориште у српској филолошкој традицији и у славистици. Кад су неки од поменутих аутора истицали и да је српска књижевност део заједничке српскохрватске књижевности, тај став су градили на становишту, које је већ било преовладало и у српској средини, да Срби и Хрвати имају заједнички књижевни језик. Хрватска филологија, међутим, поготово од књиге Ђуре Шурмина *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898) све одређеније је истицала став да су српска и хрватска књижевност две књижевности на истом језику, да им је народна књижевност заједничка; да хрватска књижевност има стару, средњу и нову књижевност, а да српска књижевност има само стару и нову, поред народне која је заједничка. Несагласност између српске и хрватске филологије постојала је око статуса дубровачке књижевности, а делимично и народне.

2.

Сада је крај 20. века; уместо једне катедре за српску књижевност како је било на почетку века, у српским земљама има их осам. Природно је што историчара српске књижевности има знатно више него на почетку века. Међу њима нема сагласности у погледима на целину српске књижевности, каква је постојала код претходника.

Од стварања Југославије било је настојања да се српска и хрватска књижевност предају као део јединствене југословенске или српскохрватске књижевности; затим да се српска и хрватска књижевност представе као посебне књижевности. И све то у разним модалитетима. Посебно су значајне разлике које су настале међу српским историчарима после Другог светског рата а које се тичу дубровачке књижевности. Те разлике се најбоље виде у ставовима двојице истакнутих познавалаца дубровачке књижевности међу данашњим Србима: академика Мирослава Пантића и академика Светозара Петровића. Њихови ставови постали су парадигматични и били су од претежног утицаја у последњим деценијама, с тим што се десило да је Петровићева парадигма потиснула Пантићеву.

3.

Свој однос према статусу дубровачке књижевности академик Пантић је изражавао на разне начине у више прилика. Најјасније је то учинио у реферату о Кости Руварцу (1996). Тамо постоји један пасус који гласи:

Не треба да изненађује и чуди, што Руварац дубровачку књижевност сматра српском. Такво схватање те књижевности имали су онда сви српски писци, почев од Јевте Поповића, који је првих деценија XIX века издао ћирилицом у Будиму Гундулићев епос *Осман* и, нешто касније, „идилију“ *Сузе Радмилове* барокног песника дубровачког Владислава Менчетића, затим Вук Караџић, у чијем *Рјечнику српском* Дубровник, његова прошлост и његов језик имају врло много

места, па Јован Суботић, чији је *Цветник српске словесности* антологија текстова српске књижевности удешена за ондашње школе и у њој су дубровачки песници добили врло много простора, такође, и са биобиблиографским напоменама које их прате, на жалост не увек беспрекорно тачним. До уверења да је дубровачка књижевност део и област књижевности српске наши писци нису дошли сами и на своју руку: њега су они нашли, или добили, код самих Дубровчана својих савременика - Матије Бана или Меда Пуцића, на пример, али и код многих других - и у њему је наша књижевна историографија, с нешто више изузетака истина, остала привржена и до данас. (*Зборник Браћа Руварца у српској историографији и култури*, Нови Сад - Сремска Митровица, 1997:39)

За овај пасус карактеристично је: да аутор, у одговору на питање о статусу дубровачке књижевности консултује претходну српску филолошку традицију; да је оставио и могућност да би дубровачка књижевност могла бити и нечија друга (хрватска) и то из два овде непомињана, али често истицана разлога: зато што је дубровачка књижевност писана на заједничком књижевном језику Срба и Хрвата и друго: зато што је, поред српске, ушла и у хрватску традицију. Моја истраживања историја и историјских прегледа српске књижевности, изложена у књизи *Систем српске књижевности* (1996), потврђују ове Пантићеве наводе; штавише, она их још више поткрепљују увидом у део богате литературе истакнутих слависта. А то значи: нису само Срби сматрали дубровачку књижевност српском; тако су мислили и сви значајнији слависти све до најновијих времена.

После овога реферата о Руварцу, академик Пантић се сасвим јасно определио и о језику дубровачке књижевности. Критикујући *Каталог Текелијине библиотеке* у издању Библиотеке Матице српске (текст је објављен у *Годишњаку* БМС за 1977) у којем је Гундулићев *Осман* стављен међу дела написана на хрватском језику, академик Пантић је подсетио на познати став највећег филолога Дубровчанина, на Милана Решетара.

По Решетару - ако се хрватски дели од српског, треба знати да је језик Дубровчана одувек био српски.

Уз све различите модулације његових ставова о статусу дубровачке књижевности, став академика Пантића је јасан: дубровачка књижевност чини део српске књижевности; она је и писана на српском језику. Српска књижевност, и за њега, као и за генерацију историчара на почетку 20. века, има ова четири саставна дела: народну књижевност, стару књижевност, дубровачку књижевност, нову књижевност. Под српском књижевношћу он је мислио превасходно на скуп дела писаних на српском језику, тј. штокавски.

4.

Став академика Светозара Петровића о статусу дубровачке књижевности супротан је ставу академика Пантића. У Петровићевим текстовима се питање статуса дубровачке књижевности и не отвара. По њему, дубровачка књижевност је само хрватска; од јужнословенских језика она је писана само на хрватском језику. Тај став се у његовим текстовима не обрађује и не доказује. Од њега се полази као од априорне чињенице. Такав приступ доследно је спроведен у његовој докторској дисертацији која се зове *Сонет у старој хрватској књижевности (облик и смисао)* (ЈАЗУ, 1968). У студији под насловом *Дантеова терцина у књижевности хрватској и српској* (1981), на пример, која је у прерађеном облику прештампана у књизи *Облик и смисао* (Матица српска, 1986) дубровачка књижевност је сасвим јасно третирана у корпусу хрватске књижевности, а искључена из корпуса српске.

Овакав став академика Петровића може се објаснити следећим разлозима:

а) За разлику од академика Пантића, који је израстао из српске филолошке традиције, академик Петровић је израстао из хрватске филолошке традиције. Његово виђење статуса дубровачке књижевности се у пуној мери у ту традицију укла-

па. Главно његово дело, које се дубровачком књижевношћу бави, поменута докторска дисертација, брањена је 1966. у Загребу. Иако ју је писао један Србин, она ни на који начин није истакла могућу српску компоненту дубровачке књижевности.

б) Академик Петровић је и познати књижевни теоретичар који је деловао и у Загребу, Новом Саду, Београду и у иностранству. Поред низа теоријских питања он се бавио и теоријом књижевне историје. За његово схватање те дисциплине карактеристични су ставови да је историја књижевности „креативна визија“ изграђена са „становишта садашњости“. Ти ставови су јасно саопштени у тексту *О креативној визији књижевне прошлости* (Одјек, Сарајево, 1970, 13-14) и у књизи *Природа критике* (1972). Супротно од Пантића, који се стално позива на претходнике у истраживачком послу, Петровић акценат ставља на креативну визију актуалног историчара. Петровићу је при томе узор Миховил Комбол који је, са становишта садашњости, градио своју визију хрватске књижевности арбитрарно се односећи према чињеницама: у његовој *Повјести хрватске књижевности до народног препорода* (1945) нема ни трага да је ико икад мислио да је дубровачка књижевност део српске књижевности. Такву праксу Петровићева теоријска концепција имплицитно оправдава и наставља.

5.

Разлике у ставовима двојице истакнутих српских филолога не тичу се само суптилних књижевнотеоријских и књижевноисторијских питања која могу да имају само академски значај. Оне се тичу и идентитета српске књижевности и српског језика, па даље и идентитета српског народа.

Ово су импликације ставова академика Пантића: Српску књижевност треба схватити у основи онако како је она била схваћена у српској филолошкој традицији, тј. као целину састављену од народне, старе, дубровачке и нове књижевности. Језик те књижевности је српскохрватски, а ако се српско одваја

од хрватског, онда је српски језик нужно исто што и за Вука: штокавско наречје.

Импликације ставова академика Петровића су другачије; оне следе решења хрватске филолошке традиције. Те импликације су постале посебно важне у новије време кад се хрватски језик дели од српског (тј. од када се српски и хрватски не узимају у синонимном значењу). Пошто је дубровачка књижевност хрватска, а настала је на источнохерцеговачком дијалекту штокавског наречја, испада да је и то наречје хрватско, што значи да је на хрватском језику настала не само дубровачка књижевност већ и главнина народних песама из Вукових збирки, да су на хрватском језику писали и Вук, Његош, Пуцић, Кочић, Ђошић итд. На жалост, те импликације не постоје само у сфери теоријског домишљања. Њих у новије време потврђују и бројни искази филолога, али и карте разграниченог хрватског и српског језика које ове импликације јасно илуструју.

6.

Да се не ради о произвољном довођењу у везу ставова академика Пантића и Патровића види се и из следећих чињеница. Мирослав Пантић и Светозар Петровић предавали су на истом факултету, један после другог, исти предмет - дубровачку књижевност. То је било на Филозофском факултету у Новом Саду: Пантић је предавао у времену од 1957-1970, Петровић од 1970-1977. Тако се морало десити да је, на истом факултету, дубровачка књижевност код првог професора третирана у складу са српском филолошком традицијом, а код другог у складу са хрватском. Једноставном променом професора на предмету нужно је морало доћи и до промене статуса дубровачке књижевности. Тако извршена промена статуса дубровачке књижевности сасвим сигурно није била последица научних сазнања нити научних расправа. Она, такође, није била ни спорадични догађај већ је била део новог решавања

тога питања које је наметано дуже време, а посебно после Другог светског рата и то у складу са политичком стратегијом тада владајућих политичких структура. У више едиција које су у Србији издаване од средине педесетих година, почев од едиције *Српска књижевност у сто књига*, дубровачка књижевност је изостављана из српске књижевности; на жалост, и у главним српским националним институцијама она се све више третира као део хрватске књижевности. Однос снага у српским националним институцијама се последњих деценија променио у корист опције коју представља академик Светозар Петровић. Било је незамисливо све до после Другог светског рата да неки српски академик, филолог по струци, мисли и јавно говори да дубровачка књижевност није део српске књижевности. Сада је ситуација дијаметрално супротна. Међу српским академицима такви који дубровачку сматрају српском књижевношћу су у мањини, практично се свде на један глас - академика Пантића. Исто тако, незамисливо је било да у врху Матице српске буде неко ко се дубровачке књижевности јавно одрекао на основу уверења да она није српска или да није написана на српском језику. Али последњих деценија то је постало правило. Присуство академика Пантића у врху САНУ и у врху Матице служи, практично, да се то што је постало правило не би јасно видело.

7.

Из ставова српских академика Мирослава Пантића и Светозара Петровића о дубровачкој књижевности проистичу и две посве различите опције српске књижевности и српског језика. Према тим опцијама ја ни као историчар ни као теоретичар књижевности нисам неодређен. Јесам за опцију академика Пантића, нисам за опцију академика Петровића; тј. јесам за опцију српске а не за опцију хрватске филолошке традиције. То опредељење није произвољно. Опција српске филолошке традиције може се бранити научним аргументима.

Језик дубровачких писаца био је језик дубровачког залеђа које је у језичко-етничком погледу било српско. То су видели и истицали сви стари слависти. Опција хрватске филолошке традиције не заснива се на научним аргументима већ на арбитрарним решењима. Језик старих Дубровчана је, по тој традицији, хрватски, а дубровачка књижевност хрватска зато што хрватски филолози тако хоће. Таква опција није прихватљива са научне тачке гледишта а за Србе није прихватљива ни са националне: она не само да радикално умањује српску књижевност већ јој битно угрожава и сам идентитет.

Тренутак кад су српске институције и бројни српски филолози одгурнули своју филолошку традицију, а прихватили туђу и то арбитрарне ставове о овом питању, може се сматрати једним од највећих падова књижевноисторијске свести у Срба, па самим тим и српске књижевности или оног њеног дела који спада у српску филологију. Тачно се може одредити и кад се и где то десило. То се десило у тешким годинама Титове диктатуре, средином педесетих година у Матици српској. Тада је на Новосадском договору српски језик преименован у српско-хрватски односно хрватскосрпски (који ће се после тумачити као две варијанте једног језика да би, на крају, те варијанте биле преименоване у хрватски и српски језик). Упоредо с тим чином створена је и едиција *Српска књижевност у сто књига*, из које је, без и једне речи објашњења, из корпуса српске књижевности по први пут изостављена дубровачка књижевност. Та два потеза била су међусобно повезана; распарчавала су и српску књижевност и српски језик.

Верујем, ипак, да се после овога пада српска филологија може подићи коректним односом према струци. Да бих допринео томе подизању, ја сам се последњих година посебно бавио проблемом проучавања и утврђивања идентитета српске књижевности и српског језика. У том ангажовању показала су се као драгоцене сазнања која сам добио од свог бившег професора дубровачке књижевности Мирослава Пантића, ретког стручњака који је ипак сачувао везу са српском филоло-

шкоом традицијом. А за сам начин теоријског превазилажења овог проблема дужан сам и професору Светозару Петровићу. Академик Петровић је практично засновао у нас методологију проучавања књижевности, дисциплину која води ка коректном решавању проблема. Ја сам једно време (1972-3) био његов асистент на том предмету на Филозофском факултету у Новом Саду а потом сам преузео и да предајем овај предмет. Надам се да ово што чиним на конкретан начин значи наставак рада мојих претходника.

(Књижевност, Београд, 2000/1-2.)

ТАЧКЕ НЕСЛАГАЊА

Уредништво часописа *Србистика/Serbica* примило је 20. октобра 1998. године писмо проф. др Драгољуба Петровића којим он изражава жељу да у нашем часопису објавимо његов полемички текст и да њега изоставимо из састава Савета часописа. Уредништво жали због оставке, а текст објављујемо под насловом *Друштву за обнову србистике*. Мада је покренут се циљем да служи идеји обнове србистике и да допринесе њеном остварењу, наш часопис је отворен и за другачија мишљења која се односе на питања српског језика и српске књижевности, утолико пре што смо свесни да се стање свести у овој области не може мењати ни брзо ни лако. Спознаја о томе да у нас постоје различите оријентације на пољу науке о националној књижевности и језику још није довољно продрла у јавност. О тим различитим оријантацијама и о неслагањима око суштинских питања, а не о личним сукобима или неспоразумима, овде ће бити речи.

1.

У марту 1988. године појавио се први број Србистике, гласила Покрета за обнову србистике – Центар Приштина. У часопису су објављени документи: *Платформа Покрета за обнову србистике* и *Мемоар о очувању и унапређењу српског језика, српске књижевности и српске саборности*. Основна карактеристика тих докумената је: критички однос према владајућој сербокroatистици и повратак српској филолошкој традицији. Покрет и

његово гласило, часопис *Србистика/Serbica* имају амбицију да око таквога програма окупе што већи број филолога који имају жељу да се обнови српска филолошка традиција на вуковским основама. У јавности није било негативних реаговања на појаву ових докумената Покрета.

Узнемирење у јавности изазвало је *Слово о српском језику*. *Слово* је у кратком времену објављено три пута: у *Политици* 1. и 8. августа 1998, затим у двоброју часописа *Србистика/Serbica* (1998/2-3) и у виду брошуре на српском, руском, пољском, француском, енглеском и немачком језику у издању Фонда за истину о Србима. Вишејезична брошура је дељена на Конгресу слависта у Кракову крајем августа 1998. године. *Слово о српском језику* је сачињено на иницијативу Светског савеза Срба који је и раније био иницијатор неких декларација, као што су оне о геноциду над Србима и о Радовану Караџићу, које су потписали многи српски интелектуалци. *Слово о српском језику* потписало је 14 филолога и књижевника међу којима и ја.

Појава *Слова* изазвала је брзу и општу реакцију групе лингвиста окупљених око Одбора за стандардизацију српског језика на челу са академиком Павлом Ивићем. Текст ове групе објављен је недељу дана после *Слова у Политици* од 15. августа 1998. под насловом *У одбрану достојанства српске језичке науке*. Тај текст је касније прештампан у часопису *Језик данас* (8/1998).

Иза овога је настала вишемесечна полемика вођена у различитим новинама и на радију и телевизији. Држећи се правила да полемичке текстове сам пишем и потписујем, а не групно, покушао сам да се у полемику укључим, али то није прихваћено у гласилима којима сам се обраћао. Због тога ћу покушати овде да одговорим на питања: ко се и око чега сукобио.

2.

Покрет за обнову србистике није никаква група. То је слободно и ничим условљено ангажовање на ширењу идеје.

Ни потписници *Слова о српском језику* нису група. Њих су само у једном тренутку повезали заједнички ставови о српском језику. Бар што се мене тиче, не могу се похвалити да сам, пре *Слова*, сарађивао са већим бројем његових потписника. Другачије је са филолозима који стоје иза напада на *Слово*. Они су свој текст потписали као чланови Одбора за стандардизацију српског језика при САНУ. Али, и пре настанка тога Одбора они су били повезани самим тиме што припадају једној лингвистичкој школи чије постојање нико не спори. Она се зове Ивићева школа, односно школа Ивићевих (тј. академика Милке и Павла Ивића) или новосадска лингвистичка школа. О постојању те школе доста се говори у књизи интервјуа Милоша Јевтића под насловом *Ивићевци*, (1998). Ивићева школа, на институционализован начин (тј. преко научних и образовних институција) већ деценијама окупља највећи број српских лингвиста. Хијерархијски је организована и, практично, држи све главне националне институције: САНУ, Матицу српску, Вукову задужбину, катедре за српскохрватски: (сада српски) језик, затим научна гласила.

Ивићева школа је, дакле, у протеклих неколико деценија, имала изванредну моћ да преко тих институција и преко образовног система шири своју истину о српском језику практично целој популацији у српским земљама али и шире. Ни близу се тако нешто не може рећи за филологе и књижевнике који су постали сарадници часописа *Србистика/Serbica* или за оне који су потписали *Слово о српском језику*. Разлике у објективном утицају и организационој повезаности ту су несамерљиве.

3.

Има, међутим, нешто по чему се филолози на једној и другој страни могу мерити. То је чињеница да и једна и друга скупина филолога (и књижевника) има ставове о српском језику, српском народу и српској књижевности. Ти ставови су прилично различити. Они су испољавани и раније, а на-

глашено у полемици 1998. године када су се јасно издвојиле две основне оријентације у српској филологији. За те оријентације је карактеристично да на иста питања дају различите одговоре. Ево тих питања:

1. О идентитету српског народа,
2. О српском народном језику,
3. О правом имену за српски језик,
4. О српском књижевном (стандардном) језику,
5. О варијантама српског књижевног језика,
6. О изворним идејама о овим питањима,
7. О принципима етничког идентификовања народа,
8. О Бечком књижевном договору,
9. О Новосадском договору о српскохрватском језику,
10. О делу Вука Караџића,
11. О деловању Вагрослава Јагића,
12. О језичкој политици Даничића и Белића,
13. О илирском покрету,
14. О корпусу српске књижевности,
15. О српској филолошкој традицији,
16. О актуелном стању српског језика,
17. О "нашем" и "туђем" код етничких Срба.
18. О завршености историјских процеса у конституисању нација на нашем тлу,
19. О пред-разумевању истих проблема,
20. О стручним и научним компетенцијама.

То нису све тачке разликовања у ставовима ове две оријентације. Али њих је овде довољно да се покаже да су несагласности тих оријентација велике и да се ради о два међусобно супротним концепцијама. Постоји само једна тачка у којој се две оријентације слажу. То је став да Срби имају два писма: ћирилицу и латиницу.

Да филолози, или научници уопште, разних научних оријентација имају различите одговоре на иста питања, то није нека српска специфичност, нити специфичност овог тренутка у српској филологији. Међусобно повезани скупови ставова обично се (у новије време) називају научним парадигмама. Са ове тачке гледишта могло би се рећи да појава Покрета за обнову србистике и *Слова о српском језику* представљају обогаћење срп-

ске филолошке мисли јер су донели једну нову научну парадигму. За српску научну мисао у целини свакако је боље уколико постоје две парадигме, или оријентације, које се налазе у полемичком односу него једна која има монополски положај. Прави допринос развоју научне мисли био би уколико би се између заступника тих двеју парадигми водила озбиљна научна расправа. Власти, медији, српске националне институције требало је да се потруде да такву полемику омогуће, односно да је организују и да јој обезбеде научни ниво. На жалост, они то, засада, нису учинили. Досадашња полемика, и поред све користи које као свака полемика има за разоткривање проблема, била је, вероватно према укусу медија и појединаца, сензационалистичка.

4.

Тон и врсту полемике одредио је први текст о *Слову* објављен у *Политици* са карактеристичним насловом: *У одбрану достојанства српске језичке науке*. У њему је поручено потписницима *Слова* да су некомпетентни да саставе документ који су саставили. Готово за сваког појединачно је нађена по нека неповољна квалификација. Најгоре су прошли они који немају висока научна звања, а посебно ми који у официјелном смислу нисмо лингвисти. Угледним писцима-потписницима овог документа је поручено да су се, као писци, умешали у посао који није њихов (као да им бављење језиком није основни посао). А мене су поименично дисквалификовали тако што су навели једну једину квалификацију: "историчар књижевности" (па као такав немам шта да тражим у питањима националног језика).

Што се мене тиче, моја квалификација (истовремено и дисквалификација) није нетачно наведена. Она је само некоректна, јер је непотпуна. Није тешко доказати, на основу објављених књига, да сам се ја доста бавио и историјом књижевности. Али исто тако није тешко доказати да ја већ четврт века предајем предмет који се зове *Методологија проучавања књи-*

жевности. А сем тога - аутор сам и књиге на око 500 страна која се зове *Срби и њихов језик* (1997) и која се бави баш оним чиме се и официјелни лингвисти баве: мишљу о српском језику. Уосталом, став да историчар српске књижевности није компетентан да суди о српском језику, у принципу се не може сматрати ваљаним. По мени ствар стоји посве другачије: нико не може да буде историчар националне књижевности уколико није компетентан да говори о језику књижевности којом се бави. Још мање је прихватљив став да постоје само неки српски лингвисти који су компетентни да суде о српском језику, а да други то нису. Таквим накарадним ставом се руши достојанство сваке науке, па и српске.

5.

У валу атака на *Слово* истицан је и аргумент да иза тога документа не стоји ниједна (компетентна) српска научна институција. Та критичка опаска је тачна: вероватно ниједна садашња српска институција (САНУ, Матица српска, СКЗ, Вукова задужбина, филолошки факултети и институти за језик и књижевност) не би стала иза *Слова о српском језику*. Ниједна од њих јавно или гласно није подржала Покрет за обнову србистике. Није тешко доказати да између ставова које заступају те институције, и ставова које су исте те институције заступале у прошлости не постоји, на жалост, неопходна мера континуитета као што то постоји у сличним институцијама других народа. То, другим речима, значи да ниједна од побројаних српских институција не следи српску филолошку традицију коју Покрет за обнову србистике програмски настоји да обнови.

Није било ниједне значајне српске институције у прошлости, нити иједног српског филолога достојног поштовања, све до Другог светског рата, који би стајао на становишту да нема Срба католика или Срба муслимана, а поготово који би прихватили становиште да се њихов језик, који су они звали

српски језик, подели на три "језика": српски, "хрватски" и "босански". Или "бошњачки" како веле српски академици да је правилно. Није шија него врат.

6.

У свом писму *Србистници* проф. Петровић је отворио једно важно питање самим тиме што се негативно одредио према покушајима Друштва за обнову србистике, уредништва часописа Србистика и текста Слова о српском језику који, како он каже, настоје да поправе српску историју.

Изричући негативан став о тим настојањима, професор Петровић критикованој страни није приписао нешто иза чега она не стоји. У основи саме идеје да се обнови србистика налази се настојање да се српска историја у овој области поправи, односно да се исправи линија српске језичке политике која је скренула с правога пута и која срља у амбис. Она ће се поправити самим тиме што ће се у прошлости обратити пажња на чињенице које су биле прећутане, сакривене, маргинализоване. Ослањање на изворну српску филолошку традицију до неће друге резултате у односу на настављање традиције сербокroatистике која и даље траје у српским националним институцијама. Теоријско образложење за ово поправљање историје може се, најкраће, представити делом реченице Т. С. Елиота из есеја *Традиција и индивидуални таленат* која гласи: "садашњост исто толико мења прошлост колико прошлост управља садашњошћу." Мењајући садашњост, Покрет за обнову србистике ће заиста настојати да поправи или да одбаци онај део прошлости (најновије) који није ваљао.

Овакво поправљање историје свакако треба разликовати од *преправљања* историје. Од *преправљања* историје, на жалост, није била имуна сербокroatистика као дисциплина, па ни новосадска школа која је у оквиру ње израсла. Ево, за пример, три судбоносне *преправке* историје: тврдња да је Вук Караџић "створац српског и хрватског језичког јединства", а не само

српског; да је бечки Књижевни договор био “договор Срба и Хрвата о заједничком језику” а не договор о једном језику једног народа који једну књижевност треба да има; да је Стојан Новаковић крајем 19. века иницирао да се у Српској краљевској академији ради на речнику српскохрватског језика, а не на речнику српског језика. Само разоткривање таквих преправки историје и њихово одбацивање јесте претпоставка да се и у српској историји и у перспективи ствари почну да мењају набоље.

7.

У коментарисању *Слова о српском језику* више пута је истицан податак да је оно штампано у 300.000 примерака. Тим податком се хтело казати да је тај документ имао значајну финансијску подршку. Финансијска подршка у служби афирмисања појединих идеја свакако је значајна. У савременом свету то је значајан чинилац да би нека идеја, или научна парадигма, могла да успе. Ако *Политика*, на пример, објави *Слово о српском језику*, то је потенцијалних 300.000 читалаца. Али, ако не објави мој одговор на напад на *Слово*, то је ускраћених 300.000 могућих читалаца. У септембру 1998. ја дадох један, дуго договарани и спремани интервју за *Блиц*. Не објавише га и ускратих ми 300.000 потенцијалних читалаца. Срби сада уче историјску лекцију о значају медијске и финансијске подршке и знају шта значи ако се некоме, на правди Бога, таква подршка ускрати. Моћ идеја за које се залаже Покрет за обнову србистике и часопис *Србистика/Serbica* зависи сигурно и од финансијско-медијске подршке.

За сада часопис *Србистика/Serbica* нема ни финансијску ни медијску подршку. Објављује се кад Друштво за обнову србистике – Центар Приштина сакупи довољно добровољних прилога да може да плати штампање. Ту је и одговор зашто часопис не излази редовно, четири пута годишње, као што је планирано.

Да ли, упркос одсуства подршке, треба истрајати? Уместо одговора на то питање, објављујем једно од писама које је уредништво добило. Писмо је послато електронском поштом из Љубљане и оно у целини гласи:

Веома поштовано уредништво,

Дозволите ми да у име групе читалаца и пријатеља *Serbica* из Љубљане изразим велику радост и захвалност што сте коначно покренули расправу о фундаменталним питањима нашег народа, који још увијек чами у мраку великог незнања и тоне у глибу лажних вриједности уз мирно посматрање многих умних глава који због страха за себе и даље "мудро" ћуте и служе онима којима служити није часно.

Ваш подухват нас увијерава, да још није све изгубљено. Зато са нестрпљењем очекујемо слиједеће бројеве, а можете очекивати да ће из домовине Великана Копитара и Миклошича долазити и прилози достојни објаве у цијењеној *Serbici*.

Овим дописом желимо да наручимо 4 примјерка часописа укључујући и бројеве 1 и 2-3 те сва будућа издања. Пошто платни промет између Словеније и Србије не функционише предлажемо да часописе шаљете на адресу Маг. Милан Млађеновић, Грује Мишковића 4, Београд, тел.: 011/558-685, а њега ћемо замолити да нам их пошаље на адресу Друштва Српска заједница у Љубљани.

Са жељом, да наша *Serbica* и даље несметано излази, а њена сазнања и поруке буду путоказ свим Србима добре воље примите наше искрене честитке.

Срећан Божић и Нову годину, добро здравље и милост Господњу жели вам

Живко Бањац.

(Текст је уврштен у још необјављени двоброј часописа *Србистика/Serbica* 1999/1-2.)

О НЕСЛАГАЊИМА ОКО СРБИСТИКЕ

Кратко време пред агресију НАТО алијансе на нашу земљу добио сам часопис *Књижевна историја* XXX, 1998, 105. У том броју, међу петнаестак објављених текстова, два су посвећена моме раду. Први је *Белешке уз књигу Петра Милосављевића "Систем српске књижевности"* из пера Витомира Вулећића, а други је приказ часописа *Србистика/Serbica* од Душана Иванића. У њима се дотичу и питања од принципијелног значаја на која различито гледамо. О тим принципијелним питањима, преваходно, биће реч у овом тексту.

1. Текст Витомира Вулећића има два дела: у првом се опширно и у основи коректно приказује садржај моје књиге *Систем српске књижевности* (222-229), а у другом (229-232) се њен аутор политички дисквалификује због "антихрватског" става. Та два дела текста међу собом су несагласна.

Део Вулећићевог текста, у којем се аутор критиковане књиге политички дисквалификује, почиње овим реченицама:

Ова књига покреће научна, културна и друштвена, па и политичка питања. Била би сасвим добра да је растерећена потребе да се по сваку цену треба, чак мора, разграничити с Хрватима, да Хрвате треба отерати у чакавштину и кајкавштину, и све што је писано штокавштином да треба вратити у српски књижевни корпус. (229-230).

Мени се не може пребацити да сам први делио српски језик од хрватског, нити да сам нешто слично чинио да бих “по сваку цену” делио српску књижевност од хрватске. За моје становиште о тим питањима, све до разбијања Југославије, карактеристичан је текст *Преврат у поезији српскохрватског језика за време и након првог светског рата*. Први пут објављен 1978. у сарајевском *Изразу*, тај текст је прештампан у мојој књизи *Реч и корелатив* (Нолит, 1983). У њему се, у складу са тадашњим општеприхваћеним ставовима, књижевни језик Срба, Хрвата, Црногораца и Муслимана сматра једним језиком; српска и хрватска књижевност се посматрају као посебне књижевности, али на једном језику. Тек откако су ти општеприхваћени ставови о једном језику одбачени од стране наших лингвиста у време разбијања Југославије, ја сам почео да говорим и пишем о истим питањима ослањајући се на властита истраживања.

Није спорно, ни за професора Вулетића ни за мене, као ни за друге српске филологе, да је идеја о томе да Срби и Хрвати имају један језик, да чине један народ, да треба да се нађу у једној држави, иницирана и наметнута са хрватске стране. Исто тако није спорно и да је идеја о раздвајању хрватске од српске књижевности, хрватског од српског језика и о разбијању југословенске заједнице такође дошла са исте, хрватске стране. И професору Вулетићу и мени су, такође, познате жртве које су Срби морали да поднесу да би се прво спровеле идеје остваривања заједништва Срба и Хрвата, а затим, да би се спровео разлаз. Ни за идеју заједништва ни за идеју разлаза нисам одговоран. Али сматрам да обе идеје треба што потпуније осветлити и истражити ради општег добра.

У чему се професор Вулетић и ја оштро разилазимо? Моме критичару је познато, ваљда, да већ дуго постоје неки спорови између српских и хрватских политичара, интелектуалаца, сељака, радника, чиновника... Познато му је вероватно и до каквих помора Срба су доводили ти спорови у 20. веку. По професору Вулетићу, међутим, српска интелигенција не треба да се у те спорове меша, већ треба да буде изнад њих; по

могућности треба да их заглађује. Такав став професора Вулетића, на жалост, није само његов; он је израз масовног опредељења српске интелигенције о овом питању које траје већ деценијама. Пошто сам ја, у својим књигама, од таквог понашања очигледно одступио, професор Вулетић и искрено и пријатељски, али и политички децидирано, настоји да ми на такво одступање укаже не презајући ни од најтежих политичких оптужби.

Мој другачији став од става професора Вулетића јесте: да се не могу затварати очи пред питањем одговорности за судбинска догађања у односима Срба и Хрвата. За та догађања са српске стране нису одговорни само политичари већ су одговорни, исто тако, и српски филолози. Проблеме између Срба и Хрвата настале у филолошкој сфери треба да решавају пре свега филолози и да престану да их адресирају другима који нису за то позвани.

Срби имају спорна питања са више околних народа. Али са Хрватима имају проблеме које са другим народима немају. То су проблеми који се тичу језика, књижевности, антропологије, етнологије, митологије, дакле, све сами проблеми који се тичу националног идентитета и којима се бави филологија. Ако филолози буду честито радили свој посао и не буду се оглушивали о те проблеме, биће поштеђени патње многи недужни сељаци, радници, деца и старци.

2. Ево како изгледа пројектована подела српскохрватског језика коју деценијама намеће хрватска страна:

Хрватски језик чине: кајкавско наречје, чакавско наречје, и два дела штокавског наречја: икавски и ијекавски дијалекат. Српском језику остаје екавски дијалекат штокавског наречја. У мојој књизи *Срби и њихов језик* показано је да је такву деобу пројектовао још Ватрослав Јагић. Шта она значи најбоље се може видети на *Карти хрватског језика с додатком српског* Томе Матасића која је објављена први пут у његовој књизи *Добаф дан!* у Минхену 1984, а прештампана у часопису *Србистика* 2-3/1998.

На њој разграничење хрватског и српског језика иде по линији Лозница-Краљево-Дечани. Та карта је у потпуности сагласна са поделом српскохрватског језика на две варијанте како је она представљена у *Правопису српскохрватског књижевног језика* (1960) објављеног ћирилицом и екавски у Матици српској и *Pravopisom hrvatskosrpskog književnog jezika* објављеног латиницом и ијекавски у Матици хрватској на основу Новосадског договора. Подела српскохрватског језика на варијанте, источну и западну, “српску” и “хрватску”, већ је имплицирала Матасићеву карту.

Разграничавање српског од хрватског језика подразумева и разграничавање српске и хрватске књижевности, посебно у оним деловима који до тада нису били јасно разграничени, као што су дубровачка књижевност, друге покрајинске књижевности и народна књижевност, јер су се сматрали заједничким, српскохрватским. Пошто је дубровачка књижевност писана на источнохерцеговачком дијалекту, или на западној (“хрватској”) варијанти, она је, по овом хрватском пројекту, писана на хрватском језику. На “хрватском” језику (тј. на источнохерцеговачком дијалекту) настао је и највећи део народне књижевности, а то значи већина песама из Вукових збирки. Народне песме, испеване на хрватском језику, не могу бити друго до хрватске народне песме. На основу оваквог принципијелног става, “хрватским језиком” писали су: Вук, Даничић, Његош, Љубиша, Миљанов, Кочић, Шантић, Десница, Топић, Селимовић, Лалић итд.

Професор Вулетић је, како се из његовог текста види, читао моје књиге које се баве овим питањима (*Српски национални програм и српска књижевност, Систем српске књижевности и Срби и њихов језик*), па су му ове констатације, које су тамо далеко шире елабориране, познате. Из његовог текста се не види да се он згрозио над тим што су нам хрватски филолози, уз учешће српских и других филолога, припремили. Али, ето, није остао равнодушан пред чињеницом да се неко у његовој

средини, његов колега са Филозофског факултета у Новом Саду, усудио да том пројекту противречи и да га одбаци.

Међу многим негативним изразима које је у другом делу свога текста употребио да би окарактерисао мој рад, професор Вулетић користи и израз “загрижено”: по њему ја се загрижено односим према овим проблемима. При томе он понавља став који је за српску филологију био карактеристичан: да се према овим проблемима треба односити незагрижено. То је у досадашњој пракси увек значило: политикантски – да би се избегла свађа. Супротно од њега, ја мислим да се према овим питањима можемо односити само “загрижено” или, у другој терминологији: отворено и принципијелно.

Читаоцима *Књижевне историје*, који су читали критику професора Вулетића, а нису читали моје књиге, нудим, у форми питања и одговора, неколико својих ставова који се тичу идентитета српског народног и књижевног језика, правог имена тога језика и етничког идентитета популације која њим говори.

3. Питање: Да ли се српски и хрватски народни језик разликују?

Одговор: Нема Срба чакаваца и кајкаваца; Срби су само штокавци. Има, дакле, основа да се тврди да се народни језик Срба и Хрвата разликује.

У време кад се сматрало да је српскохрватски заједнички језик Срба и Хрвата, Петар Ђорђевић, професор Новосадског факултета, имао је обичај да један исти текст, обично из *Библије*, даје студентима на разним словенским језицима. Ти текстови су се међу собом језички видно разликовали. Данас, кад се хрватски језик одваја од српског, он би морао да им понуди, поред српског, и један стварно хрватски текст. А то никако не би могао да буде штокавски.

Мислим да је посве природно да се на славистичким катедрама у свету, па и код нас, поред других словенских језика, предаје и хрватски језик. Као хрватски језик свакако не би

требало предавати источнохерцеговачки штокавски, тј. матерњи и књижевни језик Вука Караџића, Филипа Вишњића и Петра Кочића. Јер, то је несумњиво српски језик.

Етнички Хрвати, сходно правилима која важе за друге европске народе, могу да буду они који говоре различитим језиком од других језичко-етничких популација, па и од Срба. За лингвисте тај језик је неспорно чакавски. Већ код кајкавског то питање је спорно зато што хрватски кајкавски чини једну језичку заједницу са словеначким кајкавским (па се не може сматрати правим хрватским).

Све ово што кажем ставови су Вука Караџића, посебно из његовог тестаментарног текста који се зове *Срби и Хрвати* (1863), а који је у 20. веку прештампан само једном и то у мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997). У основи исте такве ставове заступао је и Франц Миклошић, водећи слависта средине 19. века, један од потписника Бечког договора. У ери остваривања југословенске идеје ови Вукови ставови су фалсификовани тврдњом да је нико други до Вук Караџић творац српскохрватског језичког јединства, што је лишено сваког основа. Вук је доследно мислио да Срби и Хрвати имају различите језике и да су, у етничком смислу, различити народи. Професор Вулетић, проглашавајући ове моје ставове антихрватским, имплицитно политички дисквалификује и Вука и ону славистику која је доживела велико поштовање и код филолога и код свих словенских народа.

4. Питање: Чији је бис доскора заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, тј. српскохрватски књижевни језик?

Одговор: Припадници ваљда свих (европских) народа, па и цели народи, служе се разним књижевним језицима, па је тако и са Србима и Хрватима. Поједини Срби су се служили или служе грчким, латинским, италијанским, руским, немачким, мађарским, а од јужнословенских: српским, македонским (рецимо Влада Урошевић), словеначким (Душан Јовановић). Хрвати су се, поред грчког и латинског, служили или

служе разним европским језицима, а од јужнословенских: чакавским, кајкавским и штокавским. То се јасно може видети у књизи једног од водећих хрватских филолога: Златко Винце, *Путовима хрватског књижевног језика* (1978). Само прва два књижевна језика могу се сматрати хрватским.

Служење туђим језиком обична је појава. Ирци, на пример, имају свој језик, али се у већини служе енглеским. Неки од Ираца (Шо, Џојс, Бекет) спадају у највеће писце енглеског језика, односно у енглеске писце. Јевреји, такође, имају свој језик; велики писци јеврејског порекла обично су писали на разним светским језицима.

И православни Срби су у 18. веку напустили свој књижевни језик (српскословенски) и узели за књижевни односно црквени језик рускословенски. На том језику објављено је и неколико најзначајнијих дела српског 18. века: *Србљак*, Орфелинов *Петар Велики* и Рајићева *Историја* и многа друга. Православни Срби су, међутим, брзо напустили рускословенски језик и књижевни језик почели су да граде на основама свог народног језика који се маргинално употребљавао у књижевности и у време доминације црквенословенског (српскословенског и рускословенског) али који је већ од 16. века постао књижевни језик Дубровчана. Вук Караџић, пишући на језику свог завичаја, накнадно је схватио да су и стари Дубровчани писали на његовом матерњем језику. Рускословенски језик, истиснут из световне књижевности, ипак је, и до данас остао богослужбени језик српске православне цркве; православни Срби се према том језику не односе као према туђем. Али они су свесни и његовог порекла и његове културно-историјске припадности.

Питање односа националног језика и националне културе није једноставно. Да се у његовом решавању не би губио оријентир, природно је да се треба држати неких принципа. Ако је књижевност писана на енглеском језику (рецимо стихови Салмона Руждија) део енглеске културе, онда је природно да се и књижевност на руском језику сматра и делом руске културе, а књижевност писана на српском делом српске културе. Ор-

фелин, Рајић, Трлајић, Атанасије Стојковић, који су писали на руском језику, објективно су део књижевности на том руском језику и није штетно него чак пожељно да буду и део и руске културе. Међутим, као Срби, који су писали на руском језику, са српске тачке гледишта, они су део српске културе. Њихова одређења су сасвим јасна и неспорна. Неспорна је, на пример, и чињеница да Крлежа није писао само на штокавском: писао је и на кајкавском језику. По принципима који важе у напред наведеним случајевима, Крлежине *Баладе Петрице Керемтуха* написане су на његовом матерњем језику који није српски. *Господа Глембајеви* написана су на матерњем језику Љепосаве Кангрга (уметничко име Бела Крлежа), а за тај језик морамо да кажемо да је српски. Крлежа је велики хрватски писац који је писао и на српском језику, кога Срби читају у оригиналу, а не у преводу и он је према томе део и српске културе, више и јаче него неки преведени писац. Крлежино дело, са хрватске тачке гледишта, природно, спада у хрватску књижевност писану на српском језику. Баш онако како у хрватску књижевност спада и капитално дело Матије Влацића Илирикуса *Кључ* (*Clavis*) писано на латинском језику. На сличан начин је и Шафарик називао Људевита Гаја српским писцем, кад је овај писао српским (а не хрватским) језиком. По истом принципу, и сам Шафарик, који је писао и на немачком и чешком, део је немачке и чешке културе. Самим тиме он, као Словак, није престао да буде словачки писац.

Зачетници илирског покрета, који су били углавном кајкавци и чакавци, и који су своје гласило (*Новине хорватске, славонске и далматинске*) почели да објављују на хрватском језику (како се тада звао кајкавски), променили су књижевни језик и почели су да пишу на илирском, тј. штокавском, који је тада, за све, био српски језик. Не само да су Хрвати прихватили српски народни језик за основу свог језика, већ су на самом крају 19. века прихватили за свој књижевни језик управо српски књижевни језик у облику како га је стандардизовао главни српски филолог Вук Караџић (Брозов *Хрватски правопис*, Ма-

ретићева *Граматика*, Броз-Ивековићев *Рјечник*). Према томе, језик који су Хрвати узели за свој садашњи књижевни језик је, и по својој народној припадности и по књижевном стандарду, несумњиво српски.

5. Питање: Да ли се може тврдити да је штокавски само српски језик, а не и хрватски?

Одговор: Сви познати језици (а то је сасвим сигурно за европске језике) имају једнонационално име без обзира на ширину распрострањавања. Тај принцип треба да важи и за штокавски. Према критерију који важи за све друге народе, а по којем сваки народ може да има само један народни језик, штокавски је или српски, или хрватски, или муслимански или црногорски. Није тешко схватити да такорећи до јуче није било ни црногорске ни муслиманске нације, да су Хрвати вековима писали на чакавском (па затим и на кајкавском), а то значи на језицима које је могуће лако оделити од штокавског. Штокавски је једини јужнословенски језик на којем су одувек говорили Срби, најбројнији јужнословенски народ; он чини основу њиховог идентитета. Порицање српске припадности штокавског језика као народног има геноцидне импликације.

Став да Хрвати имају као свој народни два цела језика (чакавски и кајкавски) и два дела трећег (штокавског) у научном смислу је исконструисан и неодржив. Ничим се не може оспорити став да штокавски чини једну језичку целину, а штокавци једну језичко-етничку заједницу. Разлика која се јавља у том народном језику на основу различитог изговора једног јединог гласа, старога јат, не нарушава целовитост и интегритет тога народног језика. У систему словенских језика та целина је некад носила сасвим јасно српско име или имена која су са њим имала синонимно значење. Та језичко-етничка целина, међутим, почела се озбиљно нарушавати са наметањем двонационалног имена: српскохрватски, односно хрватски или српски језик. Одговорност за тај преседан са српске стране сасвим јасно носе филолози (Даничић, Белић). Свака честита

историја српског језика лако би показала да је двонационално име преседан који је учињен из идеолошкополитичких разлога. Тај преседан Вук никад није прихватио (види моју књигу *Срби и њихов језик*). Преседан, показало се, није безазлен: на њему се темељи угрожавање српског националног идентитета. Код других народа таквих преседана нема и они, по правилу, немају проблема са својим идентитетом. Зато је потребно да се проблем идентитета српског језика и српске језичко-етничке заједнице сагледа "загрижено", тј. принципијелно. Нема разлога да се тај посао одлаже.

6. Питање: Није спорно да има доста Хрвата штокаваца. Зар то не значи да је штокавски и њихов језик?

Одговор: Чињеница да има Хрвата који говоре штокавски ствар не мења. Свуда у Европи делови једног народа говоре језиком другог народа: Французи немачким и Немци француским; Словаци чешким, Чеси словачким; Македонци српским, Срби македонским и тако даље. Знатан број Хрвата у дугим периодима говорио је немачки, али се ипак не може рећи да је због тога немачки истовремено и хрватски језик. Ипак, између оних Хрвата који су говорили немачки или који данас говоре енглески, и оних који говоре штокавски, има разлике. Разлика је у томе што преци данашњих Хрвата штокаваца нису говорили немачки или енглески, а говорили су штокавски. Али управо та чињеница сведочи да су они етнички исто што и популација којој припадају Срби, без обзира како се данас сматрали. Ти штокавци су накнадно кроатизирани; са узимањем хрватског имена они су сматрали (а у томе су их подржавали етнички Хрвати и други) да језик којим говоре имају право да назову хрватским именом (еклатантан пример Анте Старчевића). У новије време опет се нешто слично дешава на истом језичко-етничком терену. Новостворена бошњачка нација од муслимана српског језика такође настоји да језик којим говори појми и назове бошњачким језиком. Сличних покушаја има и код Црногораца: и код њих се јављају идеје да и Црно-

горци, као посебан народ, могу језик којим говоре да појме као црногорски и да га назову црногорским именом.

Да би се ствари око језика, етничког порекла, националног осећања, поимања језика и његовог имена могле схватити, најбоље је подсетити се једног важног разликовања из области семиологије; разлике између генолошког објекта, генолошког појма и генолошког назива. Штокавски (генолошки објект) неспорно постоји као једна језичка целина. Он се поимао (генолошки појам) као један језик (као српски), као два језика (српски и хрватски) и као три језика (српски, хрватски и босански). А генолошки називи тога језика били су у прошлости још бројнији: српски, илирски, босански, славонски, далматински, дубровачки, хрватски итд. Код других језика тако сложених односа између генолошких објеката, генолошких појмова и генолошких назива нема. То се може објаснити чињеницом да су различите политичке опције на нашем терену учиниле да се у случају штокавског проблеми искомпликују. Упркос томе, сам језик сведочи да су сви штокавци популација истог етничког порекла. Различите политике могле су да створе разне националне свести и различите појмове о истом језику, али не и да потру трагове о језичком заједништву и истом језичко-етничком пореклу штокавске популације. Чиста је измишљотина да се у Бечком договору говори о заједничком језику Срба и Хрвата. Тамо се само штокавци третирају као народ једног језика, тј. као један народ који једну књижевност треба да има. Ја ту велику истину само понављам.

7. Професор Вулетић је у праву кад сматра да су моји ставови различити од ставова хрватских филолога и у том смислу с правом их квалификује као "антихрватске". Није у праву кад не види да су они у несагласности и са водећим садашњим српским филолозима. Због тога би он те ставове, с истим разлозима, могао окарактерисати и као "антисрпске". У оба случаја он једнако не би био у праву. Моји ставови нису ни антихрватски ни антисрпски. Они су израз настојања да се и на

подручју нашег језика рехабилитују принципи који важе за друге европске језике и народе. Моја истраживања историје српског језика и српске књижевности учинила су да у свему битном дођем до истих решења до којих је и Вук Караџић дошао; другим речима: до решења европске филологије из које је Вук Караџић израстао. На жалост, одмах после Вукове смрти главни хрватски и српски филолози почели су да следе друге ставове, чији је протагониста био Ватрослав Јагић, који је, много пре Тита и Кардеља, налазио за нас нека специјална решења и који се према оном што је чинио (пре свега као тобожњи Вуков следбеник) показао као морално проблематична појава у свету филолошке науке. На темељу његове “науке” од народа једног језика у Босни и Херцеговини “створена” су три народа, а од истог штокавског језика “створена” су три језика. Показало се да опречне филолошке оријентације Вука и Јагића имају и опречне геополитичке опције; оне се тичу, пре свега, судбине штокавске популације. Куда нас је Јагићева опција водила осведочили смо се последњих година: само се штокавска популација, из претходне Југославије, нашла на удару пројектованих деоба, рата и разарања. А куда би нас Јагићева пројекција још могла одвести, боље је да не искусимо.

8. У приказу првих бројева часописа *Србистика/Serbica* (1, 2-3/1998), чији сам уредник, Душан Иванић изриче негативан суд. Такав однос, у принципу, не би био необичан, да критичар не одбацује и саму идеју србистике. Тачка гедишта са које то чини може се ишчитати из ових реченица:

Основна концепција гласила је, узевши из дијакхроне перспективе, препознатљива: *Србистика/Serbica* овим часописом хоће да се представи као јединствена област српске филологије у широком смислу речи (15), како се препознаје из наслова познатог часописа Павла Поповића (књижевност, језик, историја, фолклор). Већ сама та идеја носи собом научно застареле погледе. Оно што је било обједињено у 19.

веку на извесној методолошкој основи, данас није више поновљиво нити је научно сврсисходно. (264)

На Филозофском факултету у Новом Саду постоје одсеци за англистику, германистику, романистику, хунгарологију, славистику, словакистику; сматра се сасвим природним да неко каже да се бави русистиком, полонистиком, русинистиком итд. Нисам до сада чуо никог да пориче сврсисходност тих дисциплина. На поменутиим одсесцима се језик и књижевност изучавају међусобно повезано, али повезано и са другим областима којима се филологија традиционално бави. Хунгаролози изучавају и мађарски језик и мађарску културу. Тако нешто као што је србистика на овом Факултету доскора није могло постојати, јер су уместо србистике на неки начин постојале дисциплине сербокроатистика и југославистика. Слична ситуација је и на другим факултетима у Србији, Црној Гори и Републици Српској. Од пре неколико година наш језик се опет зове српски, а као национална књижевност се опет предаје српска а не југословенска или југословенске књижевности. Ништа једноставније него да се бављење српским језиком и књижевношћу и осталим сродним темама доведе у склад са другим филолошким дисциплинама. На питање: да ли и Срби треба да негују своју националну филологију, србистику, онако као што и други народи негују своје националне филологије, ја сам одлучно одговорио са – да! Професор Филолошког факултета у Београду, уредник часописа Књижевна историја, др Душан Иванић, тражио је том решењу длаку у јајету да би га ипак као “анахроно” (израз из његовог текста) одбацио.

9. Природно је да српски писци и професори књижевности имају различита мишљења о разним питањима. Али би природно било да се бар слажу у одговору на питање о томе: шта је српски језик, који су делови српске књижевности, да ли уопште треба да постоји дисциплина која се бави српским језиком и српском књижевношћу, као и другим српским тема-

ма. Професори Вулетић, Иванић и ја нисмо једини који се око тих питања не слажемо. А то су питања око којих су се филолози других народа одавно сложили.

(Текст је послат ради објављивања Редакцији часописа *Књижевна историја* октобра 1999. Овде се објављује први пут.)

ЗА РЕДЕФИНИСАЊЕ ПРОГРАМА МАТИЦЕ СРПСКЕ

На изборној скупштини Матице српске, 2. октобра 1999. године, рекао сам да њену језичку и књижевну политику у последњих пола века не би одобрио нико од оних људи чије се бисте налазе испред Матичине зграде. Имам ли за ову тврдњу аргументе?

Распфрчивање српског језика

У време оснивања Матице (1826) наш језик се звао српски и нико га није мешао са тадашњим хрватским (кајкавским). Матица, касније није прихватила назив илирски језик, који су наметали илирци, нити је прихватила назив хрватски или српски који је, у време свог боравка у Загребу, прихватио Ђуро Даничић.

Године 1954, на формалну иницијативу Матице српске, дошло је до Новосадског договора о језику. По томе Договору некадашњи српски књижевни језик је преименован у српско-хрватски, односно хрватскосрпски језик. А донета је и одлука да Матица српска и Матица хрватска донесу заједнички правопис и саставе речник. Године 1960. појавио се *Правопис хрватскосрпског књижевног језика* ијекавски и латиницом у Матици хрватској, а у исто време *Правопис српскохрватског књижевног језика* екавски и ћирилицом у Матици српској. Убрзо су се почели појављивати и први томови *Рјечника хрватскосрпског*

језика (латиницом) и *Речника српскохрватског језика* (ћирилицом).

Мада је у закључцима Новосадског договора било речено да је књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца један и јединствен, наведене публикације делиле су књижевни језик Срба на две половине: једну екавску и ћириличку, за коју је била надлежна Матица српска, и другу, ијекавску и латиничку, за коју је надлежна била Матица хрватска. Тако је некадашњи српски језик распарчан на источну (београдску, српску) и западну (загребачку, хрватску) варијанту. Све чешће су се чули гласови да је хрватскосрпски, у ствари, хрватски књижевни језик, а српскохрватски да је српски књижевни језик.

Тридесет година после новосадског договора у Минхену се појавила књига *Добар дан!* Томе Матасића - за учење хрватског језика. У њој је објављена *Карта хрватског језика са додатком српског*. На *Карти* је подручје српскохрватског/хрватско-српског језика разложено на два дела. Западно од линије Лозница-Краљево-Дечани простире се подручје хрватског језика, а источно од те линије - српског. Разграничења је извршено исто као и на Новосадском договору: по линији екавица-ијекавица. Сви ијекавци припали су подручју хрватског језика.

Приликом разбијања Југославије, 1992, Срби су поново вратили стари назив за свој језик. Али у Матици српској није ништа учињено да се обнови и стари садржај појма српски језик у духу Вукове традиције.

Дошло је затим још горе решење. Дејтонски споразум (1995) писан је само на два језика: на енглеском и на српском језику (у три варијанте) али у њему дословно стоји да је потписан у Паризу 1995. „на босанском, хрватском, енглеском и српском језику“. Од некадашњег једног српског језика тако су настала три. На жалост, водећи српски лингвисти, који су деценијама тврдили да се једним језиком говори од словеначке до бугарске границе, прихватили су нову „научну“ истину; а

Матица је прихватила истину својих научних ауторитета. Тако је српски језик постао још распарчанији.

Ево, за пример, једне конзеквенце таквог чина: у Немачкој је до разбијања Југославије било 50 лектората српскохрватског језика. Сада има 39 лектората за хрватски, 7 за босански и четири за српски. Језик који је и за Немце некад био само српски сада се пред нашим очима практично преименује у хрватски језик.

Распарчавање српске књижевности

У свим историјама српске књижевности до Другог светског рата српска књижевност је имала ова четири дела: народну књижевност, стару књижевност, средњу (дубровачку) књижевност и нову књижевност. Тако се она предавала и у Србији, и у Црној Гори, и у српским школама у Аустрији; обим српске књижевности није нарушаван ни у оквиру југословенске књижевности у време прве Југославије.

Убрзо после Новосадског договора, Матица српска је, заједно са Српском књижевном задругом, почела да издаје едицију *Српска књижевност у сто књига*. Српска књижевност је у тој едицији умањена. Из ње је, без иједне речи објашњења, изостављена дубровачка књижевност, а народна, зато што је настала на тзв. српскохрватском језику, представљена је као заједничко добро Срба и Хрвата. Учињено је онако као што је Ђуро Шурмин представио српску књижевност у књизи *Повјест књижевности хрватске и српске* (1898), односно како су је представљали хрватски филолози и како је била представљена у публикацијама Југославенског лексикографског завода. Матица српска, супротно својој и српској филолошкој традицији, послужила је као продужена рука туђих интереса да се српска књижевност умањи. То умањивање је постало још извесније откако је легализован став да се некадашњи српски језик распарча на српски, хрватски и босански. Сигурно да се не може

тврдити да су народне песме из Вукових збирки српске ако су настале на хрватском или босанском језику. На српским факултетима већ годинама се не учи предмет који се зове *Српска народна књижевност* већ само *Народна књижевност*. Израз српска народна књижевност, из српске традиције, сасвим сигурно није у складу ни са Новосадским договором ни са каснијим разбијањем српског језика.

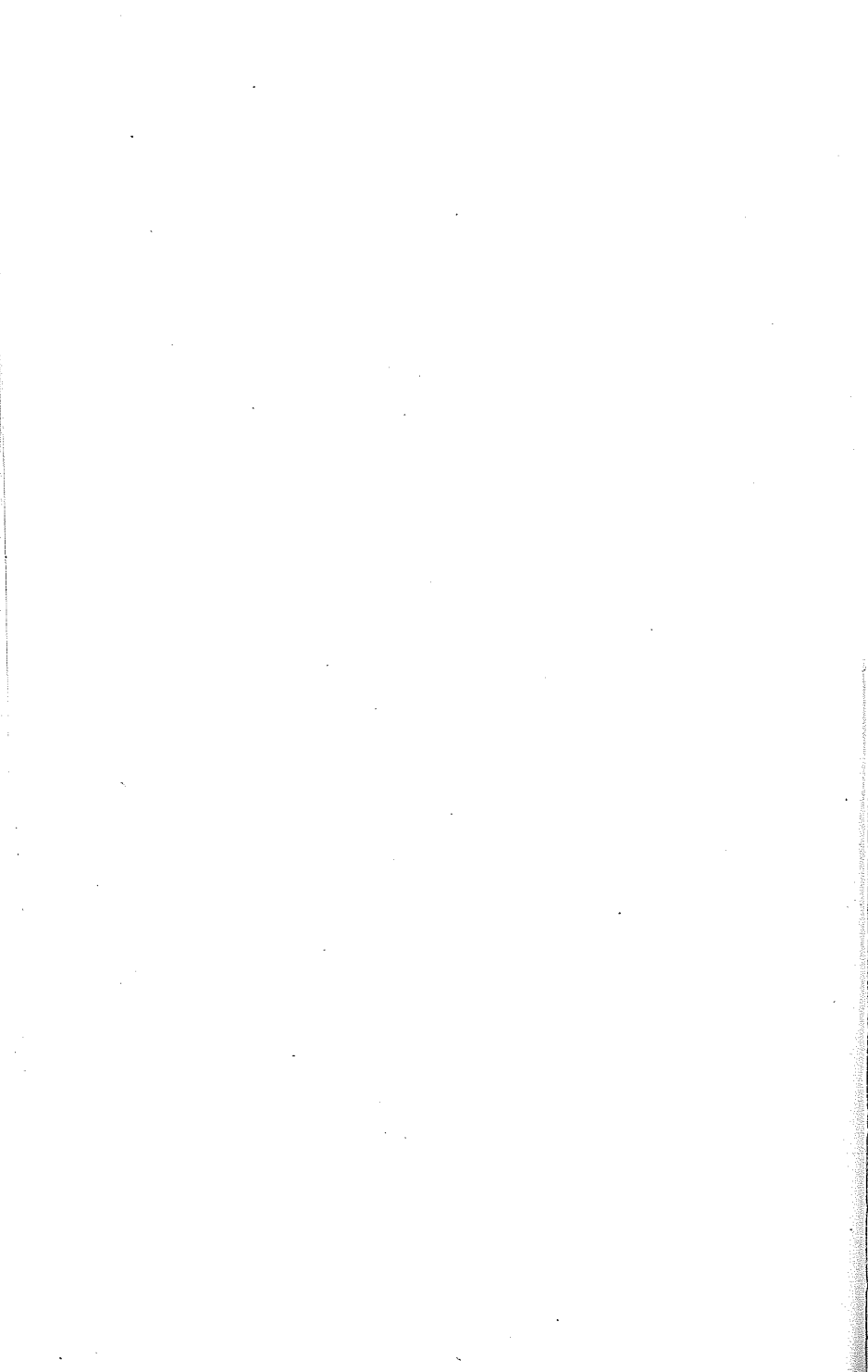
Кључни проблем: језик и књижевност старих Дубровчана

За лингвисте је неспорна чињеница: Дубровник се налази на територији где се говори источнохерцеговачким дијалектом штокавског наречја. То наречје захвата више него целу источну половину Републике српске, више од половине Црне Горе, Западну Србију до Краљева и Лознице, више од целе западне половине Републике српске, отприлике целу некадашњу Републику Српску Крајину. Ако се усвоји став да се у Дубровнику говори хрватским језиком, онда је исправан став да се и на целом подручју источнохерцеговачког дијалекта говори хрватски. У публикацијама Матице српске већ се појавило да је Гундулић писао на хрватском језику, па и то да је дубровачка књижевност уопште писана на хрватском. По томе испада да су песме Филипа Вишњића, Тешана Подруговића и Старца Милије испеване на хрватском језику, да су на том језику писали Вук, Даничић, Кочић и Ћопић; да су Вук и Даничић и *Библију* превели на хрватски. Тим импликацијама се не придаје значај, као што се није придавао значај ни оним преименовањима нашег језика. Смисао те политике се замагљује. Па ипак се већ јасно види да су Срби последњих деценија, баш у Матици, и преко ње, изгубили оријентир. Нико од оних људи чије бисте стоје испред Матичине зграде не би прихватио овакву политику.

Промене

Матица српска треба да напусти курс који је имала у Титовој епоси. Другим речима, треба да престане да буде продужена рука хрватске филологије и да се врати својој властитој и српској филолошкој традицији. Она је дужна да обнови не само име српског језика, већ и сам његов појмовни садржај, као и некадашњи садржај појма српска књижевност. Такође, она је дужна да обнови и садржај појма српског народа без његовог распарчавања политичким манипулацијама преко језика и књижевности. То се може постићи уколико они за које се гласа на Матичиним скупштинама схвате да су ова питања важна и да су дужни да их расправе кроз организовано и јавно сучељавање мишљења.

(Реч изговорена на изборној скупштини Матице српске 2. октобра 1999. године. Текст је у нешто скраћеном облику објавила *Политика* 11. децембра 1999. под насловом *Шта је остало од српског језика?*)

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Аврамовић, Теодор, 265
 Адања Полак, Мира, 41
 Албала, Паулина, 32
 Албијанић, Александар, 291
 Андрејевић Јолес, Јован, 34
 Андрић, Иво, 41, 51, 73, 99, 111,
 372
 Апендини, 266, 291
 Арсовић, Љубинка, 61
 Атанацковић, владика Платон,
 54, 280, 378, 384
- Бабовић, Милосав, 31
 Бајац, Владимир, 98
 Балота, Мате, 332
 Бан, Матија, 343, 409
 Бањац, Живко, 424
 Барац, Антун, 20, 31, 85, 400
 Баро, Жан Луј, 71
 Барт, Ролан, 66
 Басара, Светислав, 98
 Белостенец, Иван, 287, 288
 Бенцаменс, Џон, 91
 Бекет, Самјуел, 431
 Берберски, Слободан, 65
 Белић, Александар, 123, 124,
 158, 211, 212, 215, 216, 217,
 251, 268, 305, 306, 313, 320,
 344, 419, 434
 Бећковић, Матија, 29, 72, 98, 99
 Богдановић, Давид, 31, 400
 Богдановић, Димитрије, 31, 83,
 354
 Богдановић, Милан, 34
 Божовић, Глигорије, 151
 Божовић, Зоран, 354
 Бојић, Лазар, 30
- Боранић, Драгутин, 268, 305
 Бошков Мирјана, 352, 353
 Бошковић, Јован, 348, 396
 Бранковићи, династија, 45
 Бранковић, Ђорђе, 35, 36, 45,
 110, 349, 365
 Браун, Максимилијан, 31
 Брборић, Бранислав, 219
 Броз, Иван, 143, 215, 265, 268,
 299, 301, 302, 433
 Броз, Јосип (Тито), 24, 39, 43,
 47, 52, 63, 66, 85, 97, 129,
 134, 136, 142, 152, 154, 158,
 159, 160, 162, 168, 169, 171,
 192, 232, 234, 262, 344, 401,
 436, 443
 Брозовић, Далибор, 252
 Брукнер, А. 286
 Бугарски, Ранко, 213, 218
 Будмани, Перо, 266, 296
 Булатовић, Миодраг, 29, 72,
 372
 Булгаков, Михаил, 390
 Бургић, Марија, 8
- Валрабенштајн, Јован, 293
 Васић, Драгиша, 104, 151
 Васић, Жика, 68
 Вебер Ткалчевић, Адолф, 299
 Ведел Едвин, 105
 Велимировић, владика
 Николај, 151
 Венцловић, Гаврил
 Стефановић, 101
 Видаковић, Милован, 266
 Винавер, Станислав, 33, 41, 42
 Винце, Златко, 216, 252, 431

- Вишњић, Филип, 373, 430, 442
 Владиславић Рагузински, Сава, 45
 Влацић Илирикус, Матија, 432
 Водник, Бранко, 400
 Војновић, Лујо, 345
 Волтиђи, Јосип, 265, 287, 288
 Востоков, А. Х. 361
 Враз, Станко (Јакоб Фрас), 359
 Вртунски, Душко, 370
 Вујичић, Петар, 62
 Вуковић, Ђорђевић, 34
 Вуксановић, Миро, 369, 370, 372, 382, 383, 384, 385, 388
 Вулетић, Витомир, 31, 73, 425-428, 429, 430, 435, 438
 Вуловић, Светислав, 15, 34, 90, 95, 348, 396
 Гавриловић, Андра, 31, 151, 167, 169, 269, 396, 398, 400, 406
 Гај, Људевит, 123, 280, 324, 359, 360, 432
 Галовић, Фран, 332,
 Гантар, Кајетан, 92
 Гарашанин, Илија, 36
 Гете, 31,
 Гикић, Радмила, 16
 Глушчевић, Зоран, 34
 Годунов, Борис, 352, 353
 Голдман, Лисјен, 66
 Гостушки, Драгутин, 91,
 Грабовац, Симонм, 16
 Григорович, Д. В., 361
 Грим, Јаков, 266, 284
 Грујић, Радослав М., 123
 Грчић, Јован, 90, 96, 167, 269, 396, 398, 400, 406
 Гундулић, Иван, 45, 99, 110, 162, 164, 166, 168, 169, 256, 343, 365, 373, 408, 409, 442
 Давидов, Динко, 351
 Давичо, Оскар, 41, 169
 Даничић, Буро, 30, 38, 39, 101, 102, 123, 133, 143, 144, 145, 168, 215, 217, 236, 251, 265, 266, 267, 268, 281-286, 296, 297, 298, 300, 304, 311, 312, 319, 320, 343, 344, 348, 419, 428, 434, 439, 442
 Дела Бела, 265, 287, 288
 Деметер, Димитрије, 282, 286
 Деретић, Јован, 20, 31, 393, 396-405
 Десница, Владан, 428
 Дилтај, Вилхелм, 78
 Димитријевић, Радмило, 32
 Димитријевић, Рашко, 65
 Добровски, Јозеф, 29, 40, 123, 132, 140, 160, 214, 225, 251, 256, 274, 275, 276, 277, 318, 348, 354, 355, 359, 361
 Доментијан, 83
 Достојевски, 104
 Дошен, Вид 166
 Драинац, Раде, 61, 65
 Драшковић, Јанко, 324
 Дучић, Јован, 51, 73, 151, 319, 372, 401
 Билас, Милован, 34
 Борђевић, Пера, 32
 Борђић, Петар, 69, 429
 Букић, Аврам, 378, 384
 Букановић, Петар, 122
 Егерић, Мирослав, 34
 Еко, Умберто, 77
 Елиот, Томас Стерн, 422
 Енгел, Иван Христијан, 46
 Енгелс, Фридрих, 352, 365

- Жерве, Драго, 332
 Живковић, Драгиша, 31, 32, 33,
 70, 71, 91, 105, 371, 404
 Живковић, Живан, 119, 120
 Живанчевић, Милорад, 72

 Звонимир, хрватски краљ, 44
 Зима, Лука, 33,
 Златановић, Радослав, 391, 392
 Змај, Јован Јовановић, 62, 378,
 384
 Зоговић, Радован, 34

 Иванић, Душан, 425, 436, 437,
 438
 Ивић, Милка, 66, 418
 Ивић, Павле, 66, 191, 213, 221,
 250, 251, 252, 258, 261, 290,
 291, 303, 314, 417, 418
 Ивковић, Фрањо, 143, 215,
 265, 299, 301, 302, 433
 Изетбеговић, Алија, 74
 Ингарден, Роман, 78

 Јагић, Ватрослав 19, 29, 32, 94,
 123, 125, 133, 142, 146, 156,
 157, 160, 214, 215, 220, 228,
 237, 238, 251, 253, 256, 269,
 298, 299, 300, 304, 305, 306,
 308, 325, 329, 330, 362, 363,
 364, 396, 402, 419, 427, 436
 Јакобсон, Роман, 66
 Јамбрешић, Андреа, 287, 288
 Јањушевић, Гојко, 75
 Јевтић, Милош, 58-112
 Јежић, Славко, 400
 Јеремић, Љубиша, 34
 Јеремић, Драган, 33, 34
 Јерковић, Јован, 391,
 Јеротић, Владета, 34, 91
 Јовановић, Војислав М. 31
 Јовановић, Душан, 430

 Јовановић, Слободан, 34, 151
 Јонке, Људевит, 298
 Јунгман, Јозеф, 361

 Калај, Бењамин, 363
 Кангрга, Љепосава (Бела
 Крлежа), 432
 Караџић, Вук Стефановић, 11,
 22, 29-34, 36, 39, 40, 51, 60,
 84, 97, 100, 101, 110, 120,
 121, 123, 124, 125, 129, 132,
 133, 137, 139, 140, 143, 144,
 146, 147, 156, 160, 161, 163,
 164, 165, 166, 167, 171, 197,
 207, 211, 214, 216, 219, 220,
 221, 225, 226, 227, 230,
 232-238, 241, 251, 252, 253,
 256, 257, 258, 260, 265, 266,
 268, 276-289, 291, 292, 295,
 297, 298, 300-306, 310, 311,
 317, 318, 319, 325, 330, 333,
 337, 340, 341, 343, 344, 346,
 357, 359, 360, 361, 373, 381,
 389, 395, 397, 401, 402, 408,
 412, 418, 419, 423, 428, 430,
 431, 433, 434, 436, 440, 442
 Караџић, Радован, 417
 Кардељ, Едвард, 436
 Катанчић, Матија Петар, 319
 Качић Миошић, Андрија, 166
 Катарина Велика, 350, 354
 Каталинић, Божо, 318
 Кашанин, Милан, 31, 83, 383
 Кашић, Бартул, 266, 291
 Киш, Данило, 29, 169
 Клеут, Марија, 391
 Кмећ, Јан, 73
 Ковачевић, Душан, 29
 Ковачић, Иван Горан, 332
 Ковачек, Божидар, 97, 375, 385
 Колар, Јан, 123, 214, 227, 293,
 328, 358, 359, 360, 361

- Колендић, Петар, 31
 Кољевић, Никола, 34
 Кољевић, Светозар, 31
 Комбол, Миховил, 44, 167, 400, 411
 Константиновић, Зоран, 31, 33, 91
 Копитар, Јернеј, 19, 29, 30, 40, 96, 123, 132, 140, 160, 214, 225, 251, 256, 276, 277, 287-290, 295, 318, 321, 355, 359, 361
 Кордић, Радоман, 34
 Кос, Јанко, 92
 Косиќ, Карел, 80
 Костић, Лаза, 33, 34, 58, 74, 81, 86, 102, 103, 123, 312, 343, 381
 Костић, Лазо М., 9, 317-321, 323, 325, 326
 Костић, Слободан, 8, 157, 325, 391
 Кочић, Петар, 51, 73, 220, 256, 372, 412, 428, 430, 442
 Красић, Воја, 61
 Крестић, Василије, 102
 Крижанић, Јурај, 353
 Крлежа Мирослав, 62, 63, 105, 252, 253, 258, 329, 330, 332, 433
 Крњевић, Вук, 150, 167
 Кроче, Бенедето, 78
 Кузманић, Анте, 299
 Кукуљевић Сакцински, Иван, 286
 Курелац, Фран, 299
 Курцбек, 287, 290

 Лазар, кнез, 45, 84
 Лазаревићи, династија, 45
 Лазаревић, Бранко, 34
 Лалић, Иван В. 29

 Лалић, Михаило, 72, 169, 372, 428
 Ласић, Станко, 63,
 Леви Строс, Клод, 66
 Леовац, Славко, 31
 Лесек, Мирјана, 68
 Лесковац, Младен, 31, 54, 380-386
 Ликиније, 222
 Лорд, Алберт Б. 31
 Лукаревић, Јаков, 365,
 Лукач, Ђерђ, 82
 Лукић, Света, 33, 91
 Луковић Пјановић, Олга, 291
 Љубиша, Стефан Митров, 72, 220, 256, 272, 428
 Љубић, Шиме, 123
 Љубић, Перо, 332

 Мажуранић, Антун, 166
 Мажуранић, Иван, 47, 282, 286
 Максимовић, Десанка, 42
 Малетић, Ђорђе, 32
 Мамузић, Илија, 318
 Маретић, Томо, 33, 212, 217, 267, 299, 300, 301, 302, 304, 433
 Маринковић, Боривоје, 29,
 Марић, Војислав, 391,
 Марић, Сретен, 34, 66, 70, 71, 72
 Марковић, Јордана, 8,
 Марковић, Миливоје, 61,
 Марковић, Михаило, 66
 Маројевић, Радмило, 178, 284, 326
 Марулић, Марко, 330
 Матасић, Томо, 193, 253, 254, 255, 259, 272, 329, 334, 428, 440
 Матавуљ, Симо, 90
 Матић, Војин, 34

- Меценауер, А., 286
 Машић, Бранко, 323, 324, 329
 Медини, Милорад, 400
 Медаковић, Дејан, 351, 385
 Менчетић, Владислав, 408
 Мериме, Проспер, 31
 Мијатовић, Ђока, 378, 384
 Микаља, Јакоб, 265, 288
 Миклошић, Франц, 30, 123,
 160, 214, 225, 251, 265, 281,
 282, 284, 285, 286, 297, 318,
 362, 430
 Милетић, Светозар, 62
 Милетић, Слободан, 62
 Милидраговић, Божидар, 77
 Микољски, В. 286
 Милиновић, Шиме, 345
 Милићевић, Милан Ђ., 143,
 215, 301
 Миловановић, Милован, 319
 Милосављевић, Вера, 36, 66, 68,
 369, 370, 376, 382-388, 390,
 391
 Милосављевић, Љубинко, 67
 Милосављевић, Петар, 16, 17,
 33, 58-112, 150, 205, 207,
 252, 274, 383, 386, 387, 388,
 391, 425
 Милосављевић, Ратка, 61
 Милосављевић, Росанда, 61
 Милошевић, Никола, 33, 91
 Миљковић, Бранко, 29
 Мирнић, Јосип, 73
 Михаиловић - Михиз, Борислав
 34, 383
 Михаиловић, Георгије, 29
 Михаиловић, Драгослав, 76
 Михаиловић, Душан, 76,
 Михаиловић, Радмила, 351,
 Мицкијевић, Адам, 31, 361
 Мишић, Зоран, 34
 Млађеновић, Милан, 424
 Мокрањац, Стеван, 42
 Могуш, Милан, 296
 Мркаљ, Сава, 268, 278
 Мукаржовски, Јан, 355
 Мурко, Матија, 31
 Мусоргски, Модест, 352
 Мусулин, Стјепан, 298,
 Мушицки, Лукијан, 29, 381
 Назор, Владимир, 332
 Наполеон, 36, 43
 Најман, Драгољуб, 41
 Настасијевић, Момчило, 41, 42,
 58, 65, 71, 72, 76, 86, 151
 Недић, Владан, 31, 374
 Недић, Љубомир, 33, 34
 Немања, Стефан (Св. Симеон),
 40, 222
 Немањићи, 45, 147
 Новак, Виктор, 165
 Новаковић, Бошко, 72
 Новаковић, Стојан, 19, 29, 30,
 33, 34, 38, 40, 48, 84, 90, 96,
 101, 102, 125, 146, 151, 167,
 211, 212, 216, 267, 268, 286,
 311, 312, 313, 320, 337, 343,
 344, 381, 382, 396, 398, 423
 Нушић, Бранислав, 32, 155
 Његош, Петар Петровић, 39,
 51, 60, 72, 99, 143, 163, 215,
 220, 301, 372, 373, 412, 428
 Његош, Никола Петровић, 344
 Обрадовић, Доситеј, 34, 36, 41,
 101, 102, 105, 110, 120, 121,
 123, 137, 140, 147, 160, 166,
 213, 223, 241, 277, 289, 321,
 373, 397, 406
 Обреновић, краљ Милан, 343,
 344
 Орбин (Орбини), Мавро, 45,
 110, 349, 365

- Орфелин, Захарија, 29, 105,
110, 348-357, 362, 365, 366,
431, 432
- Остојић, Тихомир, 31, 41, 54,
84, 94, 96, 97, 101, 125, 146,
151, 167, 269, 283, 374, 375,
381, 382, 384, 398, 400, 406
- Павић, Милорад, 29, 31, 32,
169, 349, 352
- Павић, Никола, 332
- Павковић, Васа, 211
- Павлетић, Влатко, 330, 332,
333, 334
- Павловић, Драгољуб, 31
- Павловић, Живојин, 76
- Павловић, Зоран, 391
- Павловић, Миодраг, 30, 32, 34,
91, 350
- Павловић, Теодор, 38, 54, 102,
310, 318
- Палавестра, Предраг, 31, 34
- Паланачки, Јулча, 381
- Палацки, Франтишек, 361
- Панковић Душан, 29
- Пантић, Мирослав, 31, 44, 150,
218, 374, 408-414
- Пацел, Винко, 282
- Пејаковић, Стјепан, 282
- Пекић, Борислав, 29
- Пелеш, Гајо, 33
- Пери, Милман, 31,
- Петар Велики, 348, 349,
352-355, 362, 364, 366, 431
- Петковић, Владислав, Дис (?),
98
- Петковић, Новица, 33, 34, 91
- Петрановић, Божидар, 33
- Петровић, Бошко, 29, 76, 391
- Петровић Драгољуб, 391, 416,
422
- Петровић Алас, Михаило, 33,
93
- Петровић, Растко, 65
- Петровић, Светозар, 33, 71, 72,
91, 391, 408, 410-415
- Петровић, Сретен, 32, 91
- Пикон, Гастан, 66
- Пипин, Александар
Николајевич, 19, 30, 40, 94,
95, 125, 160
- Пирјевец, Душан, 92
- Плиније, 143
- Погачник, Јоже, 22, 73, 74, 290,
371, 372, 373
- Подруговић, Тешан, 373, 442
- Познановић, Богданка, 62,
- Познановић, Дејан, 62
- Попа, Васко, 169
- Попадић, Пера, 378, 384
- Попер, Карл, 386
- Поповић, Богдан, 30, 32, 33, 34
- Поповић, Бранко, 34
- Поповић, Данко, 39
- Поповић, Душан Ј., 36
- Поповић, Јевта, 408
- Поповић Стерија, Јован, 32, 69,
90, 155
- Поповић, Љубомир, 286
- Поповић, Миодраг, 31, 42, 44
- Поповић, Павле, 15, 16, 17-23,
31, 32, 34, 44, 47, 48, 84, 88,
94, 95, 96, 104, 126, 146, 150,
151, 167, 192, 269, 374, 381,
382, 395, 397, 398, 400, 407,
436
- Прохаска, Драгутин, 31, 400
- Птоломеј, 143
- Пуцић, Медо, 319, 409
- Пушкин, С. А. 352, 412
- Рабле, Франсоа, 71

- Радичевић, Бранко, 91, 144, 148, 371
 Радовановић, Милета, 69
 Радовановић, Милорад, 213, 218
 Радовић, Миодраг, 33
 Радојичић, Борђе Сп., 374
 Радојчић, Никола, 34
 Рајачић, Јосиф, патријарх, 38
 Рајић, Јован, 36, 349, 353, 356, 365; 431, 432
 Ранковић, Александар, 53, 153
 Рачки, Фрањо, 324
 Ређеп, Јелка, 44
 Рељковић, Антун Матија, 166, 266
 Решетар, Милан, 160, 164, 167, 255, 304, 409, 410
 Ристић, Јован, 34, 318
 Ристић, Марко, 34
 Ритер Витезовић, Павао, 353
 Руварац, браћа, 409
 Руварац, Димитрије, 123, 318, 353
 Руварац, Коста, 34, 408, 409
 Ружди, Салмон, 431,
 Ружић, Жарко, 33
- Савковић, Милош, 11, 20, 31, 95, 126, 269
 Сандић, Александар, 378, 384
 Сартр, Жан Пол, 82
 Свети Петар Цетински, 364
 Свети Сава, 22, 41, 43, 76, 83, 147, 222
 Секулић, Исидора, 34
 Селимовић, Меша, 41, 51, 73, 163, 235, 256, 372, 428
 Скерлић, Јован, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 31, 34, 39, 47, 94-97, 126, 146, 167, 192, 193, 269, 374, 381, 382, 400, 406, 407
- Слијепчевић, Перо, 33
 Соколовић, Макарије, патријарх, 155
 Соколовић, Мехмед-паша, 155
 Соларић, Павле, 29
 Срезњевски, И. И., 361
 Стајић, Васа, 54, 378, 384
 Стамболић, Петар, 153
 Станковић, Влада, 130
 Станковић, Милић (Милић од Мачве), 60
 Станојчић, Живојин, 286
 Старац Милија, 442
 Старчевић, Анте, 434
 Стојановић, Душан, 71,
 Стојановић, Зоран, 76, 314
 Стојановић, дум Иван, 46, 94, 96, 97, 151, 167, 269, 319, 400, 406
 Стојановић, Љубомир, 30, 34, 123, 222
 Стојановић, Радомир, 391
 Стојковић, Атанасије, 356, 432
 Стули, Јоаким, 265, 287, 288
 Суботић, Јован, 34, 123, 146, 266, 268, 283, 396, 409
 Супило, Франо, 165
- Табаковић, Милан, 63
 Тартаља, Иво, 33, 91
 Текелија, Сава, 36, 38, 41, 54, 102, 167, 310, 377, 378, 382, 383, 384, 387, 388, 409
 Терлаич (Трлајић), Григорије, 356, 432
 Теодосије, 76, 83
 Теодосије, Димитрије, 349, 351, 352, 355, 356
 Тишма, Александар, 29, 70
 Толстој, Никита, 223,
 Томовић, Слободан, 31
 Тривунац, Милош, 31

- Трифид, Томислав, 391
Трифуновић, Борђе, 33, 285
- Ђирило и Методије, 357
Ђопић, Бранко, 163, 220, 256, 372, 412, 428, 442
Ђоровић, Владимир, 151, 318, 401
Ђосић, Добрица, 22, 41, 46, 169, 391
- Ујевић, Тин, 330, 331, 334, 337, 338
Урошевић, Влада, 430
- Флакер, Александар, 93
Фрај, Нортрон, 78
Франкастел, Пјер, 66
Франичевић, Марин, 332
- Хабделић, Јурај, 288
Хабзбурговци, династија, 38, 47
Хајм, 287,
Хајдуковић, Лука, 76,
Харалампџије, 223, 277
Хаџић, Јован 54
Хегел, 78
Хердер, 78, 224, 288, 348, 349
Хорват, Бранко, 31
Христић, Јован, 33, 91, 92
Хумболт, 222, 224
- Цар, Марко, 319
Црњански, Милош, 151
- Чангаловић, Мирослав, 353,
Чарнојевић, Арсеније,
патријарх, 321, 350
Чурчић, Лазар, 369, 385
- Џаџић, Петар, 34, 87
Џојс, Џемс, 431
- Шантић, Алекса, 73, 220, 256, 428
Шафарик, Павел Јозеф, 19, 29, 30, 40, 90, 94, 95, 96, 123, 124, 125, 126, 132, 140, 214, 225, 227, 251, 256, 269, 283, 293, 318, 328, 355, 358, 360, 361, 381, 382, 396, 432
Шијаковић, Миодраг, 61
Шкроб, Зденко, 92, 382
Шмаус, Алојз, 31
Шпегел, Мартин, 52
Штефан, Флорика, 61
Шо, Бернард, 431
Штросмајер, Јосип Јурај, 38, 47, 102, 133, 146, 228, 238, 296, 324, 343, 345, 362, 364
Штур, Људевит, 225, 359, 361
Шулек, Богослав, 279
Шумановић, Сава, 69
Шурмин, Буро, 22, 84, 167, 374, 399, 400, 407, 441

Петар Миросављевић
СРПСКИ ФИЛОЛОШКИ ПРОГРАМ

Издавач
Требник - Београд

За издавача
Ранко Кебара

Рецензенти
Мирољуб Јоковић
Милош Ковачевић

Корнице
Мирјана Исаков

Штампа
Чигоја штампа

Тираж
1000

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

886.1(091)

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар

Српски филолошки програм / Петар
Милосављевић ; [приредили Слободан Костић,
Вера Милосављевић]. – Београд : Требник,
2000 (Београд : Чигоја штампа). – 452 стр. :
илустр. ; 21 см. – (Изабрана дела / Петар
Милосављевић ; коло 1, 3)

ISBN 86-7216-023-1

Тираж 1000. – Регистар.

808.61(091)

808.61/.62(091)

а) Српски језик – Универзитетска настава –
Србија б) Српска књижевност –
Универзитетска настава – Србија ц) Српски
језик

ИД=86781452